

Boldogan éltém köztük...

PLATSCHEK SÁNDOR

Boldogan éltem köztük...

**Zsidók Pilisvörösváron
1707–1944**

Harmadik kötet

A vörösvári zsidók elpusztítása
és közvetlen előzményei

Szubjektív korképpel

Lektorálta
RADNÓTI ZOLTÁN

Konzultáns
KLEIN LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő
PÉTER GÁBOR

Szövegszerkesztő
KONRÁDNÉ TAMÁS ANIKÓ

Borítótervező
CSÁSZÁR KLAUDIA

Magánkiadás
Piliscsaba, 2019

© Platschek Sándor

1938-tól sorra hozták Magyarországon a zsidóellenes rendelkezéseket, amelyek fokozatosan korlátozták a zsidók tanuláshoz, munkához, tulajdonhoz, szabad párválasztáshoz fűződő jogait, valamint politikai jogait is. Az eleve, természete szerint – parlamenti, törvényi felhatalmazás nélkül is – kirekesztő, diszkriminatív, rasszista-antiszemita Horthy-rezsim néhány év leforgása alatt kifejezetten fajüldöző, gyilkos rendszerré vált. (A *Társadalmunk* című lap 1938. június 10-i számában jelentek meg ezek a sorok: *A magyar zsidóságnak meg kell tanulnia, hogy a politikai, társadalmi, gazdasági tekintetben elfogult jobboldaltól semmi megértést, semmi méltányosságot, semmi segítséget nem várhat.*) Mire 1944 márciusában a német csapatok bevonultak az országba, addigra több tízezer zsidó pusztulása száradt, legalábbis nagy részben, Horthy Miklós kormányzó és miniszterelnökei, miniszterei és tisztjei lelkén. Nem számítva ide az egzisztenciájukban tönkretett családok tízezreit, a jogfosztásba, megalázásba, nélkülözésbe, kilátástalanságba belebetegedett, belerokkant emberek ezreit, továbbá azoknak a tömegeit, akik például a kényszerű kivándorlásban vagy kitérésben kerestek oltalmat, vagy pedig öngyilkosságba menekültek.

Mindennek kapcsán azt már most érdemes rögzíteni: a gyűlöletkeltés, kirekesztés drága állami multság. A tucatnyi zsidóellenes törvény és a több száz rendelet előkészítése, tárcabeli, tárcaközi egyeztetése, minisztertanácsi, parlamenti bizottsági, felsőházi és képviselőházi vitája, majd a végrehajtási utasítások kidolgozása, a jogszabályoknak országszerte a közigazgatás különböző szintjeire történő közvetítése, aztán ezeknek a hivatalokban, intézményekben, városokban és falvakban való alkalmazása – összességében sokmilliónyi munkaórát vett igénybe. Horthy rezsimjeit ez sem érdekelte, jó árnak tartották. És a rendszer százezrek, milliók asszisztálása mellett végigment a maga sötét, drámai és tragikus útján.

1939. január 1-jén az ország népe laprevízióra ébredt. Több száz lapot szüntettek meg, s ennek során felszámolták a zsidó felekezeti sajtó nagy részét. (Jellemző, hogy egy év különbséggel beszüntették a *Borsszem Jankó* és *Az Ojság* c. vicclapokat is.) A kongresszusi (más néven neológ) zsidóság népszerű hetilapjának, az *Egyenlőség*nek nyilvánvalóan már a címét is eleve kihívónak, tüntetőnek ítélték, olyan időben, amikor a zsidókat lépésről lépésre másod-harmadrendű állampolgárokká degradálták. Engedélyezték azonban a *Magyar Zsidók Lapja* c. orgánum megjelenését, amely viszont szorongattatásában az *Egyenlőség*hez képest jóval szelídebb hangot ütött meg. – Az év elejének tragikus eseménye volt, hogy február 3-án, a péntek esti istentisztelet befejezésekor a távozók közé kézigránátokat hajítottak a nyilasok a Dohány utcai zsinagóga előtt. Huszonketten sebesültek meg, közülük többen a kórházban életüket veszítették. A megrázó esemény nem zavarta meg a zsidóellenes törvényhozást.

1938-ban, ahogy korábban szó esett róla, a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása ürügyén 20%-ban szabták meg az értelmiségi és szabadfoglalkozású pályákon az izraelita felekezethez tartozók számát.

1939-ben a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozása címén tovább szűkítették (általában 6%-ra, helyenként 0%-ra) az értelmiségi pályán és a gazdasági szférában dolgozók körét. (Ezzel csaknem teljesült Zimándy Ignác régi kívánsága is. Paksa Rudolf és Ficsór Bálint kutatásai szerint ugyanis a törökbálinti katolikus pap, aki 1884–1887 között jól ismert antiszemita országgyűlési képviselő volt, a XIX. század végén folyóiratokban, röpiratokban és saját lapjában uszított a zsidók ellen, a nép nyelvén ismertette antiszemita nézeteit, és sürgette, hogy a zsidók csak országos

számarányukban vehessenek részt az egyes szakmákban.) Kizárták tehát a zsidókat a közhivatalokból, megtiltották számukra állami tisztségek viselését; zsidó nem lehetett közjegyző, bírósági szakértő, hites tolmács, lapszerkesztő, kiadó, színházigazgató, dramaturg, filmgyári igazgató; nem lehetett városi, községi, megyei tisztviselő, és nem lehetett alkalmazott ezek üzemeiben sem. Visszaállították az egyetemi és bevezették a középiskolai numerus clausust; a zsidó középiskolásokat külön osztályokba sorolták. Az 1939/40-es tanév első félévére csupán 2%-ban vettek fel zsidó egyetemi és főiskolás hallgatókat. A zsidó hitközség bővíthette a zsidó gimnáziumban tanulók létszámát, leány és fiú ipari középiskolát nyithatott, szándéka szerint saját fenntartásában tanította volna az állami középiskolákból kiszorított zsidó diákokat – ám a kultuszminiszter csak a jelentkezők kisebb részének a felvételét engedélyezte. Ugyanakkor egyáltalán nem engedélyezte, hogy Kassán, illetve Budán a zsidó hitközség gimnáziumot működtessen.

Választójogukat a zsidók 1939–40-ben csak extra igazolás alapján gyakorolhatták (azt kellett eredeti okmányokkal bizonyítaniuk, hogy ők vagy felmenőik már 1867-től az ország területén laktak), azt követően még úgy sem. A külön igazolásra kényszerítés – a megálázáson kívül – azt a célt szolgálta, hogy a közvélemény szemében minél inkább úgy tűntessék fel a zsidókat: csak beszivárgó jövedvények. Az *Orthodox Zsidó Újság* 1941. február 10-i száma szerint Pest megyében összesen 571 zsidónak maradt meg a választójoga.

A második zsidótörvény értelmében hat százalékgig megvonták összes, hasznot hajtó jogosítványaikat, beleértve a vendéglőket, trafikokat és az italmérési engedélyeket. Az ún. „zsidó vállalatok”, vagyis amelyekben 50%-nál több zsidó volt, közszállítást nem kaphattak. A sajtóban, kivéve a felekezetit, zsidó nem lehetett szerkesztő és rovatvezető. (Közbevetőleg, 1939 májusában harminc-

kilenc szakszervezetet a belügyminiszter ellenőrzése alá rendelték, rá néhány hónapra pedig bevezették a sajtócenzúrát.)

Igazodva a náci Németországhoz, a törvény kiszélesítette a zsidónak minősülők körét; zsidónak számított az a személy is, akinek legalább az egyik szülője vagy két nagyszülője izraelita vallású.

*

A több hónapos betiltása után frissen megjelent *Magyarság* az 1939. július 13-i számában azt méricskélte, kedvező-e a zsidók halálozási arányszáma. Adatai szerint a magyar zsidók száma hatéves átlagban három ezrelékkal apadt, „ami miatt – állapította meg a cikkíró –, azt hisszük, senki sem fog panaszkodni.”

*

Az 1939. évi II. törvénycikkkel – márciusban – létrehozták a munkaszolgálat intézményét a fegyveres szolgálatot nem teljesítő magyar állampolgárok közérdekű munkavégzésére. 1939 júliusától nagy számban hívtak be zsidókat – köztük orvosokat, ügyvédeket, művészeket, írókat, költőket – néhány hetes, max. három hónapos munkaszolgálatra. A muszos századokat elsősorban útépitéseken, erdőirtáson és a mezőgazdaságban alkalmazták, megrendelhatték vállalatok és önkormányzatok, és dolgoztatták őket magas rangú, befolyásos katonai személyiségek rokonainál, ismerőseinél is. 1940-től kezdve a hadköteles zsidó újoncokat kizárólag munkaszolgálatra osztották be, de 1941 áprilisáig még voltak tényleges zsidó sorkatonák a honvédségnél. (Az észak-erdélyi bevonulást követően számos zsidó katonát leszereltek, és rögtön fegyvertelen munkaszolgálatra hívtak be.)

1940-ben a parlamentben többen követelték a zsidó munkaszolgálatosok sárga karszalaggal való megkülönböztetését. Helyenként

már ekkor megfosztották őket katonai egyenruhájuktól. A sárga karszalag viselését végül is 1941 áprilisában rendelték el. A honvédség antiszemita vezetői azt az elvet kívánták érvényesíteni, hogy *zsidókat a keresztények rovására kímélni nem szabad*. 1941 augusztusában a Vezérkar 1. b osztálya feljegyzésében rögzítette: minden olyan eszközt alkalmazni kell, amivel a zsidókat fegyelmezhetik vagy árthatnak nekik. 1942-ben újabb törvény rendelkezett arról, hogy a zsidó hadkötelezettek szolgálati kötelességüknek azontúl kizárólag fegyvertelen kísérettel szolgálattal tesznek eleget. Katonaigazolványukra nagy piros „Zs” jelet raktak. Egyébként pedig magát a katonaiigazolványt is felhasználta az állam alig burkolt zsidóellenes propagandára. Az 1940-ben kiadott igazolványok hátlapjára nyomott *Emlékeztető* 8. pontjában ez szerepel: „Pártold és támogasd a magyar kereskedőt és iparost!” (A törvényjavaslat előadója, Lukács Endre úgy fogalmazott: helyes, hogy a „bomlasztó elemet” kirekesztik a fegyveres szolgálattól. Szemere Samu erről a felszabadulás után azt mondta, a legnagyobb bűn, amit az ember elkövethet embertársa ellen: emberi méltóságának megcsúfolása; ti. „kiegyenlítetlen különbség van a között, hogy valaki fegyverrel a kezében és emberi méltósága teljében szenved vagy esik el, s a között, hogy valaki minden védelmi eszköztől megfosztva, a jogközségből kitalasztva, megbélyegzetten és megalázva, kényrekedvre kiszolgáltatva lesz gyilkos ösztönök prédájává.”)

1942 márciusában a vezérkar javaslatára a honvédelmi miniszter eltiltotta a zsidókat a honvéd egyenruha hordásától; a honvédségtől – mint nemzeti színekre méltatlan emberek – csupán jelzés és sapkarózsa nélkül sapkát, valamint bakancsot, továbbá csajkát, kulacsot (és két darab sárga, illetve fehér karszalagot) kaptak, ezenkívül csekély zsoldban és még csekélyebb ruhaközpontási díjban részesültek. A sárga illetve fehér karszalag szélességét 9,5 cm-ben

szabták meg, ez utóbbit a *zsidónak tekintett* munkaszolgálatosoknak kellett viselniük, akiket többnyire külön századokba soroltak.

A Délvidéken Dálnoki Veress Lajos tábornok, a saját területén az összes zsidót munkaszolgálatra kötelezte. A németekkel egyébként unszimpatizáló katona, amikor csak tehetett, zsidóellenes intézkedéseket terjesztett elő, és később a Donnál is ezzel foglalkozott. 1942 áprilisában, a 2. magyar hadsereg mozgósításakor titkos utasítás intézkedett arról, hogy a frontra vonuló munkaszolgálatos századok 10-15%-ban közismert vagy jómódú zsidókból álljanak, továbbá a „suttogó propagandában”, „bomlasztó tevékenységben” résztvevők 42 éves kor felett is kiküldhetők a frontra. (Ami alkalmat adott a személyes bosszúkra is.) Többek között belőlük – a „politikailag megbízhatatlanokból” – állították össze az ún. különleges munkaszolgálatos alakulatokat, büntető céllal.

1942. május végén, a 2. magyar hadsereg tábori munkaszolgálatos századaira vonatkozó irányelvekben előírták a munkaszolgálatosok kötelező testi motozását, illetve megtiltották legálisan szerzett zsoldjuk elköltését. Lebovits Imre adatai szerint a keleti frontra kiküldött zsidó munkásszázadokban szívbetegesek, gyomorfekélyesek, sőt félig bénák is ott kínlódtak, a betegeket azonban ritkán engedték kórházba. Egyes parancsnokok ugyanis az ember-séges bánásmódot kedvezménynek tekintették, a törvény szerint viszont zsidónak, szerbnek, románnak és politikailag megbízhatatlannak nem járt kedvezmény.

A zsidó munkaszolgálatosokat helyenként válogatott kínzásoknak vetették alá, ezek közé tartozott például az „ötórai tea” (a munkából hazatérők összeverése), a „tőparti látomás” (mocsárban bukfenceztetés), „talpvizit” (a muszosnak szöges bakancsal való taposása), futtatás, jégszoborrá locsolás, korbácsolás, kikötés, gúzsbakötés, éheztetés. Több száz embert a parancsnokok vagy a keret tagjai

lőttek agyon. Százak és ezrek pusztultak el a túlerőltető munkától, az éhségtől, a gyöngye ruházat következtében előálló fagyástól és kihűléstől, valamint aknaszedés közben. Szita Szabolcs *A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945* című tanulmányában idéz egy 1942. október 7-én, a keleti frontról a Belügyminisztériumba küldött jelentést: Azoknak a zsidóknak, akik nincsenek munkára beosztva, egyáltalán nem adnak enni, ezek éhségükben a fák leveleivel és gyökereivel táplálkoznak. (A Belügyminisztériumot informáló hivatalos nyomozó ehhez még hozzátette a németektől szerzett értesülését: Lengyelországban még a folyó évben kipusztítják a zsidókat.)

A *Szabad Nép* 1945. augusztus 25-i száma szerint dr. Hammer Ferenc egykori pénzügyi titkár a munkaszolgálatosokat a téli hidegben felzavarta a fára, és addig kellett ott ülniük kukorékolva, amíg megfagyva lezuhantak. Négy hónappal korábban, április 20-án számolt be a lap Seik Imrének, a 101/310. sz. kiegészítő munkaszolgálatos század parancsnokának a népbírószági tárgyalásáról. A vád szerint Seik azon igyekezett, hogy a munkaszolgálatosok helyzetét elviselhetetlenné tegye, és minél többen pusztuljanak el. Állandóan korbáccsal járt, és azzal ütötte a szembe jövő embereket. Többször pedig arra kényszerítette őket, hogy díszlépésben talicskázzanak. A legkisebb kihágás esetén is Sachs Gyula zászlóaljparancsnok elé vitette őket, aki a szerencsétleneket gúzsba kötötte úgy, hogy egész életükre nyomorékká lettek. Seik a munkaszolgálatosok hivatalos ruhakoptatási díját elsikkasztotta. A nyilas hatalomátvétel idején feleskette a század tagjait Szálásira, majd az SS kezére adta őket, de előbb még elszedte takaróikat, úgyhogy a század nagy része megfagyott, a többi a német katonák kegyetlenkedéseinek esett áldozatul. A 200 fős századból mindössze 22-en maradtak életben. Seik a tárgyalásokon részben azzal védekezett, hogy a zászlóaljparancsnok uszítására bánt kegyetlenül a munka-

szolgálatosokkal. Dorosics faluban 1943. április 30-ra virradó éjjel az egyik pajtát, amelyben több száz tifuszos vagy magát annak valló beteget zsúfoltak össze, rágyújtották a zsidó munkaszolgálatosokra. Csak töredékük élte túl.

Kiss Gergő Barnabás és Szabó Péter közösen jegyzett tanulmánya szerint 1942 őszén az izraelita hitfelekezetek (Hadviseltek Bizottsága) által gyűjtött 28 tehervagon téli ruházat nagy többsége valószínűleg nem érkezett meg a címzettekhez. A „doni fotós”, Reményi József főhadnagy naplója arról tanúskodik, hogy a keretlegények bőrkorbáccsal verték a „rendszeretlenül” öltözött munkaszolgálatosokat, a csendőrök pedig a határon felbontották és elkobozták a zsidók részére küldött csomagokat. Mindemellett a parancsnokok és a keretlegények gyakran megszarolták őket, és szabadságra utazva itthon megkopasztották hozzátartozóikat.

Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter intézkedései és bátor fellépése következtében, a fronton szolgáló munkaszolgálatosok helyzete számos alakulatnál rövid időre javult, a zsidó vallási ünnepeken lehetőség szerint még kedvezményeket is kaptak. Nagybacsoni minisztersége idején – a belügyminiszternek is köszönhetően – 1500 zsidó orvost mentettek fel a fizikai munkaszolgálat (útépítés, aknaszedés stb.) alól, akiknek többsége a hivatásában, muszos orvosként dolgozott tovább. Ukrajna azonban messze volt, és Nagy Vilmos is csak egy szűk esztendeig, 1943 júniusáig töltötte be hivatalát. Ugyancsak – lelki – pártfogásába vette a muszosokat Schlachta Margit, aki lapja, *A lélek szava* 1943. január 1-jei számában úgy fogalmazott: az egyetlen keresztényi és államférfiúi út az, amelyen a honvédelmi miniszter jár, amikor azt hirdeti, hogy a munkatáborosok *hadiszolgálata hazaszolgálat és nem büntetés*; hogy testi épségük és becsületük ugyanúgy jogvédelem alatt áll, mint a fegyveres katonáké.

A munkaszolgálatosok önfeláldozó támogatója volt Pauk Viktória. *Pokolbéli víg napjaim* c. könyvében Faludy György leírja, hogy az asszony Erdélyben és Kárpátalján kétkerekű kordéllyal ment a munkásszázadok mögött, hogy élelmet osztogasson az éhezőknek. Sőt később, 1944 őszén az óbudai téglagyárból indított gyalogos zsidó transzportokat is kísérté Nyugat felé; a nyilasok megkínózták, ő azonban nem tágított.

Nagybaczoni minisztersége első heteiben kissé nyeglén viselkedett, legalábbis a sajtóval szemben. A *8 Órai Újságnak* nyilatkozva – idézte a *Magyar Zsidók Lapja* 1942. november 5-i száma – fajvédőnek, a nemes értelemben vett magyar fajvédelem becsületes, úri gondolkodású hívének nevezte magát; a munkaszolgálatos alakulatokról pedig azt mondta, hogy azok helyzete semmivel sem rosszabb, mint a fegyveres csapatoké, sőt általában jobb... A gyakorlatban azonban másképp cselekedett. Lemondásakor, 1943 júniusában Apor Vilmos püspök az alábbi – több szempontból is sokatmondó – sorokat intézte hozzá (idézte Héjjas Pál az exminiszterrel készített és 2007-ben megjelent riportjában): „Amikor megtévedt emberek sokasága szinte terrorral követelte a védtelen emberek kínzását, Te igazi, bátor magyar katona módjára az igazság és irgalom pártjára álltál.”

*

Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök érezhető büszkeséggel, ugyanakkor mérsékelt elégedettséggel írta László Dezső vezérőrnagynak, a Hadiakadémia parancsnokának 1941 végén (idézte Szilágyi Ákos *Az arany kardbojt becsülete* c. írásában, *Élet és Irodalom*, 2013. június 28.): *Az új politikai irányok, amelyek a németeknél oly hatásosan kivirágoztak, tőlünk indultak el, bár nem tudtuk úgy felfokozni, ahogy a németeknél látható, de éppen ennek a politikának a sarkalatos kérdésében, a zsidókérdésben aránylag többet*

teljesítettünk, mint a németek, de sajnos mindezt ostobábban. „Ők megfejték a zsidókat, lefölköztek vagyongukat, mi pedig agyon akarjuk ütöni őket.”

Szita Szabolcs adatai szerint 1941 nyarától az 1944. március 19-i német bevonulásig a zsidó munkaszolgálatosok vesztesége 42 ezer fő volt. Ebbe a számba beletartoznak a fogságba esetek és sebeültek ezrei is. Az 1944 tavaszán hadra kelt, elvonuló 1. magyar hadsereg 597 ezres állományához 63 ezer zsidó munkaszolgálatos tartozott. Csatay, aki Nagybaczonit váltotta, 1944. június 7-én kelt utasításában szigorú, a hadifoglyokéhoz hasonlatos bánásmódot írt elő velük szemben, és bizonyos helyzetekben az örség fegyverhasználatát is megengedte. (De ez már egy másik fejezet.)

*

1940-ben kötelezővé tették az üzletek szombati nyitvatartását, amivel akadályozták a zsidók „szent szombatjának” méltó megülését. Az év őszén, azzal az indoklással, hogy nincsenek történelmi gyökerei, megszüntették az izraelita hitfelekezet felsőházi képviselőjét. (Az *Orthodox Zsidó Újság* 1941. január 1-jei száma idézte Ribáry Géza szavait: „Azok a világnézetek, amelyek az antiszemitizmussal telítve vannak, oly atmoszférát teremtettek körülöttünk, amely atmoszférában a meggyőzés fegyvere teljesen használhatatlan.”)

1941 nyarán igazi, náci típusú törvényt hoztak *a házassági törvény kiegészítésével és módosításával, valamint az ezzel kapcsolatos fajvédelmi rendelkezésekről* címen. Ez a rendelkezés (III. zsidótörvény v. fajvédelmi törvény) megtiltotta zsidók és nem zsidók házassággkötését. Továbbá három évig terjedő fegyház, hivatalvesztés, politikai jogai gyakorlásának felfüggesztése fenyegette azt a „fajgyalázó” zsidó férfit, aki magyar honos tisztességes nem zsidó nővel házasságon kívül nemileg közösült. A törvény szigo-

rúbb volt a „nürnbergginél”; hatálya alól csak azok mentesültek, akiknek a nagyszülei ugyan zsidók voltak, de szüleik már a gyermek születése előtt kikeresztelkedtek. A törvény egyik passzusa szerint az izraelita vallásba betérők akkor is zsidónak tekintendők, ha később visszatérnek eredeti felekezetükhöz. – A keresztény egyházak képviselői közül számosan tiltakoztak a törvény ellen, de mindjárt mentegetőztek is, mondván: *nem a zsidók érdekében szólalnak fel*. Gróf Bethlen István a felsőházi vitában megjegyezte: a faji gondolat nem fog megállni a házasságnál.

1941 tavaszán, a nyolcnapos peszach időszakában fogyasztott macesz forgalmazására, az addigi három hét helyett, a hatóságok mindössze egy hetet adtak. Ősszel pedig nem engedélyezték a legmagasztosabb zsidó ünnep, a Jom kippur előestéjének – „Kol Nidre-est” – megtartását a Vigadóban, amellyel a kialakult szokás szerint a zsidó templomok ünnepi zsúfoltságát igyekeztek mérsékelni. A rendelkezéssel a hatóságok nyilvánvalóan a zsidók ősi, engesztelés napi imádkozását akarták akadályozni. A megalázások sorozata ezután is folytatódott, s 1941 végén megszüntették a zsidók törvényhatósági bizottsági és községi képviselő-testületi tagságát.

A zsidók földtulajdonát már 1939-től külön nyilvántartásban vezették. 1942-ben törvényt hoztak a zsidók tulajdonában lévő, öt holdnál nagyobb, erdő- és mezőgazdasági ingatlanok átengedéséről és további ingatlanszerzésük megtiltásáról. A zsidó csupán a „saját életter számára feltétlenül szükséges” házat, kertet tarthatta meg. A kormány együttvéve 1,5 millió hold szántót és erdőt szándékozott újraosztani, ebből 1943 közepéig 680 ezer holdat sajátított ki, potom áron. Sok helyen a zsidók gazdasági felszerelését is elvették. A föld árjásításában közreműködött a Vitézi Rend, a Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége és a Keresztény Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége.

1942-ben más intézkedések is sújtották a zsidókat. Például korlátozták, azaz ötezer pengőben maximálták a zsidónak minősülő első világháborús hadikötvény-tulajdonosok részére visszafizethető kölcsönök mértékét (a többbit elvben a zsidók kivándoroltatására szánták). Miniszterelnöki rendelettel azonnali hatállyal elbocsájtották a zsidó házfelügyelőket és házgondnokokat. Ezeknél is súlyosabb, hogy – Hóman Bálint 1941. december 5-i előterjesztésére – az izraelita vallást a bevett felekezet státuszából a törvényben elismert felekezet kategóriájába helyezték, azaz másodrendűvé minősítették. Intézményeinek, iskoláinak, tanítóinak állami és önkormányzati anyagi támogatását, segélyezését megvonták, illetve a megvonást más forrásból csekély mértékben kompenzálták. Ugyanez a törvény megtiltotta, hogy más felekezethez tartozók az izraelita felekezetbe átléphessenek.

*

Az ún. II. zsidótörvényt joggal nevezték „a nagy” zsidótörvénynek, mivel az a családtagokkal együtt 1942 végéig 220 ezer zsidót érintett, szemben az 1938. évi „kis” zsidó törvénnyel, amely „csupán” 50-60 ezer embertől vette el a megélhetését, azaz vette volna el néhány év alatt. Csakhogy Imrédy miniszterelnök, aki 1938 őszén tett németországi látogatása után lényegében nácivá vált, csakhamar ráeszmélt: tovább kell szorítani a zsidókon. S ebben osztozott utódja, Teleki Pál, és Horthy sem tett ellene kifogást (legfeljebb szűk körben és a háború után, az emlékirataiban...).

Bethlen exminiszterelnöknek és több tucat hívének már az új törvényjavaslat napvilágra kerülésekor előre megesett a szíve a zsidókon, amit hangos tiltakozás helyett úgy fejeztek ki, hogy 1939. január 14-én memorandumot intéztek Horthyhoz, amelyben intelligensen összefoglalták a „zsidó probléma” lényegét: „túl sokan

vannak, és túl nagy a hatalmuk”. A „probléma” megoldására pedig – épkézláb ötlet híján és „úri” antiszemitákhoz méltóan – a zsidók gazdasági hatalmának visszaszorítását, vagy kivándoroltatásukat javasolták, oly módon, hogy amíg ez elintéződik, „addig se üssék ki a kenyeret a kezükből.”

*

1939 nyarától sorban bocsájtották el a Nemzeti Színház, az Operaház zsidónak tekintett művészeit és alkalmazottait, a filmszakma szereplőit; a törvény pusztán ebben a körben közel négyezer személyre vonatkozott. Az állami alkalmazásban lévő tanárok túlnyomó részét 1940 elejéig elküldték vagy nyugdíjazták a fővárosban. Ekkor helyezték nyugdíjba az ügyészeket és a bírákat is. Budapesten az orvosok közül elsőként az iskolaorvosoktól szabadultak meg, ezután az OTI-orvosok következtek. A fiatal jogvégzett ügyvédek felvétele a kamarába 1939 szeptemberében már szóba sem jöhetett. (1941 júliusában szélsőjobb képviselők numerus clausust követeltek a zsidó ügyvédek részére, egy kormánypárti képviselő ilyen értelmű határozati javaslatát a Képviselőház elfogadta, a Felsőház viszont ad acta tette.) A laprevízió 1939 elején 200 zsidó újságíró érintett, az 1939-es törvény következtében újabb 300 újságíró vesztette el a kenyerét.

Egyébként a törvény végrehajtási utasítása még meg sem jelent, de a különböző vállalatok már megkezdték az elbocsájtásokat. Sőt, a törvényt végrehajtották ott is, ahol a törvény maga nem követelt intézkedést: helyenként például kirakták a zsidó fizikai munkásokat, másutt pedig alig-alig vettek föl fiatal zsidó dolgozókat. 1939 őszén több száz pincért tettek az utcára, s a hadgyakorlaton vagy munkaszolgálaton lévő felszolgálókat sem vették vissza. Új iparengedélyt zsidó abban az esetben kaphatott, ha településén a zsidók

kezén lévő engedélyek száma 6% alá csökkent. A törvény értelmében évente az összes iparjogosítványt felülvizsgálták a helyi hatóságok, amelyeknek folyamatosan nyilvántartást kellett vezetniük a zsidók létszámáról, a zsidó és nem zsidó iparjogosítványok arányáról, és ezt kötelesek voltak a hirdetőtáblán közszemlére tenni. Azokat a foglalkozásokat, amelyeknek a gyakorlása rendőri engedélyhez volt kötve, zsidó többé nem űzhette. Zsidó többé nem lehetett verklis, rikkancs, mutatványos, magándetektív. 1940 nyarán eltüntették az utcákról a zsidó fagyaltosokat, de nem árulhatott zsidó képeslapot, cipőfüzöt sem. Búcsúban és hetivásáron nem kaphatott helyfoglalási engedélyt. Megvonták a zsidóktól a sorsjegy, só, dohány, szesz, ásványolaj árusítását és a házaló-kereskedői jogot. Az *Egyenlőség* c. lap 1938. augusztus 4-i számában megszólaltatott elbocsájtott színész (lásd 2. kötet, 324. oldal) 1939-től a cipőpertlit sem kínálhatta.

Zsidó többé nem lehetett hordár, batyus-árus és vásárcsarnoki étekhordó. 1940. augusztus 1-jével 276 zsidó árusnak mondták fel a vásárcsarnoki és nagyvásártelepi bérletét Budapesten, majd kisvártatva azt fél évvel meghosszabbították. 1941. februárban megtiltották, hogy zsidók piacon, vásáron bármit árusíthassanak. (Addigra sok helyen maguk a helyi hatóságok, városok és megyék hoztak – törvényes felhatalmazás nélkül, önkényesen – zsidóellenes intézkedéseket, megelőzve [„megelőlegezve”] a minisztertanácsi vagy miniszteri előterjesztéseket. Vitéz Endre László például 1942-ben alispáni rendeletében megtiltotta zsidó véradók részére élelmiszerpótjegy kiadását, majd a zsidó véradók felajánlását is.)

1941. május 1-től kizárták az iparcikk árusítókat – kb. ötszáz személyt – a főváros piacairól és vásárcsarnokaiból. Értelmiségi munkakörbe sorolták a zsidó kikiáltókat és a kereskedelmi tanoncokat, tehát rájuk is vonatkozott az arányszám (az ő esetükben ez

tizenkét százalék volt), viszont az építő, hentes-mészáros, géplakatos és autószerelő szakmába szinte egyáltalán nem vettek föl zsidó tanoncokat. 1941-től a zsidó könyvkereskedők nem állíthattak sátrat a könyvnapokon. 1940-ben az egyetemekre és főiskolákra már csak három százalék arányban jutottak be elsőéves zsidó hallgatók, mivel azokon a karokon, amelyeken a számuk aktuálisan meghaladta a hat százalékot, semmiképpen nem nyerhettek felvételt. (A *Nemzetőr* 1940. december 9-i számában a Turul Szövetség radikális ifjai a numerus nullus bevezetését követelték az egyetemi felvételnél. 1942 márciusában a szegedi egyetemen három „létszám feletti” zsidó hallgatót a keresztény diákok tüntetés keretében erőszakkal eltávolítottak.)

1940-ben jól érzékelhető orvos- és mérnökihiány lépett föl az országban (előzőleg ezernél több zsidó mérnököt bocsájtottak el), de inkább nem alkalmazták a zsidó szakembereket. (Az orvoshiányt 1942–43-ban munkaszolgálatos zsidó orvosok kihelyezésével mérsékeltek.) – Az már igazán apróság, hogy számos képviselő követelésére a belügyminiszter elrendelte: zsidó háztartásban csak 40 év feletti keresztény cselédnő alkalmazható. (Végrehajtási utasítása nem jelent meg, de a rendeletet több helyen alkalmazták.)

Közben a *Magyar Zsidók Lapja* 1939. július 13-i száma szerint a *Felvidék* című kassai antiszemita hetilap túláradó örömmel tudósított róla: Az iparendedélyek revíziója elseperte a kártékony élősdiiket, vége a kazár faj uralmának. A falvakban már nincs egy zsidó korcsmáros sem, és „nem árul már sehol trafikot ez az izgága, villogó szemű veszedelmes emberfajta (...) Még egy fél esztendő és megindulnak a torzonborz szakállak és libegő pajeszok oda, ahonnan jöttek, mert ezen a vidéken csak keresztény korcsmáros, fűszeres, trafikos és keresztény iparos fog élni.”

*

Az 1939-es II. zsidótörvény átlagosan 3-4 éves időtartamot szabott meg az intézkedések végrehajtására, ám a valóságban a munkahe-lyek zsidótlanítása olyan tempóban zajlott, olyan pezsgőn, mintha – egy zsidó vezető szavaival – 1940-ben már 1942-ben jártak volna. *A Magyar Zsidók Lapja* 1940. március 14-i számában úgy fogal-mazott: a csillagvizsgálók szorgosságán túlmenő precizitással és alapossággal kutatják némelyek a legkisebb zugot is, ahol még egy-egy zsidónak falatnyi kenyere van... A kereskedelmi minisz-ternek ez a tempó is lassú volt, 1942 augusztusában az egyik mi-nisztertanácsi ülésen közölte, hogy túl sok az üzlet, 3000-3500 zsidó kereskedőtől pótlás nélkül meg lehetne szabadulni.

1940-től gyors ütemben szorították ki a zsidó nagykereskedő-ket a cukor, petróleum, bor, hagyma, tűzifa, szén, textil, zöldség, gyümölcs, baromfi stb. forgalmazásából. 1941 őszére szinte a teljes magyarországi export keresztény kezekbe került. Azt a keresztény nagykereskedőt sem jelölték ki áruértékesítésre, akinek a felesége vagy az alkalmazottja zsidó volt. A Keresztény Kereskedők és Vállalkozók Szövetkezete közbenjárására jogszabályba iktatták: a budapesti gázgyár évi 18 ezer vagonos termelését 1940. április 15-től zsidó nem értékesítheti. 1942-ben miniszterelnöki rendelet intézkedett a zsidó bornagykereskedők eszközeinek és helyisége-inek kisajátításáról.

Lehet, hogy már szó esett róla, akkor essék szó róla még egy-szer: 1941-től falusi zsidó boltos nem árusíthatott tejet, cukrot, pet-róleumot, denaturált szeszt, lisztet – húséges vásárlói is elhagyni kényszerültek őt.

*

A zsidóellenes intézkedések nyomán (ld. mindenekelőtt Ungváry Krisztián *A Horthy-rendszer mérlege* c. művét) nagyszámú, jól jö-vedelmező igazgatósági, felügyelőbizottsági tagság hullott a ke-

resztény értelmiségiek ölébe, ráadásul sokan közülük a munkát a fizikai munkásnak átminősített zsidó szakemberekkel végeztették el, és a „társadalmi igazság”, a „keresztény osztályok védelme” stb. hangzatos jelszavak mögé bújva nagy tempóban tömték a zsebüket.

Az Iparügyi Minisztérium árjásító hivatalnokai gyakran megszarolták a hatókörükbe tartozó zsidó gyárosokat, vállalkozókat, például hogy adják át vállalatuk részvényeinek egy részét a megjelölt baráti keresztény csoportnak, cserébe engedélyezték az üzem további működését.

A zsidó kereskedők és iparosok gyors ütemű kiszorításának eszköze volt az Áruellátó Bizottság, az Anyagelosztási Hivatal, a Mezőgazdasági Termelők Egyesülete, a Magyar Baromfikiviteli Egyesület, a Magyar Keresztény Állatkereskedők Országos Egyesülete, a megyei közellátásügyi hivatalok, nemkülönben persze a Közellátási Minisztérium, amely kijelölte a szabadforgalmú nyersanyagok és más árucikkek nagykereskedőit is. Az 1940-ben alakult Áruellátó Bizottság két esztendő alatt tízezer ügyféllel foglalkozott, és ezalatt kb. 30 millió pengő értékű árut, behozatali engedélyt stb. irányított át keresztény kézbe.

Az 1939-es „nagy zsidótörvény” végrehajtásán dolgozott a Keresztény Kereskedők és Vállalkozók Szövetkezete, a kereskedelmi- és iparkamarák, az orvosi, ügyvédi, mérnöki kamara, a sajtókamara, a film- és színházművészeti kamara, a Vitézi Szék – nagyrészt ezek a szervezetek osztották újra a piacot, az állásokat, és ők gyűjtötték s továbbították a tagjaiktól érkező feljelentéseket a zsidóellenes rendelkezések megsértőiről. A Vitézi Szék a vármegyei kapitányságok tagjaitól szerzett információk alapján rendszeresen „nemzetvédelmi helyzetjelentést” adott ki, és a zsidókkal szemben további szigorításokat követelt. Hasonlóan járt el a MOVE és a mérnökök nemzeti szövetsége is.

Figyelemre méltó, hogy a keresztény kereskedők 20%-a 1938 után szerzett iparjogosítványt. A sajtó területén több mint négyszáz lapot szüntettek meg, harminc újságot árjásítottak. A budapesti kávéházak közül huszonnégy került keresztény kézbe. A zsidók állásainak elvételével nemcsak hatalmas összegek folytak át árja kezekbe, de az 1940-es évek elejére voltaképpen a munkanélküliség is megszűnt a keresztény értelmiségben.

Egy percre visszatérve a kamarákra. 1943 elején a Kolozsvári Orvosi Kamara leköszönő elnöke a belügyminiszterhez intézett levelében élősdieknek nevezte a zsidó orvosokat, és számukra a numerus clausus bevezetését javasolta. A miniszter nem fogadta el a javaslatot. A Budapesti Ügyvédi Kamara vezetősége az 1942. évről szóló jelentésében ismételten lándzsát tört a zsidó numerus nullus mellett, és ezt 1943 tavaszán némi manipulációval (ötvenkilencen igennel, heten nemmel szavaztak, hatvanketten nem szavaztak) a választmánnyal határozattá emelte. – Ezekhez képest Bíró Zoltánnak, a mérnöki kamara egyik vezetőjének, a Mérnökök és Építészek Egylete elnökének szavai akár barátságos gesztusnak is felfoghatóak voltak: *a zsidó mentalitás átoksúllyal nehezedik ránk...* (Mintha hajdan Prohászka mondott volna hasonlót...)

*

A sportéletet három év leforgása alatt zsidótlanították. 1938–1941 között előbb csak korlátozták a zsidó vallású sportolók egyesületi szervezkedését, majd előírták a zsidó sportegyesületi vezetők leváltását, végül 1941-ben elrendelték minden zsidónak minősülő tag kitalását a sportegyesületekből. Tagjaik felekezeti igazoltatását már 1939–40-ben megkezdték a sportklubok. 1941-től kezdődőleg pedig a sportszövetségek sorban kizárták a bajnoki és nemzetközi küzdelmekből a zsidónak tekintett sportolókat.

1940 nyarán az MTK profi futballcsapatának, a Hungária FC-nek a közgyűlése nem volt hajlandó teljesíteni az Országos Sport Központ diktátumát, a zsidó vezetőségi tagok kizárását, és inkább kimondták a Hungária FC teljes feloszlását. (A csapat válogatott – és Közép-Európa válogatott – szélvészgyors és kítűnően cselező jobbszélsője, Sas Ferenc, akit a németek iránti tapintatból 1938-ban és 1939-ben nem szerepeltettek a Németország elleni mérkőzéseken, még Budapesten sem, 1939 végén kivándorolt Argentínába.)

1941 tavaszán az MLSZ, arra hivatkozva, hogy egy lengyel menekült zsidó futballista játszik az MTK-ban, felfüggesztette az egyesület játékjogát, és pályáját a MOVE-nak utalta ki. A Nemzeti Sport Bizottság 1941. november végi határozatában, a fajvédelmi törvény 9. szakaszára apellálva kimondta, hogy a sportági szövetségekhez csak olyan egyesületek csatlakozhatnak, amelyeknek nincs zsidónak tekintett tagja, illetve egyetlen tagjának sincs zsidónak minősülő házastársa. Az új, módosítandó alapszabály és a tagnyilvántartás benyújtására vonatkozó felszólításnak az MTK ezúttal sem tett eleget, ezért az OSK 1942 tavaszán feloszlatta. Vagyonát elkobozták, raktárát és szertárát széthordták, értékeit elkótyavetyélték, irattárát pedig papírgyűjtés címén bezúzták. (Hóman 1942 januárjában – a házastársi rész elhagyásával – miniszteri rendeletben erősítette meg az NSB határozatát, és kiemelte, hogy ahol zsidó van, azt az egyesületet fel kell oszlatni.)

A náci, fajüldöző rendelkezések más csapatokat is sújtottak, a Vasasból például több zsidó származású játékost szintén kitiltottak. A *Vasas Sport* 1973. szeptemberi számában, *A szeretet egy életre szól* c. riportban megszólaltatták Szalkay Dezsőt, a klub egykori futballistáját, aki elmondta: „a fasiszta törvények a csapatnak több mint a felét leparancsolták a pályáról, s így az 1941–42-es bajnoki év második felét teljesen újjászervezett együttessel kellett elkez-

deni.” Későbbi neves sportolók közül kizárták például az egyesületi sportolásból Székely Éva úszónőt, Helsinki olimpiai bajnokát és Körmöczi Zsuzsát, a francia nemzetközi teniszbajnokság 1958. évi női bajnokát.

*

Az 1939. évi II. zsidótörvény kíméletlenségét mutatja, hogy – az *MZSL* 1940. január 25-i száma szerint – már 1940 elején tízezer zsidó munkanélkülit regisztráltak a fővárosban. A kenyértelenek, éhezők, nélkülözők tömegeinek helyzetén az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA), illetve ennek végrehajtó szerve, a Pártfogó Iroda (PIFI) igyekezett enyhíteni – például szakmai át-képző tanfolyamok indításával, ingyenes ebédeltetéssel, tejakciókkal, felruházással és csekély (néhány ezer családnak átlagosan havi 10 pengő) készpénz támogatással. Az intézmény Bethlen téri épületében a vezetőket állandó ostrom alatt tartották a munkát keresők. De a gyér munkalehetőség miatt a hivatalt rendszeresen ellepő sok száz ember közül naponta mindössze 30–40 főt tudtak elhelyezni, a hólapátolást is turnusokban szervezték meg.

*

A pesti zsidók fokozódó nyomoráról írt a *Magyar Zsidók Lapja* 1940. július 18-i száma. Néhány kivonatos példa a cikkből:

Király u. 7.: H. K. munkanélküli és kilenc gyermeke egyetlen szűk udvari szobában tengődik. Két ágyrajárójuk is van. Este tizenegy zsidó ember fekszik a szobában.

Grassalkovich u. 12.: Özvegy K. Z.-né férje több mint húsz éve, még az első világháborúban elesett. „Lakása” egyetlen szobából áll, amelyben tizennyolcan laknak, legtöbbszörük ágyrajáró, az aszszony ebből tengeti életét. Az egyik ágynak négy bérlője van: anya, négyéves gyermeke, nagynéni és nagybácsi.

Dob u. 19.: R. Á. munkanélküli lakása ugyancsak egyszobás. A két szülön kívül még nyolc gyermek lakik benne, közülük kettő beteg. Naponta egyszer kapnak üres levest.

A lap szerint zsidó önkéntesek háromszáz ilyen jelentést készítettek egyetlen hét alatt. A munkát folytatják.

*

Felhívás az *Orthodox Zsidó Újság* 1941. január 20-i számában: „Iparától megfosztott, volt nyersbőrkereskedő, családommal a legnagyobb nyomorban sínylődöm, kérem hittestvéreim támogatását. Grünblatt József, Magyardiószeg, Pozsony megye.”

*

A színpadról, pódiumról, filmezésből kidobott művészek egy részének az Országos Magyar Izraelita Kulturális Egyesület (OMIKE) által rendezett színházi előadások, koncertek, irodalmi estek nyújtottak korlátozott szereplési és kereseti lehetőséget.

A Pártfogó Iroda segítette felszerelni a bevonuló szegény sorsú muszosokat és segítette hozzátartozóikat. A háború idején az OMZSA többször is nagyszabású gyűjtést rendezett a fronton, illetve a honi munkatáborokban dolgozó munkaszolgálatosok részére. (1940 nyár végén munkatáborba vitték a Pesti Izraelita Hitközség két pótolhatatlan, önfeláldozó frontemberét, dr. Eppler Sándor főtitkárt és dr. Ribáry Géza elnökhelyetttest. Eppler Sándor betegen tért vissza. 1942 májusában, ötvenes éveik elején mindketten meghaltak.)

A PIFI-n belül külön osztály foglalkozott a nyolcvanezres, nagy többségében nyomorgó kárpátaljai zsidóság gondjaival. Ugyancsak súlyos állapotba került a Felvidék zsidósága, mivel egyes körzetekben a zsidók iparendélyét 80-100%-ban bevonták.

Mindeközben a Kultsár vezette Értelmiségi Kormánybiztosság 1941 nyarán követelte, hogy a működő zsidó üzletek személyzete 60%-ban keresztényekből álljon. Kicsit elszundikáltak, ugyanis a követendő irányt a *Nemzeti Figyelő* már 1939 őszén megmutatta (idézte a *Magyar Zsidók Lapja* 1939. november 23-i száma), eszerint: *félrebeszélés, protekció, szánalom és irgalom nélkül kell elintézni a zsidóproblémát. A zsidóprobléma elintézéséhez nyújtott segédkezet a maga módján két uszító műalkotás: az Ártatlanok c. magyar színdarab, és különösen a Jud Süss című német film. Előbbinek a bemutatója körül v. Endre László Pest vármegyei alispán és Kiss Ferenc színészkarai elnök is bábáskodott. A darabot a belügyminiszter néhány tucat előadás után 1941-ben betiltotta. (1944 nyarán Budapesten újra elővették.) A Jud Süsst is 1940 végén vagy 1941 elején kezdték Magyarországon játszani, Pesten egyszerre több mozi is a műsorán tartotta, díszelőadás keretében kormánytagok is megtekintették. A filmtekercesek az ország távoli pontjaira, Szerencsre, Mátészalkára is eljutottak, s az előadásokat gyakran tüntetések és a zsidó ablakok bezúzásai kísérték.*

*

A II. zsidótörvény indoklásában és a törvényjavaslat vitájában, erőteljesen hangsúlyozták, hogy a zsidók munkájuk értékét messze meghaladó arányban részesedtek a nemzeti jövedelemből, másrészt lelkiségük, jellemük és erkölcsük idegen, emiatt – annál is inkább, mivel nagy a befolyásuk – súlyos ártalmára vannak a magyar nemzeti életnek. Az *MZSL* 1939. április 20-i és június 9-i számában arról írt, hogy a keresztény egyháznagyok, köztük a hercegprímás, olyan színben tüntetik fel a zsidók hitét, mintha az a lélek beteges állapota volna, melyből húszesztendősi tisztulás után lehet csak az állampolgári megbízhatóság fokára emelkedni, mert különben

a zsidók „ivadékaikkal együtt, in alternum et ultra, reménytelenül zsidók maradnak.” Még 1939. március elején felszólalt a parlamenti vitában Baross Endre, a néhai Gömbös Gyula barátja és lelkes híve, a pilisvörösvári választókerület kormánypárti képviselője, aki szintén azt állította: erkölcsi különbség van a keresztények és a zsidók között, s állítása bizonyítására régi levelekből olvasott fel, amelyeket ismeretlen személytől kapott... Jellemző a parlament légkörére, hogy gróf Festetich Domokos (idézte az *MZSL* április 27-i száma) a vita hevében az „ócska, vacak zsidó” kijelentésre ragadtatta magát.

Az antiszemita lapok, könyvek ezt az irányvonalat erősítették és „igazolták” a törvényjavaslat tárgyalása közben, s természetesen ezen a vonalon maradtak mindvégig. (Beszámolóiban az *MZSL*, a retorziótól félve, általában nem nevezte néven a lapokat.) Azon kívül, hogy rigmusokat költöttek és gúnyrajzokat közöltek a zsidókról, támadták őket például azzal is, hogy: nem ismerik a humanizmust; a zsidó gondolat távol áll az emberszeretettől; a zsidóság mindenütt becstelen eszközökkel harcolt; a zsidóság dogmává tette a gyűlöletet, mindenekelőtt a nem zsidók iránt; a zsidók faji alkutuknál fogva hajlamosabbak a bűnre; a zsidóságot antihumánus tanai miatt rendőri felügyelet alá kellene helyezni; Egyiptomban a gazdanép hamar felismerte, hogy a zsidók paraziták, ezért kellett onnan sürgősen távozniuk...

A *Keresztény Igazság* c. lap 1943. évi 7. száma egyebek mellett arról értekezett, hogy a zsidóság belsőleg kiüresedett, és minden nép számára veszedelmet jelent. Az *MZSL* 1941. június 26-i száma, óvatos megfontolásból név nélkül idézett „egy nagy múltú képviselőt”, aki sok társához hasonlóan azt hangoztatta, hogy a zsidók kártékony, kivetnivaló elemek, és a zsidókérdésben csak a magyar zsidóság teljes kitelepítése hozhat megoldást.

Matolcsy Mátyás *A zsidók útja* c. könyve egyik fejezetében szintén a zsidók kártékony hatását elemezte. Málnási Ödön *A magyar nemzet őszinte története* című kötetében a zsidó lelki fertőzést az Ószövetségből vezette le. (A szerzőt lecsukták.) Dr. Baráth Tibor kolozsvári egyetemi tanár *Az új Magyarország* c. könyvében arra a megállapításra jutott: a zsidók fajbiológiaiilag determinált erkölcsi fogyatékoságú egyének. 1943 őszén újabb, sokadik kiadása jelent meg a tiszzaeszlári vérvádpörről szóló uszító kiadványnak, hogy „hiteles történetét a felszabadult Felvidék, Észak-Erdély és Bácska magyarsága is megismerhesse.” Dezséry Bachó László *A zsidók térfoglalása Gyöngyösön* című, ugyancsak 1943-ban megjelent kötetének előszavában dr. Horváth P. Zsigmond arra figyelmeztetett, hogy a Talmud népe faji bűneit soha el nem hagyja, erkölcstana romlott. Maga a szerző pedig könyvében arra a következtetésre jutott, hogy 1919–1920-ban a zsidóság terjesztette el Magyarországon az antiszemitizmust, titkos kezek által, hogy felállíthassa saját harci szervezeteit, középpontban a zsidó cserkészcsapatokkal...

Néhány további – részben már ismertetett – Magyarországon, a Horthy-korszakban megjelent uszító, antiszemita kiadvány: Bary József: *A tiszzaeszlári bűnper*; dr. Belányi László: *Zsidóbujtás, stróhmanság, jogosulatlan iparűzés*; Bosnyák Zoltán: *Szembe Judeával, Zsidókérdés I–II., Fővárosunk elzsidósodása, Magyarország elzsidósodása*; Dániel Béla: *A magyar zsidókérdés megoldása*; Dövényi Nagy Lajos: *Tarnopolból indult el*; v. Endre László: *A zsidókról*; Henry Ford: *A nemzetközi zsidó*; J. R. George: *A Jud Süss*; Hitler: *Mein Kampf*; Kiss Sándor: *Zsidó fajiság*; Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*; Levatic László: *Miért van szükség a 3. zsidótörvényre?*; Luzsénszky Alfonz: *A Talmud magyarul, A zsidó nép bűnei*; Marschalkó Lajos: *Országhódítók, Világhódítók*, Gömbös Gyula a fajvédő vezér;

Méhely Lajos: *A fajkérdés élettudományi alapja*; Rohling Ágost: *A talmudzsidó*; Somogyi István: *A szabadkőművesség igazi arca*; Chaldeus Simon: *A zsidó világszövetség veszedelme az emberiségre*; Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*; Varga Zsigmond: *Ötezer év távolából*. Végül két megunthatatlan sláger: *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei*, *Hova tegyük a zsidókat?*

Néhány – részben már idézett – a Horthy-korszakban használatos szitokszó, pejoratív kifejezés a zsidókra és a zsidóságra: vallástalanok, rendezetlen vallásúak, pogányok, tévelygők, bolsevikok, kommunisták, kapitalisták, liberálisok, világalalomra törők, kazárok, beburakodók, idegenszívűek, idegen lelkületűek, idegenfajúak, alacsonyrendűek, kampósorrúak, uzsorások, erkölcstelenek, kártékonyak, bűdösek, vérszívók, vérpiócák, a nemzet testén élősködő tetvek, dögkeselyűk, poloskatermészetűek; bomlasztó elem, idegen népelem, kártékony faj, belső ellenség, fekély, söpredék. A legnagyobb karriert azonban valószínűleg a „paraziták” futotta be.

*

Az 1939-es országgyűlési választások előtt egy 1938-as törvénnyel szűkítették a választójogosultak körét. Általánosságban csak a 26 év feletti férfiak és a 30 év feletti nők szavazhattak, akiknek min. 10 éves magyar állampolgársággal, 6 éves egy helyben (településen) lakással, valamint elemi iskolai végzettséggel kellett rendelkezniük. Viszont ezúttal titkosan lehetett szavazni már vidéken is. Pintér István adatai szerint a hatóságok csak Miskolcon, Békéscsabán, Debrecenben és Pécsen összesen 40 ezer „gyanús elemet”, kommunista gyanús személyeket kihagytak a választói névjegyzékből, és manipuláltak a választói körzetek beosztásánál is.

Továbbá a Teleki-kormány nagy erővel próbálta akadályozni a szélsőjobboldali pártok kampányát. Nem engedélyezték gyűléseik

megtartását, bevonták röplapjaikat, letartóztatták aktivistáikat. Be-tiltották a Szálasi–Hubay-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalmat és ennek sajtóját, a párt több vezetőjét internálták. Egyben politikai lejárató kampányt indítottak, amelyben maga a miniszterelnök is személyesen részt vett, egyik beszédében azt állította, hogy egyes politikai mozgalmakat a németek támogatnak. Ezenkívül kauciót vezettek be, ami elveszett, ha kevesen szavaztak a jelöltre.

Teleki machinációi ellenére a hivatalos szélsőjobboldal (a „nem hivatalos” a kormánypárt padsoraiban ült, egy része már nem so-káig...) jelentős választási sikereket ért el. Csak Budapesten és környékén 150 ezren szavaztak rájuk, s végeredményben a 260 mandátumból 49-et (19%) szereztek meg. Szimpatizánsaik aránya a 18 év felettek körében akár duplája is lehetett parlamenti kép-viseletüknek. 1940 őszén, amikor Imrédy 18 hívével együtt kivált a kormánypártból, és megalakította a Magyar Megújulás Pártját (MMP), még erősebbé és elevenebbé vált a szélsőjobboldali el-lenzék. (Igaz, közben az észak-erdélyi képviselők behívásával 373 főre gyarapodott a Képviselőház.) Ráadásul 1940 szeptemberében visszavonták a szélsőjobboldalt korlátozó intézkedéseket, kienged-ték a börtönből Szálasi is, akit rövidesen fogadott a miniszterelnök.

Az MMP programja lényegében antiszemita volt. A teljesen zsi-dómentes Magyarország megteremtését, a zsidók kivándoroltatását (vagyonuk, birtokaik kisajátítását) összeurópai rendezés keretében kívánták megvalósítani. De addig is teljesen ki akarták iktatni a zsidókat a magyar szellemi életből. Imrédy csoportja szinte teljes mértékben azonosult a németországi nácikkal, eltérően Szálasiától, a magyar nemzeti szocialista mozgalmak szimbolikus és tényle-ges vezéralakjától, aki kidolgozta a nemzeti szocializmus magyar változatát, s ezt Prohászka nyomán hungarizmusnak nevezte el.

Rövid időre szóba került a szélsőjobb (legalább nagyobb részének) egyesülése, szövetségbe tömörülése; gróf Pálffy Fidél frakciója hol Szálasi Nyilaskeresztes Pártját, hol Imrédy pártját erősítette, más frakciók is „jöttek, mentek”, a fő dolog: hangos és megállíthatatlan zsidózás folyt a parlament falain belül és kívül egyaránt. Pusztán az összezsugorodott, kicsiny szocdemek és Rassay pártja maradtak körön kívül.

Ungváry Krisztián *A Horthy-rendszer mérlege* című könyve szerint a szélsőjobb oldali lapok már 1939 elejétől újult erővel propagálták a zsidók kitelepítését, pl. azzal a „hívószóval”: *az új haza: Madagaszkár!* A szélsőjobb publikációkat jelentősen inspirálták az *antiszemita szellemi műhely* illusztris személyiségei: vitéz Endre László, Bosnyák Zoltán és Levatic László. Matolcsy Tamás orvos 1939 tavaszán, a második zsidótörvény parlamenti vitájában csúfondáros stílusban fejtette ki: a zsidókat gettósítani kell, hogy amikor „eljön a boldog pillanat, hogy a tengelyhatalmak kiszállítsák őket Madagaszkárra, akkor itt a dolog elő legyen készítve.” Javasolta, hogy *addig is* (ez kedvenc szófordulata volt a hazai náciknak és nyilasoknak) zsidó orvos a recepten is tüntesse fel, hogy zsidó, és csak zsidó beteget kezelhessen.

Fivére, Matolcsy Mátyás a parlament 1939. március 9-i ülésén a zsidókérdés esetleges biológiai megoldására célozgatott. 1941 tavaszán, ugyancsak a Képviselőházban a nyilaskeresztesek álláspontját tolmácsolta: *a zsidónak nincs joga a magyar földhöz, cél a teljesen zsidómentes ország, és e tekintetben minden szentimentalizmust félre kell tenni.* Ennek megfelelően szorgalmazta az összes zsidó munkatáborba zárását és deportálását. 1941. augusztus 22-én ismételten megállapította, hogy a zsidókkal kapcsolatban nincs helye az irgalomnak, mert a magyar fajta megerősítése a parancs. A parlament 1942. június 24-i ülésnapján (ebben az időben

már elhagyta Szálasit) rekvirálást kezdeményezett az összes zsidó háztartásban, mondván: hatalmas mennyiségű szappant és libazsírt halmoztak föl. 1942. november 26-án elhangzott beszédében a zsidóságot a világháborúért is felelőssé tette, és – miként Hitler négy évvel korábban – megígolta kollektív kiirtásukat.

A Független Kisgazdapárt képviselői közül Eckhardt Tibor elnök a második zsidótörvény vitájában, 1939 tavaszán követelte az országba 1867 óta beköltözött zsidók és leszármazottaik kivándoroltatását, azonkívül taglalta a fajkeveredés ártalmasságait. Varga Béla (katolikus pap, Francia Kiss Mihály 1919-es különítményének tagja) 1941-ben, a fajvédelmi törvény vitájában a „legszi-
gorúbb” büntetést javasolta a keresztény nővel házasságon kívüli nemi viszonyt folytató zsidók ellen. A kikeresztelkedett zsidókat enyhébben ítélte meg. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942-ben a parlamentben úgy fogalmazott: a „galíciáner vad zsidók”, „a zsidóság legundorítóbb elemei” beáramlásukkal tovább fokozták a zsidóság túlekedését a szellemi és gazdasági pozíciók körül.

Ladányi Andor kutatásai szerint 1941 november-decemberében, a költségvetés tárgyalása során a Képviselőházban a szélsőjobboldali képviselők követelték a zsidók karszalaggal való megkülönböztetését és az országgyűlés teljes zsidótlanítását. Egy kormánypárti képviselő kérte a zsidók kizárását a felsőoktatásból.

Szluka Aladár 1942-ben határozati javaslatában kezdeményezte, hogy azok a keresztények, akik zsidóhoz mennek nőül, vagy akik zsidó nőt vettek feleségül, *önként zsidóvá válnak legyenek tekintendők*. Meskó Zoltán korábbi nyilas vezér, aki 1939-ben bekerült a Felsőházba, a hárommillió magyar „koldusra” tekintettel javasolta a zsidók vagyonának elvételét. Szögi Géza ügyvéd, nyilas képviselő 1943. november 25-i parlamenti felszólalásában szellemi kútfőnek nevezte a néhai Prohászka püspököt.

Ladányi Andor vizsgálódásaiból kiderül: az 1943. évi költségvetés képviselőházi vitájában a szélsőjobbos képviselők – köztük Imrédy és Maróthy-Meizler Károly – immár zsidó gettók és munkatáborok felállítását, a zsidók ruházatának megjelölését, állampolgárságuk megszüntetését, a külföldről ide menekülő zsidók és itthoni segítők halálra ítéelését sürgették. Követelték a zsidók kitiltását a politikai pártokból és a szakszervezetekből, Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetének* elítélését, valamint a hasonló művek és szerzőik kiközösítését a magyar szellemi életből. (Ladányi szerint az ülésen Kállay miniszterelnök *tüntetően hallgatott.*) Közben a Felsőházban is „követelöztek”: az egyetemi numerus nullus bevezetését és az igazságszolgáltatás zsidótlanítását javasolták.

Gróf Serényi Miklós, a Nyilaskeresztes Párt zsidótlanítási osztályának vezetője „külön szám”. A Képviselőház 1940. május 6-i ülésén arról beszélt, hogy a törvénytelen gyermekek 60–80%-a zsidóktól származik, követelte a zsidóság kitelepítését, de *addig is* a strandokról történő kitiltásukat. 1942. június 24-én, szintén a parlamentben, a zsidók totális gettósítását és munkatáborba zárását követelte. 1942. november 18-án kész tervvel állt elő: az országot érő bombatámadás esetén a zsidókat táborokba kell zárni és módszeresen legyilkolni; az első támadásnál ezret, a következőnél tízezret és így tovább.

Ugyanezen a napon, 1942. november 18-án, Ilovszky János, a Baross Szövetség elnöke, a kormánypárt (MÉP) képviselője szintén a támogatásáról biztosította a zsidók kitelepítését. Lukács Béla, a kormánypárt elnöke ez ügyben ellentmondást sem tűrt. A Képviselőház 1942. március 19-i ülésnapján javasolta a zsidó férfiak, mint munkaszolgálatosok, harctérre küldését, valamint a zsidók kitelepítésének előkészítését, kijelentve: *a háború után gondolni sem lehet arra, hogy Magyarországon zsidók éljenek.*

1943. november 30-án a Képviselőházban – a fejlemények előrehaladásának ismeretében – ugyanezt mondta Imrédy is, csak még tömörebben: a zsidókérdés gyökeres megoldása szükséges. (Mindnyájan tudták, mire megy a játék.)

Bosnyák Zoltán nem ült a parlamentben; mint hevesen antiszemita író, újságíró, az Endre–Méhely-féle antiszemita szellemi műhely tagja és a zsidókutató intézet vezetője vitt nagy szerepet a zsidók elleni gyűlölet felszításában. 1940 augusztusában az újabb zsidótörvényt sürgető írásában a faji szempontok maximális érvényesítését, a zsidó–nem zsidó vegyes házasságok megtiltását és a házasságon kívüli vérkeveredés szigorú megbüntetését hirdette. 1938-tól kezdve sorban jelentek meg kötetei: *Harc a zsidó sajtó ellen*, *A zsidókérdés*, *A magyar fajvédelem úttörői*, *Die Verjudung unserer Hauptstadt [Fővárosunk elzsidósodása]*, *Szembe Judeával*.

Ez utóbbiban konkrét javaslatokat tett a zsidók gettósítására, s a zsidóság elkülönítésére javasolt városok szép számban megegyeztek az 1944 tavaszán országsszerte kijelölt helységekkel. Bosnyák Zoltán ebben a könyvében kifejezte abbéli reményét is, hogy az emberiség hamarosan örökre megszabadulhat egy „sok ezer éves gyötrő gondtól.” Javasolta, hogy a zsidókérdés végleges rendezése előtt, első lépcsőben azonnal telepítsenek ki 200-250 ezer zsidót az országból. Ugyanebben az évben, 1943 végén felhívásban kérte a zsidó szépirók műveinek kiselejtezését a köz- és magánkönyvtárakból. A felhívás nyomán rövid idő alatt háromezer levél és több ezer kötet érkezett Bosnyák címére. A szűknek bizonyult elhelyezés miatt v. Endre László Pest vármegyei alispán a Vármegyeház alagsorában adott helyet a zsidókutató intézetnek és Bosnyáknak, aki néhány hónap leforgása alatt kiépítette az intézet vidéki képviselőtársaságát és a helyi megbízottaknak a hálózatát.

*

A kormány miniszterei közül a zsidók egyre erősödő sanyargatásában elsősorban Hóman Bálint exponálta magát, aki 1932–1942 között, kevés megszakítással, a kultuszminiszteri tárcát vezette. 1938. február elején tervezetet nyújtott be a kormánynak, amelyben egyebek mellett a zsidók mobil vagyonának fokozott igénybe vételét, földbirtokszerzésének korlátozását plusz a közvélemény kordában tartására sajtókamara felállítását javasolta. Darányi március 5-i győri, zsidóellenes beszédét követően lelkesen támogatta a miniszterelnöknek a „zsidókérdés rendezésére” irányuló szándékát. Az első zsidótörvény meghozatala után, mint a kormánypárt „zsidó bizottságának” tagja, részt vett az újabb, sokkal szigorúbb és faji alapra helyezett zsidótörvény kidolgozásában.

De nem elégedett meg vele. 1940 júniusában memorandumot intézett Teleki miniszterelnökhöz, amelyben az előzőnél is keményebb, velős, egy-két szakaszos fajvédelmi törvényt sürgetett. Azt írta: szakítani kell a kompromisszumok rendszerével, tudatára kell ébredni, hogy a zsidó, az őt ért diszkrimináció miatt, eleve ellensége a mai kormányrendszernek, ezért semmilyen hatalmi pozícióban, sem iskolában, sem bírói székben, sem tanácsadói szerepben nem hagyható, nem tűrhető meg. 1940. október 11-én a parlamentben – *ültében* – nagy elánal helyeselte Palló Imre nyilas képviselő javaslatát az egyetemi és főiskolai numerus nullus bevezetésére. Másnap a közoktatási bizottságban metszően hideg és körmönfont logikával indokolta gesztusát, nagyjából úgy, ahogy a Telekinek írt feljegyzésében: azért nem lehet a zsidókat még 6%-os arányban sem foglalkoztatni értelmiségi állásokban, mert az állam üldözi őket, s ebben a helyzetben nyilván nem működhetnek együtt az őket üldözőkkel, vagyis pl. zsidó orvos az egészségügyben, zsidó tanár az iskolában – ha becsületes! – nem képviseli annak a nemzetnek az érdekeit, amelyik őt ki akarja szorítani.

Az 1941. április 4-i minisztertanácsi előterjesztésében (amelyet a kormány végül is nem tárgyalt) konstataálta, hogy folyik a III. zsidótörvény előkészítése és a gazdasági élet hungarizálása, az előterjesztéshez külön hozzáfűzte: meg kell fogni a zsidók ingó és ingatlan vagyonát, mégpedig gyorsan és radikális módon. 1944 februárjában (ekkor már nem volt miniszter) több képviselőtársával titkos memorandumban követelte a zsidók deportálását.

*

Teleki szinte megveszekedetten ellenszenvezett a zsidókkal. „Haragudott” rájuk, mivel – ahogy fogalmazott – a háború után kérte, hogy a zsidóság maga vessen véget a folyamatos keleti beözönlésnek, és ez nem történt meg. (Holott jól tudta, 1919 óta nagyobb számú zsidó bevándorlás nem volt.) Nyerges András *Szerencsés dolog-e zsákbamacskát árulni?* című cikkében idézi Telekinek a *Pesti Élet* 1919. szeptember 15-i számában megjelent nyilatkozatát, mely szerint: „Ami most (a pogromok, a fehérterror idején – P. S.) folyik, az nem egyéb, mint fajok harca.” Kisvártatva, 1920 elején, a párizsi béketárgyalásokon viszont a zsidóság gyors asszimilációjával, elmagyarosodásával érvelt, s próbált Bethlennel és Apponyival jobb pozíciót kicsikarni Magyarország számára.

Kétéves kormányzásához – az 1920-as numerus clausust nem számítva – zsidóellenes törvények és rendeletek hosszú sora fűződik. Az ő idején vezették be 1939-ben a munkaszolgálatot, amire előszeretettel hívtak be első vonalbeli zsidó értelmiségieket, és még az izraelita hitközség legfelső vezetőit sem kímélték. 1939 februárjában, amikor Imrédytól átvette a kormánypalcát, őszintén színt vallott egy brit újságírónak nyilatkozva; azt mondta, a magyarságnak eddig négy ellensége volt: a mongol, a török, a német és a zsidó. Az 1939-ben hozott második zsidótörvényt, amelyet

nagyrészt Imrédy szövegezett, úgy indokolta: azért kell szigorítani az elsőn, mert a zsidók nem mutattak kellő megértést iránta... Úgy fogalmazott, a zsidókérdés végső megoldása csakis összeurópai lehet, és ennek érdekében a kormány felhatalmazást kap a zsidók kivándoroltatásának előkészítésére.

A helyzet az, hogy Teleki nyomban kinevezése után, még februárban megbízta belügyminiszterét a kitelepítés technikai előkészítésével. Rajniss Ferenc 1940. október 9-i parlamenti interpellációjára, hogy hajlandó-e a harmadik zsidótörvényt előkészíteni, lakonikusan válaszolt: radikális és egyszerű zsidótörvényt akar. (Amilyet Hóman is javasolt pár hónappal korábban.) Az inkriminált és repesve várt fajvédelmi törvény előkészületeinek fokozódására utaltak a Képviselőházban 1940. december elején elhangzott szavai, mely szerint a zsidók jellemvonásainak, karakterének dominálása miatt meg kell akadályozni a zsidóság elkeveredését a nem zsidókkal. Azt mondta, az ország gazdasági életének kulcsait nem szabad zsidók, félzsidók vagy strómanok kezében hagyni, de – fűzte hozzá nagylelkűségét bizonyítandó – nem is szabad minden életlehetőséget elvonni tőlük, *ha már otthont nem biztosíthatunk nekik.*

A gróf tehát „úri módon” akart megszabadulni a zsidóktól, és, mint Horthyhoz intézett 1940. szeptember 1-jei leveléből kiderül (idézi: *HMTI*), messze nem tetszett neki, hogy az anyaországi magyarok Erdélyben is a „mind kiirtjuk, kikergetjük” ideológiájában élnek. (Ablonczy Balázs *Erdély ötven hónapja* c. írása szerint 1940 nyarán, Észak-Erdély visszacsatolása előtt a Teleki-kormány kedvében járt Németországnak. Növelte élelmiszer kivitelét, leértékelte a pengőt, DNy-Dunántúlon koncessziót adott német cégeknek kőolajkutatásra, valamint ígéretet tett a „zsidókérdés rendezésére”, amin feltehetően a III. zsidótörvényt értette.)

Teleki 1940. november 20-i, Hitlernél tett látogatásán is felvetette kedvenc témáját: Európa összes zsidójának a békeszerződést követő kivándoroltatását vagy kitelepítését. Sőt, mint igazi machinátor, a vizit előtt (Ungváry Krisztián szerint), *Die Judenfrage in Ungarn* címmel könyvet íratott Bartha István történésszel, aki a műben leszögezte: a kérdésben az egyetlen helyes megoldás a tengelyhatalmaktól kiinduló kitelepítési akció lehet. Teleki felvetésére egyébként a Führer úgy reagált: kényszeríteni kell majd Franciaországot, hogy a kitelepítés céljából néhány gyarmatot bocsásson rendelkezésre. Teleki optimistán tekintett előre, meg volt győződve arról, hogy a világháború – ami ekkoriban már egy esztendeje zajlott – az emberiség újjászületésével fog végződni. A *Giornale d' Italia* c. olasz lapnak úgy nyilatkozott (idézte a *Kis Újság* 1940. szeptember 21-i száma): „Új renaissance felé haladunk, amely azonban az elsőnél egyetemesebb és emberibb lesz.” Telekinél ennek az eljövendő, *emberibb* reneszánsznak képezte részét a zsidók kipenderítése Európából.

A zsidók kényszerkitelepítése a Telekit követő Bárdossy-kormány programjában szintén szerepelt és széles nyilvánosságot kapott. Sőt, Ungváry Krisztián szerint, felvetődött a zsidók ruházatának megjelölése is, de ezt Bárdossy és a civilizáltabb kormánytagok elvetették.

Kállay miniszterelnök 1942. március elején a zsidókérdésben elődei nyomain indult el. Programbeszédében egyértelműen kiállt a zsidók kitelepítése mellett. 1942. március 12-én a kormánypárt értekezletén hangsúlyozta és megvalósítandó feladatnak nevezte az összes zsidó birtok zár alá helyezését. 1942. április 20-án a MÉP országos tanácskozásán kijelentette, hogy a zsidók a jövőben nem telepedhetnek le a falvakban, és fokozatosan, de gyorsított ütemben ki kell kapcsolni őket a „magyar életből”, a végleges meg-

oldás pedig a teljes kitelepítésük. Az 1942. október 22-én tartott kormánypárti fórumon – miután törvényt hoztak a zsidó birtokok kisajátításáról – erélyes hangon figyelmeztette a zsidókat: ne is reménykedjenek abban, hogy földjeiket ezen a világon valaha is még egyszer visszakapják. A gyűlésen további zsidóellenes intézkedéseket ígért, elmondta, hogy nem tűri a zsidók destrukcióját, egyben értésre adta: nem a zsidókérdés az országban az egyetlen probléma.

Mellesleg a Kállay-kormány 1942 őszén börtönbe küldte a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front több száz tagját, október 9-én kivégeztette a nemzeti szabadságmozgalom egyik kommunista vezetőjét, Schönherz Zoltánt. A németbarát Imrédy Bélát viszont békén hagyták.

*

(*HMTI* alapján:) Egy ismeretlen forrás emlékirata 1940 őszén egyebek között arról írt ironikusan, hogy az Anschluss után szinte járványszerű divat lett a nyilas pártokba beiratkozni. A kormánylapok azzal traktálják olvasóikat, amit már azok úgyis kívülről fűjnek: A németek ismét porrá bombázták Londont, viszont az angolok eltaláltak két kórházat, és hogy az olaszok Málta 90. hősies támadása után úgyszólván több géppel tértek vissza, mint amennyivel elindultak. Ha másról is írnak, az nagyrészt arról szól, hogy Imrédy bevonult katonának, hogy Imrédy és Kunder mint századosok kiérkeztek a határra, majd ismét visszajöttek; továbbá Szálasi megtért a börtönben, Szálasi kijött a börtönből, és a miniszterelnök úr hosszú kihallgatáson fogadta őt... Közel kétmillió, korszerűen felfegyverzett magyar katonáról szól a fáma, de az igazság kb. 200 ezer, és nem korszerűen felszerelve, a többi 1,8 millió levante, tüzoltó stb. A kormányhoz közelálló napilapok közül az *Új Magyarország* főszerkesztője Milotay István, főmunkatársai Rajniss Ferenc és Oláh György – ma már [a nácibarát] Imrédy pártalapító kollégái;

a *Függetlenség* főszerkesztője Kolosváry-Borcsa Mihály, Imrédy fegyvertársa; az *Esti Újság* főszerkesztője Makkai János, szintén Imrédy-párti; a Sajtókamara elnöke Kolosváry-Borcsa Mihály (ld. fent); a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője Thuránszky László, aki tisztességes, de kissé passzív.

A keresztény társadalom irányítására hivatott szervezetek közül az Etelközi Szövetség az utóbbi években nagy fokú szélsőséges agitáció fészke, a vidék tényezői szinte mind tagja, egyik főfunkcionáriusa vitéz Endre László. – A Társadalmi Egyesületek Szövetségének elnöke Zadravetz István [volt] püspök, Szálasi tisztelője, a szervezet nivójára jellemző, hogy legutóbb kampányt indított a zsidók pajeszának kötelező levágására. – A Nemzeti Munkaközpont működése meddő, állami szubvenciója 13 ezer pengő havonta, ténykedése 200 db zsinóros ruha...

*

Ennél az emlékiratnál minimum másfél hónappal előbb, 1940. szeptember 2-án íródtak gróf Teleki Pál miniszterelnök panaszos szavai Horthyhoz. Azt panaszolta fel a kormányzónak, hogy a hadseregnek nagy a befolyása a polgári kormányzatra, a közigazgatásra, úgyhogy valósággal egy párhuzamos, rivális katonai kormányzat jött létre, amelynek működését – figyelemmel pl. az ezernél több hadiüzemre – a törvényes kormányzat áttekinteni, ellenőrizni nem tudja, és félő, hogy katonai diktatúra épül ki. Ráadásul a tisztikar és a vezérkar egy része kifejezetten rokonszenvezik a nyilas eszmével („nyilas velleitású”). Ezek után Horthy 1940. október 14-i levelében arra sarkallta Telekit, hogy – mint ez idő szerint az egyik legfontosabb intézkedés – az összes katonai gyárparancsnokot és az ellenőröket azonnal dobassa ki.

*

A zsidók elkülönítését, megjelölését és keletre telepítését a németek 1942 nyarától folyamatosan forszírozták a magyar kormánynál, főképp Sztójay berlini magyar nagyköveten keresztül – eleinte kívánság, majd egyre erősödő követelések formájában. Karsai László *A végzetes esztendő: 1942 a magyar diplomaták jelentéseiben* című tanulmányában azt írja, hogy Hitler 1942. szeptember 30-i beszédében kilátásba helyezte az összes európai zsidó kiirtását, s ezt Sztójay október elején jelentette Kállaynak, hozzátéve, hogy azt – mármint a zsidók kiirtását – a tények amúgy is bizonyítják.

Hitler tehát még a háború alatt likvidálni akarta Európa zsidóságát. Sztójay, aki teljesen tisztában volt ezzel, készséggel járt közben Kállaynál a németek igényének teljesítése érdekében, és arra biztatta a miniszterelnököt, hogy ne várja meg a németek sürgetését, célszerű idejében megkezdeni a zsidók kitelepítését. A kormányfő aggályaira, hogy életben hagyják-e az evakuált zsidókat, Sztójay 1942. október elején tolmácsolta neki a német külügyi államtitkár-helyettes szavait, mely szerint a magyar zsidókat útépitésen foglalkoztatják, aztán rezervátumba kerülnek. Megtévesztés volt. 1942. június vagy júliustól szisztematikusan, ipari méretekben ölték meg a lengyel zsidókat a honi megsemmisítő táborokban, és ugyanúgy pusztították az Auschwitzba deportált szlovákiai zsidók tízezreit.

Kállay, mondhatni, szolgálatkészen szorongatta és aláta meg a zsidókat újabb törvények meghozatalával, az izraelita felekezet leminősítésével, fegyvertelen zsidó munkaszolgálatosok tízezreinek a frontra (szadista parancsnokok és keretlegények markaiba) küldésével, a féktelen zsidóellenes uszítás és propaganda eltűrésével, s a háború után szívesen kitelepítette volna a zsidókat – *de kiirtani nem akarta őket*. Annál is kevésbé, mivel a gazdaságban (közvetve a német gazdaságban is) szükség volt rájuk. A német követelések elől főképp ezzel és a kitelepítés lebonyolításának technikai

megoldhatatlanságának hangsúlyozásával igyekezett mindvégig kitérni. A kormány 1942. december elején hivatalos jegyzékben is elutasította a német kívánságokat. A miniszterelnök tudatában volt annak, hogy a kormánypárti képviselők többsége is megszállott antiszemita, akik mielőbb deportálni akarják a zsidókat; és nyilvánvalóan értesült arról is, hogy 1942-ben több vármegye közgyűlése megszavazta a zsidók deportálását. Kállay csupán annyi „engedményt” tett, hogy 1943 nyarán a németek rendelkezésére bocsájtott hatezer zsidó munkaszolgálatost a bori rézbányákban végzendő rabszolgamunkára.

Ezalatt néhányan – például Heszlényi vezérőrnagy, hadtestparancsnok, Homlok Sándor altábornagy, berlini katonai attasé – Kállay háta mögött szorgoskodva, német személyiségekkel tárgyalva próbálták meg elérni a magyar zsidók kisebb-nagyobb részének a kitelepítését. 1942 októberében báró Vay László felsőházi képviselő, a külügyi bizottság tagja (más forrás szerint egy Fáy nevű kormánytisztviselő, de az előbbi a valószínű) privát találkozón – nem tudni milyen csoport megbízásából – közölte a szlovákiai zsidók deportálásában rutint szerzett Wisliceny SS-őrnaggyal, hogy Magyarország első lépcsőben százezer zsidót szeretne áttelepíteni Kárpátaljáról és Észak-Erdélyből. A második szakaszban az alföldi, legvégül a Budapesten és környékén élő zsidók következnenek. (Ahogy ez nagyjából 1944 tavaszán–nyarán végbe is ment.) Vay „ajánlata” eljutott Himmlerhez, de a németek kivártak. A kormányt és Horthyt presszionálták.

1943. február–márciusban a kormánypárt jobboldalának képviselői nagy lendülettel aktivizálták magukat a zsidókérdésben a németek oldalán. Előbb egy csoportjuk Lukács Bélához, a MÉP szintén antiszemita és németbarát elnökéhez intézett beadványban még szigorúbb zsidóellenes intézkedéseket sürgetett. Néhány

héttel később pedig a NSDAP meghívására MÉP-küldöttség utazott Lukács vezetésével Münchenbe, ahol a náci párt székházában Martin Bormann-nal, a pártkancellária vezetőjével tárgyaltak a zsidókérdésről.

Kállay azonban ezután sem engedett a végső megoldás követelésének. Annál is kevésbé, mivel a doni katonai katasztrófa után a kormányzat puhatolózó tárgyalásokat kezdett a nyugati szövetségeseknél a háborúból való kilépésre, és ezeknek a tárgyalásoknak egyik feltételét a zsidókkal való emberséges bánásmód képezte.

*

Roppant figyelemre méltó az a kormányzói iratok között fennmaradt, de ismeretlen kéztől származó dokumentum, amely 1943 tavaszán készült a német vezetők észrevételeire a magyar belpolitikáról. (A *Horthy Miklós titkos iratai* c. kötet szerkesztői szerint a dokumentumot talán Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter készítette Kállay Miklós miniszterelnök számára. Nem elhanyagolható momentum, hogy Kállay 1943. április 1–3. között Rómában Mussolinivel is tárgyalt a zsidókérdésről – P. S.) A dokumentum szerint aktuálisan a magyar ipar 80%-a Németországnak dolgozik. Szabotázs, kommunista szervezkedés nincs. „Van viszont egy nyugtalan, megbízhatatlan proletárréteg”, amelynek a tagjai – főleg szélsőséges fiatalok – egyaránt megtalálhatók a szocdemek és a nyilasok között. „Erősen szemmel vannak tartva, nem veszélyesek.” A zsidókérdés Magyarország egyik legnehezebb problémája. A tízszázaléknyi [!] zsidó az élet minden területén „rendkívül penetrálódott”, ezért hatalmas munka volt őket a szellemi, irodalmi, kulturális életből (a sajtóból, színházból, filmből) teljesen kiszorítani, az ipari és gazdasági életben pedig a törvényes arányszámra, sőt valójában annál is lényegesen kisebb számra redukálni. A fajvédelmi

rendelkezéssel fajlag külön lettek választva, katonai szolgálat helyett munkaszolgálatot teljesítenek. Földbirtokaik 100%-ig [!] el lettek véve, és ez a telkes házak jelentős részére is vonatkozik. A sárga szalag viselésének a bevezetése vagy koncentrációs táborok felállítása technikailag keresztülvihetetlen; az ilyen rendszabályok foganatosítása teljesen felborítaná a nemzet nyugalmát, belső rendjét, csökkentené munkaképességét. – A magyar kormány álláspontja azonban változatlan: a zsidók kitelepítendőek. De ez ma a gyakorlatban lebonyolíthatatlan. Egy rosszul megszervezett kitelepítésért a kormány a felelősséget nem vállalhatja, mert a zsidók nagyobb része könnyen itt maradna, ami a közrendet és a nemzeti ellenállóképességet hátrányosan befolyásolná.

*

Néhány kiegészítéssel, hasonló tartalmú feljegyzést fogalmazott a zsidókérdést illetően Szentmiklóssy Andor külügyminiszter-helyettes az 1943. április közepén tartott német–magyar tárgyalások előtt Horthy számára, akit, papír szerint, a katonai helyzet megvitatása céljából invitáltak a német vezetők Klessheimbe.

A dokumentum (amely szintén a *HMTI*-ből ismert) mindenképp kiemelte, hogy a magyar kormány volt az, amely 1920-ban Európában az első lépést megtette az intézményes antiszemitizmus útján, és állami intézkedésekkel – például az egyetemi-főiskolai numerus clausus bevezetésével – korlátozta a zsidó befolyás szabad kibontakozását. Magyarország tántoríthatatlanul halad tovább ezen az úton, hogy a zsidókérdést a „saját módszereivel” megoldja. A dokumentum szerint a zsidók kikapcsolása a kulcspozíciókból rövidesen befejeződik, vezető szerepük a gazdasági életben már elveszett. A szellemi életben meghagyott kevés zsidó sorsát a „kihalási rendszer” szabja meg. Arányuk a közoktatás terén gyors tempóban fogja

elérni a numerus nullust. További, drasztikus, zsidóellenes intézkedéseknél tekintetbe veendő, hogy míg a 60 milliós Németországban 600 ezer zsidóval kellett számolni, addig a 14 milliós Magyarországon 800 ezren élnek. A zsidók külön megjelölését ez idő szerint nem lehet véghezvinni, mert ez a törvényes és szociális rendet veszélyeztetné – áll a Horthy felkészítésére szánt feljegyzésben.

Mindkét dokumentumból, egyes adatok szándékos eltúlzásából világosan látszik a magyar kormányzat célja: a megmaradt zsidóság deportálásának – és ezzel kiirtásának – az elodázása.

*

Klessheimben a kormányzó – a követi, hírszerzői stb. jelentések után – közvetlenül a náci vezérektől, Hitler és Ribbentrop szájából hallhatta, hogy a zsidóknak el kell pusztulniuk, fertőző bacillusként kell kezelni őket, és ez nem kegyetlenség... Horthy a zsidók kitelepítése alól ezúttal úgy igyekezett kibújni, hogy szinte restellkedve, felhozta: a doni szovjet offenzíva során alig pár ezer zsidó maradt életben, az itthoniak életét már szinte lehetetlenné tette, agyonütni pedig nem szeretné őket. (Ribbentropnak tulajdonítják azt a Horthyt illető megjegyzést, mely szerint aki lakomázni szeretne, annak a főzésből is ki kell vennie a részét...)

A klessheimi találkozó után Horthynak szemernyi kétsége nem maradt az iránt, hogy deportálás esetén milyen sorsra számíthatnak a magyar zsidók. Ezt bizonyítja a május elején – a külügy által készített – Hitlerhez intézett levéltervezet (csak tervezet!), amelyben ez áll (*HMTI* idézésében): „Excellenciád további szemrehányása az volt, hogy a Kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt, és ahogy az a többi országban is kívánatosnak látszik.” Az 1943. május 7-én *elküldött levélben* – amelyben fontosnak tartotta

megjegyezni, hogy akarata ellenére semmi sem történhet az országban – természetesen rutinszerűen közölte a Führerrel: „Amint meg lesznek teremtve a zsidók elszállításának feltételei, ezt végre is fogjuk hajtani.”

Ugyanezen a napon az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja 33 országgyűlési képviselője memorandumban sürgette Horthyt a zsidóság végleges elköltöztetésének előkészítésére.

***

A kiközösítésre jámboran válaszoltak a zsidók. Különböző kiadványokban cáfolták az antiszemita kurzus tételeit, példák hosszú sorával bizonyították, hogy ugyanolyan hazafiak, mint a keresztény magyarok, s az élet minden területén jelentős mértékben járultak hozzá az ország fejlődéséhez és jó hírnevéhez, s nem szolgáltattak okot a megkülönböztető intézkedésekre. Ezek között a kiadványok között a legismertebb az *Ítéljetek!* című füzet, amelyet – s benne a zsidó származású nemzeti nagyságokat – az antiszemita *Nemzeti Figyelő* külön cikkben gúnyolta nyomban. A *Magyar Zsidók Lapja* más formát választott. A zsidók szent könyveiből, bölcsseitől, valamint a közélet ismert (egykori vagy élő) magyar és külföldi személyiségeitől idézett rendszeresen – és persze hasztalanul... Alább ezekből következik egy tarka csokor. (Néhány idézetet az 1938-ban megszüntetett *Egyenlőség*ből emeltem át.)

*

Adjál, adjál neki és ne fájjon szíved, amikor adsz neki. (Mózes 5. könyve, 15:10)

Szokjatok a jóra, szeressétek a jogot, gyámolítsátok az elesetteket, ítéljetek az árvának, pöröljetek az özvegyért. (Ézsaiás 1:17)

Igyekezzetek a városotok jólétén, amelybe küldöttelek titeket, és imádkozzatok érte az Úrhoz, mert annak jólétében lesz a ti jóléteketek. (Jeremiás 29:7)

Ha azt látod, hogy ellenséged számarra összeroskadni készül a rárakott terhek súlya alatt, siess oda és segíts neki felállni. (Mózes 2. könyve, 23:5)

Fizesd ki idejében a cselédedet. Ha nem teszed, magad válsz rab-szolgává: a cselédednek, akinek adósa vagy. (Talmud)

Ha adósodat megpillantod az utcán, menj át a túloldalra, hogy ne okozz neki kellemetlenséget. (Vallásjogi előírás)

És az is higgyék és bizakodjék, kinek a hóhér pallosa nyakát érinti már. (Talmud)

Ha a zálogért mész ügyfeledhez, ne menj be a házba, hanem várd meg, amíg az ablakon kiadják neked. (Vallásjogi előírás)

Az a zsidó, aki nem könyörületes, nem származik Ábrahámtól. (Talmud)

Ami neked kellemetlen, azt ne tedd a felebarátodnak se! (Talmud – Hillél mondta)

Legyetek gyermekeitek jóltevői, szoktassátok őket lemondásra és neveljétek munkára. (Talmud)

Ne engedd felnőni gyermeked tudatlanságban, még ha koldulás útján kellene is megszerezni hozzá a pénzt. (Talmud)

Nem reggelizhetsz addig, míg gyermekedet el nem vitted az iskolába. (Talmud)

Tanulj fáradtan, tanulj homályban, tanulj gondok között, tanulj ájultan, tanulj vérezve – de tanulj, tanulj, odatapadva a könyvhöz, a betűhöz, odaszorítva a halkuló szívedhez, a homályosuló szemedhez. Tanulj és taníts, végig, szünet nélkül, ez a te kötelességed, örökkön. (Talmud)

Tanulj, ha felejtess is. Tanulj, ha nem is figyelsz oda. Tanulj, mert csak így vagy más, mint az állat: ha betű van előtted. (Talmud)

Templomot szabad átalakítani iskolává, mert ezzel emeljük az épület szentségét. De iskolát nem szabad átalakítani templommá, mert ezzel kisebb lesz az épület szentsége. (Talmud)

Miért nevezitek papjaitokat tanítónak? – kérdezte a római helytartó egy zsidó tudóstól. – Azért, felelte a kérdezett, mert ennél magasabb címet nem találtunk számukra. (Talmud)

A tanítók, a kisgyerekeket oktatók majdan az örökkévaló jobbán fognak állni. (Midrás)

A zsidó jótekonyság eszméje: adakozó és elfogadó ne ismerjék egymást. (Majmonidesz)

Ne pazarold felebarátod idejét! (Talmud)

Ha temetési menettel találkozol az utcán, legalább néhány lépést tegyél meg velük együtt. (Vallásjogi előírás)

A tudomány becsesebb a vagyonnál, hatalmasabb a koronánál.
(Talmud)

Az a bíró, aki igazságos ítéletet hoz, munkatársává válik Istennek a világ megalkotásában. (Talmud)

Isten a dölyfről: Én és ő nem lakhatunk együtt ebben a világban.
(Talmud)

A többség dönt, de igazza sokszor a kisebbségnek van. (Talmud)

Ne vesd meg az edomitát, hisz testvéred ő is. (Mózes 5. könyve, 23:8)

Ha éhes a te ellenséged, adj néki enni, és ha szomjas, itasd meg őt vízzel! (Példabeszédek könyve, 25:21)

Úgy bánj a jövevényvel, mintha közületek való bennszülött lenne, és szeresd őt! (Mózes 3. könyve, 19:34)

A nem zsidót ne nyomd el, mert ti is idegenek voltatok Egyiptom országában. (Mózes 2. könyve, 22:20)

Szeresd az idegent! (Mózes 5. könyve, 10:19)

Ne tarts utószüretet a te szőlőhegyeden, mert oda kell azt adnod a szegényeknek és nem zsidóknak; így szólok én, az Örökkévaló Isten. (Mózes 3. könyve, 19:10)

Szeresd felebarátodat, mint magadat! (Mózes 3. könyve, 19:18)

Izrael szelleme a próféták szelleme s a prófétákban egy ideál újul meg szakadatlanul: az igazságosság eszméje. – A zsidók szent könyve a civilizáció szellemi és erkölcsi tápláléka lett; az egész világ könyve lett. (Renan)

Istenhit, törvénytisztelet és a szombat szentségének felismerése – a zsidóság három, soha meg nem hálálható ajándéka a világegyetemnek. (Ludwig Köhler orientalista professzor)

A zsidók áruja gyakran jóval olcsóbb volt, mint másoké. Mert mindig igyekeztek csökkenteni a termelési költségeket, másfelől kisebb igényeik miatt kevesebb haszonnal is megelégedtek. „Kevés haszon, nagy forgalom” – s ez az elv tagadhatatlanul közérdeket is szolgált. (Werner Sombart)

A zsidó a leghálásabb nép a földön. (Dickens)

A zsidók az emberi társadalom nemessége. (Ibsen)

A zsidók a munka népe. A zsidóság állította erkölcsi piedesztálra a munkát. (Faulhaber müncheni bíboros)

Ne feledjük el, hogy a zsidóság adta a világnak a legösibb törvényt, a legtökéletesebb erkölcstant, és a zsidó nép legalább annyi tudóst szült, mint ahány kereskedőt. Ennek a zsidó népnek meg kell adnunk mindent a mai üldözések közepette. (Campinchi francia miniszter beszéde a verduni zsidó hősi halottak ünnepén 1938-ban)

Államférfiúi pályára a zsidók a legalkalmasabbak. (Bismarck)

Nem lehetünk antiszemiták, mert mi, keresztények szellemileg mindnyájan semiták vagyunk. (XI. Pius pápa 1938. szeptember 20-án, belga zarándokok előtt)

Az antiszemitizmus az emberiség legfőbb ostobasága. (Mommsen)

És ki volt a 12 apostol? Ki volt a 70 ifjú, aki Jézus tanát hirdette? Ki volt az 500 testvér, aki előtt a feltámadott megjelent? És a 3 ezer lélek, akit megkereszteltek pünkösdi ünnepén? És az 5 ezer megtért férfi? Nem a zsidóktól származnak-e mindezek? Tanulnunk kell Izrael történetét, mert az ifjúság a szerint foglal állást, amint oktatják, a szerint szeret vagy gyűlöl... (Wagner C. sydentami evangélikus lelkész prédikációja a barmeni templomban)

Izrael boldog lehet, mert ő hozta a szeretet tanát. (XI. Pius pápa)

A zsidóság szülte a kereszténységet, és a hála az, hogy ki akarják irtani a világból. Akiben él még az isteni hit szikrája, az köteles a zsidók mellé állni. (Lloyd George)

Mindazok a törvények, melyek a zsidót rosszabbnak tekintik a baromnál, és őt minden nap, sőt minden órában becstelennek szidalmaznak – annak az államnak a szüntelen barbárságáról tesznek tanúbizonyságot, amely állam e barbár korokból fennmaradt törvényeket tűri. (...) Ezért kötelessége minden európainak, hogy elődei bűneit jóvátegye. (Herder)

Nem a zsidók becsületéről van itt szó, hanem a keresztényekéről. (Lord Snell az antiszemita mozgalmakról)

*

Ha üznek is, ha vernek, ha faluvégre hajtanak is, mégis magyarok vagyunk. A nyelvünk még dadog. Földet nem vehetünk. Házunk nem lehet. Pörbe fognak babonával, szíjat akarnak hasítani a hátunkból. Mindegy. Mi várunk. A mi jogaink lassan érnek. A mi időnk nehezen születik. Mégis: magyarok vagyunk. (A kállói rabbi szavai 1790 körül, Szentmarjay Ferenc feljegyzésében)

Akármelyik terére is nézünk a közéletnek, a zsidókat mindenütt serény munkában és a sötétség régi szelleme ellen vívott harcban találjuk. – Több zsidót – több világosságot! (Gróf Bethlen Miklós a *Diplomáciai hetilap* 1870. június 26-i számában)

Az antiszemitizmust a legnagyobb ferdeségnek tartom. (Haynald Lajos kalocsai érsek 1886-ban)

Amely nemzet magát, életét másképp biztosítani nem tudja, mint azáltal, hogy egy közte élő osztálynak vagy vallásfelekezetnek a politikai, polgári jogait confiskálja: az a nemzet meghúzta maga felett a halálharangot. (Jókai Mór beszéde a Képviselőházban 1883. január 23-án)

Az emberiség természetrajzában érdekesebb, gazdagabb és meglepőbb tünemény nincs a zsidónál. (Báró Eötvös Károly)

A zsidók voltak azok, akik minden anyagi és szellemi eszközzel a magyarországi Kossuth-féle lázadást minden elképzelhető módon támogatták. Azt, hogy a magyar forradalom olyan nagy kiterjedést vett, csak az ő közreműködésüknek lehet tulajdonítani. Megdöbentő, hogy milyen sok zsidó vett részt magában a harcban. (Julius Jacob von Haynau osztrák császári tábornok jelentéséből)

A fajgyűlölet a társadalmi hanyatlás jele, s azok hirdetik, akik a legnagyobb kerékkötői a haladásnak. (Rudolf trónörökös 1883-ban)

A zsidóság megsemmisítése öngyilkosság lenne a magyarság részéről. Amit a mostani magyar kultúrfőlénynek neveznek, az igen sok vonatkozásban a zsidóság érdeme. Sok magyar tehetség elpusztult volna, ha a zsidó szellem nem állott volna melléje. (Zilahy Lajos író)

Én elfogadom a javaslatot, mert jóváteszi azt a sok bűnt, melyet a zsidósággal szemben elkövettünk évszázadokon át. Az antiszemita-
táknak pedig azt üzenem, hogy tanuljanak a zsidóktól. Legyenek
épp olyan pontos adófizetők, épp oly szorgalmas honpolgárok,
épp oly jó és intelligens katonák, mint a zsidók, adjanak olcsóbb
kamatlábra pénzt, mint a zsidók, legyenek épp olyan jótékonyak,
mint a zsidók, akkor meglátják, jobb világ lesz Magyarországon.
(Gróf Keglevich Istvánnak a főrendiházban 1894. október 8-án,
a recepciós törvényjavaslat vitájában elhangzott beszédéből)

Az alföldi zsidó asszonyok olyan gyönyörűen beszélnek magyarul, amilyen förtelmesen zsidóznak a pesti keresztény asszonyok. (Móricz Zsigmond: Kivilágos kivirradtig)

A mi izraelita polgártársaink ennek az országnak leghasznosabb polgárai közé tartoznak. Igenis, a leghasznosabb polgárai a magyar kultúrának, a magyar iparnak és kereskedelemnek. Jó magyarok, hű hazafiak, s ehhez az anyaföldhöz hű ragaszkodással viseltetnek. Ez az ország nekik éppúgy hazájuk, mint azoknak, akiknek ősei párducos kacagánnyal jöttek be ebbe az országba. (Báró Wlassics Gyula kultuszminiszter beszéde a főrendiházban, az 1895 őszen elfogadott recepciós törvényjavaslat vitájában)

Az Új- és a tőle elválaszthatatlan Ószövetség, valamint a kereszténység szerzői és első terjesztői zsidó származásúak voltak, a Tízparancsolatot a zsidóság útján ismerték meg, az európai művészet legremekebb alkotásai, például a templomok, tele vannak zsidó származású személyek képmásaival; a naptár, a heti beosztás, az ünnepek mind közvetve vagy közvetlenül a zsidóságra emlékeztetnek. Aki mindezekről szabadulni akar, az kénytelen kilépni az egész európai kultúra közösségéből! (Somogyi József egyetemi tanár)

A zsidó Kármán Mór, a magyar pedagógia nagymestere vetette meg nálunk a nemzeti művelődés alapjait. (Gróf Apponyi Albert)

Azt, hogy Magyarország tanul, és hogy miképpen tanul iskoláiban, azt Kármán Mórnak köszönheti, mert ő 20 millió magyarnak első tanára. (Báró Wlassics Gyula)

Kármán Mór Magyarország tanítómestere, Praeceptor Hungariae. (Berzeviczy Albert)

„A magyar nemzeti lélekhez való asszimilációjuk következtében el kell ismerni, hogy faji szempontból a magyar zsidók már nem is zsidók, hanem magyarok.” (Az Apponyi–Bethlen–Teleki-féle párizsi magyar békedelegáció 1920. január 19-én átadott jegyzékéből)

Az önök zsidóellenes agitációjának gyümölcse: ablakbeverés, békés polgárok üldözése. Elég az önök szónoklataiból! Ezentúl már bűnhődniük kell azoknak, akik félrevezetik az embereket. (Gróf Tisza Kálmán miniszterelnöknek az Istóczy-féle Országos Antiszemita Párthoz intézett szavai a parlamentben 1883 körül)

A zsidók főrendiházi képviselőjének vitája 1884 tavaszán:

Báró Andreánszky Gábor: A miniszterelnök úr úgy gondolja, hogy kinevezés útján is bejöhetnek a főrendiházba izraelita hazafiak? Ez nonszensz! Izraelita hazafiak nincsenek!

Péchy Tamás házelnök: Nem engedhetem meg, hogy hatszáz-ezer állampolgár ellen ilyen vád emeltessék! Igenis, hazafiak az izraeliták, épp olyan hazafiak, mint a képviselő úr... (Egy hang jobbról: Jobbak!)

Andreánszky: Kikérem magamnak, hogy bárki jobb hazafinak mondassék, mint én! Lehet híres ember, nagy ember, de hogy jobb hazafi, azt tagadom!

Tisza Kálmán miniszterelnök: Jobbak!

Andreánszky: Kikérem magamnak a miniszterelnöktől, hogy itt a zsidókat jobb hazafiaknak mondja, mint én és pártom!

Elnök: Nem hallottam, hogy a miniszterelnök úr ezt mondta volna.

Andreánszky: De azt mondta!

Tisza Kálmán miniszterelnök: Mondtam! (Nagy taps jobb felől)

***

Az 1941 nyarán hozott fajvédelmi törvény sokaknak kínált ürügyet arra, hogy meglessék, megfigyeljék keresztény nők és zsidó férfiak házasságon kívüli kapcsolatát, a keresztény nők lakásában tartózkodó zsidó férfiakat, és fajgyalázás gyanújával feljelentsék őket. (Pláne ha az a zsidó férfi pizsamában mutatkozott a teraszon!) De persze elegendő okot adott a gyanúra az is, amikor keresztény nő érkezett zsidó férfihoz. A szerelmes vegyes pároknak tanácsos volt egymás mögött haladni az utcán, tisztas távolságban. Hetente ötven-hatvan feljelentést kaptak a hatóságok fajgyalázás miatt. Néhány levél a Pest Megyei Levéltárban őrzött dokumentumokból:

*

Névtelen feljelentő, a dátum 1942. január;
címezett az újpesti rendőrfőkapitányság

Alázatos kéréssel fordulok a Főkapitány Úrhoz. Nem tudom elviselni és ezeket végignézni, hogy Bruder Henrik, Apponyi Albert u. 47. sz. alatti lakos, a törvény ellenére, annak dacára csak azért is kijelentette, hogy keresztény[en] fajgyalázást követ el, mert nem szabad. Tudomásom van róla, hogy karácsony és szilveszter este titkos rádiót hallgatott. Ezzel kérem a legerélyesebb rendőrhatalmási fellépést. Még tudomásom van arról is, hogy keresztény nővel foglalkozik és közösül. Ezzel a magyar törvényeknek ellenszegül. Kérésem megismétlésével, kérném ellene a legszigorúbb eljárást megindítani.

*

Isaszegi Ferenc levele vitéz Endre Lászlóhoz
1942. május 9-én

Alispán Úr! Ösmerve az Ön magyarul gondolkodó egyéniségét, s nagy magyar szívét, bátorkodom a következőkről informálni. (...)

Zentai György zsidó jampeczről van szó, aki Újpesten lakik, a Mussolini u. 25. sz. alatt. Foglalkozás és kereset nélküli a zsidó, s abból él fényesen, hogy keresztény nőkre veti ki hálóját, s utána állandóan zsarolja őket. Ha a zsarolás nem megy, akkor az anyja áll ki az utcára, s keresztény iparos embereknek árulja bakkecske szagú testét, hogy utána ugyancsak zsarolhasson, s a keresztény házaspárok között a családi békét megbolygassa. Az ilyen zsidónak munkatáborban a helye, az anyjának pedig a kórházban, mert tele

van Egyiptomból behozott vérbajjal. Gyönyörű mákvirág fia most is egy bizonyos Márta nevű keresztény lánnyal tart fenn viszonyt, tehát fajgyalázást követ el nap mint nap.

Alispán Úrnak módjában és hatalmában van elintézni ezt a galiciáner családot s Újpest keresztény társadalma hálás lesz Önnek a radikális elintézésért.

*

Névtelen, néhány szavas feljelentés kriksz-krakszos ceruzairással
a Vörösvárhoz közeli Tinnye községből
A postai bélyegzőn a dátum: 1941. december 18.

Csendőrörs-parancsnokság, Tiszthelyettes úrnak, Piliscsaba –
Kérem, az Alt Karcsi és a Nagy Julis jó viszonyba vannak. Egy zsidó megint.

*

A nyomozást ez utóbbi „sajtcédulára” és a többi feljelentésre is megindították, s hetekig-hónapokig folytatták. A meggyanúsított zsidók szempontjából ezek az eljárások szerencsésen végződtek, az ügyészség mindannyiszor eltekintett a vádemeléstől. „Bizonyíték erejű adatot a fajgyalázásra” a nyomozó szervek egyik esetben sem találtak. Bruder Henrikről az is kiderült, hogy másutt lakik, néprádiója van, ami külföldi adó hallgatására egyáltalán nem alkalmas. Zentai György „zsidó jampez” a valóságban zenetanár volt, a saját lakásán oktatta tanítványait. Feljelentője álnevet használt. „Egyiptomból behozott vérbajjal tele” édesanyját az éber rendőrség, minden eshetőségre készen, hivatalos orvosi vizsgálat alá vette(!) – ennek alapján egészségesnek bizonyult...

*

Megjegyzésre érdemes, hogy Budapesttől távol, és főleg ortodox közösségben a fajvédelmi törvényt megelőzően sem igen jöhetett sűrűn szóba zsidó–keresztény házasság.

Apróhirdetések az *Orthodox Zsidó Újság* 1941. október 24-i számában: Grúszgott Etyukát Ungvárról eljegyezte Schirmer József Mezöcsát; Wieder Dincsuka Zsidó községbeli és Strasszer Salamon Hajdúdorog, illetve Ziszovits Babyka Királyháza és Iczkovits Emánuel Kecskemét jegyesek.

***

Míg a parlamentben a fajvédelmi törvénytervezetet tárgyalták, addig a kormányzat (Horthyt is beleértve) megvalósította régóta dédelgetett tervét. 1941 júliusában elfogtak és internálótáborba gyűjtöttek 30-35 ezer „hontalannak” minősített zsidót („az ország területén tartózkodó alkalmatlan idegeneket, tartózkodási engedéllyel rendelkező zsidófajú külhonosokat”), akiknek jó részétől a hatóságok megtagadták, hogy magyar állampolgárságukat igazolják. Közülük igen sokan évtizedek óta Magyarországon éltek, itt születtek és adóztak. A mindenkori magyar kormányok 1920-tól kezdve folyamatosan igyekeztek megszabadulni az „idegen, galíciai” zsidóktól, s a hatóságok rendszeresen vadásztak rájuk. 1936-ban maga Horthy szorgalmazta a belügyminiszternél a razziákat, amelyeket 1937-ben kiterjesztettek. Ez évtől kezdve a kormány deklarált (1938-tól törvény által is kimondott) célja volt a zsidók kiszorítása az ország gazdasági, társadalmi és kulturális életéből, továbbá számukat is csökkenteni akarta.

Külön állampolgársági igazolásra korábban nemigen volt szükség, kevés ember rendelkezett vele, anélkül is elvitték a zsidó férfiakat katonának az első világháborúban. Az igazolásoknak először az 1939-es országgyűlési választásokon nőtt meg a jelentősége,

amikor a zsidók választójogát extra bizonyítványok bemutatásához kötötték. Ungváry Krisztián adatai szerint az illetékes hivatal 1941-ben 90 ezer hontalan személyt tartott nyilván. Ez a csoport nagyrészt – feltehetően – a frissen visszacsatolt területek zsidóságából és menekültekből tevődött össze.

Szunyogh Szabolcs *Jákob csillaga* című munkájában azt írja, hogy a közeli vidékekről sokakat – a katonaság és a csendőrség segítségével – már az intézményesített deportálás előtt marhavagonokban egyszerűen felvittek a Kárpátokba, és ott – általában kifosztva, némelyeket még meztelenre vetkőztetve is – átkergették őket a határon, hogy éljenek, ahogy tudnak.

A KEOKH, a Honvéd Vezérkar és Kárpátalja kormányzói biztossága jól összehangolt munkája eredményeként 1941 július–augusztusában 18 ezer embert szállítottak marhavagonokban a keleti határszélen fekvő Körösmezőre. A deportálás szervezésében élen járt Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa, aki szűk két évvel korábban a németektől megszállt Lengyelországban járt, és közelről látta a gettókba zárt zsidók pusztulását. A kormányzói biztos 1941. július 10-én levélben tájékoztatta Bárdossy miniszterelnököt, a következőképpen (Ungváry Krisztián idézésében): „A jövő héten a nem magyar állampolgárságú idemenekült galíciánereket, az ukrán agitátorokat és a cigányokat át fogom tenni a határon.” Azt is írta, hogy a részleteket Bartha honvédelmi miniszterrel, Szombathelyi vezérkari főnökkel és a debreceni hadtest parancsnokával megbeszélte.

Két héttel később, 1941. július 25-én kelt jelentésében „zsidóktól mentesített határmenti területekről” számolt be, s javasolta Valóc és Körösmező községek zsidómentesítését is, azzal a megokolással, hogy az említett településeken „az idegenekben undort keltő zsidók akadályozzák az idegenforgalmat”, másrészt *a határmenti*

gazdasági előnyöket teljes mértékben a keresztény lakosok számára kell biztosítani.

„Majd dolgoznak és megélnék” jelszóval, a deportáltak fejenként háromnapos ételmezt és csupán harminc pengőt vihettek magukkal, az ételmezt beszerzésére azonban a rajtaütésszerűen intézkedő hatóságok gyakran nem adtak módot. Kőrösmezőn az SS-ek vették át a csoportokat, és teherautókon a Prut folyó partján épült Kolomeába, majd onnan gyalogos transzportokban, több folyón, például a Dnyeszteren is átkelve, a Kolomeától száz kilométerre lévő Kamenyec-Podolszkijba hajtották őket. Bárdossy előzőleg úgy nyilatkozott róluk, hogy *csak eredeti lakóhelyükre szállítják vissza őket*. A németek azonban nem számítottak ekkora tömegre, ám hiába tiltakoztak a magyar hatóságoknál (amelyek közben újabb két deportáló szerelvényt állítottak össze, a deportálást augusztus 8-án állította le a belügyminiszter), azok nem voltak hajlandóak visszafogadni a kiutasított, sorsukra hagyott embereket, akik ráadásul útban is voltak a német hadműveleti területen. Ezek után döntött úgy az SS és a katonai rendőrség körzeti parancsnoka, hogy likvidálja a zsidókat. A deportált magyarországi zsidókat a helybeli zsidókkal együtt gyalogmenetben a várostól kb. 15 km-re fekvő, hatalmas bombatölcsérekkel felszaggatott területre hurcolták, ahol augusztus 28–29-én az SS-egységek és ukrán milicisták legéppuskázták őket.

(A város nem először volt színhelye zsidóüldözésnek. Az *Egyenlőség* 1889. szeptember 29-i számában arról adott hírt, hogy Kamenetz-Podolskban újra 450 zsidó családot utasítottak ki egy régi törvényre hivatkozva, mely szerint zsidók a határtól számítva 50 verstnyire nem lakhatnak.) Randolph L. Braham szerint (*A magyar holocaust*, Budapest, 1988), a körzeti SS-parancsnok jelentését alapul véve, 23 600-an pusztultak el a vérfürdőben. Közülük

kb. 16 ezer magyarországi, a többi helybéli, valamint román zsidó volt. A szökések miatt Bárdossy a határőrizet megerősítését kérte, és az ominózus határszakaszt szinte hermetikusan lezárták. Sáska Elemér vk. alezredes a visszamenekülő zsidók rögtönítélő bíróság elé állítását és kivégzését javasolta. A visszaszökni próbálók közül többeket a magyar katonák legyilkoltak, majd a holttesteket áthúzták a határon túlra... Másoknak viszont lengyel parasztok és megvesztegetett magyar katonák segítségével sikerült megmenekülniük. A mézszárlást túlélők egy kb. ezerfős csoportját, Braham szerint, a 10. sz. magyar büntető zászlóalj áthajtotta a Dnyeszteren túlra(?), ahonnan aztán a krakkói német biztonsági rendőrség egyik különítménye Tarnopolba vitte őket. Stark Tamás kutatásai alapján az életben maradók a magyar országhatárhoz közelebb, Kolomeában, Nadvornában és környékén találtak rövid időre menedéket, de még az ősszel őket is lemészárolták. Ugyancsak Stark Tamástól tudni, hogy a beregszászi levéltárban több olyan iratot őriznek, amelyben kárpátaljai szolgabírák és jegyzők köszönetüket fejezik ki a hatóságoknak, hogy településükről elvitték a zsidókat.

*

1942 januárjában magyar fegyveres alakulatok a szerb partizánok akciói miatt razziát rendeztek a Délvidéken. Néhány kivégzéssel a rend hamar helyreállt, a magyar tisztek azonban ölni, pusztítani akartak. A „heves harcokról” készített hamis jelentések, koholt „lövöldözések” stb. örvén indított megtorló hadjáratban tucatnyi településen (Csúrogon, Zsablyán, Óbecsén, Szenttamáson, Titelen, Boldogasszonyfalván, Újvidéken s másutt) összesen legkevesebb 3300 embert gyilkoltak meg, köztük 2550 szerbet és min. 700 zsidót. Különösen kegyetlenül bántak az elfogott újvidéki lakosokkal. Egy részüket az utcán földre fektették és úgy lötték agyon.

Százakat a dermesztő hidegben meztelenre vetkőztetve futóversenyre kényszerítettek, azt ígérve, hogy a leggyorsabbat életben hagyják, de mindnyájukat lekaszálták. Ugyancsak több száz embert, és szintén meztelenül, a városi strandon az előzőleg ágyúlovadékokkal felszaggatott jeges Dunába lőttek. Az elpusztított 879 újvidéki lakosból 550 volt zsidó.

A főkolompos főtisztek ügyének tárgyalása előtt, Majsai Tamás szerint, Horthy Miklós kormányzó aziránt érdeklődött a hadbírótól, hogy nem pusztán „zsidó rágalom-e” a vád. Az igenlő válasza kijelentette, számára többet ér egy magyar tiszt becsületszáva, mint az ún. bizonyítékok...

(2017. június 22-én, csütörtökön a Klubrádió *Megbeszéljük* című délutáni műsorába betelefonált egy férfi, aki Bolgár György műsorvezetőnek részletesen elmondta: Édesapja közvetlenül 1977-ben bekövetkezett halála előtt töredelmesen megvallotta neki: 1942. január–februárban, a délvidéki vérengzések idején golyószórós sorkatonaként szolgált a helyszínen, a magyar megszálló alakulatoknál, s egyike volt azoknak, akik a likvidálásra összegyűjtött embereket Újvidéken belelőtték a Duna jegén előre elkészített lékekbe. A „razzia” után azonban hamarosan leszerelték, és a háború végéig a frontszolgálat alól mentesítették.)

A *Magyar Zsidók Lapja* egyik tragédiáról sem írt, a cenzúra miatt nem számolhatott be róluk. Rövid ideig viszont közölhette a keleti fronton hétről hétre elesett zsidók számát. A lap 1942. november 19-i számában idézte Stern Samu elnöknek a VI. Izr. Községkerület előkészítő értekezletén elhangzott szavait: *a munkaszolgálatosok között egyre sűrűbben szedi áldozatait a halál, bár hivatalosan nem lehet elébe tenni a „hősi” jelzőt...*

***

Gyarmati Fanni 1942. szeptember 5-i naplóbejegyzésében arról ír, hogy az angol rádió figyelmeztette a magyar kormányt: az oroszok meg fogják torolni a magyar katonák odakinti kegyetlenkedéseit. E sorok írójának id. Kakó Sándor egykori frontkatona 1970 körül megrendülve, erős vívódások közepette mesélte el azt, amit, szavai szerint, már régen el akart mondani: a megszállt ukrán településeken egyes katonatársai azzal szórakoztak, hogy zsidó kisgyermekeket, csecsemőket dobáltak föl a levegőbe, és a visszazuhanó kis testek alá tartották szuronyos puskájukat. *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban* c. kötet (főszerkesztő: Krausz Tamás) sok tucát, a 105. és 201. sz. gyaloghadosztály által elkövetett rémtettet ismertet, tanúvallomások, jelentések, egykorú levelek, táviratok stb. formájában. A tömeggyilkosságokat, kínzásokat, nőekkel való erőszakoskodásokat, rablásokat, falvak, városok feldúlását a Csernyigovi, Vinnyicai, Brjanszki és Kurszki területen vitték végbe a katonák. Az egyik levélben például dicsekvő sorok olvashatók egy falu felperzseléséről, egy másik dokumentumból pedig kiderül, hogy amikor a tisztek már nem tudták hová rakni a rengeteg elrabolt értékes szőnyeget, a „felesleget” átengedték a legénységnek. Természetesen a német katonákat sem kellett félteni, de Gyarmati Fanninak az angol rádióból szerzett értesülései szerint a magyarok túltettek a németeken.

Szilágyi Ákos *Az arany kardbojt becsülete* című írásában (Élet és Irodalom, 2013. június 28.) pontos megjelöléssel idézi a magyar harcoló csapatok számára 1942-ben kiadott egyik rendeletet, mely szerint *a hadműveletek során gyakran szükség lehet az ellenséges területen élők megfélemlítésére, például az egész férfi lakosság kizűrésére*. Egy másik „direktíva” viszont úgy szólt, hogy *a zsidók kivétel nélkül a partizánok pártján állnak, ezért teljes ártalmatlanná tevésük elsőrendű érdekünk*.

Nyilván ennek jegyében mentek odáig, hogy 1942 nyarán a magyar csapatok röplapokon szólították föl a vöröskatonákat, hogy irtsák ki a zsidókat. Az alábbi fennmaradt távirat is főleg zsidó vonatkozású, 1941. december 10-én, reggel 9 órakor adták fel:

„32/II. zászlóalj-parancsnokságnak, Bahmacs. Jelentem, hogy Marosim községet f. hó 8–9-én átvizsgáltam. 25 zsidót kivégeztettem. Négy partizán, mely a falu lakosa, már nyolcadik hete ismeretlen helyre menekült. A falu környékén lévő tanyákat is át néztem, különösebb eredmény nélkül.

Berencsváry hadnagy 23/5 századpk.”

A témakörrel Ungváry Krisztián is részletesen foglalkozott *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban 1941–1944 c.* könyvében, és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar alakulatok a partizánok elleni műveletek során „esztelen pusztításokat” végeztek, fegyvertelenek tízezreit gyilkolták le tizedannyi saját veszteség mellett, és ötvenkilenc falut gyújtottak föl. Idézi Daróczi Gyula 1942. május 12-i, egy megtorló akcióval kapcsolatos feljegyzését, amelynek során a nőkre vonatkozóan a katonák azt a parancsot kapták: „Kegyelem nincs, lőjék agyon még a karjukon lévő gyereket is! Ezeknek a férjük is partizán.” Hadváry Pál vk. százados 1941. december 22-i jelentésében ez állt: „Egy zsidó csoport élelmiszert szállított a partizánoknak. A kilencven fős zsidó bandát kivégeztük.” A fentebb említett Daróczi Gyula a Navlja (Brjanszki terület) környéki harcokról 1942. szeptember 27-én feljegyezte: „Egész kocsikaravánok mennek feldúlni a partizán falut (...) Rengeteg tehenet, disznót, juhot, baromfit és szénát hoznak (...) még füstölögnek a partizán falvak, de már az elásott holmiknak új gazdái vannak.” Ungváry Krisztián kutatásai szerint 1942–43-ban a magyar

csapatok több ukrán város zsidónegyedében tartottak partizánok elleni éjszakai gyakorlatot, melynek során az ágyból ráncigálták ki az embereket, több százat megvertek, terhes nőket is hasbarúgtak, és közben az értékes tárgyakat elszedték. Az Ukrajnai Partizánmozgalom Törzsének címzett egyik jelentésben a partizánok azt állítják: „a magyarok brutalitásában még a németeket is felülmúlják, de gyávák”.

Mindezekon felül a csapatok eligazítása és zsidóellenes fellépéseik alapján valószínűsíthető, hogy a *németek által* a magyar megszálló alakulatok területén végrehajtott sokezres és sok tízezres zsidó-mészárlásoknál magyar egységek is asszisztáltak.

Ungváry Krisztián kutatásaiban is felbukkan Berencsváry alakulata, a 105. gyalogdandár 32/II. sz. zászlóalja, amelynek parancsnokai közül Lászlófalvy András főhadnagy és Merész Miklós tart. főhadnagy szintén kitűnt szadizmusával. Utóbbi 1942. február–márciusban több tucat, majd a későbbi hónapokban további száznyolcvanöt partizánt végeztetett ki, saját veszteség nélkül. Berencsváry főhadnagy (immár főhadnagy) neve is előkerül annak kapcsán, hogy emberei 1941 és 1942 fordulóján Reimentarovka község száztizennégy lakóját meggyilkolták úgy, hogy a település elfoglalása során egysége egyetlen katonát sem veszített; tehát nem kellett harcba keveredniük, mire odaértek, addigra a partizánok (akiket önként vagy kényszerűségből támogatott a lakosság) már elhagyták a falut. Az akciót *követően* a helyszínen járt egy Selmeczi nevű tiszt, aki feljegyezte: „A falu nagy része Berencsváryék által leégetve, már romhalmaz.”

Ifjabb Berencsváry Gyula főhadnagy pilisvörösvári lakos volt. 1917. szeptember 14-én született, és 1942. február 28-án halt meg az ukrajnai Nyezsín városában, mellkaslövés következtében. Édesapja (előző nevén Kralovich Gyula) honvéd őrnagy, édesanyja,

Kullmann Jolán előbb a pilisvörösvári magán polgári iskola igazgatója, majd ugyanott az állami polgári iskola tanára volt.

Részletek Gyarmati Fanni naplójából

1939. február 3.: [A Dohány utcai zsinagóga ellen elkövetett nyilas kézigránátos merénylet kapcsán] „...már annyira el vannak szédítve, hogy ez is az »eszme« céljait szolgálja szemükben. (...) Kétségbeejtőbb megint minden. Nem tudom, nem tudjuk már, micsoda forgatag sodor magával. (...) De mi változatlanul ülünk a helyünkön. Nem tudom, mit kezdhetnénk máshoz.”

1939. augusztus 20.: „A megsemmisülés lassú, szörnyű folyamatában élünk.”

1939. szeptember 4.: Német agitátor ifjak tömegei Magyarországon.

1940. szeptember 10.: [Észak-Erdély visszacsatolása kapcsán] „Örömrivalgás, énekek, virágéső és közben kényszermunka a költőkre és a zeneművészekre és a beteg, roskatag aggastyánokra.”

1941. április 4.: Német tankok dübörögnek Budapest utcáin, a nézelődők között ismételten felhangzik: „Heil!”

1941. május 4.: Nagy nyilas tüntetés az Andrassy úton: a zsidókérdés rendezését kívánják.

1941. május 11.: A Hősök terén, a városban több a horogkeresztes zászló, mint a magyar.

1942. április 26.: [A fegyvertelen zsidó munkaszolgálatosok behívásáról és frontra küldéséről] „Eltesznek »láb alól«, akit csak lehet.”

1942. június 4.: „Nagyarányú letartóztatások megint (...) Igazoltatások tömege mindenfelé, és az igazoltatottakat behívják, akár tudják kielégítően igazolni magukat, akár nem.”

1942. augusztus 2.: „A villamoson két ostoba házmesterféle lány összeség a mellettem álló kis öregasszonyról: »Nehogy annak a zsidó asszonynak átadd a helyedet!«”

***

Az 1943-as évről, jóval utóbb, Molnár Gál Péter író-színikritikus szarkasztikus stílusban festett plasztikus képet: két dunai zsidóúsztatás közötti esztendőnek nevezte...

1943-ban valóban „csupán” néhány kisebb jelentőségű, zsidókat sújtó rendelkezést hoztak, de egyre nyomasztóbban éreztették hatásukat a korábban bevezetett törvények. A zsidókérdésben mutatkozó „lanyhulást” kifogásolta Baross Endre, a pilisvörösvári választókerület országgyűlési képviselője, a község mentora. A lankadás kétségtelen jele volt, hogy 1943 első hónapjaiban közel húszezer zsidó munkaszolgálatos pusztult el a keleti fronton, és 1943 tavaszán, az 1909–1918 között született zsidó hadkötelesek behívása során, fegyvertelen munkaszolgálatosok újabb tízezreit vitték ki Ukrajnába. Az év nyarán pedig Kállay miniszterelnök, miután hasztalan próbálta őt lebeszélni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter, több ezer zsidó munkaszolgálatost küldött a bori rézbányákba a németek kérésére. Akiknek a 85-90%-a elpusztult, de zömmel nem a bányákban, nem az ottani kínzásoktól, hanem 1944 őszén, a visszafelé úton gyilkolták le őket; illetve a bori kon-

tingens egy tekintélyes hányada végül koncentrációs táborokban vesztette életét, ahova, szintén 1944 őszén, még sikerült őket elhurcolni. A Borból visszavonulók gyalogmenetéből jó néhányat magyar katonák szórakozásból, a vonatablakból tüzelve lőttek le. – Nagy Vilmos háború utáni vallomása szerint 1943. június 12-én megmondta Kállaynak és Bornemissza iparügyi miniszternek, hogy azért sem járul hozzá a munkaszolgálatosok Borba küldéséhez, mivel a németek el fogják veszíteni a háborút. Mire Kállay: – Máris elvesztették...

1943 végén és 1944 elején a zsidó vezetők tanácskozásain, Stern Samu beszédeiben, mint a megelőző években is, kiemelt helyet kapott, hogy a magyar zsidóság továbbra is „rendíthetetlen nemzet-hűséggel szolgálja hazája javát” és „tántoríthatatlanul ragaszkodik magyarságához”. Az *MZSL* 1943. december 30-i számában azonban kétségek között írta vezércikkében: „1943 utolsó lapjai lehullanak a falinaptárról, tűz és vas álcáiban elfoglalja helyét 1944, amelynek kalendáriumát hiába forgatjuk, minden lapja titok...”

Némi bizakodásra adhatott okot ezekben a hetekben a zsidóságnak, hogy a kormányzói amnesztia kiterjedt a munkaszolgálatosokra, és immár a munkaszolgálatosok szülei is segélyben részesülhettek. 1944 januárjában kétezer muszos tért haza a frontról, és márciusban csomagot lehetett küldeni a Borban sínylődőknek.

A VI. IZR. Községkerület közgyűlésén Stern Samu elnök egyebek között elmondta (itt kissé tömörítve): *Ha eddig megkímélve maradtunk is a környező országok zsidóságának tragikumától, a veszedelmek még nem múltak el fölülünk, sőt most kerültünk valóban sorsdöntő napokba, amelyektől nemcsak jövőnk, hanem jelenünk is függ. Tízezrek számára gyötrellem, gond a puszta élet tengetése, de mégis: a tömegpusztítás és rombolás átka nem sújtott le hazánkra és reánk.* – A jelek szerint azonban, finoman szólva, a gyűlésen

nem mindenki osztozott az elnök helyzetértékelésében. A *Magyar Zsidók Lapja* 1944. január 13-án megjelent tudósítása alapján az eseményen, amelyen kétszáz hitközség küldöttei vettek részt, Stern a pódiumon hangosan meg is jegyezte: a képviselők egyes pad-soraiból szitok és gúny árad a vezetőség felé...

1944 februárjában a németek csapatösszevonásokat hajtottak végre Magyarország nyugati határain. Bevonulásuk csak idő kérdése volt. Kállay március 1-jén levelében azt írta a stockholmi magyar követnek: a német megszállás a zsidóság sorsára nézve tragikus következményekkel járna. Még egyértelműbben szólt a miniszterelnök március 8-án Stern Samu hitközségi elnökhöz: Magyarország gazdasági és társadalmi berendezkedése kibírna és kiheverne egy esetleges német megszállást, a zsidókat azonban mind egy szálíg kiirtanák.

Ladányi Andor tanulmánya szerint 1944. március 10-én az MTI bizalmas tájékoztatójában közölte: Magyarországon a jobboldal ugyan hisz a német győzelemben, de azt is látják, hogy ellenkező esetben csakis az oroszok győzhetnek. Ebben a helyzetben viszont nem kis számú jobboldaliak, nyilasok, sőt imrédysták is előbb mindenképpen el akarják intézni, ki akarják irtani a zsidókat, „nehogy még egyszer felfordulást vagy kommunizmust csinálhassanak.”

Közben az ország népe és a kormány március 15-e megünneplésére készülődött... A nyugati demokráciák azon gyakori kritikáira, melyek szerint Magyarországon feudális, antidemokratikus, antiszociális rendszer uralkodik, Kállay Miklós miniszterelnök úgy reagált, hogy 1944. március elsején körlevélben utasította cáfolatra a semleges országok magyar követeit. Horthy pedig szokásos március 15-i rádióbeszédében kívánt a vádakra válaszolni, a *Horthy Miklós titkos iratai* c. mű szerint ekképpen: „A tájékoztatlan külföldi közvélemény előtt rágalmozó vádaskodások országunk belső közéleti berendezkedését és társadalmi viszonyait méltatlan színben

akarják feltüntetni. Ez utóbbi támadásokat a nemzet ismert közvetlen ellenségei és az ő zsoldjukban álló, túlnyomórészt nem magyar származású szökevények vezetik az ország ellen, akik mögött idehaza senki sem áll, s akiknek a magyar talajban semmi gyökerük sincsen. Feudalizmus Magyarországon sohasem volt, még akkor sem, amikor a feudalizmus uralkodó rendszer volt egész Európában (...) Itt nincs feudalizmus, nincs szociális elmaradottság, nincs nemzetiségi elnyomás, de van szabadság, van alkotmányos élet, van parlamentarizmus, van törvény előtti egyenlőség (...) S világnézeti és politikai meggyőződéséért senkit semmiféle bántás nem ér (...) Itt nem feudális uralom van, hanem tisztesség. (...) Nálunk tiszta a közélet (...) Ezer év óta még nem volt folt a becsületünkön...”

Kállay – aki előzetesen elolvasta a beszédtervezetet és annak minden tételével egyetértett – igyekezett lebeszélni Horthyt ennek a beszédnek az előadásáról, egyebek között arra hivatkozva, hogy az „a mai helyzetben többet ártana, mint használna”, valamint „ellenségeink uralják a világsajtót”, köztük a „hallatlanul aljas angol és orosz rádió.” Horthy végül is nem tartotta meg a beszédet.

*

1944. március 13-án az izr. községkerületi elnökök az 1943. évi zárszámadról és az 1944. évi költségvetésről tanácskoztak. A Magyar Izraeliták Országos Tanácsa a rabbiképzés korszerűsítését vette tárgyalásba. Aligha sejtették, hogy néhány héttel korábban, 1944 februárjában Hóman Bálint országgyűlési képviselő társaival titkos memorandumban követelte a miniszterelnöktől a zsidóság mielőbbi deportálását.

A március 18-i *szidra* (hetiszakasz) a Szentély felépítéséről szólt. Az OMIKE-ben március 19-én délután a *Bohéméletet*, este a *Delilát*, Molnár Ferenc vígjátékát adták volna elő a színházakból,

filmekből, pódiumokról kiszorított zsidó művészek. Stílszerűben nem is tervezhettek a német bevonulás napjára... A valóságos helyzetet jobban tükrözte két apróhirdetés, amely a *Magyar Zsidók Lapja* március 16-i számában jelent meg:

- Melyik jószívű zsidó család volna hajlandó húsvéti ünnepi kosztal ellátni volt kereskedőt? Jelenleg állás nélkül vagyok. „Macsom van” jeligére.

- Egyéves fiú hadiárva gyermekemet örökbe adnám.

Március 18-án késő este, amikor Hitler és Horthy tárgyalásai Klessheimben befejeződtek, és a magyar delegáció visszaindult Budapestre, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök a vonatról táviratozott haza embereinek: fogadják barátságosan a bevonuló német csapatokat.

A valósághoz tartozik az időközben férjével, Radnóti Miklós költővel együtt kitért Gyarmati Fanni 1944. március 19-én kelt naplóbejegyzése is: „A templomi sekrestyében, amikor belépek, csak ezt a pár szót hallom még a papok között: »Jól tették a németek, hogy bejöttek.«”

***

Neisz Ferenc vörösvári főjegyző jelentései alapján két évre volt szükség, hogy a nyilas szervezeti élet létrejöjjön Pilisvörösváron.

1936 elején egy újpesti illetőségű férfinak csak három vörösvári lakost sikerült beszerveznie a pártba. „A nyilaskeresztes mozgalom községünkben eredménnyel nem járt, mert célkitűzéseivel lakosságunk gondolkodása egyáltalán nem egyezik” – írta a főjegyző 1936. március 15-én a járási főszolgabírónak. Három hónappal később a „Nemzeti Élet” című nemzeti szocialista lapot is megpróbálták terjeszteni a faluban, szintén eredménytelenül. 1937. február 9-én viszont a járási főszolgabíró figyelmeztette a vörösvári főjegyző-

zöt (és kollégáit), hogy Budakeszin intenzív nyilas szervezkedés indult, a szervezet ifj. Balogh István országgyűlési képviselő és nyilas vezér tagozatához tartozik, s a környéken is szervezkedni akarnak. A főszolgabíró kérte Neisz Ferencet, hogy ezzel kapcsolatban „a legcsekélyebb jelentést is hozza tudomására.”

A vörösvári főjegyző jelentése szerint 1938. április–májusában a nyilaskeresztesek (ekkori hivatalos nevükön: Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom) szervezkedésbe fogtak két vörösvári vendéglőben. A munkát Mateovics Géza bronzműves segéd és Máté Jenő okl. tanító irányította. A szervezést a csendőrség leállította. Ennek nyomán pár nappal később, 1938. május 6-án, a nyilasok Budapest, Andrásy út 60. sz. alatti székházából a párt egyik vezetője fejléces, hivatalos, de feltűnően szívélyes hangvételű levélben kereste meg Neisz Ferenc főjegyzőt.

Kedves Franci!

Jelentést kaptam róla, miszerint a pilisvörösvári helyi szervezetünk vezetőjétől, Mateovics Géza testvérunktől a csendőrség a karszalagot és az ideiglenes szervezési igazolványát elkobozta. Szíves tudomásodra hozom, hogy pártunk parlamenti képvisellel bíró párt. (...) Továbbá szeretném, ha elhinnéd, hogy az ellenkezője igaz annak, amit pártunkról és rólunk személy szerint a napi sajtó ír, és mindenesetre megütközéssel vettem a jelentést, hogy az első hely Pilisvörösvár volt, ahol velünk szemben a hivatal (...) főszolgabírói engedélyt követelt, holott párt bejelentéshez engedély nem szükséges.

A régi barátsággal köszönt híved

[olvashatatlan] István

Neisz Ferenc főjegyző jelentése két hónappal később, 1938. június 30-án: Újabb tagok, felelőtlen fiatal egyének léptek be a helyi nyilaskeresztes pártba. Eddigi párthelyiségüket Wippelhauser István Fő u. 11. sz. alatti vendéglőjéből a Fő u. 361/a sz. alatti utcára nyíló bolt helyiségébe helyezték át. „Mozgalmuk mindössze [sic!] abban jelentkezik, hogy a zsidók ablakaira, ajtajaira nyilaskereszteseket festenek, legújabban pedig a zsidó temetőben az ott levő sírkeresztekre [sic!] vésték rá nyilaskeresztet. Az érdekelt sírkőtulajdonosok a feljelentést ismeretlen tettesek ellen megtették.”

A belügyminiszter 1939. február 21-én betiltotta a Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom nevű, voltaképpen nyilas pártot, vezetői nagy részét internálták. A rendeletnek megfelelően néhány nappal később, február 27-én Neisz Ferenc jelentette, hogy a párt pilisvörösvári szervezetét feloszlatták, helyiségeit lezárták, bútorait és berendezési tárgyait elkobozták, és raktárba szállították. (Tulajdonosaik – öten –, akik állításuk szerint a szervezési időre adták mindezt kölcsön, június végén kapták vissza az ingóságokat.) A lefoglalt tárgyak között volt a pártszervezet ötvennégy tagjának névsora (nyilván konspirációs okokból cím nélkül), születési adataikkal. A lista végén szerepelnek a szervezet funkcionáriusai: Wenczel Márton B.-csoportvezető, Piltzinger János propagandavezető, Purger József pénztári ellenőr és Pekó Máttyás vezetőhelyettes. Ugyan Máté Jenő okleveles tanítót, a szervezet aktuális vezetőjét írták utoljára, de a lajstromban – talán szintén konspirációs okokból – a neve mellett semmilyen adatot nem tüntettek fel. Janoschütz Márton villanyszerelő, pártpénztáros és mások is kimaradtak a névsorból.

A már ekkor tekintélyes létszámú, kiterjedt tevékenységre képes szervezetben a tagok átlagos életkora 30 év körül mozgott, 70%-uk 30 éves vagy annál fiatalabb volt, néhányan csak a 16–17. életévü-

ket töltötték be. A tagok fele német nevet viselt, ugyancsak a fele Pilisvörösváron született. A betiltás idején a Fő u. 361. hrsz. alatt béreltek egy utcára nyíló helyiséget, Scheierli György házában.

Neisz Ferenc főjegyző a vörösvári nyilasok irányában meglehetősen engedékenynek mutatkozott. Fent említett levelében azt jelentette a járási főszolgabírónak, hogy a szóban forgó párthoz tartozó egyének magatartását az államra és a társadalmi rendre nem tartja veszélyesnek, mert „ez idáig veszélyes vagy aggályos ténykedést nem fejtettek ki”, s ezért egyelőre internálásuk nem szükséges.

A Szálasi–Hubay-féle mozgalom (a két évig börtönben ülő Szálasi Hubay helyettesítette) az MNSZP–HM betiltását követően, 1939. március 8-án vette fel a Nyilaskeresztes Párt nevet. A továbbiakban a vörösvári nyilas szervezet is ezen a néven folytatta tevékenységét. Az ismert, hogy 1940. május közepén már nem Máté Jenő volt a vörösvári nyilasok vezetője, hanem Richolm Péter borbély kisiparos. (Még jobban fölragyogott a csillaguk.)

1939. május 28-án, pünkösdkor országgyűlési választásokat rendeztek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt és Kiskun vármegye Északi körzetében öt párt indult a parlamenti mandátumokért. Pilisvörösvárott a Nyilaskeresztes Párt megszerezte az összes szavazatok 58%-át, egészen pontosan 1391 szavazatot, a négy szavazókörben nagyjából egyenletes eloszlásban. Szálasiék a Pilishegyvidéki Választókerület más helységeiben is kitűnően szerepeltek. A tizenhét település közül tizenegyben győztek, mindenütt nagy fölénnyel. A vezető kormánypárt (MÉP) négy, az Egyesült Keresztény Párt és a Szociáldemokrata Párt egy-egy községben (Pilisszentlászlón, illetve Pilisszántón) nyert. Neisz Ferenc, Vörösvár főjegyzője a kormánypárt kudarca miatt jelentésében igyekezett exkuzálni magát a járási főszolgabírónál.

Neisz Ferenc főjegyző feljegyzése 1939. június 26-án a vörösvári nyilas gyűlésről: Vitéz Csia Sándor, Hubay Kálmán és Abonyi országgyűlési képviselők, valamint Laczkovics (helyesen: Blaskovich) László csillaghegyi káplán három autóval érkeztek a községbe 1939. június 25-én. A helyi nyilaspárt 12 tagja a falu szélén nyilaskeresztes zászlókkal fellobogózott kerékpárokon várta a vendégeket, és előttük haladva kísérte be őket a községbe. A párt-helyiség előtt nagyobb tömeg várta Csiáékat. A helyiségből kevés ott-tartózkodás után Csiát és Hubayt vállukra emelve és éljenzések közepette vitték ki. Ezután a tömeg kíséretében Manhertz Márton korcsmájába mentek, ahova kb. 200 főnyi tömeg gyűlt össze. Csia, Hubay, Abonyi és Laczkovics beszédet mondott. Kikeltek a zsidók, az „idegen faj” uralma ellen, amely kitúrja a keresztényeket és mindent felhabzsol. Azt is hangoztatták, hogy a zsidó pénzzel támogatott rendszert le kell törni. A tömeget kitartásra és szervezkedésre hívták föl, amely éltette Csiát, Hubayt, Abonyit és [a börtönben lévő] Szálasit. Laczkovics Szálasi kiszabadításáért emelt szót, akinek – ahogy mondotta – „a szelleme köztünk van.” 18 órakor az ülés felbomlott, Csiát és Hubayt a nyilasok vállukon vitték ki a teremről.

Neisz 1939. december 27-i jelentése szerint a helybeli nyilaskeresztes szervezet december 10-én nyilvános közvacsorát akart rendezni. A főszolgabíró azonban a rendezvényt nem engedélyezte, a vacsora elmaradt, ám ez „különösebb nyugtalanságot nem idézett elő.”

Neisz Ferenc pilisvörösvári főjegyző 1940-ben két havijelentésében közli a nyilasokról szerzett információit. Figyelemre méltó, hogy mindkét hónapban Vörösvárra látogatott a nyilaskeresztes párt egyik vezére, a kerület parlamenti képviselője: dr. Csia Sándor. A helyi vezetők nevét azonban elhallgatja.

A főjegyző havijelentése 1940. április 28-án (részlet, tömörítve):
Politikai szempontból a község csendes. A nyilaskeresztesek pártirodája is eléggé csendes. A MÉP (Magyar Élet Pártja) indított mozgalmat a szervezésre, de még az elején vannak. A nyilasokkal kapcsolatban: Dr. Csia Sándor képviselő a párt vezetőjével és egy másik nyilaskeresztesrel f. hó 14-én du. megjelent a nyilas pártirodában, ott az irodát megtekintette, és a szervezésre adott utasítást az ottani vezetőknek. A pártirodából Peller György vendéglőjébe tért be a vele érkező két társával, a helybeli pártelnökkel és két másik párttaggal. Együttesen meguzsonnáztak, és kb. másfél órai itt-tartózkodás után Csia Sándor és társai a községet elhagyták. Összejövetel, gyűlés vagy politikai beszéd nem volt.

A főjegyző havijelentése 1940. augusztus 29-én (részlet):
„Mozgolódás a nyilaskereszteseknél. Az augusztus 18-án tartott községi búcsú alkalmával vitéz Csia Sándor és Orosz Mihály országgyűlési képviselők is megjelentek rendezetten a községbeli nyilasok társaságában a fél 12 órai szentmisén, és azután pártjukhoz tartozó családoknál ebédeltek meg. Ebéd után néhány vendéglőbe is elmentek, de semmiféle gyűlés vagy összejövetel jellegű csoportosulást nem képeztek, és délután 5 óra körül a községből távoztak.”

*

Szűk három hónappal később a vörösvári nyilasok újabb ragyogó sikert értek el, ezúttal a községi képviselő-választásokon. A *Pilis-hegyvidék–Budakörnyék* c. lap tudósítása szerint 1940. november 17-én, vasárnap a szavazópolgárok tíz rendes képviselőt és öt pótagot választhattak a közgyűlésbe.

Az összes mandátumot a Nyilaskeresztes Párt nyerte, amelynek a kampányát Richolm Péter, a helyi szervezet vezetője irányította.

A sikert a nyilasok még megtették azzal, hogy kisvártatva a póttagok nagy része is bekerült a testületbe. Az 1940. december 18-i közgyűlés jegyzőkönyve szerint ugyanis Appel Ferenc képviselő időközben községi pénztárnoki megbízást kapott (ezzel együtt azonban mint előjáró tagja maradt a grémiumnak), Richolm Péter pedig, akit a korabeli jogszabályi lehetőségek folytán a községnek mind a négy(!) körzetében megválasztottak, három mandátumáról lemondott nyilaskeresztes párttársai javára. Ezek után Kaifer János, illetve Barton András, Sonntag Mátyás és Draxler József is elfoglalhatta a helyét a testületben és megkezdhette hatéves képviselői megbízását.

A felsoroltakon kívül, 1940. december és 1942. szeptember között, a Pest Megyei Levéltárban őrzött tucatnyi jegyzőkönyv tanúsága szerint, a következők vettek részt Vörösvár község közgyűlésének munkájában:

Báder József cipészmeister, Botzheim János, Braun József, Cserny János, Feldhoffer Márton, Fetter György, Fetter János, Fetter Márton, Gábeli Márton, Halbauer János, Herbszt János, Herbszt Mihály vendéglős, Hinora Adolf vendéglős, Iflinger Mátyás, Izsák Márton, Krupp István, Manhertz Mihály, Mirk Mátyás, Müller János, Nick Mátyás, Peller István, Peller Márton, Ressler György, Scheller András, Schäffer Márton, Schäffer Mátyás, ifj. Schreck András, Seregi Mátyás, Szabó József, Szauter János, ifj. Sonntag János, v. Vörösvári Márton ácsiparos, Wohl Péter ácsmeister, Ziegler János, dr. Réthy Zoltán községi orvos, Réti Géza elemi iskolai igazgató, Neisz Ferenc községi főjegyző, Krammer János községi bíró.

*

Egyébiránt nem csak dr. Csia Sándor tartotta a személyes kapcsolatot a vörösvári nyilasokkal; Karsai László kutatásai szerint 1941.

június 15-én Szálasi is meglátogatta a szervezetet. Sőt, Krupp János arra emlékszik (a részleteket lásd lejjebb), hogy a nyilas fővezér 1943 telén újra felkereste pilisvörösvári „testvéreit”.

*

Nyilvánvalóan nemcsak a vörösvári képviselő-testületre, hanem – kivételekkel persze – a rasszista-fajgyűlölő „korszellemre” is jellemző volt az a határozati indoklás, amellyel a közgyűlés 1940. november 6-án, még a nyilasok totális községi képviselő-választási győzelme előtt, egyhangúlag elutasította Balogh József lókereskedő, „cigánytelepi lakos” építkezési engedély iránti kérelmét. Balogh József előzőleg gróf Karácsonyi által parcellázott háztelket vásárolt Besztery Lászlónétól.

Az indoklás (a szövegen a könnyebb megértés végett helyenként igazítottam):

Kérelmező sátoros oláh cigány, aki a község kijelölt határrészén közbiztonsági okokból van a többi hasonló sátoros cigánnyal betelepítve, és ott állandó ellenőrzés alatt állanak. Nem kívánatos az, hogy közülük valamelyik család a község ellenkező részén letelepedjen, mert így a község két ellenkező részén laknának oláh cigányok. Igaz ugyan, hogy kérelmező ellen eddig erkölcsi tekintetben kifogás még nem forgott fenn, büntetve nem volt és születése óta állandóan községünkben lakik. De kérelme elbírálásánál azon körülményt vettük figyelembe, hogy ha a megvásárolt telkén letelepedne, akkor a hozzá hasonló többi sátoros cigány is állandóan ott tanyázna; ő azokat onnan távoltartani az erős oláh cigány közösség-érzetéből kifolyólag nem tudná, ezáltal ellenőrzésük megnehezülne és a község közbiztonságát a község két ellenkező részén állandóan veszélyeztetnék. Egyébként is nevezettnek alkalma van arra, hogy a tartózkodására kijelölt határrészen ingatlant vásároljon magának és ott lakóházat építsen.

Szemelvények a *Pilishegyvidék–Budakörnyék* c. lapból
1937–1940

1937. január 24.

A múlt héten halállal végződő verekedés történt Pilisvörösváron. Lieber Márton, Iflinger János és Wippelhauser János a Peller-ven-déglőben mulattak. Az előbbi kettő együtt sétált hazafelé. Liebert egyszerre csak hátulról hirtelen támadás érte, mire előkapta bicskáját, és hátrafordulva a támadóba dőfte, aki összeesett, de Lieber még ezután is többször megszúrta. A halálos áldozat Wippelhauser János, akit a végzetes eset előtt tíz nappal bocsájtottak ki a kórházból, miután ugyancsak kocsmai verekedésből származó súlyos sérüléséből felgyógyult. Lieber Márton öt év fegyházbüntetést kapott erős felindulásban elkövetett, szándékos emberölésért. • Idegen honosok a pomázi járásban: 242 cseh, 82 oláh, 22 osztrák, 62 jugoszláv, 54 lengyel, 27 német, 20 bolgár, 9 orosz, 3 olasz, 1 amerikai, 2 hontalan, 14 egyéb.

1937. február 18.

Az olaszok fényes győzelmével végződő abessziniai háború feletti örömeiben Kékesi Banadic János pilisvörösvári kántor pattogó katonaindulót komponált, és azt egy levél kíséretében elküldte Mussolininak. A Duce meglehangú levélben köszönte meg a szerzeményt a kántornak, és egy szép ajándékot is mellékelte a levélhez.

1937. április 24.

Erdélyi Józsefnek, a Pilis költőjének, ennek az „isten áldotta művésznek”, és „nagyon szerencsétlen embernek” a nevéből visszhangos a magyar sajtó. *Hörcsög* című verse miatt osztályellenes izgatással vádolja őt az ügyészség.

1937. május 8.

Steckl Sándor pilisvörösvári bányász egy futballmérkőzésen arcul ütötte a játékvezetőt, a járásbírószágon ittasságával védekezett és bocsánatot kért. Deák Ferenc játékvezető elfogadta a bocsánatkérést, sőt a perköltségek megfizetését is magára vállalta.

1937. június 5.

KÖLASZ-bajnokság, I. osztály. Pilisvörösvári SE–Rákospalotai TK 5:4 (4:3) Góllövők: Janovitz (2), Schuck, Juricza és Dékány.

1937. szeptember 5.

Megjelent dr. Péchy Henrik *A magyar nemzetiszocializmus politikai és gazdasági programja* című könyve.

1937. szeptember 18.

Pilisvörösvári SE–Szolnoki MÁV 1:0 (0:0) Góllövő: Juricza, jók: Appolonia, Spiegelberger, Holicska.

1937. október 23.

Knapp György pilisvörösvári kőművesmester szeptember 19-én, a község házában megverte Bodnár Béla körállatorvost. A törvényszék 8 hónap börtönre ítélte.

1937. november 20.

Schön Mátyás építőmester lett a NEP pilisvörösvári kerületének elnöke. Megbízólevelét Baross Endre, a kerület országgyűlési képviselője ünnepélyes keretek között adta át Pilisvörösváron. • Meghalt Roska István bányász, miután a Budapestvidéki Kőszénbánya pilisvörösvári aknájában, az ácsolási munkálatok során a tartódeszka eltörött, és a föld rászakadt.

1937. december 4.

A Nemzeti Szocialista Párt szentendrei szervezete november 27-én, az izbégi Rakonczay-vendéglőben, pártvacSORa keretében leleplezte Szálasi Ferenc mozgalmi vezér arcképét. A zsúfoltság miatt kb. kétszázan szorultak ki az udvarra. Az eseményen megjelent maga Szálasi Ferenc ny. vk. őrnagy is, baráti gárdájának élén.

1937. december 25.

A Nemzeti Munkavédelmi Központ felügyelője dicső elismerésben részesítette Kralovich Gyula ny. századost [pilisvörösvári lakost], az intézmény fejlesztése terén végzett eredményes munkájáért.

1938. árpilis 2.

Kerületi NEP-munkásgyűlést tartottak Pilisvörösváron március 27-én. A népes összejevetelt Mihók Béla polgári iskolai igazgató, a NEP vörösvári elnöke nyitotta meg. Baross Endre országgyűlési képviselő, aki szintén részt vett a tanácskozáson, beszédében megszólta „azt a réteget”, amely a háború alatt a „hadiszállításokkal nyereszkedett”, a zsidókérdésről szólva pedig kijelentette: azt feltétlenül meg kell oldani, mégpedig minél előbb.

1938. árpilis 23.

Autógázolás következtében meghalt Neisz Ferenc pilisvörösvári főjegyző fia, ifj. Neisz Ferenc 19 éves egyetemi hallgató.

1938. június 4.

Szabó Dezső és Kodolányi János író, Erdélyi József és Szabó Lőrinc költő a „Honszeretet” Társadalmi Egyesület szervezésében Leányfaluba mennek. Látogatásuk iránt már most óriási az érdeklődés a keresztény társadalom részéről.

1938. szeptember 17.

Miniszteri tanácsosi címet kapott Horthy Miklóstól Kolosváry-Borcsa Mihály, és elfoglalta a sajtóosztály vezetői posztját.

1938. december 10.

Szentendrén „Keresztény magyar üzlet” megjelölést használnak, hogy a keresztény magyar vásárló közönség még véletlenül se vigye nehezen megszerzett pénzét zsidó kereskedőkhöz és iparosokhoz. „Fontos, hogy fajtánk védelmében tett kezdeti lépések rövidesen országos jellegűvé váljanak.”

1938. december 31.

Szentendrén a városi képviselő-választáson, december 30-án, a Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom 38,6%-ot kapott. • Ember Sándor: Gömbös Gyula [néhai miniszterelnök] a tengely első kovácsa, az ő miniszterelnökségével kezdődött a nagy reformkorszak.

1939. január 14.

Zászlót bontott Imrédy Béla miniszterelnök Magyar Élet Mozgalma. • „Idegen fajúnak nem juthat állás a magyar faj rovására.”

1939. január 21.

Az 1938/1939. évi MOVE-bajnokság II. osztályának őszi állása: 1. Pilisvörösvár hét győzelemmel, egy-egy döntetlen és vereség mellett, 45:11-es gólaránnyal, 15 ponttal. (Pilisszentiván a hetedik, 10 ponttal.)

1939. január 28.

Ohmüller Márton [pilisvörösvári plébános] pápai kamarás lett.

1939. március 18.

A Csillaghegyi Lövész Egylet toborzó akciója kapcsán: a magyar társadalom nemzetfenntartó, megbízható elemeinek fegyveres megszervezése szükséges. • Dr. Bánkúti László országos MOVE-főtítkár: elhanyagoltuk a kisparaszti és munkásrétegek lelkes és hazafias nevelését, ezért a nemzetromboló zsidóság játékszerévé váltak.

1939. május 13.

MOVE-szellemben épül a nagy magyar kultúra, útegyengető: Pusztai Sándor költő.

1939. május 27.

A közelgő országgyűlési választásokon Pilis-hegyvidék legtöbb községében [kormánypárti] MÉP-győzelem várható. A józan gondolkodásúak körében kialakult homogén jobboldali világnézeti egység élesen és céltudatosan áll szemben minden liberális, zsidó vagy álkeresztény törekvéssel, és hatalmas akarattal áll a MÉP mellett.

1939. június 3.

Pilishegyvidék nyilas. Az egyéni választókerületben fölényesen nyert dr. Csia Sándor szentendrei lakos, a Nyilaskeresztes Párt jelöltje. A kerület tizenhét községéből tizenkettőben ő kapta a legtöbb szavazatot, közel kétezerrel megelőzve a kormánypárti jelöltet. Pilisvörösváron 1414 fő szavazott a nyilas, 603 a kormánypárti és 205 a szocdempárti jelöltre. Csillaghegyről három (szélsőjobboldali – P. S.) képviselő: dr. Ember Sándor, dr. Kerekes Béla és Lill János került a parlamentbe. • Csia Sándor nyilatkozata: Ebben a kerületben, ahonnan a magyar nemzeti szocialista gondolat elindult,

az eszmének győznie kellett. Biztos voltam benne, hogy a három éve hittel elvetett mag a pilishegyvidéki lélektalajban termőképes. Köszönjük a győzelmet nemzeti szocialista testvéreinknek.

1939. június 17.

A Nyilaskeresztes Párt csillaghegyi szervezete vacsorát rendezett szombaton. A vendéglő udvarán ezer ember fogadta Hubay Kálmán, Pröhle Sándor, dr. Kerekes Béla, Lill János és Wirth Károly képviselőket. Vasárnap Békásmegyerre látogattak, ahol Irányossy-Knoblau Virgil főjegyző fogadta őket.

1939. június 24.

Vitéz Endre László alispán: Pest vármegyében vásárokon és búcsúkon zsidók többé nem rakodhatnak ki. Hetivásáron árulhatnak.

1939. július 1.

Pilisvörösváron kibékült a két Fetter testvér: György és Gyula.

1939. július 8.

Leírhatatlan lelkesedéssel, hatalmas tömeg ünnepelte vasárnap Csia Sándor nyilas képviselőt Pomázon. A júniálison Jászóváry Ödön tábori kamarás celebrált tábori misét. A választókerület minden községéből érkezett küldöttség. Ott volt gróf Serényi Miklós és Szilády Zoltán egyetemi tanár is. • A Pilisvörösvári MOVE SE futballcsapata felkerült a MOVE-bajnokság I. osztályába.

1939. augusztus 12.

A nemzeti megújulás terén, mint annyiszor a történelem folyamán, megelőztük Európát, s Európa államai csak Magyarország nyomdokain haladva jutottak el a keresztény nemzeti alaphoz.

1939. szeptember 2. és 9.

Megkezdődött a zsidó községi képviselő-testületi tagok mandátumának felülvizsgálata. • Negyvenhárom zsidónak minősülő törvényhatósági bizottsági tagot töröltek Pest vármegyében.

1939. december 9.

Horthy Miklós „a magyar becsületesség, életerő, szépség, egyenesség eleven megtestesülése”, a külföld „bámulattal és megbecsüléssel adózik emberi és államfői nagyságának.”

1939. december 30.

Végleg megszüntették a zsidó italmérők engedélyeit.

1940. március 2.

„Horthy Miklós, a világhírű katona, a hajdani vívóbajnok, a tíz nyelven beszélő kultúr-zseni, aki otthon van a festészet és a zene terén is (...) Horthy Miklós Isten kiválasztotta arra, hogy Magyarországot újabb renaissance felé vezesse.” • Megszűnik a pomázi járás, Szentendrére helyezik a főszolgabírói hivatalt.

1940. május 25.

Országos MOVE-lövészversenyt rendeztek Gödöllőn. Az eseményen részt vevő v. Endre László beszédében úgy fogalmazott: a MOVE világgondolat. „A tisztaság és becsületesség gondolata, amit a fajszeretet alapoz meg...”

1940. november 23.

Százszázalékos győzelmet aratott a Nyilaskeresztes Párt a pilisvörösvári községi képviselő-választásokon. A választásra kerülő tíz rendes és öt póttagsági hely mindegyikét a nyilas jelölt szerezte

meg. A választási kampányt a párt részéről Richolm Péter, a helyi szervezet vezetője irányította.

***

Az első világháború után, az elcsatolások következtében a korábbi bő negyven százalékhoz képest mindössze tízszázaléknyi nemzeti-ségi élt tovább a trianoni Magyarország területén. Bethlen, és később Gömbös, azzal a megfontolással ígérte a nemzeti kisebbségek helyzetének javítását, hogy azok cserébe segítik majd a kormány revíziós politikáját. Horthy és államgépezete azonban folyvást pánszláv, pángermán izgatástól, az ország bomlasztásától rettegett, ezért az erre szakosított szervezetek – köztük a községi előljáróságoknak – minden nemzetiségi megnyilvánulást éber figyelemmel kellett követniük és jelenteniük.

Egyes képviselők, valamint a közélet, a kultúra, a tudomány ismert emberei – például Varga Béla, Peyer Károly, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Matolcsy Mátyás, Szekfű Gyula, gróf Apponyi Albert, Németh László, Szabó Dezső, Méhely Lajos – a parlamentben és másutt (szóban és írásban) otromba, ellenséges stílusban szóltak a hazai németiségről. Ehhez időnként ürügyül használták a német kisebbség vezetőinek „nemzetiségi ízű” beszédeit. A zoológusból lett „fajbiológus”, Méhely Lajos a „sváb veszélyről” is értekezett, és meggyőződéssel vallotta, hogy a németek sem testileg, sem lelkiileg sohasem válhatnak magyarrá. (Barcs Sándor szerint Bajcsy-Zsilinszky, aki rabtársa volt 1944-ben, Hóman Bálintot egyenesen „hájfejű svábnak” nevezte, és soha nem volt hajlandó szóba állni vele.) Nemzetpolitikai Szolgálatán keresztül eleven propagandát fejtett ki Teleki Pál is második miniszterelnöksége idején.

Ungváry Krisztián többször idézett könyve szerint, Kovács Alajos az 1941. évi népszámlálás során, Teleki kérésére figyeltetni

kezdte a Volksbund agitációját, tanulmányozta annak statisztikai hatásait, valamint gyűjteni kezdte a Volksbund napilapja, a Deutsche Zeitung írásait, amelyekből „bűnlajstromot” kívánt összeállítani. Meskó Zoltán 1943. december 2-án, felsőházi felszólalásában kifogásolta, hogy nem az alacsonyabb sorban élő földműves réteg, hanem döntően a német polgárság vette át az őrségváltás folyamán a zsidók helyét. Az 1930/40-es évek fordulóján egyébként is rendszeresen zajlott a „sváb földfoglalás” elleni izgatás a parlamentben.

A nemzetiségek beolvasztását célozta az 1930-as évek elején indított újabb nagy névmagyarosítási kampány. Ennek eredményeként még „nemzetibbnek”, nyelvileg még egységesebbnek akarták láttatni az országot a külföld, elsősorban persze a „rabló szomszédok” előtt. A kampányt megelőzően, még 1929-ben, Meskó Zoltán parlamenti beszédében tette szóvá, hogy hárommillió idegen nevű lakosa van az országnak. Jellegzetes apróság erre az időszakra nézve, hogy számos helyen a gyerekek csak magyaros motívumokkal indulhattak az iskolai himzőversenyeken.

De nem csak verbálisan ütötték és alázták meg a német nemzetiségűeket. Molnár Judit a *Magyar Királyi Csendőrség és a holokauszt* című tanulmányában leírja, hogy Kozma Miklós belügyminiszter 1936. évi berlini hivatalos látogatásán vendéglátói a szemére hányták, hogy a csendőrség brutálisan lép fel a magyarországi németiséggel szemben.

Közben a németiség vezetői közt folyt a kötélhúzás. A *Pilishegyvidéki Hírek* 1931. november 1-jei száma beszámolt a Bleyer Jakab ny. miniszter és Gündisch Guidó között támadt ellentétokról. Utóbbiról a lap megjegyezte, hogy Grätz Gusztáv mellett ő játszotta a legtekintélyesebb szerepet a német kisebbség életében. A lap szerint Gündisch kevéssel korábban levelet írt a német birodalmi köröknek, hogy Bleyer nem alkalmas a magyarországi német kisebbség

ség vezetésére, mert politikájával képtelen megerősíteni a sváb kisebbség pozícióját. – Bleyer a levélre éles hangon válaszolt a *Sonntagsblatt*-ban; azt írta, hogy Gündisch-sel kemény és szélsőséges volt a német kisebbségi mozgalom, ezért személye tehertétellé vált a nemzetközi körök előtt. A lap a személyes összetűzés előzményének valószínűsítette azt, hogy Bleyer nem engedte Gündisch-t fellépni a pilisvörösvári választókerületben, aki akkor kivált a *Sonntagsblatt* szerkesztőségéből és a Volksbildungsvereinekből, a német népművelődési egyesületből. Az 1931-es választásokon a zurányi kerületben éppen Bleyer akarata ellenére lépett fel, sőt Bleyer az ellenjelöltet támogatta.

„Sváb terjeszkedési veszélyről” egyébként szó sem volt. Ellenkezőleg. 1920–1941 között a német anyanyelvűek száma 552 ezer-ről 418 ezerre csökkent a *trianoni határokon belül*, míg eközben az összlakosság 7,9 millióról 9,3 millióra nőtt. Bleyer Jakabot, a népcsoport vezetőjét személyes inzultusok is érték. 1933 tavaszán a parlamentben a németiség erőltetett asszimilációjával vádolta meg a kormányt, mire válaszul tüntetést rendeztek ellene, lakásának ablakait pedig betörték. Bleyer párbajra hívta ki a hírhedten svábellenes Bajcsy-Zsilinszkyt, amelyben megsebesült.

Nagyjából ebben az időben, az 1930-as évek elején-közepén fészkelte be magát a Gestapo a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület Központjába, előbb Ernst-Cristoph Schepky személyében, majd 1938-tól Josef Urban révén.

Bleyer szállka volt a zsidók szemében is. A fehérterror idején, nemzeti kisebbségügyi miniszterként játszott szerepéért az *Egyenlőség* c. zsidó politikai hetilap, erős túlzással, „antiszemita főbajnok”-nak nevezte, később pedig az a kijelentése váltott ki kemény kritikát, mely szerint a német kisebbség közelebb van a magyar fajhoz, mint a zsidók. Bleyer 1933 végén bekövetkezett halála után

fokozatosan a nyíltan németbarát Basch Ferenc ragadta magához a vezetést, és a birodalom eszmei és anyagi támogatásával megalakította a Népi-Német Bajtársi Egyesületet. 1936 végén azonban még Gratz Gusztáv volt a Népművelődési Egyesület elnöke, aki – az *Egyenlőség* 1937. január 1-jei száma szerint – a *Neues Sonntagsblatt*-ben írott cikkében visszautasította a nemzeti szocialista mozgalom támogatását, kijelentve: annak Magyarországon keresnivalója nincsen.

Több szervezet és lap – ha nem is egyenlő mértékben – egyszerre lépett fel a zsidók és a svábok (a „svábokrácia”) ellen, olykor a „célcsoportok” konkrét megjelölése nélkül. A Turul Szövetség egyik vezére, Ambrus József úgy fogalmazott, hogy a Dunántúl egyes vidékein a svábság fokozatosan elfoglalja a magyar földet. Az 1938-ban alakult Törzsökös, sárkányos mozgalom a nem turáni népesség jogainak korlátozását és a „fajmagyarok” pozitív diszkriminációját sürgette. (A törzsökösök 1945 nyarán az összes magyarországi német kitelepítését követelték.) A jobboldali egyesületek összefogásából létrehozott Magyar Közösség 1941. évi *Magyar Kétejtéjében* rögzítette: Nem tekintjük magyaroknak azokat, akik a török hódoltság után telepedtek le az országban, és meg kell könnyíteni ezeknek a csoportoknak az eltávozását. A *Magyar Nemzet*-ben a lap indulásakor, 1938 nyarán Pethő Sándor arra figyelmeztetett, hogy nemcsak a zsidó imperializmus fenyegeti a magyar érdekeket, hanem a némettség is, egyúttal helyeselte a magyarországi németek kulturális és politikai jogainak csorbítását. Dücső Csaba *Nincs kegyelem* című, 1939-ben megjelent brosrájában – amelyet a Levente Szövetség adott ki a leventeoktatók világnézeti nevelésére – ennél tovább ment, és az „idegen fajok” kitelepítésére buzdított.

A német nemzetiséget Horthy szívesen látta volna a határokon túl. Amikor Hitler 1939. október 6-i beszédében felvetette

a birodalmon kívül élő népi németek áttelepítését Németországba, a Führernek küldött, 1939. november 3-án kelt levelében a kormányzó lelkesen üdvözölte az elképzelést, és azt a magyarországi németiség esetében is megvalósíthatónak tartotta. (A *Horthy Miklós titkos iratai* c. mű szerint a kormányzónak már 1938 márciusából ismert egy hasonló tartalmú levele Hitlerhez – kérdéses, hogy elküldte-e –, amelyben a magyarországi németeket „mindig nagyon kedvelt, derék svábjaink”-nak nevezi, és kifejezi, hogy repatriálásuk „kiküszöbölné a súrlódásokat”, úgyhogy „a kitűnő gondolatot [ti. a Führerét] valamennyi kisebbségre ki kellene terjeszteni.” Sőt Horthy az emigrációjában, 1945 tavaszán a brit uralkodóhoz és Churchillhez intézett levelében is felvetette a „német nemzetiségű magyar alattvalók” kitelepítését, kedvező alkalomnak tartva az időszakot.) Kállay miniszterelnök kész ténynek vette a németek kitelepítését, s különösen a volksbundistáktól kívánt megszabadulni. Hóman Bálint kultuszminiszter „csak” a németek belföldi koncentrálását tartotta szükségesnek. A birodalom részéről azonban, átmenetileg, már előbb lekerült az áttelepítés terve a napirendről: Himmler birodalmi marsall 1940. februári beszédében úgy fogalmazott, hogy a háború befejezését követően fogják áttelepíteni Magyarországról is a *jó vérű, jó minőségű németeket*.

Az 1930-as évek végén rohamos változás ment végbe az öntudatra ébredő magyarországi németiség életében. A Német Bajtársi Egyesület 1938 áprilisában elkészített programjában – a német többségű helységekre nézve – egyebek között szerepelt az óvodai és elemi iskolai oktatás, valamint a hitoktatás teljes mértékben anyanyelven történő megvalósítása, német nyelvű tankönyvek hadléktalan kiadása, a kizárólagosan német nyelvű templomi prédikáció bevezetése, német nyelvű polgári iskolák és egy középiskola felállítása, továbbá német nyelvű napi- és hetilapok megjelentetése.

A program szükség esetén kilátásba helyezte a németek egyetlen politikai pártba való összefogását.

Fél évvel később, 1938. november 26-án hitleri külsőségek mellett és kormányellenes, fenyegető szónoklatok közepette, Franz Basch vezetésével – a harcos bajtársi egyesületre alapozva – megalkult és színre lépett a Magyarországi Népi Németek Szövetsége (németül és röviden a Volksbund). Imrédy miniszterelnök 1938 decemberében fogadta Basch Ferencet, és a Volksbund szervezésében segítségéről biztosította. A Volksbundot nemzeti érdekérvényesítő szervezetként alapították, hivatalos működését (az engedély alapján) mint kulturális egyesület kezdte meg 1939 áprilisában. Első nyilvános gyűlésén, Cikón 15-20 ezer ember vonult fel Basch előtt, felemelt karral és „Sieg! Heil!” kiáltással. A mozgalom 1940 elején már 25 ezer bejegyzett tagot számlált, s a sok jelentkező miatt augusztusban tagfelvételi zárlatot kellett elrendelni.

De még egy darabig létezett mellette a német népművelődési egyesület, amelynek lapja, a *Sonntagsblatt* – Spannenger Norbert megállapítása szerint – 1939-1940-ben már felerészt antiszemita jellegű írásokat közölt, kiállt a fajvédelem mellett, és azt fejtette, hogy a fajvédő eszme nem mond ellent a kereszténység tanításainak. Annyira nem, hogy a népművelődési egyesület 1940. márciusi budapesti rendezvényének fő szónoka vitéz Endre László, Pest vármegye hírhedt antiszemita alispánja volt. Ami egyszermind azt is jelezte, hogy szakított a Bleyer halálát követő, Grätz Gusztáv-féle liberális irányzattal.

A Volksbund, amely papíron másfél évig szintén mint kulturális mozgalom működött, valódi arcát az után mutatta meg, hogy 1940. augusztus 30-án a magyar, illetve a német kormány részéről aláírták az ún. *Bécsi okmányt*. (Ez volt a németek egyik „számlája” a magyarok erdélyi bevonulásáért.) Ebben a szerződésben Magyar-

ország elfogadta, hogy a hazai németek az élet minden területén szabadon ápolhatják népiségüket, s közvetve elismerte a nemzetiszocialista (azaz náci, hitlerista) szellemben való szervezkedési jogukat is. A Volksbund kvázi birodalmi védelmet kapott, lényegében Himmler birodalmi marsall irányítása alá került. Immár nem kellett lepleznie céljait: a magyar kultúrától és a magyar étlettől való elkülönülését, a regermanizációt, azonosulását a nemzetiszocializmussal. Számos Volksbund vezető Németországban képeztek ki. Franz Basch, aki kijelentette, hogy kizárólag Hitler minden német vezére, SA-Oberführer rangot kapott. Heinrich Hoffecker 1940. szeptember 28-án, Pécsen népi német SS- és SA-alakulatok felállításának terveiről beszélt. Magyarország, pontosabban a magyar elit iránti megvetését fejezték ki Basch ugyancsak Pécsen, másfél hónappal később elhangzott bárdolatlan szavai: *Először jön a német nép, azután egy rakás trágya, utána még egy rakás trágya, és csak azután jönnek a magyar urak.*

A Volksbund rövidesen kezébe kerítette a Volksbildungsverein, a népművelődési egyesület csoportjait és a hazai németiség egyedüli reprezentánsa lett. A szövetség taglétszáma 1941 őszén – Bácska nélkül – elérte a százezret, a Deutsche Jugend tagjaival a 166 ezret, 1942 őszén pedig kb. 300 ezerre ugrott. (Basch a népbírószágon 200 ezres Volksbund-tagságról beszélt, amelynek – szerinte – 40%-a volt meggyőződéses náci.) Az 1941. évi népszámlálás Tilkovszky Loránt kutatásai szerint 659 ezer német anyanyelvű és 499 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt mutatott ki. (Spannenbergernél ezek az adatok 720 ezer, illetve 533 ezer.)

Kapóra jött a Volksbundnak, hogy 1940. december 31-én (vagy újév hajnalán), a szilveszteri mulatságról távozva egy magyar katonatiszt – azóta is tisztázatlan körülmények között – Piliscsabán lelőtte a volksbundista Georg Stivik (korábban Szikrai György,

még korábban Strbik György) szabadságos sorkatonát, akit aztán a nemzetiszocialista mártírok panteonjába emeltek, temetését több-ezres náci-volksbundista demonstrációra használták fel.

A szervezet további lendületet vett a Bácska 1941 tavaszán történt visszacsatolásakor. Ez év június 29-én megalakult a Volksbund tulajdonképpeni élcsapata, a Deutsche Jugend, amely csupán nevében különbözött a birodalmi *Hitlerjugend*től. A Mágocson megrendezett ünnepélyen Franz Basch szavaira, hogy t.i. a Führer eszméi Magyarországon ugyanazok, mint Németországban – a 15 ezernyi ifjú kórusban válaszolt: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer!*

Basch többször megpróbálta elérni a horogkereszt szabad viselését a Volksbund-tagok számára, de a magyar kormány nem engedélyezte. Basch világossá tette, ha a Volksbund párttá alakul, akkor ez a párt az NSDAP lesz. Az NSDAP (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) és a Hitlerjugend tagjai azonban a magyar törvények értelmében csak birodalmi német állampolgárok lehetek. – Annyi baj legyen, gondolhatták a Volksbund vezetői, és nem tétlenkedtek. Ifjúsági és női tagozatot állítottak fel, szociális segélyszervezetet hoztak létre, és viharos gyorsasággal fejlesztették a német tannyelvű oktatási intézményeket. Kétségtelen, volt mit pótolni. Az erőteljes propaganda és a szülőkkel szembeni terror hatására 1941-ben 200 vegyes tannyelvű iskola áttért a kisebbségi anyanyelvi oktatásra. Az 1941/42-es tanévben már 593 német tannyelvű népiskola (1930-ban 47), valamint 13 polgári iskola, hat gimnázium, egy tanítóképző és két tanonciskola működött az ország területén. Nagykárolyban a Volksbund Nemzetiszocialista Nevelőotthont nyitott.

A Volksbund által ellenőrzött német tannyelvű iskolákban a legfontosabb tantárgy a *testnevelés* és a *német nép története* volt. A 4. osztálytól felfelé naponta egy órában *nemzetiszocializmust* tanultak

a diákok. Biológiából a *fajbiológiára* koncentráltak, a faji büszkeség felkeltése érdekében. Énekórán főképp német indulókat és katonadalokat énekeltek. A kollégiumokban esténként felolvasást tartottak Hitler *Mein Kampf* című művéből. Hitler születésnapján a Volksbund-tagok gyermekei nem mentek iskolába, ahol egyébként természetesen náci karlendítéssel köszöntek. A tanfelügyelők az iskolákban az oktatás nemzetiszocialista szellemét vizsgálták.

A Volksbund sajtópropagandáját összesen 70 ezres példányszámú két napilap (a Budapesten megjelenő Deutsche Zeitung és az újvidéki Deutsche Volksblatt), valamint 24 ezres hetilapja és 26 ezres havilapja szolgálta, amelyek minden harmadik-negyedik német családhoz eljutottak. A Volksbund részéről kitűnően szerkesztett, tartalmas és informatív *Deutsche Zeitung* oldalain a képek erőt, rendet, fegyelmet és elszántságot sugároztak; az idős asszonyok és férfiak nyílegyenes sorokban, és mint a cövek álltak a gyűléseken. – Megszervezték továbbá a birodalmi rádió, a háborús helyzetmagyarázatok kollektív meghallgatását is a helyi csoportokban. A Hitler-beszédek közös meghallgatását ünnepélyes keretek között rendezték meg. Mindezekon kívül hat vetítógép segítségével rendszeresen birodalmi híradó-, játék- és oktatófilmeket mutattak be a németlakta területeken, és állandóan bevetésre készen állt egy 1500 hanglemezzel ellátott „hangosautó” is. Ingyenesen osztogatták a nemzetiszocialista broszúrákat, képesújságokat és propagandafotókat. Ezek költségeit Goebbels birodalmi propagandaminisztériuma viselte. 1942 januárjától a Magyar Rádió szintén teret adott a Volksbundnak, amely péntek esténként előbb 20 perces, majd 1944 januárjától 35 perces önálló műsorról jelentkezett.

A szövetség tagozatai, szociális szervezetei és szövetkezetei rendkívüli aktivitást fejtettek ki a termelésben. Háborús gazdasági munkaszolgálatban 1943-ban összesen 4,5 millió munkaórát dol-

goztak. Egyebek között 60 ezer holdon termesztettek napraforgót, 100 ezer kg selyemgubót és 24 vagon mákfejet gyűjtöttek a német hadsereg részére.

A nyilasok viszonya a Volksbundhoz kezdetben ellenséges volt, mivel annak erőteljes szervezkedése a nyilaskeresztesek meggyöngyülésével fenyegetett. Spannenberger Norbert kutatásai szerint, például az 1940-es népcsoport-egyezmény megkötése után, a szomszédos piliscsabai nyilas szervezet tagjainak 40%-a átlépett a Volksbundba. (Pilisvörösváron viszont a Volksbund alakuló gyűlésén helyi nyilaskeresztes „megfigyelők” is részt vettek.) Az összetűzéseket Szálasi csillapította kijelentésével, mondván: a két szervezet lényegében azonos nemzetiszocialista célokért küzd. 1940 nyarán Hubay és Vágó nyilas képviselők törvényjavaslatot nyújtottak be a németiség széleskörű autonómiájáért; javasolták azt is, hogy a már magyarosított nevek visszanémetesíthetők, oláhosíthatók, tótosíthatók legyenek. A kormánytöbbség hazaárulás címén eljárást indított ellenük, és a két képviselőtől elvették mandátumát. Időközben a két szervezet valóban olyan mértékben közeledett egymáshoz, hogy 1943-ban megállapodtak abban: képviselőik havonta találkoznak az általános helyzet ismertetése, átbeszélése és megítélése végett. A megállapodás nyomán rögzíthette Szálasi a *Hungarista Napló*ban: *nézeteink teljesen fedik egymást*. Még később úgy fogalmazott, hogy a két mozgalom között a legteljesebb bajtársi együttműködés zajlik. – Mindenekelőtt a zsidók elleni uszításban.

A Volksbund 1941-ben deklarálta, hogy nem kíván beleszólni a magyar belügyekbe, kivéve a zsidókérdést. Ez tényszerűen meg is látszik a *Deutsche Zeitung* hasábjain, amely ha nem is naponta, de sűrűn közölt antiszemita, uszító cikkeket. Például a zsidóság világhatalomra töréséről; az egyes országokban vagy a filmgyártásban

tapasztalható „zsidó diktatúráról”; a pápáknak, fejedelmeknek, népeknek a zsidósággal mint az emberiség parazitáival szemben vívott évezredek harcáról stb. A magyar nyelvű antiszemita lapokhoz hasonlóan, a *Deutsche Zeitung* szerkesztőinek is szúrta a szemét Serédi hercegprímásnak 1934-ben a zsidóságról tett barátságos nyilatkozata, amit aztán évekkel később moderált. A D. Z. megjelenése első heteiben, az 1940. november 28-i számában sietve adta hírül olvasóinak: a főpap felhatalmazta a lapot annak közlésére, hogy az ominózus nyilatkozat nem történt meg.

A lap nemcsak tárgyalta a magyarországi zsidókérdést és a zsidótörvényeket, hanem népszerűsítette is a közélet prominens zsidógyűlölő személyiségeit: Bosnyák Zoltánt, Kolosváry-Borcsa Mihályt, Mecsér Andrást, vitéz Endre Lászlót. 1944. június közepétől – a deportálások idején – a *Deutsche Zeitung* folytatásokban közölte Marschalko Lajos *Tiszaeszlár* c. művét, amelynek mind a hatvanhét részét egy ördögi kinézésű, szakállas, késes árnyalak elől menekülő kislány képével illusztrálták...

Hitler 1942. április 26-án, a birodalmi gyűlésen elmondott beszédében kijelentette: a parazita zsidókat Európa valamennyi országából ki kell irtani. Az év nyarán a Volksbund röplapok útján országszerte antiszemita izgatásokat szervezett. Zsidóbérencnek nevezték és megjelölték a házaik azoknak a németeknek, akik nem akartak belépni a mozgalomba. 1942. augusztus 19-én éjszaka kb. száz volkbundista garázdálkodott Majos községben, ablakokat, ajtókat törtek be és piszokkal, szennyel kenték be a magyar érzelmű németek házaikat.

Az SS már 1940-ben illegális toborzó akciót tartott Magyarországon. 1942 elején Ribbentrop német külügyminiszter a magyar kormány hozzájárulását kérte 20 ezer népi német önkéntes toborzásához a fegyveres SS-alakulatokba. 1942 júliusában a Kál-

lay-kormány, ahogy korábban a Bárdossy-kabinet, szintén engedélyezte újabb 10 ezer SS-önkéntes toborzását. A németlakta településeken agitáló motoros, bőrkabátos SS-katonák száguldoztak. Az elkapott önkéntesek több helyen törvények felett állóknak tekintették magukat, randalíroztak, ennek során házak tucatjait dúlták fel. A Waffen-SS-be való toborzás 1943-ban is folytatódott, az év végén 22 ezer magyarországi népi német szolgált soraikban.

A Volksbund 1940-ben németesítési akciókba fogott. Ennek nyomán 1944-ig 26 ezer magyarosított nevű család vette vissza eredeti német családnevét. 1942-től önkényesen németesítette számos magyarországi település a nevét, és hivatalos kiadványaiban, ügyirataiban is ezeket a neveket használta. Amikor a *Deutsche Zeitung* magyar kiadóhivatalának vezetője kifogásolta ezt a gyakorlatot, letorkollták: *Nem nekünk kell tanulni, hanem maga tanulja meg a német városneveket, ha ebben az országban akar élni!* – 1942. január 21-én, budapesti megbeszélésükön, Szombathelyi vezérkari főnök szemrehányást tett Keitel tábornoknak a Volksbund agresszív magatartása miatt; egyebek mellett elmondta, hogy a mozgalom szónokai a népgyűléseken rendszeresen kijelentik: *ha a németek megnyerik a világháborút, akkor itt a magyarok ügyis el lesznek intézve.*

1943 szeptemberében a Volksbund központja körlevélben szólította fel a helyi csoportok vezetőit bizalmi hírszolgálat – tehát szponkodás, besúgóhálózat – megszervezésére. Ki kell hallgatni – szolt az utasítás –, és jelenteni kell a vendéglőben, társaságban, vonaton stb. elhangzott beszédeket és véleményeket.

1943 végén indult a Volksbund újabb antiszemita akciósorozata, amelyben leginkább a szövetség ifjúsági vezetősége jeleskedett. Az év decemberében kiadott ún. oktatólevelükben a következő témákat jelölték meg: *A zsidó veszedelem; A zsidó mint háborús*

usztító; A fajkeveredés mint a zsidóság bűne; A zsidó a mi ellenségünk; A zsidó az emberiség ellensége. – A Volksbund antiszemita izgatása, a zsidósággal szembeni gyűlölet felkorbácsolása ez után már szinte szünet nélkül folyt.

1944. február 9–10-én rendezték meg az NSDAP külföldi szervezeteinek tanácskozását Budapesten. Ezen Wölpl oktatásvezető nyilvánvalóan a birodalmi vezetők programját hangoztatta. Kijelentette: *A németiség fő ellensége a zsidó, ezért elsősorban azt kell megsemmisíteni. Bárhogyan alakuljon a háború, a zsidóságnak el kell pusztulnia. Minden más ellenséggel lehetséges a békülés. Németország azonban nem érezheti magát biztonságban, míg egyetlen zsidó életben van Európában. A nemzetiszocializmus vezetői gondoskodnak arról, hogy a zsidók ne úszhassák meg élve a háborút.* – Tíz nappal később, február 20-án rendezték meg három ezer résztvevővel a Volksbund éves országos gyűlését Budapesten, amelynek vendégei a magyarországi NSDAP vezetői, SS- és Wehrmacht-tisztek voltak...

A Volksbund készült a német hadsereg magyarországi bevonulására. Lázasan szervezték a Deutsche Mannschaft karhatalmi osztagait. Megszállás esetére a Volksbund német katonai közigazgatás bevezetését, a magyar hadsereg, valamennyi párt és egyesület felosztatását, a parlament bezárását, az ellenzék koncentrációs táborba gyűjtését, a népi németek aktivizálását és a zsidók deportálását javasolta. – Mindez Hitler szándékán is túlment.

A német katonai alakulatok megjelenését a volksbundisták százazrei kitörő lelkesedéssel fogadták, magatartásuk még inkább főlényessé, fennhéjázóvá vált. Az SS-csapatoknak a Deutsche Mannschaft segített egyes középületek birtokbavételében, gépjárművek és élelmiszerek rekvirálásában, a gazdagabb zsidók letartóztatásában. Nyilvántartásba vették a „német renegátokat”, a németekkel

nyíltan szembeszálló szerbeket és magyarokat. A Volksbund helyenként katonai segítséget kért az ellenfeleivel való leszámolás-hoz. Volksbundisták és SS-ek közösen rendeztek házkutatást az „ellenséges elemeknél”, fegyver és lőszer után kutattak, élelmi-szert, készpénzt, írógépet stb. foglaltak le. Bátaszéken a magyar érzelmű németek ablakait beverték, az ottani zsidók lakásait fel-dúlták, tizenkét jómódú zsidót a Volksbund-házba elhurcoltak és megkínoztak, pénzüket elszedték. A magyar csendőrség közbe-lépését az SS-ek akadályozták meg.

1944. április 25-én Veessenmayer birodalmi követ és Basch Volks-bund vezér közösen határozott arról, hogy a németlakta helységek-ben lévő zsidó üzemeket (elsősorban a tejüzemeket) azonnal kon-fiskálják, a zsidókkal kötött értékesítési szerződéseket felmondják. A német megszállás révén a Volksbund természetesen érkezett-nek látta az időt a zsidókkal való leszámolásra. Ezzel cseng össze a szervezetnek a baranyai helyzettel foglalkozó egyik jelentése, amely *első és legsürgősebb feladatnak a zsidók elmenekülésének megakadályozását* nevezte. A Deutsche Mannschaft ebben a szel-lemben nyújtott segítséget 1944 áprilisában számos németlakta településen a zsidók gettósításában, majd a május közepén meg-kezdett auschwitzi deportálásban.

Néhány hónappal később a Deutsche Mannschaft helyébe fel-állították a *Heimatschutz* nevű, századerejű, önálló „honvédelmi” osztagokat, amelyeket géppisztollyal, páncéltörő fegyverekkel is elláttak. Az SS ezenkívül saját kebeléből még tiszteket és altisz-teket is bocsájtott a szervezet rendelkezésére. Nyilasok és volks-bundisták „bajtársi együttműködése” valóban kiteljesedett, ami-kor az 1944. október 15–16-i nyilas hatalomátvétel alkalmával a németlakta helységekben a *Heimatschutz* emberei ellenőrizték az útkeresztezéseket és a községek kijáraitait.

Spannenberger Norbert adatai szerint az 1944. április–augusztusi kényszersorozási hullámban a Volksbund 202 ezer 17–50 éves férfit vett fel a sorozási listákra. Közülük a Honvédelmi Minisztérium a nyár végén, tehát még jóval az októberi nyilas puccs előtt, 131 ezer embert engedett át az SS részére. (A ténylegesen bevonultatottak száma 80-100 ezer volt.) Ezzel a kormány magyar érzelmű németek tízezreit szolgáltatta ki náci szövetségésének.

***

Neisz Ferenc vörösvári főjegyző a nemzetiségi mozgalmakról szóló havi helyzetjelentéseiben hosszú ideig szinte rutinszerűen írhatta: *Pilisvörösváron nincs nemzetiségi mozgalom, a helybeli csendőrség és a posta sem észlelt ilyen jeleket.* 1940 őszén azonban változás állott be.

*

A főjegyző jelenti 1940. október 1-jén a politikai-, munkás- és társadalmi mozgalmakról, az augusztus 30. – szeptember 30. közötti időből.

„A Magyar Élet Pártjában és a Nyilaskeresztes Pártban csend volt. Kezdődik azonban a községben a Basch-féle német mozgalom a fiatalság körében, akik Geiszvinkler Gábor vasesztergályos helyi lakos vezetése alatt, Szeidler István pilisvörösvári lakos házánál szoktak hetenként két-három este összejönni, ott német dalokat énekelnek. A mozgalom lappangott, de most erősödik. A mozgalomnak meglelt korú tagjai is vannak, de tüntetőleg csak a fiatalság viselkedik, az ő számuk 50-60 fő. Ők hordják a jelvényt, a vonaton lehetőleg külön kocsiba ülnek, és ott is tüntetőleg német dalokat énekelnek. Október 13-án, Basch vezetése alatt, alakuló gyűlést is szándékoznak tartani. A mozgalom Pilisvörösváron főleg az ürömi és a szentiváni hasonló felfogású egyének befolyására indult és

erősödik. Nyomozatunk szerint Budapestről szokott az összejövetelekre egy német tanár időnként kijönni, és ott az éneket vezetni. Az illető nevét ez ideig kinyomozni nem tudtuk, mert a tagok rendkívül titkolódnak. Figyelemmel kísérjük tevékenységüket: államellenes munkálkodást még nem tapasztaltunk. A fiatalság egymás között karfelemeléssel köszönti egymást: Sieg! Heil! szavakkal, és jelvényt is hordanak. (...) A szőlőtermés elenyészően csekély, szüreti eredmény nem lesz.”

Az ugyanekkor adott nemzetiségi helyzetjelentésben a főjegyző megismételte a Basch-féle mozgalomról fent leírtakat, és a következőkkel egészítette ki: „A lakosok közül sokan szimpatizálnak vele, de ennek kifejezést nem adnak. A német irány felé való csendes vonzódás jele az is, hogy az iskolában a tanulók részére a szülők a f. évben már inkább megvették a német tankönyveket, amit a múlt évben legnagyobb része megtagadott.”

*

A „helyzet fokozódott” és szűk két héttel később Vörösváron tényleg megalakult a Volksbund helyi csoportja.

Neisz Ferenc főjegyző sebtiben készített részletes beszámolója a járási főszolgabíró számára a Volksbund pilisvörösvári szervezetének 1940. október 13-án megtartott alakuló üléséről. (A nyilvánvaló gépelési, elütési hibák javítva.)

„Jelentem, hogy az engedélyezett alakuló gyűlést folyó hó 13-án a bejelentett helyen, kb. 400-500 főnyi közönség részvételével megtartották. A hatóság részéről én ellenőriztem a gyűlés lefolyását, és velem együtt volt itt a községi bíró és törvénybíró is, akiket én vittem oda magammal.

Az alakuló gyűlésre felvonulás nem volt, mindössze a korcsma kapu bejáratát zöld gallyakkal feldíszítették, és föléje táblát állítottak

»Volksbund« felírással. A korcsma udvarán felállított emelvényen volt asztal és előtte szék, és az emelvény előtt félkaréjban volt felállítva kb. 40 leány és 30 fiú, az általuk elgondolt sváb ruhában, akik minden gombnyomásra kézfeltartással és »Sieg Heil« felkiáltással jelentkeztek. Látszott, hogy betanítva vannak erre, s az emelvényről intett többször az egyik sváb ruhába öltözött fiatalember, akinek kilétét azonban megállapítani nem tudtam.

A közönség az egész gyűlés alatt nagyon nyugodtan viselkedett, erősebb vagy különösebb tetszést nem nyilvánított. Az tény, hogy a közönségnek rokonszenves volt az alakuló gyűlés, de azt tüntetőleg nem mutatta ki.

A gyűlés lefolyása a következő volt:

Kezdődött a »Hiszekegy« eléneklésével magyarul. Ezután Szeidler István pilisvörösvári ácssegéd, a Volksbund helyi megbízottja nyitotta meg német nyelven a gyűlést, köszöntötte dr. Goldschmiedet, majd pedig átadta a szót Csaba Zirkelbach Ádám Volksbund vezetőségi tagnak, aki németül a következőket mondotta: Kedves német férfiak, asszonyok, ifjak és leányok. Azt mondják rólunk, hogy mi hazaárulók vagyunk, s ti azért nem mertek zászlaink alá állani. Mi azért jöttünk, hogy a már-már széthulló németséget összefogjuk. Egy részetek azért jött el, hogy meghallgassa szavunkat, más része pedig azért jött el, hogy legyen mit a gyűlés végén a tanítóknak és a papnak besúgni. Hát nem kell besúgni semmit, mi azért jöttünk ki, hogy nyíltan felhívjunk benneteket a Volksbundba való belépésre, mely egyedül és kizárólag a ti érdekeiteket szolgálja. Legyetek büszkék arra, hogy egy nagy német családhoz tartoztok, s mi azt akarjuk, hogy ha már megtanultatok tökéletesen németül beszélni, ezután német dalokat is tanulhassatok és a német kultúrát élvezhessétek. Igen gyakran mondják rólunk, hogy hazaárulók vagyunk. Mi vagyunk olyan hazahűek, mint azok, akik

hazafiassággal kérkednek. Ha egy zászló alá tömörültök, akkor nem fog megtörténni az, mint a múltban. Az egyik csendőrjárőr a Volksbund jelvényt viselő fiataloknak azt mondta: »No mi az Atyaúristen lesz veletek, hazaárulók!« Nem kell félnetek, a magyar kormány, Hitlerrel történt megállapodása értelmében, megengedte a szabad szervezkedést, és ezek után szégyen nélkül, bátran, kibontott zászlaink alá állhattok. Érezték azt, hogy mögöttetek egy nagy birodalom áll, s gondoskodnak arról, hogy a kormány által vállalt kötelezettség pontról-pontra maradéktalanul mind be legyen váltva, mit a kisebbségi szerződésben aláírtak. – Beszédét vegyes érzelmekkel fogadták.

Utána dr. Goldschmied György, a Volksbund helyettes elnöke beszélt, aki a következőket mondta: Ezelőtt 15 évvel jártam Pilsvörösváron, akkor még 4-5 férfi és ugyanennyi német asszony hallgatta beszédemet. Most, amikor a Volksbund vezetősége látta, hogy ég a németek háza, a német kultúra veszendőfélben van, mi eljöttünk, hogy az égő házat eloltsuk. A német kultúrát akarjuk feltámasztani. Azt akarjuk, hogy minden német tudjon németül beszélni és énekelni, s azt, hogy a hazai németiség élvezze a német népiséghez való tartozásának nagy jelentőségét. Mi egy nagy családhoz tartozunk, s ezt kell is, hogy érezzük. 1940. augusztus hó 30-án Bécsben Hitler kieszközölte a magyarországi német kisebbség szabad szervezkedését, azt pedig azért tette, mert minket erre érdemesnek tartott.

Ha pedig ő azt vallja, akkor mi bátran és nyíltan sorakozhatunk a Volksbund zászlaja alá, mert ez az ő akarata is. Hitler jó barátságban van a magyar nemzettel, s ennek egyik alapfeltétele a Volksbundba [való] szabad szervezkedésnek engedélyezése volt. A Volksbund kíván arról gondoskodni, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségek minden pontja maradéktalanul végrehajtsék.

Én magam is tárgyaltam ez ügyben a Miniszterelnök Úrral, aki teljesen megértette és magáévá tette a hazai németiség jogos igényeit. Ha pedig a miniszterelnök megismerte[?], akkor tőle kisebb emberek nem gátolhatják meg azt, mert azokat egyszerűen félretoljuk az utunkból.

Azt mondják rólunk egyes papok, hogy istentelenek vagyunk. Isten teremtette a németeket is, az evangéliumot is ő hirdette, annak alapjait ő rakta le. A papok hirdessék az evangéliumot, ne avatkozzanak olyan dolgokba, amelyekhez nem értenek. A Volksbund igenis istenhívó, de csakis annak, nem pedig a papnak. /Itt Gáger helyi plébánosra célt, mert egész beszéde alatt szóltak a harangok./

Büszkék legyenek arra a hazai németek, hogy Magyarországon 800 000-en vannak, s ez olyan egység, amelyet viszont egy kilencvenmilliós német nép támogat. Itt, Pilisvörösváron 12 ezer ember lakik, akiknek nagy része német, másfajtabeliek száma tenyéren is megszámolhatóan kicsi és elenyésző. Azt mondják rólunk, ha nem tetszik nekünk az itteni helyzet, vegyük a sátorfánkat és menjünk el máshová. Erre a házára nekünk jogunk van, amit harcokban való részvételeinkkel biztosítottunk magunknak. Igen sok az ellenségünk, de legtöbb és legnagyobb ellenségünk saját véreinkből kerülnek ki. A magas fizetésű vezérigazgató nem jön ki közénk, a gyárban dolgozó pedig azért nem akar, mert félti az 1-2 pengős órabérét. Pénzért a fajiságot megtagadni és elárulni egyet jelent a hazaárulással és fájának elárulásával. Azt, hogy életképes a német faj, a most folyó harcban elért német sikerek is bizonyítják. Ha mi alábbvalók volnánk bármely más fajnál is, akkor Hitler vezér nem emelte volna fel szavát értünk, s ha ő ezt megtette, eggyel tartozunk neki, s pedig azzal, hogy felsorakozunk a Volksbund zászlaja alá. Az a célunk, hogy a széthullóban levő németiséget egy egységben

tömörítsük, és a nagy német faji ösztönnek és szellemnek megfelelően irányítsuk.

Mi nem azt mondjuk, hogy menjetek elöl, mi csak arra kérünk benneteket, hogy gyertek utánunk. Német férfiak, német asszonyok, ti, kik az élet szenvedéseiben már nagyon elfáradtatok, ha már ti nem is tudtok eljárnai a Volksbundba, legalább arról gondoskodjatok, hogy fiaitok és leányaitok itt legyenek, mert ők fogják képviselni a hazai németiség igazi érdekeit.

Dr. Goldschmied szavait vegyes érzellemmel fogadta a közönség, tüntetőleg nem viselkedett, s főleg csak a felállított fiúk és leányok tüntettek.

A két beszédet [a két beszéd közötti részt] kitöltötték az idecsatolt program szerinti versek és énekek azzal, hogy az áthúzott pontok elmaradtak.

Dr. Goldschmied beszéde végeztével azonnal eltávozott, mert Torbágyra sietett. Goldschmied távozásával Csaba Zirkelbach olvasta fel a fiókegylet vezetésére jelöltek neveit, akiket egyhangúlag megválasztottak, de ezeket sem feljegyezni nem tudtam, sem azt nekem rendelkezésemre bocsátani nem akarták, azon indoklással, hogy Alispán Úrhoz úgymint bejelentik a megválasztottak neveit.

A választás megtörténte után a jelenlevő nyilasok felemelt karral elénekelték az »Isten áldd meg a magyart«, ami a gyűlés vezetőségének láthatólag nem tetszett, de kénytelenségből állva és klaplevéve hallgatta végig az éneket. Az ének után a még hátralevő programpontokat elhagyták, és a »Seid Gegrüss«-t énekelte el a felállított leány- és ifjúsereg a vezetőséggel.

A nyilasok jelenléte és éneke zavart nem idézett elő, a gyűlés nyugodtan, csendben és a legnagyobb rendben folyt le.

Pilisvörösvár, 1940. október hó 14.”

A főjegyzői jelentéshez csatolt melléklet szerint a gyűlés résztvevői közül kilencvennégyen már korábban beléptek a szervezetbe, számosan pedig a gyűlést követően csatlakoztak a Volksbund helyi csoportjához. (A melléklet a „94-ek” névsorát és foglalkozását is tartalmazza, eszerint az alapítók fele ipari szakember – kőműves, ács, kovács, géplakatos, villanyszerelő, pék stb. –, valamint gyári munkás volt, a bányászok, földművesek, napszámosok száma és a nők aránya csekély.)

Az alakuló gyűlést eleven szervezeti élet követte. Rendszeresen tartottak gyűléseket, tanácskozásokat, amelyeknek az időpontját és előadóját a *Deutsche Zeitung* általában előre ismertette. A lap tanúsága szerint pl. az 1942. évben a szónokok, előadók között szerepelt Martin Rimili, Ferdinand Schiessel, Aurel Stezik és Maria Koller. Sokszor közölte az újság az aktuális moziműsört is, innen tudható, hogy a vörösvári mozik 1942 első hónapjaiban játszották, mások mellett, a *Heimkehr* (Az ősi rög), *Über alles in der Welt* (Hív a haza), *Feldzug im ehemalingen* (Hadjárat Jugoszlávia ellen), *Stukas* (Stukák) és a *Robinson c.* filmeket. 1942. április 12-én nagygyűlésen ünnepelték meg Hitler születésnapját, az ünnepség szónoka Hugo Binder területi vezető, Gebietsführer volt.

*

1942 januárjában Basch Ferenc, a Volksbund vezetője (népcsoportvezető, Volksgruppenführer) is ellátogatott Vörösvárra. Négy községet érintő körútján, Vörösvárt megelőzően, Szentivánon járt. Minderről így számolt be a *Deutsche Zeitung* 1942. január 21-i száma, dr. H. K. tollából (részletek, magyarul):

„A pilisszentiváni helyi csoport az egyik legjobb Buda egész környékén, mert a községnek oly ritka szerencséje volt, hogy mindig is német tudatú tanítói voltak. – Jelentés, hosszú sorfal és fűvós-

zenekar, a nagy, ünnepélyesen feldíszített teremben hatalmas tömeg – így várták harsogó *Sieg Heil!* kiáltásokkal a Volksgruppenführert. Az ifjúság derekasan, egyenruhában jelent meg, a Mädelführerin magabiztosan, katonásan jelentett. A magas vendégek a hatalmas dísztribünön foglaltak helyet. Néhány, lendületesen és lelkesen elénekelt dal után a Volksgruppenführer emelkedett szólásra. Egyebek között ezt mondta:

»Ha véget ér ez a háború, annyi németet kell felmutatnunk, amennyi valójában van. Ez a szám pedig nagyon nagy... Az idej az áldozat és a döntés éve. Nekünk idehaza úgy kell teljesítenünk, hogy ha katonáink hazatérnek a frontról, hát ne kelljen előttük szégyenkeznünk. Azt, amit a frontkatonák tesznek, soha és semmivel nem tudjuk meghálálni. Aki él, soha nem lehet méltó ahhoz, aki hősi halált halt. De egyetlen nép sem képes annyit tenni a frontkatonáiért, mint éppen a német, hiszen minden németben benne rejlik a katona.«

A Volksgruppenführer szavait leírhatatlan lelkesedés fogadta. A búcsú Pilisszentivántól egy olyan nép valódi örömnépévé vált, amely szilárd hittel és hálával követi vezetőit.”

Vörösváron

„A hó vakítóan ragyogott a téli napfényben. Rövid utazás után megérkeztünk Vörösvárra, a tízezer német lelket számláló nagyközségbe. A községet a város [Budapest] befolyása, mindenekelőtt a pártok politikai küzdelmei megtépázták, német szerkezetét aláásták. A zsidók megsemmisítő befolyással rendelkeztek, így az utóbbi évtizedekben Vörösvár mindenre áldozott, csak éppen a németiségére nem, minden idegen párt számára nyitott volt, csak

a német mozgalom elől zárkózott el makacsul. De végül is megtört a jég, és ma már van Vörösváron is egy csapat, egy rohamosztag, amelyik ezt a nagyközséget is német erődítménnyé változtatja.

A helyi csoport tágas, gazdagon feldíszített otthonában nagy ovációval fogadták a Volksgruppenführert. Itt is ugyanaz az elszánt ifjúság, ugyanaz az elszántság a férfiak és a nők arcán. Beszédében a Volksgruppenführer egyebek között ezt mondta: »Az értelmiség azon fáradozott, hogy a németiséget elsöpörje ebben a községben. De mi hisszük, hogy a német szív ebben a községben is a helyén van. A nagyközség nem vészett el számunkra. Meg fogjuk hódítani, hiszen tudjuk, hogy a német vér itt sem vált vízzé. (...) 1942-ben Vörösvár is meg fogja mutatni, hogy német, és német is akar maradni!«

A Volksgruppenführer vörösvári látogatása megerősítette, bizakodással töltötte el nemzettársaink szívét. A Buda környékén tett körutazás immár lezárult. Ehelyütt szintén megtapasztalhattuk azt a lüktető életet, a német ember öntudatra ébredését, ami hazánk minden németek lakta szegletében ellenállhatatlanul tör elő. Néhol korábban és erőteljesebben, másutt később és lassabban, de e csodás népi fölemelkedés mindenütt, kivétel nélkül beindult és zajlik, feltartóztatlanul.”

*

1942 szeptemberében újból magas rangú vendéget fogadhatott a vörösvári Volksbund-csoport. Részletek a *Deutsche Zeitung* 1942. szeptember 30-i számából, kissé tömörítve:

Hugo Binder Gebietsführer látogatása alkalmából teszünk körutazást a Buda környéki német falvakban. Noha a naptár szerint már ősz van, a pompás időjárás, a ragyogó napsütés miatt mégis

úgy tűnik fel, mintha igazi nyári nap lenne. A kavargó por ezüsttel fedi be a fekete egyenruhákat, majd feltűnik Vörösvár sziluettje, s máris mutatják az utat a Heimathoz, a Németek Házához.

A helyiek számára különös jelentőséggel bír ez a gyűlés, ugyanis most avatják a Volksbund új otthonát, amit e népi német közösség a saját erejéből teremtett meg. A férfiak, nők és ifjak külön-külön álltak, méltóságot és céltudatos elszántságot sugároztak. A Gebietsführer az emberek sorfala között lépdelt a szónoki emelvényhez, hogy beszédével emelje az ünnepség fényét. „Ezt a háborút rákényszerítették Németországra, de a német katona mélyen benyomult az ellenség országába. Ez csak azért sikerülhetett, mert minden német bízik a Führerben. E nehéz időkben mi is valljuk meg németségünket, és a győzelem a miénk lesz!” – mondta a Gebietsführer nagy ovációval fogadott beszédében.

*

A Volksbund életét a politikai gyűlések, gyűjtési akciók, önkéntes SS-sorozások mellett a különböző sportversenyek is pezsdítették. Számosat rendeztek. 1943. május 23-án Pilisszentivánon mérték össze az erejüket a vörösvári és a szentiváni fiatalok, fiúk és lányok. A fiúk 50 m-es futószámát a vörösvári Martin Tagscherer nyerte 6,8 mp-es idővel, szoros versenyben az ugyancsak vörösvári Franz Engert és Johan Bauer előtt. A két község futballcsatája ezúttal 1:1-es döntetlenre végződött.

A *Deutsche Zeitung* 1944. augusztus 25-i számában adott hírt arról, hogy f. hó 23–25. között sorozást tartottak (tartanak) Solymánron, Leányváron, Tokodon, Szomoron és Pilisvörösváron a Waffen-SS részére, naponta reggel 7-től délután 5 óráig.

***

A Pilisvörösváron is terjesztett régiós, kistérségi lap, a *Pilishegyvidéki Hírek* (1927–1936) viszonylag ritkán ütött meg antiszemita hangot. A *Pilishegyvidék–Budakörnyék* (1937–1940) erősített a tendencián. 1941-től pedig Kanyaró Géza főszerkesztő a *Szentendre–Pilishegyvidék*, majd a *Szentendre és Buda környéke* c. lapokban nyílt színi, harcos és „provinciális” (Kende Tamás kifejezése) zsidózást honosított meg. A főszerkesztő láthatólag a néhai Gömbös Gyula, illetve Imrédy Béla exminiszterelnök és főként vitéz Endre László alispán vonalát követte. Lapjában a militarizmust is igyekezett népszerűsíteni, és olykor részletesen, oldalakon keresztül ismertette a lövészversenyek eredményeit. Harciasan antiszemita, uszító és gyűlöletkeltő hangvételét még inkább kifejezte a lapban azáltal, hogy gyakran már a cikkek címében szerepeltette a *zsidó* kifejezést.

Példának okául: Tanít-e zsidó a szentendrei polgáriban?; Egy zsidó üzlettel kevesebb lett Csillaghegyen; Fogynak a zsidók; Hogyan akart a zsidó 92 ezer pengőt keresni?; Madagaszkárból is hozat majd munkást az izbégi pensiósz?; A budafoki zsidó Diamant hamis tanúzási perét tárgyalja a Pestvidéki Törvényszék; Hogyan bányász a zsidó agyagot Békásmegyeren?; Jogerős a tinnyi zsidó büntetése; Elítéltek egy zsidó igazgatót Békásmegyeren; Miből él a zsidó?; Kik azok a zsidók, akiket Csillaghegyen ingatlanuk átengedésére köteleznek?; Felemelték a piliscsabai zsidó büntetését; Kik akarják kiszabadítani a zsidó Kleint?; Ki áll Goldbergerék mögött?; Mikor tűnik el a zsidó „Napsugár” a csillaghegyi Duna-parton?; Baj van a pomázi zsidóval is; A zsidó ingatlanokból vitézek, hadirokkantak és hatgyermekes családok részesülnek Budafokon; Pomázon kik a zsidó ingatlantulajdonosok?; Fajgyalázásért eljárás indult egy csillaghegyi asszony és egy budapesti zsidó ellen; Solymáron a mészgyárban zsidó intézte a munkásügyeket; Zsidó kéz-

ben a pilisszántói br. Orosdy-kastély is; Budakalászon, Pomázon és Tahitótfaluban kik kapnak a zsidó ingatlanokból?; A kisoroszi zsidónak két bejelentett lakása van Budapesten; Kiutasították Kis-oroszból a zsidót; Újra itt a László zsidó.

A zsidókról szóló cikkek egy része – a szerkesztő és a szerzők nyilvánvaló szándéka szerint is – egyenértékű volt a feljelentéssel, a hatósági vizsgálatra, nyomozásra való felhívással.

Szemelvények a *Szentendre–Pilishegyvidék* c. lapból 1941–1942

1941. február 26.

Megjelölik az üzleteket Pest vármegyében. A zsidó üzleteknél fekete alapon sárga foltban „zsidó üzlet”, a keresztény üzleteknél piros-fehér-zöld alapon „keresztény üzlet” feliratnak kell szerepelnie. „Nem lesz tehát kitéve a vásárlóközönség annak a meglepetésnek, hogy a cégfelirat után indulva, azzal teljesen ellenkező fajú üzletemberrel találja magát szemben (...), mint amilyent gondolt és remélt a névtábla olvasásából.”

1941. március 5.

Pilisvörösváron a község vezetői nagy baráti vacsorát rendeztek, melyre meghívták dr. Baross Endre országgyűlési képviselőt is. Az üdvözlő beszédet Herbszt János törvénybíró tartotta. Baross Endre nyolcesztendőös politikusi múltjára emlékezett, egyebek között kijelentette: a jövő a szervezett nemzedéké; fegyelem, munka és tisztesség fog uralkodni testben-léleekben. • Zsidóellenes, uszító film szalagcímes hirdetése a 3. oldal tetején: Jön! Jön! Jud Süß Csillaghegyre húsvétkor a Csillag filmszínházba.

1941. április 30.

Az új miniszterelnök, Bárdossy programjába vette a zsidókérdés végleges rendezését, amely nem fog kibúvót adni. A gazdasági élet meghatározó helyein nem maradnak zsidók, sem félzsidók, és kivonulnak a társadalmi, kulturális, politikai és szellemi élet fontos helyeiről is.

1941. május 7.

A londoni rádió magyarul beszélő zsidaja. „A londoni zsidó leadó nem fogható meg, de megfogható a hallgató fajsorsos. (...) És minél jobban tájékozik a londoni galíciáner, annál súlyosabban fogjuk az itteni gyeplőt.”

1941. május 14.

A zsidóság fajiságából származó felfogása és magaviselete, valamint a keresztény erkölccsel ellentétes világnézete miatt az alispán kitiltotta a zsidókat a vármegye fürdőhelyeiről.

1941. május 21.

Szentendrén, a MOVE-bajnokság I. osztályában, 1200 néző előtt, a bajnokság szempontjából döntő fontosságú, izgalmas és erős iramú mérkőzésen: Szentendre–Pilisvörösvár 3:2. A vendégcsapat kapusa az első féldőben 11-est hárított. A vörösvári intéző, Straub csalódott, mert bajnokaspiráns csapata biztos győzelmére számított. Jók Vörösvár részéről: Melczer és Szauter.

1941. május 28.

Bárdossy programjából következően, a zsidókérdés gyökeres és végleges megoldásáig, törvényes úton meg kell akadályozni a zsidóság elkeveredését a nem zsidókkal.

1941. június 18.

Háromszáz terítékes ebéddel végződő MÉP-értekezletet rendeztek Szentendrén, a Pilishegyvidéki választókerület községei küldöttjeinek részvételével. Beszédében dr. Barcsay főispán hangsúlyozta: a zsidóság helyett keresztény kezekbe kell adni a gazdaság vezetését, de nem úgy, hogy egy húszéves gyerek mindjárt vezérigazgató akar lenni. A főispán megjegyezte: az új világ elindítója Gömbös Gyula volt Európában.

1941. június 25.

„Egy magára talált, fiatalos lendületű nemzet áll itt az ősi földön.”
• Július 6-tól „jobbra tarts, balra előzz!” a közlekedésben. • Az alispán rendeletére a borbélyüzletekben ki kell tenni a táblát: „Padlóra köpni tilos!” • „Madagaszkárt még az Isten is zsidó otthonnak teremtette” – mondta Méhely Lajos egyetemi tanár hétfőn, a Szentendrén megrendezett népművelési előadói tanfolyamon tanárok, tanítók, tisztviselők és más vendégek előtt. Az előadáson részt vett v. Endre László alispán és Kiss Sándor ny. meghatalmazott miniszter. Méhely figyelmeztette hallgatóságát: a zsidó vér a magyar legnagyobb ellensége, ezért az idegennel való vérkeveredés végzetes lehet a magyar számára. Mindenesetre Méhely fajbiológiai tanszék felállítását és védekezést javasolt addig is, amíg a zsidók nem mennek ki Madagaszkárra.

1941. július 30.

A termelők 20 liter pálinkát főzhetnek kedvezményes adózás mellett, kizárólag házi fogyasztásra. • Pilisvörösváron egy vendéglőben kuglizás közben szóváltásba keveredett egymással Schreck István és Wippenhauser József, előbbi pofon vágta utóbbit, akinek fülén, orrán folyt a vére. Schreck Istvánt 45 pengő pénzbün-

tetésre, vagy 15 napra átváltoztatható fogházbüntetésre ítélték. • A MOVE-bajnokság [megyei?] I. osztályában, a Rákóczi-csoportban Rákosliget végzett az élen, Pilisvörösvár rosszabb gólaránnyal a 3. lett az ugyanannyi pontot szerző Budatétény mögött. A vörösvári csapat gólaránya 56:37, a budatétényié 53:25. Mindketten 4 ponttal maradtak le az első helyezettől.

1941. augusztus 6.

Zsidó új üzlethelyiséget csak iparhatósági engedéllyel bérelhet. Zsidó által bérelt üzleti vagy üzemi helyiség viszont korlátozás nélkül felmondható. • Jó lenne a zsidók által meghirdetett albérleti szobákat már a hirdetésben megjelölni „zsidó” szóval, és a tisztiorvos véleményezze vizsgálat után, hogy kiadható-e vagy sem. Zsidó albérleti szobát [lehetőleg] csak zsidónak adhasson ki. • Óriási sikert aratott a Piliscsabai Sport Egyesület műsoros estélyén a Molenda–Spielmann box kettős.

1941. szeptember 3.

Megvonták az iparengedélyt Márkus Izidor pomázi zsidó pék és szatócstól.

1941. szeptember 10.

Zsidó áruház is van Csillaghegyen. Ha a hatóság nem tudná, hogy hol van, eláruljuk: Csillaghegy, Mátyás út 14.

1941. október 1.

Magyar Zelma pesthidegkúti lakos feljelentette Kellner Jánost és Stafüller Józsefet, mert azok „Jud Süß”-nek mondták és ablakát leköpték. A zsidó nő nem jelent meg a bírósági tárgyaláson, ezért az általa indított eljárást megszüntették.

1941. október 15.

Szauter Antal zsámbéki lakos berúgva kocogott lovaival Budaörs felé. Közben elbóbiskolt és a kocsi bakjáról a lovak közé esett. Lába fönnakadt, és a lovak hosszan húzták maguk után, mire végre megálltak. A budafoki mentők roncsolt sebekkel és agyrázkódással szállították kórházba. A mentőautóban a kocsis magához tért és megkérdezte, hogy hová viszik? – Odessza mellől, a keleti frontról kórházba – válaszolták neki. – Édes hazám... meghalok érte – sóhajtott fel nagy örömmel Szauter Antal, és menten jobban lett. • Pilisvörösvár–Ferencvárosi Törekvés 3:2 (2:1). Góllövők: Bruckner (2) és Knapp.

1941. október 22.

Életbe lépett a fajvédelmi törvény. • Egy pilisvörösvári menyecske, Izsák Jánosné becsületsértésért feljelentett egy másik helybeli menyecskét, Ballay Józsefnét. A járásbíróóság előtt azonban, miután jól megmondogatták egymásnak a magukét, nem kívánták egymás megbüntetését, s így az eljárás megszűnt. • Pilisvörösvár–Budakalász 2:0, góllövő: Bruckner (2).

1941. november 5.

Hogyan szerzett egy ingben-alsónadrágban Budafokra bejött zsidó Rózsadombon villát? • Piliscsabán még fütyül az utcán a zsidó. Klein Lipót piliscsabai ügynök nem tudott belenyugodni abba, hogy már nem fütyülhet, s nem szedheti össze a nyersbört, és egy utolsó kísérletet tett elvesztett pozíciója visszaszerzésére. Újra megfújta sípját, és a Magyar Bőripari Nyersanyagbeszerző és Elosztó Rt. megkerülésével nyersbőröket vásárolt. A szentendrei járási főszolgabíró nem jogerősen 900 pengő pénzbüntetésre ítélte, ami nem fizetés esetén 90 napi elzárásra változtatható.

1941. november 12.

Az alispán is helybenhagyta a zsidó Shoór iparmegvonását. • Grünwald Ferenc izbégi zsidó kereskedőt, mert a liszt kilogrammját egy fillérrel drágábban árusította, 600 pengő pénzbüntetésre ítélték.

1941. november 26.

Internálják a terménykereskedő piliscsabai Gellai zsidót, nagyarányú árurejtegetésért. Fellebbezést követően a belügyminiszter jóváhagyta a határozatot.

1941. december 3.

Az új Pest vármegyei főispán, Viczián István beiktatási beszédéből: a fajvédelemnek a szellemi és közgazdasági térre is ki kell terjednie.

1941. december 24.

A MÉP szentendrei választmányi gyűlésén dr. Gidófalvy Pál központi titkár kijelentette: az idegeneknek mindent vissza kell adniuk, amit a magyarságtól elvettek. A gyűlésen szintén részt vevő dr. Baross Endre országgyűlési képviselő előadásában méltatta a néhai Gömbös Gyulát, aki – mint mondta – egyenesbe vitte a megtört szegedi gondolatot, ami elindított egy folyamatot, amely még nincs kijegecesedve. Baross vázolta továbbá a kormány célirányos fajvédő politikáját, amelynek keretében az – nézete szerint – rövidesen meg fogja oldani a zsidókérdést.

1942. január 7.

Miért szerepeltettek [Csillaghegyen] zsidó művészeket a Kisbírók bálján? És nem találtak keresztény nyomdát a műsor kinyomására? Az 1942. évben, az új világ hajnalán ildomtalannak tartjuk Klein

Miklós [zsidó] nyomdász szerepeltetését, ha mindjárt csak a meghívó nyomásával is.

1942. január 14.

Fajgyalázás miatt eljárás alá vonták Klein nyomdászt.

***

Magyarország az első világháború után a fehérterrorral, majd a numerus clausus törvénnyel, az ismétlődő egyetemi zsidóverésekkel, az ÉME akcióival, Gömbösék propagandájával stb. bizonyos rangot vívott ki magának az antiszemitizmus terén, néhány külföldi szélsőjobboldali mozgalom példaként tekintett rá, de korántsem számított kiváltságos helyzetűnek. Az 1920–1930-as években Európa számos országában diszkriminálták a zsidókat, általában törvényi szabályozás nélkül, és/vagy rendeztek időről időre véres pogromokat. (Nem beszélve az arab terroristák Szentföldön végrehajtott zsidóellenes vérengzéseiről.)

Lapokból kiragadott részletek:

Az 1930-as években a lengyel egyetemeken ún. szégyenpadban kellett ülniük a zsidó hallgatóknak, és ezt a gyakorlatot 1937-ben törvénnyel is megerősítették. Egyes városok piacterein pedig a zsidó árusokat elkülönítették a keresztény kereskedőktől. Az *Egyenlőség* 1931. május 9-i száma arról adott hírt, hogy Lengyelországban a lakosság tizedét kitevő zsidóság mindössze 2%-ban részesül az állami alkalmazotti állásokból, a szejmben és a törvényhozás Felsőházában 1-2% az arányuk, ugyanakkor az adók 40%-át a zsidók fizetik. A lap 1931. június 13-i, illetve 27-i számai szerint Zlocsev városában június 4-én, Úrnapján, antiszemita diákok feldúlták a zsidó lakásokat, az üzleteket betörték, a pogrom során három zsidó meghalt, negyven pedig súlyosan megsebesült.

Radom városában egy futballmeccsen a keresztény drukkerok megtámadták a zsidó játékosokat és nézőket, a pogrom hajnali háromig tartott. Alfred Grosser írása szerint (ÉS, 2010. december 3.) 1936 végén Czesztohowába több ezer lengyel egyetemi hallgató zarándokolt, fűtötte őket a vágy, hogy az országból tisztán katolikus államot csináljanak, és hogy evégből a zsidókat egy szálíg elüldözzék Lengyelországból. A *Társadalmunk* 1935. szeptember 27-i száma szerint a felsősziléziai Ratibor városában, ugyancsak egy futballmérkőzésen, a náci érzelmű közönség előbb kövekkel dobálta meg a Baumgartner nevű zsidó középcsatárt, majd meglincselte, úgy, hogy kórházba kellett szállítani, ahol belehalt sérüléseibe. – Domány András *Lengyelországban ezentúl minden másképp volt* című cikkében azt írja, hogy az 1940-es évek elején a londoni emigráns lengyel kormány hazai képviselője kétségbeesett jelentésekben számolt be Londonnak arról, hogy a lakosság jelentős része helyesli a zsidók elpusztítását, és dicséri Hitlert, hogy ezt a munkát elvégzi a lengyelek helyett.

Romániában Cusa professzor már az 1920-as évek elején „kimutatta”, hogy a zsidók a sátánnal szövetkeznek Európa megrontására. 1927 decemberében a professzor tanulmányúton lévő diákjai (velük tartott maga Cusa is) Nagyváradon és Kolozsváron zsidókat és magyar keresztény járókelőket támadtak meg, romboltak, gyilkoltak és fosztogattak, ennek során elpusztították a nagyváradi főrabbi lakását is. 1930 nyarán a csöcselék (*Egyenlőség*, 1930. augusztus 16.) felgyújtotta a máramarosszigeti zsidó templomokat, előzőleg a tóratekerceket darabokra tépték, sárba taposták, a padokat petróleummal leöntötték. Ugyanebben az időben más romániai városokban is zsidóellenes atrocitásokat követtek el. 1931 elején (*Egyenlőség*, 1931. január 24.) Károly román király felszólította a belügyminisztert, hogy intézkedjen a Keresztény Liga nevű an-

tiszemita terrorista szervezet felszámolásáról és tagjainak méltó megbüntetéséről. A Keresztény Ligán kívül azonban más antiszemita csoportosulások is szervezkedtek, mint például a „Mihály arkangyal”, „Vörös ifjúság” és a mindegyiket felülmúló „Vasgárda”.

Ausztriában – hasonlóan Németországhoz – az 1920-as években gyógyüdülő- és fürdőhelyek, szállodák százait nyilvánították tulajdonosaik zsidómentesnek. 1925-ben az osztrák antiszemita lapok felszólították az ország miniszterelnökét (*Egyenlőség*, 1925. június 20.), hogy álljon nyíltan az antiszemita irány élére. Az *Egyenlőség* 1930. október 18-i száma arról tudósított, hogy Starhemberg herceg, belügyminiszter „görbeorrú tintanyalók”-nak nevezte a zsidókat és mint „majdan porbahulló ázsiai fejek”-ről beszélt róluk. Szűk egy hónappal később (*Egyenlőség*, 1930. november 8.) az osztrák igazságügyi-miniszter a zsidóságot idegen testnek nevezte, amelytől meg kell tisztítani a népet, hozzáfűzte azonban, hogy személyesen nem ajánlhatja senkinek, hogy akasszák fel őket, üssék be az ablakaikat, mert ő – és Starhemberg – mégiscsak a kormányban ülnek, hivatalosan nem adhatnak ilyen tanácsokat... Az 1931. januári bécsi zsidóellenes tüntetéseken kiadták a jelszót: „Le kell ütni az első zsidót, akivel az utcán találkozunk!” Még ez év nyarán (*Egyenlőség*, 1931. június 27. és július 4.) pogromokat rendeztek a bécsi egyetemen, egy magyar zsidót kilöttek az ablakon, másokat lehajigáltak a lépcsőn; tizenöt zsidó fejét verték véresre.

Szalonikiben 1931. június 23–24-én ugyancsak egyetemi hallgatók bujtotgatásával rendeztek gyújtogatással, rablással, fosztogatással, gyilkolással egybekötött pogromokat. Hozzávetőleg száz üzletet fosztottak ki a városban, kétszáz ház porig égett. A pogromban ötvenen meghaltak, több százan megsebesültek, néhány zsidó család a lángok között pusztult el. A görög miniszterelnök hazaárulónak bélyegezte a pogromistákat.

Szlovákiában Tiso miniszterelnök német lapoknak kijelentette (igaz, ez már a harmincas évek végén volt; *Egyenlőség*, 1938. november 3.): a főiskolákon 5%-os zsidó kvótát vezetnek be, és negyvenezer külföldi zsidónak el kell hagynia Szlovákiát. A kormánypárt alelnöke, Sidor pedig úgy nyilatkozott: az országot három éven belül zsidómentessé teszik.

Mindezek mellett 1926-ban Lettorszáiban a köztársasági elnök Nuroch főrabbit jelölte miniszterelnöknek, Franciaországban a szintén zsidó vallású Leon Blumot választották ugyanerre a tisztségre. Több országban – például Svájcban, Angliában, Franciaországban (a tengerentúl az USA-ban) –, ahol ugyancsak szervekedtek az antiszemiták, az 1930-as években több tízezres, sőt százezres tüntetéseket rendeztek az antiszemitizmus ellen, miniszterek és keresztény főpapok részvételével.

*

Dr. Fábrián Sándor *A bajor antiszemiták* című cikkében (*Egyenlőség*, 1923. október 13.) a nemzetiszocialistákat tömören úgy jellemezte, hogy a vér és a gyűlölet az ő országuk. Hitlert pedig akként mutatta be: „A sörcsarnokok dologkerülőinek, horogkeresztes diákoknak, elégedetlen asszonyoknak, leányoknak bálványa és egyedül üdvözítő vezére.” Akinek minden érve, lázító és gyűjtőigéje egyetlen szó: Zsidó!

A cikkíró mindemellett nem jóslott nagy jövőt a mozgalomnak.

Néhány hét múltán lezajlott a világháború utáni első nagy németországi zsidóellenes erőszakhullám. Az *Egyenlőség* 1923. november 10-i és 17-i számai szerint Münchenből és Nürnbergből kiűzték a zsidókat. Berlinben zsidó üzleteket támadtak meg és zúztak össze. „Halál a zsidókra!” – skandálta a csöcselék, és néhány személyt véresre vertek. A bentheimi pogromban hatszá-

zan támadták meg a zsidó negyedek, a zsidók azonban fegyverrel védekeztek, és 24 órás harcban sikerült a támadókat visszaverni. A Bajorországból kiutasított százhetven német zsidó család egyelőre Genovában talált menedéket. A kiutasításhoz helyenként elegendő ok volt, hogy a rendőrség Balzac- vagy Rousseau-köteteket talált a házkutatáskor. A kiutasítással felszabaduló lakások jó részét Hitler-gárdisták kapták meg.

A müncheni „sörpuccs” után Hitlert lecsukták, mozgalma azonban nem szunnyadt. A *Deutsche Zeitung* (idézte az *Egyenlőség* 1925. május 9-i száma) a náci sajat, nagy sikereként értékelte Hindenburg elnökké választását, mondván: ez a győzelem a németység halálos ellenségének, a nemzetközi zsidóságnak a szégyenletes és rettenetes vereségét jelenti.

*

Mein Kampf című, 1924-ben a börtönben írott művéből ismert, hogy Hitler a politikus és népvezér számára elsődleges fontosságúnak tekintette a propagandatevékenységet, és tökélyre fejlesztette, hogyan kell a fő ellenség kijelölésével, néhány vezérszó állandó ismétlésével a tömegeket felhergelni és a végsőkig manipulálni. Esméje, a nemzeti szocializmus fanatikus hirdetését egyebek között a kereszténység hittérítő gyakorlatából vette át. *A pusztán önzés által vezérelt; horda ösztönű; hatalmas aljasságával az ördögöt megszemélyesítő; egész létében egy nagy hazugságra épülő; az emberiséget varázskörébe vonó; magát mindig tisztára mosó és minden hibát másokra kenő; az emberiséget örökké bomlasztó; mindig más népek testén élősködő parazita* stb. zsidóságot pécézte ki első számú ellenségnek, és őket tette meg minden nyomorúság, az első világháborús összeomlás okozójának is. Azt állította, hogy a Természet akarata elleni bűn megengedni árják és alacsony

rendűek (pl. zsidók) vérkeveredését, ami testi és szellemi visszafejlődéshez, lassú pusztuláshoz vezet, ebből kifolyólag a legszen-
tebb kötelesség a vér tisztaságának megőrzése.

Könyvében (amelyet elsősorban párthíveinek szánt) úgy tün-
tette fel a zsidókat, mint akik örökre megsemmisíthetik a néme-
teket, ezért – írta Hitler – ha a német nemzet nem akarja, hogy a
kiirtás veszélye fenyegetse, fel kell ismernie legveszedelmesebb
ellenségét, hogy ez ellen összpontosíthassa egész erejét. „Jaj ne-
künk, ha mozgalmunk a nagy leszámolás helyett tiltakozásokban
éli ki magát!” – fogalmazott. Hitler a faji kérdést a világtörténe-
lem és a kultúra sarokkövének minősítette, és kifejezte, hogy az
árja népeknek az emberiség halálos, gonosz ellenségét, minden
szenvedés valódi okozóját – a zsidót – az általános bosszúnak kell
feláldozniuk.

A zsidósággal vívandó harcot összekötötte a marxizmus elleni
fellépéssel (plusz Oroszország felé vetette szemét); azt írta, hogy
a marxizmusnak lételeme a hazaárulás, végcélja pedig az összes
nem zsidó nemzet megsemmisítése. Sójajtozva úgy fogalmazott:
az első világháború kezdetén vagy alatt bárcsak mérgezgázok alá
rakták volna azt a tízezernyi „héber népboldogítót” (marxistát),
ugyanis idejében való kiirtásuk egymillió tisztességes német életét
menthette volna meg!...

Írását azzal summázta, ha könyve átmegy köztudatba, az a zsidó
veszedelem végét fogja jelenteni.

*

1926 tavaszáig, ahogy az előzőkben szó esett róla, már több száz
fürdőhelyet és szállodát nyilvánítottak zsidómentesnek Németor-
szág-szerte. Az *Egyenlőség* 1926. július 24-i és július 31-i száma
szerint a nácik július 1-jei országos gyűlésére, Weimarban harctéri

felszerelésben és ruházatban vonultak fel Hitler hívei. Zsidóellenes dalokat énekeltek, zsidókat inzultáltak, fajvédő röpiratokat árusítottak; azok közül, akik nem vettek, többeket megvertek. A rendőrség és a hitleristák között utcai harcok robbantak ki. Kisvártatva magas helyről, az angol miniszterelnöktől érkezett elismerés a nácik részére. Az *Egyenlőség* 1927. január 29-i száma idézte Chamberlain szavait, miszerint Németország életerejét bizonyítja, hogy a legnagyobb szükség órájában egy Hitlert tudott szülni.

És az összetűzések szinte állandósultak nácik és a zsidók, kommunisták és a nácik, nácik és a rendőrség, rendőrség és a kommunisták között. 1928 tavaszán Hitlerék helyenként – például Potsdamban, Koblenzban, Kölnben, Pfalzban – kétszer-hatszor több szavazatot szereztek az előző választásokhoz képest, és természetesen tovább erősödtek Nürnbergben, Bajorországban is. Főként a fiatalok között tettek szert népszerűsége. 1928 őszén a nácik már a 60. zsidó temető rongálásánál tartottak, s ebben sem ismertek megállást.

1930 tavaszán a Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak, Hitler pártjának kb. 230 ezer beiratkozott tagja volt, naponta országszerte sok tucat agitációs, zsidóellenes náci gyűlést tartottak, számos esetben – például Dortmundban, Berlinben, Bayreuthban – tízezres nagyságrendű közönség előtt.

Az *Egyenlőség* 1930. július 12-i száma arról adott hírt, hogy Goebbels lapja, a *Der Angriff* az újabb, szeptemberi választások előtt nyílt pogromra uszított, s azzal vádolta a zsidókat, hogy Németország pusztulására törnek. Kevéssel később Hitler lapja, a *Völkischer Beobachter* (idézi az *Egyenlőség* 1930. augusztus 16-i száma) azt írta, ki kell irtani a zsidókat, mivel veszedelmesek a nemzetre és a társadalomra. A lapok propagandája és az uszító gyűlések nyomán polgárháborúhoz hasonló állapotok alakultak ki

Németországban. Az *Egyenlőség* 1930. augusztus 9-i és augusztus 23-i számai szerint pogromjelenetek zajlanak Berlin utcáin, és verik a zsidókat Baden-Badenben is. A lap augusztus 23-i számában közölt prognózis alapján Hitlert, választási győzelmét követően diktátori hatalommal kancellárrá fogják választani, tehát legális úton jut hatalomra.

Végül is Hitler pártjára az 1930. szeptemberi választásokon „csak” 6,5 millió szavazat esett, amivel 107 mandátumot szerzett. A náci ezzel az eredménnyel nem voltak megelégedve. Hitler néhány nap múlva a *Völkischer Beobachter*-ben azt írta (idézte az *Egyenlőség* 1930. október 18-i száma): Pártom feladata, hogy rohamcsapatainkkal és szervezeteinkkel a zsidógyűlölet légkörébe bevonjuk azokat, akik eddig még nem voltak antiszemiták. Közben, a *Daily Mail* c. angol lap szerint, ismét pogrom tört ki Berlinben (a hírt az *Egyenlőség* 1930. október 25-i száma közölte), és zsidó üzleteket támadtak meg a német fővárosban. Ebben a lapszámban fény derült a pártvezér fejlett üzleti érzékére is: a külföldi sajtónak szavanként egy dollárért ad interjút, az interjúnak min. ezer szót kell tartalmaznia, és kikötötte, hogy a gyorsíró nem lehet zsidó. Ezenkívül horogkeresztes cigarettát és Hitler nevével fémjelzett fogport is forgalomba hoztak.

Az *Egyenlőség* 1930. december 20-i száma idézte a *Welt am Montag* c. berlini lap értesülését, mely szerint a Hitler-párt Münchenben bizalmas utasítást adott a rohamcsapatoknak, hogy kezdjék meg a zsidóellenes akciók gondos előkészítését. Az *Egyenlőség* 1931. április 4-i száma szerint ebben az időben már alig akadt nap, hogy a náci ne öltek volna meg egy zsidót vagy keresztényt. Antiszemita vérengzések zajlottak le Hamburgban és Kelet-Poroszországban. 1931 nyarán – a bécsi, kölni, müncheni egyetemi zavargásokkal, zsidóverésekkel egyidejűleg – Nitschmann hitle-

rista körzetvezető úgy nyilatkozott: egyszer majd füstölni fognak a zsinagógák...

Az *Élet és Irodalom* 2010. december 3-i száma közölte a német Alfred Grosser írását, amely szerint a nemzetiszocializmus korszakában a német keresztény egyházi közösség – mindent összevetve – az üldözött zsidó nép sorsának túlon túl hátat fordítva élt tovább, figyelmét túlságosan is saját intézményeinek a fenyegetettsége kötötte le, és a zsidók ellen elkövetett gaztettekről hallgatott.

A főpapság köréből a kivételek közé tartozott például Faulhaber bíboros és Hugo mainzi püspök. Utóbbi már 1930. október 5-i rendeletében megszabta híveinek (idézte az *Egyenlőség* 1930. október 18-i száma): tilos a Hitler-pártba belépni; tilos a Hitler-párt tagjainak a temetésén részt venni; Hitler-párti katolikus személy egyházi szentségekben nem részesülhet.

*

Derús, pikáns esetek is előfordultak a hatalomért küzdő náci mozgalomban. Nürnbergben a városi képviselő-testület ülésén (*Egyenlőség*, 1925. május 9.) egy közhasznú javaslatot a nácik azzal a megokolással utasítottak el, hogy a zsidók uralkodnak az egész világon, és a polgármester is tisztára úgy néz ki, mintha zsidó lenne...

1931 tavaszán az egyik nagy, müncheni zsidóellenes felvonuláson (*Egyenlőség*, 1931. június 6.) a menet elhaladt a finom ételeiről híres és ezért a hitleristák által is meglehetősen gyakran látogatott, zsidó tulajdonú Schwartz-vendéglő előtt. Az ajtóban álló Schwartzné láttán a harcias, agresszív jelszavak ezúttal többször illedelmes üdvözlésekkel keveredtek: Le a zsidókkal! – Jó estét, Schwartzné asszony! – Vesszenek a zsidók! – Kezét csókolom, Schwartz nagysád! – Majd a demonstráció végeztével a tüntetők egy része bevonult a vendéglő terített asztalai elé...

Ennél is pikánsabb, ami Frankfurtban történt (*Egyenlőség*, 1930. október 18.): A horogkeresztes csapat a kommunisták támadása előtt a zsinagógában talált menedéket – ahol a zsidók éppen ünnepet ültek –, és ott várták be a rendőröket...

*

1928 és 1932 nyara között a különböző választásokon megtizenhét-szereződött – 810 ezerről 13,8 millióra nőtt – a náci párt (NSDAP) támogatóinak a száma. Ezzel párhuzamosan a Reichstagban a kezdeti 12-vel szemben immár 230 képviselője foglalhatott helyet. Néhány tartományban, az évtizedes agresszív, kitartó és hatásos propagandának köszönhetően, már Hitler 1933. januári uralomra jutása előtt átvették a náciak a hatalmat. Bajorországban 1930 elejétől nyílt zsidóellenes törvényhozás lépett életbe, ennek keretében ez év október 1-jén megszüntették a zsidó rituális vágást. Ugyancsak 1930 tavaszán Thüringiában a tartományi közoktatási miniszter külön antiszemita imádságot íratott, és elrendelte ennek rendszeres, kötelező elmondását az iskolákban. A jénai egyetemen 1931-ben antiszemita fajvédelmi tanszéket hoztak létre. 1932 nyarán Poroszországban – Hitler 1930 őszén tett parlamenti kezdeményezésének nyomán – egy pap előterjesztésére, törvényt hoztak arról, hogy az 1919 óta bevándorolt keleti zsidók vagyonát elkobozzák, őket magukat pedig kiutasítják az országból. Ugyanott egy Bauer nevezetű képviselő fenyegetően kijelentette: a zsidókkal mint tetvekkel fognak elbánni. A berlini városházán olyan javaslat hangzott el, mely szerint a *Parsifal* című operát a jövőben ne játsszák, mert lehet, hogy Parsifal zsidó volt.

Nem sokkal később, 1932 májusában horogkeresztes merénylő golyója végzett Walter Rathenauval, a birodalmi kormány zsidó származású külügyminiszterével. Az ország, egyebek között,

a „Hepp-hepp-hepp, Juda Verrecke!”, „Arbeit und Brot, den Juden Tod!”, „Des Juden Tot, ist unsere Brot!” jelszavaktól, a [magyarul] „Kutya zsidó! / Disznó zsidó! / Pusztuljon el minden zsidó!” rigmusból és a Horst Wessel-daltól („ha a késekről zsidó vér fröccsen, az élet úgy lesz vidám...”) volt hangos. A zsidó üzletek kifosztásának „magyarázatára” a nácik a magyarországi fehérterror idejéből ismert formulát használták: a zsidók azért raboltatták ki boltjaikat, hogy a nagy biztosítási díjakat felvehessék... Az utcákon nemcsak zsidó felnőtteket, hanem gyerekeket is bántalmaztak. A léghőrt jól jellemzi két eset. Az egyikben két, gyilkossággal vádolt fiatalkorú így védekezett a bíróságon: Azt gondoltuk, az illető zsidó vallású, tehát meg lehet ölni... A másik, „kedélyesebb” történet szerint az egyik berlini kávéházban leütöttek egy keresztény leányt, mert zsidó társaságban ült, mire a közönség helyeslőleg megtapsolta a jelenetet.

Az *Egyenlőség* c. lap értesülése alapján 1932-ben naponta ötmillió példányban jelentek meg a kifejezetten antiszemita, zsidóellenes irányzatú lapok Németországban. Még nem jutott hatalomra Hitler (jóllehet az 1932-es választásokon a pártja közel 14 millió szavazatot kapott), de 1925 óta már több tucat zsinagógát és imaházat romboltak le, és száznál több zsidó temetőt rongáltak meg a nácik. Az *Egyenlőség* 1932. szeptember 3-i számában, a *Manchester Guardian* heti vezércikkét idézve azt írta: *Ami most Németországban zajlik, az lényegében véve előkészület egy óriási pogromra, melyre előre figyelmeztetünk.* 1932 júniusában a leköszönő Brüning kancellár fontosnak érezte, hogy emlékeztessen arra: az emberiség elégtételadással és szeretettel tartozik a zsidóságnak évszázados szenvedéseieért.

Több millió (1931-ben hatmillió) munkanélkülit tartottak számon Németországban, amikor 1933-ban tehát fordulatot vett a világ: január 30-án Németországban választások útján hatalomra jutott

Hitler s vele együtt a náci párt és a párt hadserege, az SS. Hitler, aki kilenc esztendővel korábban írt, *Mein Kampf* c. könyvében is rendkívül fontos politikai eszköznek nevezte a propagandát – elsősorban a zsidók elleni gyűlöletre, valamint a nemzeti-faji büszkeségre apellálva hódította meg a német választók milliói. A náciok rögtön munkához láttak, és Hitler vezetésével – az NSDAP-ra, a Wehrmachtra, valamint az SS-re, az SA-ra, az SD-re és a Gestapóra alapozva – fél év alatt kiépítették agresszív fasiszta rendszerüket. Rendeleti kormányzást, szükségállapotot vezettek be (később viszont létrehozták a népi-nemzeti konzultáció intézményét), korlátozták a sajtó- és vélemény szabadságot, letartóztatták az ellenségnek minősülő személyeket, főként baloldaliakat, szakszervezetieket és zsidókat, de számos keresztény lelkészt, plébánost is. Eugen Kogon *A koncentrációs táborok rendszere* című könyvében idézi Hitler 1933. március 4-én elhangzott fenyegető szavait: „Az én feladatomban nem az igazságosság, hanem a megsemmisítés és a kiirtás.”

A szuronyos, kézigránátos náci rohamcsapatok betörték az egyetemekre, bíróságokra, kórházakba, közhivatalokba és kikergették a zsidó alkalmazottakat. A „Ki a zsidókkal!” szövegű, valamint a vérvádakról szóló röplapokat az utcán a rendőrök is osztogatták. 1933. április 1-jére, a külföldi zsidóságnak a német belügyekbe való beavatkozása ürügyén, állami bojkottot rendeltek el a zsidó orvosok, ügyvédek, iparosok és kereskedők ellen. Az akciót a későbbiek folyamán szűkebb-tágabb körben, hosszabb-rövidebb ideig megismételték. 1934 áprilisában például az összes németországi vidéki lap újílag a zsidó üzletek bojkottálására hívta fel a vásárlókat. Mindannyiszor „szavalókórusok”, bojkottórségek ezrei, tízezrei lepték el a zsidó boltok és áruházak bejáratait, skandáltak a „Kaufen nicht bei Juden!” jelszót, s igyekeztek megfélemlíteni és erőszakkal – sok esetben tetteleges inzultálással – távol tartani,

elkergetni a keresztény vásárlókat. 1933. május 1-jétől az egész birodalom területén megtiltották a kóser vágást.

Egyes városokban, például Göttingenben ezrek rabolták, fosztogatták a zsidó boltokat, lakásokat és templomokat. Mannheimben Tórákat égetett a tömeg. Nürnbergben 1934. március 28-án a lakosság és a rendőrök együtt támadtak a zsidókra. A zsidó öngyilkosok száma megsokszorozódott, de a lapok nem közölhettek gyászjelentéseket a zsidók haláláról. Helyenként viszont fényképeket készítettek a temetésen résztvevő keresztényekről. Az *Országos Egyetértés* című lap 1934. február 9-i száma adott hírt Lion Feuchtwanger író londoni nyilatkozatáról, mely szerint a német nép jelentős része kész teljesen kiirtani a zsidókat. Eddig 377, írásos dokumentummal bizonyított esetről tudni, amelyben zsidókat öltek meg, vagy kergettek öngyilkosságba. A lap 1934. június 1-jei száma szerint a német állami és városi tisztviselők azt tanácsolják a panaszkodó zsidóknak: *a legjobb, amit tehetnek, hogy meghalnak.*

Különösen félelmetes atmoszférában került sor 1934 szeptemberében a nemzeti szocialisták pártkongresszusára Nürnbergben. Zsidóellenes heccek, hajszák sokaságát rendezték a városban. Mindent beborítottak a zsidóellenes feliratok, plakátok, karikatúrák. Még a magánházakon is Hitler és bajorországi alvezére, Julius Streicher arcképe díszelgett. Az utcákon szavalókórusok skandaláltak a jól ismert rigmusokat és énekelték a Horst Wessel-dalt.

Már 1933 kora tavaszán megkezdték a „német szellemet mérgező” – többnyire zsidó – szerzők műveinek megsemmisítését. Gervai András adatai szerint 1933 márciusa és októbere között, 93 helyen összesen kb. ezer tonna [egymillió kilogramm] könyvet égettek el; a május 10-én, Berlinben rendezett és élő rádióadásban közvetített központi ünnepségen, negyvenezer néző előtt 25 ezer kötetet hánytak a máglyára. A *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* c.

zsidóellenes, uszító hamisítványt felvették a német középiskolások kötelező olvasmányai közé, és több százezer példányt nyomtak belőle. Az egyik kiadást kivonatosan, karikatúrákkal tarkítva szerkesztették, és a könyv utolsó oldalán felhívást intéztek az olvasókhoz, hogy *végezzenek Alljuden világellenséggel*.

A diákok számára iskolai feladat lett annak megtanulása, hogy mi a különbség az ember és a zsidók között... Julius Streicher, Bajorország rendőrfőnöke, a *Der Stürmer* c. lap főszerkesztője a zsidók rituális gyilkosságairól 135 ezer példányban külön vérvádszámot bocsátott ki, amelyet gyűlések ezrein olvastak fel. (Ez még Hitlernek is sok volt, és elkoboztatta a számot.) A német orvosszövetség hivatalos lapja 1933 májusában követelést közölt a zsidók, négerék és mongolok sterilizálásáról. Ennek nyomán, bár meglepő késsedelemmel, a nagy példányszámú *Der Stürmer* 1934 márciusában sürgette az összes németországi zsidó sterilizálását. Rá néhány hétre a *Fridericus* c. berlini lap, amely egyébként sorozatot közölt a tiszaszlári vérvádról, nyíltan a zsidók meggyilkolására hívta fel a német községet. Saját magához képest is erős visszafogottságról tanúskodott azonban a *Der Stürmer* 1936 januárjában, amikor „csupán” annyit javasolt, hogy az összes árja népek között lakó zsidót szállítsák egy lakatlan szigetre...

Részletek az *Egyenlőség* c. lap *Német krónika* című
rendszeresen megjelenő rovatából
1933. december 16.

Egy württembergi iskolában a 10 órasi szünetben pohár tejet osztanak a diákoknak. Ha zsidóra kerül a sor, az igazgatónő elkiáltja magát: „Mars innen, zsidó leány, kérem a következőt!” A jelenet naponta megismétlődik, mert a zsidó diáknak is kötelező beállnia a sorba.

Egy berlini leányiskolában az egyik zsidó lányt a pódiumra állították, és rajta magyarázták el, szemléltető módon, a zsidóság „tipikus” vonásait, úgymint hajlott orr, göndör, fekete haj, telt ajkak, kerek fej stb., majd a „szemléltetés” befejeztével visszaküldték a padba.

A hamburgi fogászati klinikán a zsidó fogászok csak akkor ülhetnek le, ha a keresztény kolléga hazamegy.

*

A *Hoemesz* című erdélyi ortodox zsidó lap 1933. szeptember 21-i száma szerint XI. Pius pápa pár nappal korábban mondott beszédében kemény szavakkal ítélte el a németországi zsidóüldözéseket, és egyebek mellett arra emlékeztetett: a kereszténység megalapítói mindnyájan zsidók voltak. Elutasította továbbá, hogy az árja fajok bármiféle „előbreválóságra” igényt formálhatnának. [A lap szerint időszerű volt a pápa szózata abban az időben, amikor helyenként maga a klérus is segít a nácik garázdálkodását.]

A náci párttagok számára még 1932-ben elrendelték, hogy többé nem mondhatják el a Miatyánkot, merthogy az zsidó találmány. A német tanítók 1936. júniusi gyűlésén bizonyos Arthur Pinter leszögezte: az összes keresztény dogmák zsidó találmányok, s így valamennyit elvetjük és megtagadjuk. Kupsch, königsbergi lelkész továbbment, és azt kérte elvbarátaitól: Mi, nemzeti szocialisták, ne lépjük át olyan templom küszöbét, amelyben az Ótestamentumot szent könyvnek ismerik el. 1937 elején határoztak arról, hogy dr. Weidmann brémai püspök szerkesztésében átdolgozzák a Bibliát, Mózeszt kihagyják belőle, és a prófétákat sem nevezik a nevükön. Pár hónappal később Kerrl illetékes miniszter felhívta a lelkészek figyelmét, hogy prédikációikban ne említsék azt, hogy Jézus és Szent Pál zsidó volt, és azt sem, hogy az üdvösség a zsidóktól jön...

Hitler 1934. június végén leszámolt a náci párt belső ellenzékével, egy jó hónappal később pedig, Hindenburg köztársasági elnök halálakor kezébe ragadta az államfői pozíciót: a Harmadik Birodalomban ő lett egy személyben a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom feje, nemkülönben a hadsereg főparancsnoka.

1935 szeptemberében Nürnbergben törvény szerint is alacsony rendűnek minősítették a zsidókat, törölték őket a német állampolgárok sorából, kirekesztették a közélet és a közszolgáltatás minden területéről, s megtiltották a zsidók és keresztények közötti házasságkötést. Szintén eltiltották a zsidókat egyetemi tanulmányok végzésétől, jószerivel csak kereskedői, iparos és magántisztviselői pályára mehettek. A továbbiakban a zsidókkal a náci állam mint jog nélküli német alattvalókkal rendelkezett. A *nürnbergi törvények* meghozatalát követően leszedték az első világháborús hősi emlékművekről a zsidók neveit (mivel „nem haltak meg, csak szimuláltak”), bevonták útleveleiket. Feloszlatták az összes zsidó sportegyesületet. Ezenkívül számos zsidó jótékonsági intézményt (aggok házát, ifjúsági menhelyet stb.) foglaltak le, koboztak el, s az intézmények lakói közül sok százat kivettek az utcára. A működő zsidó intézmények bevételét 40%-os adóval sújtották, mégpedig négy évre visszamenőleg. 1936 elején a német zsidók 20%-a segélyből élt. A berlini olimpiát megelőző hónapokban a zsidóellenesség mértékét a hatóságok csillapították, a játékok idején nem jelenhetett meg a *Der Stürmer*, s a zsidóellenes feliratokat is eltávolították a külföldiek által látogatott terekről. Az utcai szavalókórusok azonban fenyegetően skandáltak: *Ha az olimpia befejeződik, hasábra aprítjuk a zsidókat!*

Az erfurti náci központban kartotékozták a nyilvánosság előtt – bárhol a világon – szereplő zsidókat, mindenkiről pontos adattárat készítettek, és a náci lapokban támadást indítottak velük szemben.

Julius Streicher gyermek képeskönyvet adott ki, a zsidók elleni gyűlöletre tanítás céljából. Berlinben „zsidó padokat” jelöltek ki a parkokban, a többire ráírták: „Zsidók számára tilos!” Elrendelték, hogy zsidók nem tanulhatnak zenét okleveles német zenetanártól, valamint azt is, hogy az egyetemet végzett zsidók doktori címet nem szerezhetnek.

1938-ban sárga csillag viselésére kötelezték a zsidókat, és fokozták a hajszát ellenük, pogromokat rendeztek. (Erre szolgált jó ürüggyel a párizsi német követ meggyilkolása is.) 1939-től időnként kijárási tilalmat rendeltek el számukra. Ez év január 1-től kezdődőleg a Sára, ill. Izrael név viselésére kötelezték azokat, akiknek a neve nem hangzott „zsidósan”. 1940-ig vissza kellett vonni a zsidók megváltoztatott családi nevét, és a visszavonást az időközben elhalálozott személy utódaira is kiterjesztették.

1934 elejéig kb. 60 ezer, a rendszerre veszélyesnek minősített embert tartottak fogva a német koncentrációs táborokban, SS-laktanyákban, börtönökben. 1935 nyarán a számuk elérte a 300 ezret. Hozzávetőleg 17 ezret gyilkoltak meg, közülük bő háromezret „szökés közben” lőttek agyon. A gyilkolás néhány további ismert módzata: megmérgezés, bottal agyonverés, vízbe dobás, lábnál felakasztás, fej széthasítása. Az egyszerű kínzások közé tartozott horogkereszt borotválása a fejre, egymás megverésére és egymást ürülékkel való bekenésre kényszerítés. – Az *Egyenlőség* 1937. február 4-i számában idézte Himmlert: A gyűjtőtáborok foglyai főleg zsidók és félzsidók, minden bűnre kapható csatornaemberek. Németországot örökre meg kell szabadítani tőlük. (Himmler a zsidók számarányát illetően nyilvánvalóan túlzott, de a náci propaganda ezt kívánta.)

Hitler uralkodásának első négy hónapjában közel 80 ezer zsidó vándorolt ki Németországból. Később megnehezítették a zsidók távozását, a kivándorlónak 100 ezer márka birtokában kellett lennie,

de mire kimehetett, csupán 20 ezer márkája maradt. 1937 végéig a zsidók kb. egyharmada költözött, pontosabban menekült el hazájából. (Maga a kivándoroltatás sok millió dollár devizabevételt hozott a rezsim konyhájára, nem beszélve a kivándorlók javainak elkobzásáról.)

1937-ben félig-meddig már muzeális tárgynak kezdték tekinteni a zsidókat, Münchenben ugyanis az év őszén *A zsidóság káros hatása az emberiségre* címmel nagyszabású kiállítás keretében mutatták be a zsidóság történetét és antropológiáját, valamint a zsidó rituális gyilkosságok hiteles bizonyítékait... 1938 kora tavaszán Göring úgy fogalmazott: négy év alatt minden zsidónak el kell hagynia az országot. Ehhez képest 1938 decemberében – átmenetileg, a párizsi német követ meggyilkolása miatt – bezárták a zsidó kivándorlási irodát. – Néhány hónappal ezt megelőzően, 1938. augusztus 9-én, fényes ünnepség keretében, megkezdték a nürnbergi zsinagóga lebontását. Az *Egyenlőség* 1938. augusztus 25-i száma szerint a munkálatokra – sokezes közönség, állami, városi és SS-előkelőségek jelenlétében – Julius Streicher adott jelt. A kupolán lévő Dávid-csillag elmozdításakor felhangzott a Horst Wessel-dal: amikor a késekről zsidó vér fröccsen...

A párizsi merénylet nyomán, amelyet egy végsőkig elkeseredett zsidó fiatalember hajtott végre, a csöcselék (benne természetesen SS-ek és horogkeresztesek) országszerte tört és zúzott. A „Krisztályéjszakán” több ezer zsidó üzletet és lakást törtek össze és fosztottak ki, több száz zsinagógát és imaházat romboltak le vagy gyújtottak fel, és sok tucat zsidót öltek meg. A német kormány a merényletért 1 milliárd márka büntetéssel sújtotta a zsidóságot, üzletet a továbbiakban nem nyithattak, vállalkozást nem vezethettek.

1939. március 2-i számában az *Egyenlőség* arról számolt be, hogy megszüntetik a németországi zsidó hitközségeket, a jövőben

csak mint a Németországi Zsidók Egyesületének fiókjai működhetnek, munkájuk pedig főként az öregek és betegek ellátására, valamint a kivándorlás lebonyolítására korlátozódik.

A kivándorlás valóban folytatódott, az emigrálók száma elérte a háromszázezetet, de 1940-től a megszállt országokban százezernyi emigráns zsidó ismét Hitler fennhatósága alá került. 1941-ben felszalták a Zsidó Kulturális Egyesületet (amelynek nevében a német megjelölést a hatóságok nem engedélyezték). Az egyesületnek ötvenezer tagja volt, ezerhétszáz zsidó művészt foglalkoztatott, és az évek során nyolcezer produkciót (opera, operett, színdarab, koncert, kiállítás, felolvasás stb.) rendezett az ország száz városában.

1940-ben Franz Rademacher, a német külügy zsidóügyi főhivatalnok részletesen is kidolgozta a Madagaszkár-tervet. A távoli szigetre négymillió zsidót szándékoztak telepíteni, ám 1941 tavaszára kiderült, hogy az akció a nyugat-európai helyzet miatt nem valószínű meg. Az újabb német tervek a Pripjaty-mocsarakat, a Jeges-tenger mellékét és Szibériát vették célba mint a zsidók lehetséges kitelepítési helyszíneit (de a hivatalos, „kifelé kommunikált” álláspont a Madagaszkár-terv maradt). Mindezzel összefüggésben, 1941. március végén, a frankfurti zsidókutató intézetben rendezett konferencián Alfred Rosenberg, a Keleti Megszállt Területek minisztere úgy fogalmazott: soha nem lehet önálló zsidó állam, a zsidóság csak rendőri felügyelet alatt, rezervátumban élhet. Amit a Seraphin nevű szakértő kiegészített azzal, hogy a gettósítás csupán ideiglenes megoldásként alkalmazható, mivel a gettók csak állami szubvencióval életképesek, és ráadásul járványveszélyesek.

Mivel a háborús helyzet miatt sem a kitelepítésükre, sem kivándoroltatásuk folytatására nem nyílt mód, ezért (ld. Benyó Marianna: *A Külügyi Hivatal...*) 1941 októberében a birodalomban élő zsidókat Łódz, Riga, Minszk és Kaunasz gettóiba deportálták,

ahol egy részüket helyben gyilkolták meg, a többieket – megsemmisítésre vagy rabszolgamunkára – előbb-utóbb tovább szállították Auschwitzba és más koncentrációs táborokba. Az osztrák területen egyébként már előbb végrehajtottak kisebb mértékű deportálást. Ránki György adatai szerint 1942 elején még 200 ezer zsidó élt Németország területén.

*

Nagyjából akkor, amikor Rademacher a Madagaszkár-terven dolgozott, a *Magyar Zsidók Lapja* 1940. március 28-i száma szerint egy dániai községben ünnepséget rendeztek, s a házakat fellobogózták abból az alkalomból, hogy a Németországból érkezett zsidók átképző telepén megszületett az első gyermek. A falu lakosai gyerekkocsival és csecsemőkelengyével ajándékozták meg a kis emigráns szüleit.

*

A németországi náciik egyébként ravaszul, körültekintően készültek az európai zsidóság deportálására/kiirtására. Ez háború nélkül nem ment. Hitler már idejekorán a nép ellenségének minősítette a zsidóságot, a fajelméletnek tehát központi helye volt a náci ideológiában. A Führer azzal leplezte némileg szándékát, hogy az újabb háborúért előre is a zsidókat tette felelőssé. Likvidálásukról valószínűleg 1941 vége felé döntött, de kipusztításuk vagy teljes kiiktatásuk iránti ambícióját már 1924-ben, a *Mein Kampf*-ban megfogalmazta. 1939. január 30-án, a második világháború kirobbanása előtt hét hónappal mondott beszédében sokat sejtetően kijelentette: „Ha a nemzetközi zsidó pénzvilágnak Európában és Európán kívül sikerül a népeket egy új világháborúba behajszolnia, ennek nem a világ bolsevizálása és a zsidóság győzelme lesz az eredménye, hanem (...) a zsidó faj kiirtása Európában.” Ezt a fenyegetést aztán 1942-ben – más-más formában – többször is megismételte.

A náci német állam azzal kezdte terjeszkedését 1935-ben, hogy népszavazás útján megszerezte a Saar-vidéket. 1936-ban megszállta a Rajna-vidéket, és egyre erősebbnek érezte magát. 1938 márciusában bekebelezte Ausztriát, 1939 szeptemberében lerohanta és nagy részben elfoglalta Lengyelországot. (A keleti kisebb sávot a Szovjetunió szállta meg.) 1940-ben meghódította Észak- és Nyugat-Európa területének javarésztét, 1941 áprilisában – Magyarországgal kötelékben – nekiment Jugoszláviának. Ezenkívül nagy katonai sikereket ért el Észak-Afrikában és a tengereken is. 1941 júniusában a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót, s egy szuszra – a szövetséges olasz, magyar, román megszálló csapatokkal, valamint kisebb-nagyobb mértékben a helyi lengyel, litván, lett, ukrán, orosz lakossággal közreműködve – megkezdte a zsidók módszeres kiirtását.

Közben, 1939 szeptemberétől (min. 1941-ig) már ipari méretekben zajlott Németországban az eutanázia-akció: szellemi és testi fogyatékosok tízezreit gyilkolták meg.

*

Hitler ritkábban, alvezérei gyakrabban szónokoltak a zsidók teljes kiiktatásáról és kiirtásáról.

Goebbels 1932-ben, Naziszó városában kijelentette: Meg kell ölni a zsidókat, mint a bolhákat.

Goebbels 1932 februárjában, az elnökválasztási kampány egyik gyűlésén, tomboló éljenzés közepette: Ha hatalomra kerül a náci párt, az első napon tömeges zsidóakasztás lesz Berlinben. A felakasztott zsidók arcát Kelet felé fogjuk fordítani, hogy szép kilátásuk legyen Palesztinára.

Streicher 1933. május 16-án Münchenben: Ha a zsidók a német népet háborúba kergetik, akkor egy sem fog élve menekülni.

Goebbels 1933 júliusában: Tizennégy évig kiabáltuk: Juda pusztulj el! Most végre el fog pusztulni.

Goebbels 1933 augusztusában, a „Deutsche Frau” kiállítás alkalmából: A zsidó nőket az ördögbe kell kergetni. Egy közönséges prostituált nőt többre tartok, mint egy házasságban élő zsidó asszonyt.

Julius Streicher 1934. januárban: 1934-ben olyan törvényeket kell alkotni, amelyek révén teljesen megsemmisítjük a zsidóságot Németországban.

Frank birodalmi igazságügyi miniszter 1934. május 20-án, egyetemi előadásában: Folytatni fogjuk munkánkat a zsidóság teljes megsemmisítéséig.

Streicher 1935 augusztusában: Németország addig nem nyugszik, míg a zsidókat ki nem irtotta.

Streicher 1935 szeptemberében, a nürnbergi pártkongresszuson, zárt ajtók mögött (a *Times* szerint): A zsidókérdés egyetlen megoldása: a zsidók kiirtása.

Horthy és kormányai – tudván tudva – ilyen rezsimet választottak első számú szövetségésüknek.

A náci rendszer természetébe engednek további betekintést az alábbiak

Egyenlőség, 1934. április 28.: Dr. Hildheimer professzor, a berlini nemzeti szocialista múzeum igazgatója felszólítja a német nemzeti szocialista társadalmat, hogy csak árja fajú, germán eredetű kutyákat tartson. Ezek pedig a dog, a foxterrier és a dakszli. A többi kutya közönséges betolakodó.

Egyenlőség, 1934. október 3.: (A Zsidó Távirati Iroda hírére hivatkozva.) A Budapesten folyó magyar–német gazdasági tárgyalásokon a német delegáció kérte, hogy Magyarország lovakat ezentúl csak olyan német kereskedőknek szállítson, akik árja származásúak. – A magyar delegáció a feltételt elutasította.

1935. október 1-jén kelt német rendelkezés a bikatartásról:

Azokat a teheneket, amelyeket közvetlenül vagy közvetve a zsidók vásároltak, nem szabad fedezés céljából a közösségi bikákhoz engedni. Azokat a teheneket és marhákat, amelyek a zsidók által vásárolt állatokkal együtt közös istállóban tartózkodnak, egyéni megfigyelésnek kell alávetni. A megfigyelés ideje alatt nem szabad őket a közösségi bikákhoz engedni.

Itt megállhatunk.

***

Vörösvár már a XIX–XX. század fordulóján sem volt eldobni, lesajnáltni való falu. A bő háromezer lakosú település az 1890-es években az elemi iskolán kívül két óvodával rendelkezett, körjegyzői, körorvosi, körállatorvosi, sőt „körgyógyszerészi” székhely volt, mivelhogy néhány szomszédos község beteget évtizedekig innen szereztek be a patikaszereket. Mindezen felül a vörösvári plébános látta el sokáig Szentivánon is a lelkészi teendőket. A falu fejlődésén nagyot lendített a Budapest–Esztergom vasútvonal és a helybeli, valamint a környékbeli kőszénbányák megnyitása. A két háború között a községben számos fontos beruházást bonyolítottak le. Felújították például a katolikus templomot, a plébániát és a községházát. Sportpályát, orvosi lakást, polgári iskolát, kápolnát építettek, tíz tanteremmel bővítették az elemi iskolát. A kőszénbánya jókora kapacitású brikettgyárat épített. Lóvágóhidat, lóhússzékét állítottak fel. Bevezették a villanyvilágítást. 1928 decemberétől

a község hetente kirakodó vásár megtartására volt jogosult. Anya- és csecsemővédelmi otthont, ipartestületet, iparostanonc-iskolát hoztak létre, sportegyesületeket, irodalmi köröket szerveztek. Nagy nap volt a pilisvörösváriak számára 1928. június 17. Ezen a napon ugyanis egyszerre három vörösvári lakost: Spiegelberger (Vörösvári) Mártont, Peller (Petrozsényi) Ferencet és Ballay Józsefet ütötte vitézzé Horthy. A faluban lakó vitézek száma különben meghaladta a fél tucatot. Emlékezetes lehetett 1936. július 28-a is, amikor a falun keresztül vitték az olimpiai fáklyát a berlini olimpia megnyitójára.

Ugyanakkor sokáig élt a vörösváriakban az 1919-es román megszállás nyomasztó emléke. A képviselő-testület 1926. február 27-i közgyűlésének jegyzőkönyve szerint a községben a hangulat még mindig rossz, békétlenség, nyugtalanság tapasztalható, mert még mindig nem térítették meg a lakosoknak a szarvasmarha-rekvirálásokat (ez 40 gazdát érintett), valamint ötszáz román katona és ezer ló kéthavi elszállásolásának és teljes ellátásának költségeit. Nem beszélve az önkényes rekvirálásokról.

A vörösvári (solymári, szentiváni) emberek legendás szorgalmát és élelmességét érzékelteti a *Társadalmunk* c. lap 1932. szeptember 24-i számában megjelent kis cikk, mely szerint ökrös szekérrel, lovas stráfkocsival, sőt kézikocsival viszik a solymári és a pilisvörösvári barnaszenet a főváros felé a Vörösvári úton hajnali 3-tól 7-ig. Itt kiskereskedőknek vagy magánosoknak adják el. A bányánál 1 pengő 10 fillérért vásárolják meg mázsáját, Pesten 4 pengőért árulják, a szénkartellnél 6 pengő 26 fillér az ára. Mindemellert a nyomor és az ínség, a bánya jelentős segítsége (felruházási akciói stb.) ellenére, állandó vendég maradt Vörösváron. Ráadásul 1940-ben a bánya beszüntette működését, aminek következtében sok százan váltak munkanélkülivé. A földművelésből csak pár száz

család tudott rendszeresen megélni. A vörösvári főjegyző 1937. július 14-i jelentése szerint ebben az időben a faluban 309 személynek volt 20–50 kataszteri hold földje, míg 1078-an csak 5–20 kh, 1163-an pedig 5 kh (kb. 3 hektár) alatti földterületen gazdálkodtak. (Egy vármegyei kimutatás szerint Pilisvörösvár 1944-ben állami élelmiszersegélyben részesült.)

*

Az 1930-as évek „hivatalos” Pilisvörösvárát érzékelteti néhány kiragadott epizód.

A község 1934. október 31-től az újonnan alakult budakörnyéki járáshoz került. Néhány hónappal később, 1935 tavaszán Pilisvörösvárt toloncállomásnak jelölték ki, amiből az következett, hogy az ide irányított toloncokat a község köteles volt átvenni és azokat a szomszédos községekbe kísértetni. Még ugyanebben az évben, az utca elnevezések során, a képviselő-testület hét közteret szentekről, egyet Prohászka Ottokár néhai püspökről, hármat viszont helybeli polgárokról nevezett el, egynek pedig a Vitéz nevet adta.

A képviselő-testület 1935. május 14-i közgyűlésén Kiss Pál képviselő előadta, hogy a községben oly nagyméretű a koldulás, és ebből a lakosságnak annyi kellemetlensége származik, hogy az ügyet mindenképpen rendezni kell.

A képviselő-testület 1937. augusztus 25-i ülésén egyhangúlag adaptálta a házalókereskedés eltiltásáról szóló, alig burkoltan zsidóellenes és uszító vármegyei szabályrendeletet. A testületi határozat indoklásában egyebek között kimondták, hogy a házalás eltiltása közrendészeti szempontból is rendkívül fontos, „mert – fogalmaztak – a házalók nagy része megbízhatatlan: engedélyének gyakorlását nemzetellenes propaganda céljára használja ki, ami (...) községünkben sem közbiztonsági, sem pedig nemzetfenntartó

szempontból egyáltalán nem kívánatos.” A határozatot Ohmüller Márton plébános is megszavazta.

1938. december 5-én díszközgyűlés keretében – Fáy István főispán és v. Endre László alispán jelenlétében – adták át Hóman Bálintnak a vörösvári képviselő-testület által adományozott díszpolgári oklevelet. A határozatot három héttel korábban hozták, „egyhangú lelkesedéssel.” (Fél évvel előbb alkotta meg az országgyűlés az ún. I. zsidótörvényt, Hóman aktív közreműködésével.) Az indoklásban kiemelték a pilisvörösvári gyökerekkel is rendelkező kultuszminiszternek az ország kulturális intézményeinek fejlesztése terén szerzett „hervadhatatlan érdemeit”, „atyai jóságát”, „lángelméjét”, „nemzetmentő munkásságát”; főként pedig azt a „jóindulatát”, hogy a községi polgári iskola építéséhez „hatalmas” összegű államsegélyt és kamat nélküli kölcsönt biztosított.

1939 augusztusában, a képviselő-testület határozata alapján, keresztet (vitéz Máriahegyi János, Pilisvörösvár szülötte alkotását) helyeztek el a községháza tanácstermében. Az indoklás szerint a kereszttel a falu 97%-ban római katolikus jellegére, valamint – a válságos időkre tekintettel – a vallás mindenekelőtt való fontosságára kívánták a figyelmet felhívni. – Ugyanekkor, 1939. augusztus 21-én magasztaló szavak hosszú sorával fejezte ki „egyhangú hálás köszönetét” a vörösvári képviselő-testület közgyűlése Berencsváry Gyula magyar kir. őrnagy, pilisvörösvári lakosnak – a községi légoltalom, a nemzeti munkavédelem, testnevelés, lövészet, sport stb. frontján kifejtett tevékenységéért.

A pilisvörösvári képviselő-testület 1940. december 18-án elfogadta id. Richolm Péter helyi nyilaskeresztes vezér javaslatát, mely szerint a közgyűlés elé terjesztett ügyeket a jövőben nem csupán magyar, hanem német nyelven is ismertetni fogják.

*

A gondot-bajt, nélkülözést, az 1930-as években sűrűsödő több hetes vagy több hónapos fegyvergyakorlatra behívás nyűgeit, majd még inkább az 1939-ben kezdődő második világháború viszontagságait, a jegyrendszert stb. ideig-óráig feledtették a különféle, általában zenével kísért parádék, felvonulások, iskolai, anyák napi, hősök napi ünnepélyek, zászlószentelések, bérmlások, leventebúcsúztatók, rózsalányavatások, színelőadások, műsoros kabaréestek, búcsúk, lakodalmak, a párt- és egyesületi bankettek, az euforikus hangulatú revíziós gyűlések, a pályán és pályán kívül zajló futballcsaták. Mindenekelőtt pedig a bálók, a vérpezsdítő vagy éppenséggel lassú, érzelmes keringőkkel, tangókkal, marsokkal és polkákkal, önfeledt juhecolással s a csinos, suhogó, színes szoknyákban, helyes, pántos topánkáikban elnehezülten is igézően táncoló lányokkal, asszonyokkal...

Mindig nagy izgalmat tartogattak és sok érdekességgel szolgáltak a falu határában megtartott honvédségi hadgyakorlatok, valamint a vadászatok, olykor a külföldi követek egész sorával. A *Pilishegyvidéki Hírek* 1928. január 1-jei száma arról tudósított, hogy a karácsony másnapján megrendezett pilisvörösvári téli körvadászaton a résztvevők között egyaránt megtalálható volt gyárigazgató, megyei főispán, főszolgabíró, egyetemi tanár, bányamérnök, sőt Nagy Ipoly személyében a helyi plébános is. Az úri társaság, miután száznegyvenhét nyulat leterített, a köszénbánya tisztikaszinójában ült le pazar ebédhez, és vidám hangulatban éltette a vendégszerető házigazdát, Liposits János bányaigazgatót.

Az 1930. június 15-i bérmlásnak is megadták a módját. Az esemény előkészítésére vonatkozó dokumentumok alapján (ezeket a püspöki levéltárban őrzik) a Fő utca teljes szélességében diadalkaput építettek, ezenkívül még húsz osztagot is felállítottak a falu határában a Budapest felől érkező püspök fogadására. A Levente

kerékpáros szakasz 21 fővel, a P. S. E. kerékpáros raj 11 fővel, Soly-már akna kerékpáros szakasza 24 fővel, a B. K. S. C. kerékpáros szakasz 20 fővel, az Iparos Kör 30 fővel, a Katholikus Polgári Kör 15 fővel, a Katholikus Népszövetség 20 fővel, a Szívgárda 12 fővel, az Oltár Egyesület 15 fővel, a Cserkészek 15 fővel, a Vasutas csoport 10 fővel, a Bányász csoport 12 fővel, a Tűzoltó szakasz 13 fővel, a Lövész szakasz 30 fővel, a Vitézek és frontharcosok 30 fővel, a Levente gyalog díszszakasz 20 fővel, a Levente lovas szakasz 30 fővel, a Gazdák lovas osztaga 10 fővel tervezetett felsorakozni katonás alakzatban. A fogadáshoz a Mauterer-zenekar 18, a Chmell Vince által dirigált zenekar 24 zenésszel vonult eszerint fel. A több órás bérmálási ceremóniát négy alkalommal is három-három ágyú-lövéssel kívánták még emlékezetesebbé és látványosabbá tenni. (A bérmálást követő pazar program – a különböző delegációk fogadásával, a Herbst-vendéglőben rendezett nagyszabású lakomával, szabadtéri hittanvizsgával és egyháztanácsi üléssel, temetői körmenettel, fáklyás-zenés szerenáddal – a *Pilishegyvidéki Hírek* 1930. június 22-i számában olvasható részletesen, v. Sinka László tollából.)

A vörösvári népgyűlések közül jelentőségében valószínűleg ki-emelkedik az, amelyet a Felvidék egy részének visszacsatolása előtt rendeztek. (Hasonlóan az országszerte megrendezett gyűlésekhez.) A Pest Megyei Levéltárban őrzött *bizalmas iratok* tanúsága szerint a vörösvári főjegyző 1938. szeptember 26-án jelentette a járási főszolgabírónak, hogy „a felvidéki magyarok jogainak visszakövetelése és az önrendelkezési jog tényleges megvalósítása tárgyában” a tiltakozó nagygyűlést előző nap a Templom téren megtartották, s azon 2500-3000 ember vett részt. A nagygyűlés egyöntetű lelkesedéssel követelte a Felvidék visszacsatolását, s külön-külön táviratban üdvözölte Hitlert és Mussolinit, az aláb-

biak szerint: „Csehszlovákiában élő nemzetiségek önrendelkezési jogának bátor követeléséért hálával köszönti, és kéri további támogatását Pilisvörösvár község közönsége”. – A vörösvári frontharcosok csoportja – amelynek a nevében dr. Réthy Zoltán községi orvos mondott beszédet a gyűlésen – külön levelet fogalmazott, és ebben a két diktátort fellépésükért „mélységes tisztelettel és hálával” köszöntötték.

*

A község népességének összetételében már a századfordulótól kezdve jól érzékelhető változás zajlott le, ami az első világháborút követően – az elcsatolt területekről és az ország minden részéből érkező bányamunkások, iparosok, mérnökök, tanítók, hivatalnokok letelepedése révén – még markánsabbá vált. Az 1920-as évek végétől, az 1930-as évek elejétől a helyi párt- és egyesületi életet is a sokszínűség jellemezte. A szervezetek azonban majdnem kizárólag nacionalista, sovíniszta, antiszemita irányt követtek, beleértve a kormányzópárt (NEP/MÉP) helyi szervezését is, amelynek szűkebb-tágabb vezetésében szinte az egész községi elit részt vett, köztük iskolaigazgatók, aljegyzők, főjegyző, községi orvos, körállatorvos, ipartestületi elnök, bányaigazgató stb. Lényegében ugyanez mondható el a MOVE vörösvári szervezetéről is.

A falu szellemi-politikai életére nagymértékben nyomta rá a bélyegét dr. Réthy Zoltán községi orvos és Mihók Béla polgári iskolai tanár, igazgató közéleti munkássága. 1934 szeptemberében a járási fősolgabíró, mint a NEP helyi tekintélyes személyiségeit, mások mellett Mihókot és Réthyt is meghívta a vörösvári község házában tartandó bizalmas megbeszélésre. Réthy doktor versekben, újságcikkekben, beszédekben terjesztette nyugatellenes, irredenta, a szomszéd népeket gyűlölő és „a faji jelleg sajátos

zománcát” védő nézeteit. (*Pilishegyvidéki Hírek* 1928. június 24. és december 16., 1930. október 26. és november 23., 1931. március 29. stb.) *Égtájak* c. versében köntörfalazás nélkül vallja: „Nyugatra nem tekintek, Nyugat / nekem idegen föld marad.” Réthy Zoltán már az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején számos funkciót töltött be. (Noha nem volt népszerű a lakosság körében, például az 1933. novemberi képviselő-testületi választáson mindössze két szavazatot kapott a 465 szavazótól.)

Alelnöke volt a Magyar Nemzeti Szövetség pilisvörösvári körének, helyi elnöke a gróf Bethlen-féle Egységes Pártnak, később illusztris tagja a NEP-nek (amelynek rövid ideig választókerületi titkára is volt), választmányi tagja a MÉP-nek, alapítója és vezető főorvosa a Stefania Szövetség Pilisvörösvári Anya- és Csecsemő-védelmi Intézetének, tevékeny tagja a vörösvári népművelési bizottságnak, tagja a radikálisan antiszemita, náci irányzatú Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének, alapítója és ügyvezető alelnöke az „Ányos Pál” Irodalmi Körnek. (A „liberálisok” a Csokonaiba jártak...) A székesfehérvári püspöki levéltár adatai szerint – legalábbis az 1930-as évek végén – világi elnöke volt a vörösvári rk. egyházközség képviselő-testületének. Ezenkívül részt vett például a helyi frontharcosok szervezésében és vezetésében, s 1944 végéig viselte a MOVE pilisvörösvári szervezete elnöki tisztét.

Fajvédői mentalitása alig burkoltan mutatkozik meg 1940. június 30-án kelt jelentésében – a főjegyző július 3-i, a főszolgabíróhoz intézett leveléhez csatolva –, amelyet az után készített, hogy vitéz Endre László alispán elrendelte a házasság előtti orvosi vizsgálatot (rövidítve; kiemelés tőlem – P. S.): Községünkben fajegészségügyi szempontból szóba jöhet a magyar–sváb vegyesházasságok kérdése is. Erre vonatkozó két évtizedes tapasztalataim arra utalnak, hogy *ezen házasságokból* testileg és lelkileg ép, sokszor kifejezet-

ten szép és értékes utódok származnak, miért is ezen házasságok nem kifogásolhatók. A jelenlegi vizsgálati rendszer alkalmas arra, hogy a községet a házasság előtti kötelező vizsgálat gondolatához hozzászoktassa és a figyelmet a *fajegészségügy* fontos kérdéseire felhívja. – Ziegler Józsefné Nick Katalin szóbeli visszaemlékezésében Réthyt úgy jellemezte: *a háború előtt és alatt világoszöld volt, a nyilasokhoz hajlott, a háború után a vörösökhöz közeledett.*

Már csak illetősége okán is, valószínűleg Mihók Béla tollából származik *A magyar hét* című, *M.* szignóval jegyzett cikk, amelyet a fent említett régiós lap 1928. november 25-i számában közölt (részlet belőle): „Felhívjuk Pilishegyvidék lakosságát, hogy csak magyar szenet használjon. Ne tűrje, hanem feddje, korholja, gúnyolja ki azt a magyartalan magyart, ki itt, közvetlenül a bányák környékén ellenséges szenet vásárol.” – *Osztrák cirkusz, magyar tapsvezérek* címmel jelentek meg Mihók Béla alábbi, a faszizmust propagáló sorai, a *Pilishegyvidéki Hírek* 1928. december 2-i számában: „Fascizmusé a jövő. Annak ereje, világkormányzásra született képessége abban rejlik, hogy eszmét, ideált, gyomornál magasztosabb célt, misztikus akaratot, szívet, szeretetet ad a Világnak.” Erről, a „második renaissance”-ről máskor is vágyakozva írt. De Mihók nem csak újságcikkeivel tűnt ki; Réthy doktorhoz hasonlóan gyakran tartott hazafias szólamokkal megtűzdelt ünnepi beszédeket, valamint ismeretterjesztő előadásokat (1918-ban bebarangolta a Kizil-Kum sivatagot), sőt ünnepi rendezvényeken énekszámokkal, hegedűszólóval is fellépett. Felsőbb helyeken is meg lehettek vele elégedve, erre utal a *Pilishegyvidéki Hírek* 1929. február 17-i száma, mely szerint a kultuszminiszter megbízta őt *a svájci mintára való iskolaszánatórium pedagógiai megszervezésével.*

Akárhogy is, 1937 őszén Mihók Béla állami polgári iskolai igazgatót, a Nemzeti Egység Pártja pilisvörösvári (tizenkét községet

tömörítő) választókerületének akkori elnökét kemény bíráló érte. Ennek részletei nem ismeretesek. Ismert viszont Krammer János vörösvári községi bíró 1937. november 22-én kelt ún. hivatalos írásos nyilatkozata, amelyben úgy fogalmazott: „A legnagyobb felháborodással vettük tudomásul az Igazgató Úr ellen intézett jellemtelen támadást.” Ezután a bíró Mihók Béla egyéniségének ábrázolására szinte valamennyi létező dicsérő jelzőt felhasználta; ezek között szerepelt például, hogy puritán jellemű, szociális érzésű, izzó magyar érzésű, a hazafiságot rendületlenül hirdető és „a vezető állásban lévő tanfőúr mintaképe.” Nyilatkozatában a bíró hangsúlyozta, hogy mióta Mihók Béla áll a polgári iskola élén, azóta Vörösváron a magyar hazafias érzésben és a magyarosítás terén „nagy fokú emelkedés és megerősödés tapasztalható.”

Jelentős befolyással bírt Vörösvár politikai életére dr. Baross Endre pilisszántói földbirtokos, gazdasági főtanácsos, Gömbös Gyula barátja és bizalmasa, aki a község mentorának tartotta magát, s 1935-ben és 1939-ben a pilisvörösvári választókerület egyik országgyűlési képviselőjének választották. Elsősorban a kormánypárt (NEP, majd MÉP) választókerületi és helyi szervezete fölött bábkodott. Az antiszemita képviselő 1943-ban kifogásolta a „zsidókérdés lanyhulását”. Az 1930-as évek elején azonban még „csak” választókerületi elnök volt (ahogy a régiós lap aposztrofálta: „a Vezér, a mai kormányelnök [Gömbös] feltétlen híve”). A *Pilishegyvidéki Hírek* 1934. szeptember 15-i száma szerint, f. hó 8-án ebben a minőségében vett részt a NEP pilisvörösvári választmányi gyűlésén, amelyen a helyi szervezet új, kinevezett elnöke Bodnár Béla körállatorvos, az új vezetőtitkár Peller Márton lett.

Az 1930-as évek végén a hat szakosztállyal, 150-200 fővel működő MOVE, valamint a Magyar Élet Pártja (MÉP) és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) tanügyi csoportja mel-

lett megalakult a nyilaskeresztesek és a Volksbund szintén nagy létszámú szervezete. A MANSZ-tagok közül többen a MOVE-ba vagy a MÉP-be is beléptek. Pilisvörösvárt 1940-re valósággal át-szótták a szélsőségesen nacionalista-antiszemita szervezetek, amelyek a lakosság nagyobb részének a támogatását élvezték. Ehhez a közösséghez tartozott, ebben a „korszakban” élt például Kékesi Banadits János római katolikus kántor (zenész-komponista) és ifj. Berencsváry Gyula katonatiszt is; előbbi zeneművet komponált Mussolini dicséretére az abesszinok felett aratott olasz győzelem alkalmából, utóbbi tömeggyilkos lett 1942-ben a keleti fronton. A vörösvári volksbundisták, nyilasok és szimpatizánsaik épülésére szolgált – az egyéb országos orgánumokon kívül – a *Deutsche Zeitung* c. német nyelvű náci napilap és a hasonló szellemű régiós hetilap (1941-ben Szentendre–Pilishegyvidék, 1942-től Szentendre és Buda környéke néven). Ez utóbbinál, egy háború utáni igazoló bizottsági irat szerint, felvetődött német nyelvű kiadása is, de el-álltak tőle. Végére a németlakta községekben a *Deutsche Zeitung* megtette a magáét naponta.

***

Krausz Sámuel pilisvörösvári kereskedő 1945-ben az igazoló bi-zottság előtt úgy nyilatkozott, hogy 1937-től kezdve szenvedett üldözést. A „kellékek” ehhez ebben az időben már kétségkívül megvoltak. Az antiszemita légkört Darányi Kálmán miniszterelnök 1937. áprilisi szegedi beszéde, majd az ennek nyomán országszerte végrehajtott zsidóellenes razziák is táplálták. (A sajtókampányról nem is beszélve.) A hatóságok a vallásos zsidókban – és még in-kább a kevés külföldi állampolgárságú vallásos zsidóban – látták a legnagyobb ellenséget, ezért először rájuk szálltak.

*

A járási főszolgabíró az alábbi tartalmú levelet küldte a vörösvári főjegyzőnek 1937. november 17-én: Kutassa fel a községben található Talmud-Tóra iskolát és jelentse az adatait: működését mikor kezdi és mikor fejezi be; hány tanerővel dolgozik; köztük van-e külföldi állampolgár s ha igen, név szerint kik; növendékek létszáma; növendékek között hány külföldi van? „Általában pedig elrendelem, hogy a községben a külföldieket erélyesen ellenőrizze, és szükség esetén házról-házra járva állapítsa meg, hogy külföldi személy nem tartózkodik-e a községben. Lelkiismeretes munkát várok.”

A vörösvári főjegyző postafordultával, november 19-én röviden válaszolt: Pilisvörösváron Talmud-Tóra iskola nincs. A főszolgabíró levelének hátoldalára azonban kézírással az előljáráságon „rejtélyes” megjegyzéseket írtak egymás alá, ezek:

Ehrenfeld = Róna
magántanító
Grósz Dezső
Vámospércs
talmud tanító
1937. június óta
Illés = szerelő a bányában

(A fenti, a puhatolás során „gyanúsnak” ítélt személyek közül Illés Imre bánya-villanyszerelő – és egy szem fia, György – nem számított mélyen vallásos zsidónak, felesége pedig keresztény volt. Grósz Dezső feltehetően azonos Billitzer Jenő rabbihelyettes Grósz nevű bocherjával – tanítványával –, aki egy visszaemlékezés szerint az 1930-as években a bar-micvóra készítette fel a vörösvári és a környékbeli 13 éves fiúkat; a felfirkantott adatok szerint talán Vámospércsen született vagy ott lakott. Ehrenfeld alias Róna magántanítónak nincs nyoma más dokumentumokban.)

A T-T iskolák miatt roppantul aggodalmaskodtak a felsőbb hatóságok, még karácsony és újév között sem tudtak nyugodni. A tárgyban 1937. december 28-án a járási főszolgabíró továbbította a belügyminiszter ukázát a községi elöljáróságoknak, így: A Belügyminiszter Úr elrendelte a Talmud-Tóra iskolák fokozott figyelemmel kísérését. Felhívom, hogy az iskolák létesítését kísérsje állandó figyelemmel, és ha ilyet létesítenek, jelentse azonnal.

Néhány nappal később, 1938. január elején, a Pest megyei, és persze a vörösvári zsidók is, abban a kivételes szerencsében részesülhettek, hogy – kormánypárti notabilitások rokonszenvével és támogatásával is kísérsve – a közismerten ádáz zsidógyűlölő vitéz Endre Lászlót választották a vármegye alispánjává, az ország központi megyéjének első számú közigazgatási vezetőjévé.

Endre nem tétlenkedett, már január 25-i, a községi elöljáróságokhoz intézett megrovó levelében megengedhetetlennek nevezte, hogy a községi kötelékbe való felvételnél egyes képviselő-testületek elnézően bánnak az „idegen faji tulajdonságokkal bíró egyekkel.” Ezzel kapcsolatban a budakörnyéki járási főszolgabíró 1938. október 26-án, szintén a községi elöljáróságoknak címezve, levelében úgy fogalmazott: „Téves az a felfogás, hogy a község köteles kiadni a felvételi igérvényt annak, aki állampolgársága elvesztése előtt ottani illetőségű volt, ott született, vagy akinek a szülei ottani illetőségűek. Örüljenek, ha ezektől a nemkívánatos elemektől a gondviselés révén egyszer már megszabadultak, és ne segítsék elő helytelen törvénymagyarázattal a visszatérésüket.”

Pest vármegye kiskirálya 1938 karácsonya előtt, a nagybevásárlási időszakban, a vevők jobb orientálása végett elrendelte a keresztény üzletek, vendéglők, iparosműhelyek megjelölését. Pilisvörösváron azonban túlteljesítették a direktciót. Neisz Ferenc jelentése szerint december 24-re virradó éjjel ismeretlenek kék

festékekkel az összes falubeli zsidó üzletet szintén megjelölték, mégpedig nemcsak „zsidó” felirattal, hanem – a főjegyző bumfordi szavai szerint – „zsidó kereszttel” (azaz Dávid-csillaggal) is.

A járási főszolgabíró, ugyancsak az alispán rendelete alapján, a következő tartalmú levelet küldte a vörösvári főjegyzőnek az iparigazolványok és iparendelékek elvonásánál követendő eljárásról, 1939. január 28-án: Különösen a zsidó üzletekben tartott időszakos vizsgálatoknál a legszigorúbban járjanak el, és ezeket az iparosokat és kereskedőket szabálytalanság esetén haladéktalanul jelentsék fel. Az illetékes rendőri büntetőbírák ilyen ügyekben soron kívül hozzák meg az ítéletet, és amint három, illetve két jogerős ítélet van az iparos ellen, az ítéleteket az elsőfokú iparhatósághoz az iparjogosítvány elvonása végett haladéktalanul tegyék át. A zsidók arányszámát csak a fenti módon lehet csökkenteni, éppen ezért felhívom, hogy ezekben az ügyekben különös figyelemmel járjanak el.

Endre, valamint egyívású felettesei és alárendeltjei figyelmét semmi sem kerülte el a zsidók megszorításában. A zsidó nyomtatványkereskedők is szűrték a szemüket.

A járási főszolgabíró levele a vörösvári előljárásnak, 1939. szeptember 11-én: Nyomtatványok zsidó kézből való beszerzésének eltiltása. Egyes községek nyomtatványszükségletüket a paksi Rosenbaum, illetve a kunszentmiklósi Schwarcz zsidófajú tulajdonosok cégeitől szerzik be. A jövőben minden zsidó tőkével vagy zsidó vezetőséggel működő nyomdából való nyomtatvány beszerzésétől a legszigorúbban tartózkodjanak.

*

Endre László alispán működésének egyik jellemző dokumentuma az alábbiakban olvasható. A *Különleges zsidó munkaszolgálatosok erkölcsi ellenőrzése* tárgyában, 1940. szeptember 14-én kelt

bizalmas rendeletet a járási főszolgabíró továbbította a falvak vezetőihez. (Részlet):

„Tudomásomra jutott, hogy az úgynevezett különleges munkásszázadokba tartozó zsidók az elszállásolási és munkahelyeiken tapasztalatlan, könnyelmű, vagy nagy szegénységben élő keresztény magyar földműves- és munkáslányokat kisebb-nagyobb pénzszegekkel erkölcstelen üzelmekre bírják rá. Sőt merültek fel oly jelenségek, melyek azt a feltevést igazolják, hogy e cselekményeket nem csupán az amúgy is alaptulajdonságukat képező bujaságból követik el, hanem szándékos és tudatos rosszindulatból azért, hogy megbosszulják magukat a munkatábor intézményén.

Eltekintve attól a morális kártól, amit az ilyen esetek a lakosságban általában okoznak, mérhetetlen szégyent és megaláztatást jelentenek ezek magyar fajtánkra nézve és azt a jogos vélelmet kelthetik minden kívülről, hogy annyira hitványak vagyunk, hogy pénzért minden, még a női szemérem is megvásárolható. Nemzetünk jövője függ népünk erkölcsének és faji tisztaságának megóvásától. E zsidó–magyar vérkeveredésből tapasztalat szerint a legszerencsétlenebb és legkártékonyabb egyedek származnak erkölcsi, lelki, szellemi vagy testi fogyatékosokkal, és ez annál veszedelmesebb, mert az anya magyar neve révén – bizonyára a természetes apa nevének elhallgatásával – nem is lesz lehetőség félvérek felkutatására és ellenőrzésére.

E jelenségekre egyidejűleg felhívtam a katonai hatóságok figyelmét. Ez azonban egyedül nem elég. Az elszállásolás nem mindig laktanya- vagy táborszerűen történik, s a parancsnokok minden szigorúsága mellett is számos mód van a zsidónak a néppel való érintkezésre. Éppen ezért kötelességünk, hogy a magunk révén a lakosság felvilágosítására és a szörnyű következmények megismertetésére mindent kövessünk el.

Felhívom tehát, hogy Főszolgabíró Urak ez ügyben sürgősen hívjanak össze tiszti értekezletet, az más ügyek miatt is szükséges, és jelen rendeletemet részletesen ismertessék. Kapcsolják be a jegyzőkön keresztül a felvilágosítás és ellenpropaganda szolgálatába a község előljárói által a képviselő-testületeket, a keresztény egyházak lelkészeit, a tantestületet, a népművelést, a levante intézményt, a társadalmi egyesületeket, nőegyleteket, leányköröket stb. De éppen ilyen fontos, hogy a férfiegyesületek, a MOVE és a legényegyletek is örködjenek ezen veszedelem elhárításán. Ez a védekezés akkor sem lesz hiábavaló, ha a munkásosztagokat, akár ideiglenesen, akár véglegesen feloszlatták, mert amíg a zsidóság az ország területén szabad mozgást élvez, a zsidó ügynökök, kereskedősegédek, munkaadók, felügyelők részéről ez a veszély fenn fog állani. Különösen fel kell világosítani azokat a leányokat, akik zsidónál házicselédnek szegődnek el.

Felhívom, hogy a fentiek bizalmas ellenőrzésére a csendőrőrsparancsnokságokat is hívják fel azzal, hogy a tetten ért vagy a cselekmény szándékával alaposan gyanúsítható zsidó munkaszolgálatost katonai parancsnokságánál, a polgári egyént valamint az ilyen nőket az I. fokú rendőrhatósághoz állítsák elő és titkos kéjelgésért jelentsék fel.”

***

Nagy valószínűséggel az antiszemitizmus erősödése miatt, az 1930-as évek második felében jó néhány pilisvörösvári zsidó kiért az izraelita vallásból. A székesfehérvári püspöki levéltár adatai szerint 1936-ban keresztelkedett meg Farkas Terézia (özv. Farkas Herschné Lechner Helén lánya, akit sajnálatos módon kifelejtetem az első kötetben a vörösvári zsidók névsorából). 1937-ben Berán Anna és Reinitz Klára folyamodott a római katolikus egyházba való felvételéért. 1938 nyarán Farkas Izidór és felesége,

Platschek Katalin kérték két éves kisfiuk megkeresztelését. – 1941 februárjában, a fajvédelmi törvény küszöbön álló tárgyalása előtt özv. Feldmann Lajosné igyekezett elintézni, hogy fiait, akiket a húszas években zsidónak anyakönyveztek, de kevéssel a születésük után megkereszteltek, jogilag is ismerjék el kereszténynek.

*

A bizalmas iratok, valamint a mégoly hézagosan fennmaradt mutató- és iktatókönyvek bejegyzései tömörségükben is sokat elárulnak a pilisvörösvári zsidók helyzetéről. 1934–1938 között, a keresztény férfiak mellett, számos alkalommal hívták be a vörösvári zsidó férfiakat is – Illés Imrét, Porgesz Hermannt, Reinitz Lipótot és Ferencet – néhány hetes vagy egy-két hónapos fegyvergyakorlatra. (1934–37-et most átugorjuk.) Reinitz Lipót részére 1938. augusztus 3-án, az ugyancsak zsidó Rein Józsefnek – merthogy egy másik, keresztény sváb Rein József is élt a faluban – 1938. szeptember 30-án kézbesítették a behívójegyet, a „fokozódó” felvidéki helyzet idején. A honvédelmi miniszter rendelete alapján 1938. október 17-én reggelre az összes 1909–1911 között született nem tényleges tisztet és legénységi állományú egyént behívták a katonaisgazolványukban megjelölt csapattestükhöz. A mozgósítás miatt az 1909-es születésű Reinitz Ferencnek is be kellett volna vonulnia az Esztergomban állomásozó 3. kerékpáros zászlóaljhoz, de a Budapestvidéki Kőszénbánya az ő és még 19 műszaki szakalkalmazott társa számára mentességet javasolt. Reinitz Ferenc, aki végzettségére nézve vilanszerelő volt, 1934 óta dolgozott a bányánál, mint földalatti motorkezelő. 1939 márciusában Porgesz Hermann „gyalogos” és Reinitz Ferenc ismételen behívójegyet kapott.

1939-től kezdve (azonban 1941-ig nem kizárólag!) gyakran vontatták be a zsidó férfiakat – orvosokat, írókat, mérnököket is –

néhány hónapos fegyvertelen munkaszolgálatra, amelynek keretében főleg építkezéseken, útépitésen és a mezőgazdaságban használták őket, s a munkaszolgálatosokat gyárak, vállalatok, önkormányzatok ingyen kiigényelhették. 1941 tavaszáig, Jugoszlávia megszállásáig, mindnyájan az országon belül és a visszacsatolt területeken dolgoztak, néhol a közelben lakók hétvégén haza is mehettek, sok helyen viszont a *keret* antiszemita, szadista parancsnokai és tagjai kínozták és megalázták őket.

A vörösvári Reinitz Lipótot 1940 nyarán – kevéssel Észak-Erdély visszacsatolása előtt – ismét behívták a hadsereghez. Amint feleségének a 12. sz. tábori postáról küldött augusztus 4-i leveléből kiderül, az ugyancsak vörösvári „Matausz Kálmánnal és a Stekl fiúval, a pékkel” osztották egy szakaszba a 2/1. zászlóalj III. századánál, és mint gyalogos katona szolgált. Kissé homályos értelmű bejegyzést rögzített a pilisvörösvári bizalmas iktatókönyv ugyanennek a hónapnak a közepén. „Reisz Fülöp [ő volt a zsidó], Timár Vendel és Zsigmond Sándor felsz. meghagyásai, érk.: 1. honvéd hadtesttől VIII. hó 14-én.”

1940. augusztus végén Budapestre, a 8. hadkiegészítő parancsnokságra hívták be Reinitz Ferencet; szeptember elején pedig Pestszentlőrincre, a 4. hadkiegészítő parancsnokságra Porgesz Hermann. Alig szerelt le, szeptember 18-án újra behívójegyget kapott Reinitz Lipót Pestszentlőrincre. – 1941 tavaszán egyszerre, „azonnalra” – ezúttal már minden bizonnyal fegyvertelen munkaszolgálatra – hívták be Reinitz Lipótot és Györgyöt, dr. Nussbaum Lászlót és a 40 éves Ehrenfeld Samut. 1942-ben szintén „azonnalra” szóló behívójegyget kapott Krausz Sámuel. A dokumentumokban nincs nyoma, de valószínűleg 1942-ben vitték a keleti frontra Ehrenfeld Samut, Weisz Dezsőt, Szikla Istvánt, Reinitz Györgyöt, Porgesz Dezsőt és 1943-ban Reisz Ármint. Szikla Istvánt különleges zász-

lójába, vagyis büntetőalakulatba sorozták. 1942-ben vonultatták be újra Nussbaum doktort, akinek a Sepsiszentgyörgy–Auschwitz–Mauthausen–Gunskirchen–Veszprém–Szibéria állomásokon keresztül vezetett vissza az útja 1956-ban.

*

A veszélyt érezve számos vörösvári zsidó család fordult magyar állampolgárságukat hivatalosan is igazoló bizonyítványért vagy ami ennek előfeltétele: községi, illetőségi bizonyítványért. Ezt tette például 1939-ben Farkas József, Farkas Izidor, Rein József és Schreiber Manó, 1940-ben pedig Maszler Lipót és Weisz Ede. Schwarcz Gyula 1940-ben útlevét kiadását kérelmezte. (Valószínűleg nem kapta meg.) Többen az első világháború tűzharcosainak járó Károly-csapatkereszt viselésének jogát kérvényezték, változó sikerrel. (Az érem tulajdonosa némi kivételezésben részesült a zsidótörvények végrehajtásánál.) Maszler Lipót, Reisz Mór és Reinitz Dezső részére a Károly-csapatkereszt viselését a hatóságok engedélyezték.

A zsidó kereskedőkkel és iparosokkal szemben folytatott zaklatások, amelyeket 1939-es bizalmas rendeletében embereinek az alispán lényegében előírta, a vörösváriak közül főként Ehrenfeld Zsigmond épületfa-kereskedőt és Balogh Sarolta szatócsnőt érték. Mindkettőjüket végrehajtások, árverések, behajtások elrendelésével, jelzalog bekebelezéssel stb. igyekeztek megszorítani. Többször indítottak eljárást Porgesz Irén női fodrászmesterrel szemben, első ízben 1940 augusztusában, dr. Réthy Zoltán községi orvos jelentette föl, kihágás miatt. (A kihágás konkrét esete nem ismert.)

1942 tavaszán csendőri presszióval próbálták jobb belátásra bírni a vörösvári zsidókat. A budakörnyéki járási főszolgabírói iratok tanúsága szerint 1942. április 29-én Neisz Ferenc vörösvári főjegyző

az alábbi tartalmú „Bizalmas” levelet küldte a főszolgabíróhoz (kissé tömörítve): A f. hó 10-én megtartott járási tisztí értekezleten kapott szóbeli rendelkezésekre jelentem, hogy a községemben lévő nyolc iparendedéllyel rendelkező zsidót bizalmasan felhívtam arra, hogy a kapott rendelkezések szerint iparendedélyükről mondjanak le. Nevezettek előttem, Csomor István közigazgatási aljegyző és Koronkay József csendőrtiszthelyettes előtt kijelentették, hogy hajlandók iparigazolványukról lemondani, de a kiárúsításra kérnek hathavi határidőt, amely után önként lemondanak, továbbá kérik, hogy ezen hathavi időtartam alatt iparigazolványuk, ill. engedélyük birtokában maradhassanak.

A jelentésben Neisz főjegyző egy kimutatást is csatolt a zsidó iparendedélyesekről, 1941. december 5-i kelettel:

Ehrenfeld Zsigmond épületfa-kereskedő	Horthy M. út 1.
Jelinek Józsefné rőföskereskedő	Pacsirta u. 1.
Krausz Sámuel vegyeskereskedő	Pacsirta u. 13.
Porgesz Irén női fodrász	Fő u. 42.
Porgesz Lajos vaskereskedő	Fő u. 42.
Reisz Fülöpné Weisz Szeréna rőföskereskedő	Pacsirta u. 27.
Reisz Mór kött-szövött textilárakereskedő	Fő u. 46.
Schreiber Manó rőföskereskedő	Akácfa u. 22.
Schwartz Gyula vegyeskereskedő	Fő u. 199.

A listán furcsamód nem szerepel Balogh Sarolta szatócsnő. Weisz Henrik engedélyét 1941-ben törölték. Tény, hogy a hatóságokkal való tárgyalást követően, még 1942-ben Porgesz Irén iparigazolványát visszavonták, Jelinek Józsefné, Reisz Fülöp és Schwarcz Gyula lemondott iparáról. Egy 1943 januárjában, az alispán részére készített járási kimutatás szerint viszont még 1941-ben visszavonták a vörösvári Reisz Fülöpné, Krausz Sámuel, özv. Jelinek Józsefné,

Ehrenfeld Zsigmond, Schreiber Manó, Reisz Mór, Balogh Sarolta és Weisz Henrik iparjogosítványát, de a határozat ekkor csupán Weisz Henrik esetében vált jogerőssé.

*

Kevéssel az 1942. április 10-i csendőri „fedezettel” megtartott tárgyalás után Porgesz Lajos is lemondani kényszerült iparáról. Nem önként és dalolva mondott le. 1942. június 22-én éjjel ugyanis nyilasok egy csoportja a lakásán megtámadta a Porgesz családot, és kis híján agyonverték őket. Porgesz Lajos szeptemberben meghalt. A *8 Órai Újság* 1943. május 5-i számában így számolt be erről: (Megj.: Gegliter helyesen *Gechter*)

A Pestvidéki Törvényszék vitéz *Somody*-tanácsa mára tűzött ki tárgyalást *Gegliter* Lőrinc 22 éves kazánfűtő és *Hoffer* Ferenc 21 éves munkás bűnügyében, akik ellen az ügyészség *szándékos emberölés büntettének kísérlete* miatt emelt vádat. A vádirat szerint *Peko* István nevű ismeretlen helyen tartózkodó társukkal együtt múlt év június 22-ére virradólag Pilisvörösvárott betörték *Porgesz* Lajos 63 éves nyugalmazott bányatisztviselő lakásába, akit *családjával együtt agyon akartak verni*, de megzavarták őket. A tárgyalás megnyitása után az elnök ismertette a vádiratot.

Eszerint *Porgesz* Lajos együtt lakott a Fő utca 42. szám alatti házban feleségével, *Schreiber* Gizellával, továbbá leányával, *Porgesz* Irén fodrásznővel és fiával, *Porgesz* Dezső tanítóval. A vádlottak bosszút akartak állani Porgeszéken, mert Porgesz nem akart kiköltözni a lakásából, illetve a házban lévő üzlethelyiséget nem akarta átengedni nekik. Az esetet megelőzőleg több fiatalember *nyilaskeresztes jelvényvel festette be a ház falát és megfenyegette Porgeszéket, jobb lenne, ha elköltöznének a községből.*

Amikor Porgeszék ezekre a fenyegetésekre nem hederítettek,

Peko István elhatározta, hogy megtámadja őket. A kocsmában felszólította Geglitert és Hoffert, hogy legyenek segítségére. Hatalmas dorongokkal felfegyverkezve indultak útnak. Peko a *husánggal bezúgta a hálószoza ablakát*, majd rászólt Hofferre, másszon be az ablakon keresztül és *kergetse ki az egész családot az udvarra, ahol ők elintézik*. Hoffer be is mászott a hálószobába, ahol az egyik ágyon Porgesz Lajos feküdt, aki már régebben súlyos gyomorfekélyben szenvedett. *Hoffer kiráncigálta az ágyból, öklével agybafebe verte és úgy hasbarúgta, hogy a bányász eszméletlenül esett le a földre. Hoffer ezután a tanítót ütötte le, őt is összerugdalta, úgyhogy Porgesz Dezső is eszméletét veszítette*. A nagy zajra elősietett a szomszéd szobából Porgeszné és leánya. Hoffer most őket akarta megtámadni, de mindketten kirohantak a sötét udvarra. Porgeszének sikerült is elmenekülni, *leányát azonban az udvaron lesben álló Peko István a kezében lévő doronggal úgy fejbevágta, hogy Porgesz Irén koponyája betörött*. A támadók ekkor elmenekültek. A súlyosan sérülteket kórházba vitték, ahol később Porgesz Lajos, akinek gyomorfekélye súlyosbodott, *meghalt*.

Tekintettel arra, hogy a kórházi orvosi látlelet szerint az öregebbel elszenvedett sérülései összefüggésben látszanak állni a halál bekövetkeztével és mivel a törvényszékhez olyan bejelentés érkezett, hogy Peko István tartózkodási helyét megállapították, a törvényszék a mai tárgyalást elnapolta és a legközelebbi tárgyaláson mind a három vádlottat egyszerre vonja felelősségre.

A lap azonban nem számolt be a további fejleményekről. Az ügynek mindenesetre három helyen is megvannak a nyomai a Pestvidéki kir. Törvényszék és a Pestvidéki kir. Ügyészség 1942–43. évi mutatókönyveiben. Egy helyen *Gechter Lőrinc és társai emberölési kísérlete*, két helyen *szándékos emberölés* címen szerepel. Maguk az akták azonban nincsenek meg.

Pilisvörösvári lakosok visszaemlékezései

Szauter B.: A nyilasok a zsidók közül nemcsak Porgeszéket vették össze, hanem pl. a Mozi közben lakó „öreg” Reisz-házaspárt is. (Talán Reisz Mór rőföskereskedő apósát és anyósát: Kohn Ignácot és Mendelsohn Saroltát. Ha így történt is, ők megérték az 1944. májusi elhurcolásukat... – P. S.)

Zs. Dobozy Erzsébet: Amikor Gechter apjának a tudomására jutott fia „csínytevése” a Porgesz család összeverésében, állítólag azt mondta svábosan: *Jaj, ez a tyerek milyen vicces dolkokat csinál...*

Kovács Istvánné Breier Erzsébet: Porgesz Lajos bácsit ismerem. Egyszer a Zöldfa utcai Manhertz-féle vendéglőben rendezett karácsonyi műsort, amiben a gyerekei is segítettek neki. Szintén ebben a Zöldfa utcai vendéglőben szoktak összejönni a vörösvári nyilasok, de arra nem emlékszem pontosan, hogy melyik évben vagy években, mert többször is helyet változtattak. Azt tudom, hogy eleinte az Angeli köz egyik épületében tanyáztak.

M. R.-né: A nyilas központ először csupán egyetlen helyiségből állott az Angeli köz egyik házában. Mi pár házzal odébb laktunk. Vasárnap délelőttönként összejött ott húsz-huszonöt nyilas, gyűléseztek, énekeltek, és mi, gyerekek az eperfán velük együtt énekelünk. 1944-ben a Fő út és az Angeli köz sarkán állt a nyilas ház, ez a zsidó Porgeszék korábbi bérleménye volt.

Krupp János (Kossuth Lajos köz): 1943 körül, egy téli délután Szálasi Ferenc, a nyilaspárt vezére egymotoros repülőgéppel érkezett Vörösvárra. Gépe a község szélén elterülő mezőn szállt le. Ő maga fess katonatiszti egyenruhát viselt, fogadására kb. ötven ember gyűlt össze. Az üdvözlések után egyenesen a Fő utcai nyilas központba ment (a postától Pest felé az ötödik-hatodik ház), ahol beszédet mondott. Ezt követően Szálasit és kíséretét a helybeli

Fetter hentes látta vendégül. Különben a vörösvári nyilasok zöme söpredék ember volt, némelyik munkakerülő, illetve nincstelen.

Solyosi Márton: A vörösvári nyilasok zöme „aljanép” volt. Többször masíroztak az utcán. Horthy Miklós bukása után lényegében átvették a hatalmat, szinte uralkodtak a faluban. Nyilaskezes fekete egyenruhájukban, simléderes fekete sapkájukban peckesen jártak és a csendőrség helyett ők formáltak jogot a rendfenntartásra. Egy időben Richolm Péter volt a vezetőjük; nagy gazember.

Kovács Istvánné Breier Erzsébet: 1944 végén, ahogy Pest körül egyre szorult a hurok, a soroksári nyilasok közül jópáran Vörösvárra jöttek, itt húzták meg magukat egy ideig, padlásokon, pincékben aludtak. Ennivaló alig akadt abban az időben, ezért egy alkalommal betörték az istállónkba és az akkori vörösvári nyilas főnök, Linkh közreműködésével levágták a tehenünket, a húst pedig egymás és a jó ismerőseik között szétosztották. Nem mertünk panaszt tenni. Linkh tudta, hogy mi vár rá, és mielőtt még bejöttek a szovjetek, elpucolt a faluból.

*

A zsidó sírok rongálását és a különféle fenyegetéseknek, nyilaskezeseknek a zsidó házakra, üzletre mázolását legkésőbb 1938-ban kezdték Vörösváron. Egy-két évvel később, ahogy ország-szerte, szinte bevett szokás lett az ablakok bedobálása, és időnként az utcán is inzultáltak a zsidókat. (Esetleg ilyen cselekményekre utalnak az 1940. és az 1942. évi mutatókönyvek szűkszavú bejegyzései: „Ehrenfeld Salamonné [helyesen: Samuné] sérült kihallgatása”; „Illés György sérült kihallgatása”; „Reinitz Dezső sérült kihallgatása”). A piliscsabai Trecska Imréné Bánk Hermina szóbeli visszaemlékezése szerint, egy alkalommal a vonaton utazva látta, amint egy férfi megragadta a vörösvári Billitzer kántor szakállát,

és mocskos zsidónak nevezte. Sokat elárul a vörösvári állapotokról a kántor leányának, Billitzer Ellának a levele, amelyben azt írta keresztény barátnőjének, Nick Katinak a budafoki gettóból (Ziegler Józsefné Nick Katalin szóbeli közlése): Boldogok és nyugodtak vagyunk. Mintha álomban élnénk.

*

1942-ben a vörösvári zsidóknak egyéb súlyos hatósági atrocitásokat is el kellett szenvedniük. Az 1945-ben keletkezett igazoló bizottsági iratok szerint, Krausz Sámuel vallomása alapján, 1942-ben Csomor István aljegyző zsidó származásuk miatt 16 személyt a csendőrség útján hat hónapra internáltatott, és csak mások közbenjárására engedték őket szabadon két hét múltán a budapesti Mosonyi utcai toloncházból. Ugyancsak 1942 decemberében az aljegyző valamennyi zsidót összeszedette hólapátolásra, munkájukat személyesen ellenőrizte, a vonakodókat internálással fenyegette meg. Ezenfelül azokat, akik – a fronton lévő munkaszolgálatos férjük vagy fiuk okán – hadisegélyért jelentkeztek, durván elutasította vagy szintén internálással fenyegette meg. Kijelentette azt is, hogy szeretne megszabadulni az egész zsidó bandától és a kommunistáktól.

Az aljegyző a vádakat nem tagadta, hanem azzal védekezett, hogy felsőbb utasításra járt el. (A „felsőbb utasító” neve az iratokban nem szerepel.)

*

A pilisvörösvári csendőrőrs, Ulczinger Lőrinc szabadságos frontkatonára (civilben pékmester) feljelentése alapján, 1943. január 30-án bűnvádi eljárást indított Szikla Margit ellen – a Don menti harcokkal kapcsolatos *valótlan hírek koholása miatt*. A nyomozás során csatolták a helybeli Neubrandt József órás-mester és Sodró

(Schreck) Istvánné Neubrandt Mária saját kézírással készült vallomását is. A nyomozást az őrs részéről Koronkai József és Kádár József csendőrök végezték, ún. bizalmi egyénnek két községi tűzoltót kértek fel. A tanúvallomások lényegi részét Szikla Margit azon neki tulajdonított kijelentései képezték, melyek szerint a Donnál – ahol Sodróné férje is harcolt, és ahova Ulczingernek a szabadsága letöltése után vissza kellett térnie – a magyar és német csapatok rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek („egész hullahegyek vannak”), és a szovjetek folyamatosan törnek előre. (Ulczinger feljelentésében és Sodróné vallomásában az is szerepelt, hogy amikor Szikla Margit náluk járt, elővett egy orosz térképet és megmutatta azon a magyar tűzvonalakat; előbbtől pedig a fronton elpusztult munkaszolgálatos bátyja, Szikla István elhalálozási körülményei iránt is érdeklődött.)

Az ügyészség 1943 júliusában, *valótlan hír terjesztésének* vétsége miatt vádat emelt Szikla Margit ellen, aki a Pest megyei kir. törvényszék 1943. október 21-i, Vörösváron megtartott tárgyalásán tagadta a terhére rótt cselekményt, és az eljárás megindítását azzal hozta összefüggésbe, hogy zsidó lévén sokan gyűlölik őt a faluban. A bíróság mindenesetre bűnösnek találta – olyan hír koholásában, amely alkalmas volt a közrend és nyugalom megzavarására –, és 100 pengő pénzbüntetésre ítélte. Az ügyészség súlyosbításért fellebbezett. Az ügy végül a Kir. Ítéltábla elé került. Addigra csupán Sodróné tartotta fenn a vallomását, ő is csak részben. Ulczinger Lőrinc elmondta, hogy a vörösvári csendőrőrsön eleve elferdítve írták le a vallomását, és emiatt a jegyzőkönyv felolvasásakor már ott, helyben tiltakozott. A Tábla 1944. május 19-én, bizonyíték hiányában, Szikla Margitot az ellene emelt vád alól felmentette.

Rá egy hétre Vörösvárt zsidótlanították. Az írásba foglalt bírói végzés kézbesítésekor Szikla Margitnak már csak a hült helyét ta-

lálták. A vörösvári postai kézbesítő július 9-én jelentette: „a címzett zsidó (így!) Budafokon lakik.” Budafokra szeptember 4-én érkezett meg a küldemény, az ottani postás az átvételi jegyre szintén ráírta értesülését: „Jelentem, hogy a címzettet ismeretlen helyre vitték.” – Egyik *jelentés* sem felelt meg a valóságnak. Szikla Margit 1944. május utolsó hetében, belügyminiszteri engedéllyel, édesanyjával és nővérével Pestre költözött. A bírósági végzés kézbesítésének idején egy csillagos házban lakott.

Szikla József izr. hitközségi elnök kevéssel a Vörösváron rendezett törvényszéki tárgyalás első fordulóját megelőzően, 1943. október 4-én elhunyt. Az egyébként is szívbeteg férfi halálát munkaszolgálatos fiának a keleti fronton 1942 őszén bekövetkezett pusztulása és leányának meghurcolása nyilvánvalóan siettette.

*

A Pest Megyei Levéltárban, Pest vármegye Központi Igazoló Bizottságának 1945–1946. évi iratai között, a 803. sorszámom található *dr. Kecskeméthy Zoltánné Szabolcs Aranka* pilisvörösvári áll. elemi iskolai tanítónő két levele, amelyekben arra válaszolt, hogy 1944 végén miért hagyta el a községet. – A fiatalasszony úgy fogalmazott, hogy férjének, aki a Belügyminisztériumban dolgozott, a szovjet csapatok előnyomulása miatt a Szálasi-kormánnyal át kellett települnie nyugatra. Házastársa válást helyezett kilátásba, ha nem tart vele, ezért végül is úgy döntött, követi párját. Elhatározását erősítette, hogy férje távollétében őt magát és nyolc hónapos kisgyermekét a „volksbundista és nyilaslakta Pilisvörösváron nagy veszély fenyegette”, konkrétan (második levél): „a volksbundista svábok már több ízben életveszélyesen megfenyegették az iskolában tanúsított németellenes magatartása miatt.” (Az igazoló bizottság egyébként nem fogadta el a tanítónő magyarázatát.)

A vörösvári volksbundisták arroganciájáról tanúskodnak egy piliscsabai asszony szavai is.

Máté Pálné Terhesi Gizella visszaemlékezése a *Más Újság?!* 2000. májusi számában (kissé rövidítve): „Tizenhat évesen, 1936-ban a Kender-Jutában kezdtem el dolgozni. Nem sokáig tűrtek meg, közölték: *Te nem vagy sváb, nem vagy közénk való!* Ezután a Hazai Likörgyárban kaptam állást, itt nagyon rendesen bántak velem. Férjhez mentem, kisfiút szültem, aki öt hónapos korában meghalt. Később ismét babát vártam, de továbbra is bejártam dolgozni. Egy alkalommal Pilisvörösváron volksbundista lányok erőszakkal le akartak szállítani a vonatról. Mondtam nekik, hogy terhes vagyok, dolgozni megyek, nagy szükségem van a munkára és a keresetre. – Akkor álljak fel – parancsolták. Kényszeredetten felálltam, pedig már mindenórás voltam. Jutka lányomat 1944-ben szültem meg.”

Mindenki persze a volksbundisták közül sem volt ördög.

Krupp János vörösvári lakos visszaemlékezése: Az 1940-es évek elején egyszer tanúja voltam annak, amint az egyik, kissé „hóbor-tosnak” látszó Ehrenfeld fiút hasonló korú keresztény kamaszok hajszolták és közben csúfolták, zsidózták a Fő utcán. A gyerek egy idő után nem bírta tovább cérnával, és beszaladt a Manhertz nevű volksbundistához, aki védelmébe vette őt.

*

A zsidó származású, de katolikus vallású Szebenyi (Schweitzer) Olga 1931-ben végezte el az óvónőképzőt. Az ezt követő néhány kalandos év során – Budapesttől Szászváron át Rábahídvégig és vissza Budapestig – volt nevelőnő, orvosasszisztens, menedékház-vezető, helyettesítő óvónő, ápolónő, Spielschule-vezető és internátusi felügyelő. Vörösváron 1936-ban kezdett dolgozni

a Vöröskeresztes Napköziotthon óvodájában. Vallomása szerint sokrétű óvónői munkája mellett részt vett a község szociális akcióiban, elrendezett számos vadházasságot, elintézte másfél tucat „törvénytelen” gyermek törvényesítését és vezette a helyi katolikus leánykört is. Az igazoló bizottság számára 1945-ben írt levelében, amelyben a fentiek is olvashatók, a leánykört a Volksbunddal szemben *az egyetlen komoly ellenállási mozgalomnak* nevezte, nyilvánvalóan erős túlzással.

Részlet Szebenyi Olga leveléből, amelyet a Szentendrei Városi és Járási Igazoló Bizottság iratai között a 161. számon iktattak. (Néhány helyen az esetlegesen értelemzavaró szórendet korigáltam.)

Azonkívül a falu nagylányaival foglalkoztam, 14 évtől felfelé. Vezettem az egyházközségi Leánykört (KALÁSZ), 80-120 lány volt a kezem alatt, akiket mindig igyekeztem magyarnak nevelni anélkül, hogy az akkor már erősen érződő túlzott nacionalizmus hálójába kerültünk volna. Emiatt sokszor támadt ellentétem a MANSZ (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége), a MOVE és más egyesületek vezetőivel, akik szerették volna befolyásukat nálunk is érvényesíteni. Mi azonban megmaradtunk függetlenek. Merem állítani, és bizonyítani tudom, hogy a községben ez a leánykör volt az egyetlen komoly ellenállási mozgalom a Volksbunddal szemben, amelynek tagjai nem szüntek meg agitálni ellenem. Hogy ezek a községben, más községekhez viszonyítva, aránylag oly kevés eredményt tudtak felmutatni, az a Leánykörnek köszönhető.

Emiatt természetesen nem voltam népszerű ezen a fronton, és sok kellemetlenségem volt. 1944. március 19. után már nyíltan ellenem fordultak, nem egy esetben beverték az ablakomat és a nyilasokkal karöltve felváltva mázoltak különféle dolgokat a lakásom falára. Április 1-jén családi okokból Pestre kellett jönnöm. És ez volt a szerencsém, másképp már nem tudtam volna a községből

kijönni, és nem menekültem volna meg a deportálástól. Hiszen a zsidótörvényből következő folytonos adatszolgáltatás révén akkor már az egész község tudott a származásomról, úgyhogy Endre László alispán rendelete következtében Vörösváron tőlem vették el először a rádiót.

1944. április 1-jétől Budapesten, azaz Budán tartózkodtam, bujkáltam, és csak a csoda mentett meg az elhurcolástól. Testileg-lelkileg tönkrementem.

Csendőrök a vörösvári őrsön az 1940-es évek elején
(A név mellett a szolgálat biztos dátuma)

Bakos Imre törzsőrmester	1944
Balogh Géza	1944
Bata Gergely	1944
Frank Andor	1942–43
Gecser József szakaszvezető	1942–43
Gombás Gyula főtörzsőrmester	1944
Gömöri János őrmester	1942–43
Kádár József I. csendőr	1943
Koronkay József tiszthelyettes	1942–43
Kováts István II. próbacsendőr	1942–43
Lázár Vince	1942–43
Mikus József	1944
Palotás Pál őrmester	1942–43
Siklósi Mátyás	1944
Tóth Ambrus	1944
Tózsér Mihály őrmester	1944
Újvári István	1944

Szemelvények a *Szentendre és Buda környéke* c. lapból
1942. február – 1944. március

1942. február 11.

Vasárnap délután 4 órakor a csillaghegyi plébániatemplomban engesztelő szentségimádás lesz a káromkodásért (sic!). A káromkodás ellen indított mozgalmat országszerte nagy érdeklődés kíséri.

1942. február 25.

Tanít-e zsidó a szentendrei polgáriban? Dr. Óvári József orvosról van szó, aki egészségtant tanít és az internátusban a gyermekek egészségére felügyel. „Anyakönyvi kivonatát nem láttuk, arra nem is vagyunk kíváncsiak, de az már érdekelné minden olvasónkat, hogy tényleg zsidófajú-e, avagy tartozott-e ahhoz valamikor. Mert ha így igaz, akkor követeljük, a magyar gyermekek mellé keresztény magyar orvos állítását.”

1942. március 4.

Zsidó az építőállványon. Steinbach Béla – iparendedély nélkül – ismét munkát vállalt Csillaghegyen. „Mivel Steinbach Béla iparendedély nélkül dolgoztat, adót nem fizet, követeljük, hogy a hatóság kontárságért, adóeltitkolásért indítson ellene eljárást. Adatokat az Ipartestület elnöke és az építési szakosztály tagjai bőségesen adnak.”

1942. március 11.

Egy zsidó üzlettel ismét kevesebb lett – Csillaghegyen. „Lapunk hívta fel a figyelmet Sohr Izsóné csillaghegyi zsidó cipőáruházára és iparendedély nélküli cipészipar gyakorlására s a hatóságok azonnal intézkedtek is. Dr. Irányossy-Knoblauch Virgil korábbi

főjegyző jelentésére a járási főszolgabíró (...) azonnal eltiltotta az ipar gyakorlásától és cipőkészletét lefoglalta.”

1942. március 25.

Kállay Miklós miniszterelnök bemutatkozó beszédéről: „Azt mondotta a miniszterelnök – és ebben kétségtelenül igaza van –, hogy a zsidóság az elmúlt évtizedekben mint egy átnemeresztő réteg tódult be a magyar társadalom alsó és felső rétegei közé. Ezért nem juthatott pl. a magyar parasztság nagyobb tömegekben a felsőbb osztályokba. Egészen természetes, hogy a zsidókérdés nemcsak társadalmi, hanem faji probléma is, amelynek főleg szociális és gazdasági vonatkozásai vannak.” Kállay Miklós miniszterelnök ismertette azokat a terveket, amelyek megvalósításával a kormány a magyar föld birtokosai és haszonélvezői közül kívánja a zsidóságot kiszorítani. Ezért adta ki rendeletét a zsidó tulajdonban lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanok zárolásáról, amely csupán előkészítője az összes zsidó birtok kisajátítását célzó és küszöbön álló törvényjavaslatnak.

1942. április 1.

Zsidónak tekintendő személy az első fokú iparhatóság engedélyével vehet bérbe, illetőleg használatba üzlet-, vagy üzem céljára szolgáló olyan helyiséget, amelyet 1941. augusztus 1-én nem bérelt vagy használt. • Szombaton este a MÉP (Magyar Élet Pártja) pilisvörösvári szervezete Herbszt János elnökletével vezetőségi gyűlést tartott. A tanácskozáson részt vett és beszédet mondott Baross Endre országgyűlési képviselő is, aki kijelentette: Magyarországon három ember tud mindent: a Kormányzó Úr, a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter. A Volksbunddal kapcsolatban – nagy helyeslés közben – megállapította, hogy *az több mint politika*. Pilis-

vörösvárról szólva úgy fogalmazott, hogy a községet második szülőfalujának tekinti, „és olyan utat fog számára kijelölni, amelyen ha halad, boldogulni is fog”. • A csillaghegyi MOVE az összes tagjait nagyszülőikig igazolta.

1942. április 8.

Pilisszentivánon 11 férfi visszavette korábbi német családnevét.

1942. április 22.

A Roessemann Sportegyesület tagjait nagyszülőikig igazolta.

1942. április 29.

Pilisszentiván községben újabb öt személy változtatta vissza németre családnevét.

1942. május 6.

Pilisvörösváron beszüntette iparát Porgesz Irén női fodrász. • A kereskedelem keresztényé tétele. „A zsidóság gazdasági magatartása szemben áll a keresztény erkölccsel: ezért van antiszemitizmus és ezért volt szükség zsidótörvényre (...) Azért vetjük ki a zsidókat pozícióikból, hogy *tisztább legyen az üzleti erkölcs.*” • „Minden téren az előre megállapított módon, sőt sok tekintetben az eredetileg tervbe vett ütemnél gyorsabban folyik a zsidótörvény [1939. IV. t.c.] végrehajtása.” • A gyógyszerügyi jogosítványokat (2630–1942. M. E. sz. rendelet) fokozatosan, életkor szerint vonják vissza 1947. május 4-ig. • „Az 1939. IV. tc. alapján a zsidó ingatlan tulajdonosok még 1939-ben bejelentették birtokukban lévő, bejelentési kötelezettség alá eső ingatlanaikat. Csillaghegyen ezen ingatlanokra (...) a község lakosai már kérelmeket nyújtottak be.” • Az ingatlanokkal kapcsolatban az Árpádfürdő Rt. csillaghegyi

telepét a csillaghegyi evangélikus egyház igényelte ki. Kérvénye már az illetékesek előtt van.

1942. május 27.

Törvényjavaslat készül 1,2 millió hold zsidó birtok, mező- és erdőgazdasági ingatlan kisajátítására a magyar nép részére. A javaslat teljesen faji alapokra helyezkedik, eleve kizár minden kibúvót, bizonyos esetekben az élő és holt felszerelést is igénybe veszi az új birtokosok javára, 100%-os munkát végez tehát. „A nemzeti közvélemény osztatlan megalégedéssel és helyesléssel fogadta a (...) szinte boszorkányos gyorsasággal” készült javaslatot.

1942. június 3.

Az utóbbi időben igen elszaporodtak Pilisvörösváron a verekedések. Lieber Antal és testvére tégladarabokkal megverték a kocsmából hazafelé tartó Mauterer Ferencet, aki 8 napon túl gyógyuló sérüléseket szenvedett. Krammer János községi bírót Mendi József sörösüveggel akarta leütni, de nem sikerült. Nick Mátyás pedig, akit Guth János és Ziegler Márton kocsihámfával fejbeütött, eszméletét veszítette és a kórházba szállítás után meghalt.

1942. június 17.

Tömeges keresztlevél hamisítás Piliscsabán. Csertő Jakab Gábor római katolikus lelkész Piliscsabán keresztleveleket hamisított zsidók részére. A csendőrség tetten érte és 22 társával együtt átadta a Pestvidéki Ügyészségnek. Püspöke korábban a testileg-lelkileg beteg Csertőt már nyugdíjazta. Mint beteg került Zsámbékról most Csabára, a lazarista rendházba üdülés céljából. Így jutott a nyomtatványokhoz. Tehát nem a piliscsabai plébános, ahogy a napilapok a közönség előtt Csertő Jakab Gábort nevezték.

1942. július 8.

Magáncégnél értelmiségi munkakörben zsidót egyedül nem, csak kereszténnyel együtt lehet alkalmazni. • Újabban a zsidók igazoltatáskor turistaigazolvánnyal igazolják magukat, holott – sportról lévén szó – zsidó nem lehet tag turistaegyesületben sem. A Kárpát Egyesület is teljesen zsidómentes. Az 1942. évben a turistaigazolványok közül csak azok érvényesek, amelyekben az Országos Sport Központ bélyegzés van beragasztva. Akinél ilyen bélyeg a folyó évre nincs beragasztva, az nem tag, át kell adni csendőrnek vagy rendőrnek.

1942. július 15.

Horányon a csárdában eleven az élet, sok a nyaraló. A Természetbarátok Turista Egyesülete telepén 800 zsidóból alig lézeng egy-kettő. Keresztény lett a monostori Duna-part is. • Kecskéhússal kereskedik újabban egy zsidó Piliscsabán, és a kecskehúst Dorogra, hitsorsosainak szállítja, minden biztonnal jó nyereséggel. Úgy látszik, a libával téveszti össze, és így lesz a tollas zsidóból – szőrös. • Negyven éve szolgál Neisz Ferenc, Pilisvörösvár főjegyzője. A hírek szerint most már pihenni szeretne, nyugdíjazását kéri.

1942. augusztus 12.

Dr. Takács Albert vm. főjegyző, mint Csillaghegy–Békásmegyer üdülőhely biztosa elrendelte, hogy a nyilvános helyiségekben csakis magyar dalokat szabad játszani, a dzsessz tilos.

1942. augusztus 26.

Orkánszerű tapssal fogadta a négyszáz fős közönség vitéz Endre László Pest vármegyei alispánt Csillaghegyen, ahol megtekintette Tóth Mihály – dr. Bánhegyi Gyula *Küzdj és győzni fogsz* című zsidóellenes operettjét, és gratulált a szerzőknek.

1942. szeptember 23.

Nagy a felháborodás Pilisvörösvár magyar érzelmű lakóinak körében, mivel Geisztnitber [helyesebben Geiszvinkler] Róbert kazánfűtő – a Volksbund vezetője – megtagadta a légoltalmi szolgálat teljesítését. Még inkább megértjük a felháborodást, ha azt is tudjuk, hogy Geiszvinkler feleségének ruhavarrodája van és a magyar kincstár látja el megrendelésekkel.

1942. október 21.

„Budapest felé gördül a HÉV. A villamos tele van, az ülőhelyek mind foglaltak. Egyik megállónál nyílik az ajtó, belép egy kaftános galiciánér. Körülnéz a kocsiban, helyet keres. Az ajtó melletti egyik ülésen egy vékonydongájú, beteges kinézésű fiatalember ül. A zsidó gondol egyet és letelepszik melléje a mintegy tíz centiméternyi helyre. A fiatalember nem szól semmit. A kocsi közönsége előbb szemmel láthatólag meghökken, aztán nem történik semmi. Illetve lassankint igen, mert a fiatalember mindinkább összehúzódik és a zsidó fajának jellemző módján mindinkább kényelmessé teszi magának a helyet. Még szerencse, hogy a villamos beérkezett a végállomásra.”

1942. október 28.

Az 1939. XII. tc. 1. paragrafusa alapján megszűnt a magyar állampolgársága Békásmegyeren 15, Budafokon 11, Budaörsön 1, Törökbalinton 9 személynek.

1942. november 18.

Aki zsidó birtokot vesz, annak az ingatlan értékének 30%-át vagyonszállás címén kell kifizetnie. A vételár 25%-át pedig a zsidó tartozik az állami földalapba befizetni. • Olajosnövény kötelező termesztésének nem teljes mértékben tett eleget Alt Gyula, tinnyei

lakos (Petőfi u. 70.), ezért a járási főszolgabíró 30 pengő pénzbüntetésre, nem fizetés esetén 5 napi elzárásra ítélte. • Engedély nélkül vett libát Tahitótfalun Fürst Sándor, szentendrei zsidó kereskedő. A járási főszolgabíró nem jogerősen 20 napi elzárásra vagy 400 pengőre átváltható pénzbüntetésre ítélte.

1942. december 9.

Kállay Miklós miniszterelnök Gömbös Gyula néhai miniszterelnök politikai iránya mellett tett hitvallást, arra hivatkozott, hogy ma is ezt a politikát folytatja az adott körülmények és lehetőségek között. Az elmúlt 20 évben a szociális alkotások terén túlszárnyaltuk Angliát is.

1943. január 13.

A január 2-án megkezdett ellenséges támadást a Don mentén harcoló csapataink fölényes biztonsággal hárították el.

1943. január 20.

Újra itt van a budapesti László zsidó, textillel házal és közben híreket terjeszt, „jól értesült helyről”. László zsidót „melegen ajánljuk ... a hatóságnak.”

1943. január 27.

Honvédeink mozgó hadművelet során súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek.

1943. február 17.

Piliscsabán a zsidó Wézel Mór üzletében az árak nem voltak feltüntetve és a pulton élelmiszermaradványok voltak, ezért a szentendrei járási főszolgabíró a kereskedőt nem jogerősen 20 napi elzárásra változtatható 200 pengő pénzbüntetésre ítélte.

1943. február 24.

„Zsidó intéző működött az Elek-tanyán, és pedig Székely Ernő budapesti zsidó személyében. Vajjon a zsidó bejelentési kötelezettségének eleget tett-e? A hatóságok figyelmébe ajánljuk az intéző urat!” • Dr. Baross Endre Pilisvörösváron. Vasárnap délután Herbst Mihály nagyvendéglőjében MÉP-választmányi gyűlés volt, amelyen Herbst János elnöki megnyitója után Jáki Lajos titkár emlékezett meg a község hősi halottairól, köztük ifj. Berencsváry Gyula főhadnagyról, Herbst István, Fetter Mihály és Nagy György honvédekről. Baross Endre országgyűlési képviselő beszédét Réti Géza alelnök köszönte meg. A gyűlésen többek között részt vettek: Kassay Antal, dr. Réthy Zoltán, Bodnár Béla, Stehli István, Kesselbauer Károly, Neisz Ferenc, Ocsenás Miklós.

1943. március 3.

Dr. Várady József, a MÉP országgyűlési képviselője Nagykovácsiban elmondott beszédében kijelentette: „Hazánk a most folyó világháborúban annak a hatalmi csoportnak cselekvő és küzdő tagja, melyet néhai Gömbös Gyula lángelméje megálmodott, és az ő útmutatása szerint épül a külső front mögött a szociális igazság Magyarországnak belső arcvonala is.”

1943. március 10.

Baross Endre országgyűlési képviselő csütörtökön (március 4-én), Pomázon mondott beszédet. Beszélt a zsidókérdésről is, mert úgy látja, az utóbbi időben ellanyhult. Véleménye szerint a zsidó mentalitást ki lehet küszöbölni a társadalomból. • Négy lány Tahitófaluban fiúruhába öltözve elverte szintén leány rágalalmazóját, aki varázslással gyanúsította meg őket. Egy szerelmes levéllel csábított-

ták a hajóállomás parkjába, ahol eléje ugrottak, alaposan helybenhagyták, majd ráadásként még mind a négyen tunikán billentették.

1943. március 17.

Czotter Aladár csillaghegyi állami népiskolai igazgató március 15-i ünnepi beszédéből: „Magyar testvéreim! Mi hisszük és valljuk, hogy Horthy Miklóst Isten küldötte népünk számára. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az elmúlt 23 év alatt belefoglalta nevét dalaiba és áldásaiba. Atyjának és földi gondviselőjének vallja.” • Március 15-én este a csillaghegyi „Csillag” vendéglőben MÉP-összejeövetelt tartottak. Vasvári Lajos országgyűlési képviselő beszédéből: A plutokrácia, mely a züllöttség, az erkölcstelenség képviselője, ez ellen harcol most a tengely. E régi világ elpusztítása a cél, mely megszülte Keleten a bolsevizmust és ismét állattá tette az embert. Vasvári beszélt a faji öntudatról, a faji hovatarozandóságról is, mely egy új Európában alapja a magyar kultúrának. Ugyanitt dr. Jaszovszky József csillaghegyi plébános felszólalásában elmondta, hogy a modern háború az emberi lélek szabadságáért folyik. A székely ember pedig mindig büszke volt nemeségére, „Ő felsőbbrendű lény: magyar ember”. A plébános szerint a szentírás szava a Kárpátokra utal: „Isten ott lakik a mi magas hegyeink felett és trónja a felhő oszlopain nyugszik.” Szünni nem akaró taps fogadta a plébános beszédét, „és még sokáig együtt maradtak a MÉP-tagok ünnepelni a szabadság ünnepét, Babos Árpád cigánymuzsikájának hallgatása mellett.” • Egy éve, hogy Kállay Miklós a miniszterelnök, aki „a magyar lélek, a magyar természet legősibb tulajdonságait: az őszinteséget, a becsületességet és a tántoríthatatlan hűséget hordozza magában”. Már többször hangsúlyozta, hogy Gömbös Gyula politikájának töretlen híve,

s azt a népi és szociális munkát kívánja folytatni: mindenekelőtt a zsidó birtokok igénybevételével és a kereskedelem magyarrá tételével. • Dr. Blaskovich Lajos: *Őshaza és Körösi Csoma Sándor célja* c. könyvének ismertetése. A könyv legfőbb érdeme, hogy bizonyítja, őseire büszke lehet minden magyar, mert „Árpád népe már akkor az ősi bölcsesség hiperkultúrájával rendelkező legnagyobb fajta volt az emberiségnek.” Minden, amit a szerző elmond, „a faji öntudatot erősíti olvasójában.” • A piliscsabai bor bosszúja. Dobrovics Ferenc csepeli kocsis Piliscsabán megállt kocsjával az egyik vendéglő előtt s bement inni. Az eléje tett bort kifogásolta s a csepelit dicsérte. Ám a csabai bor rossznéven vette a sértő szót és nagy mérgében Dobrovics fejébe s lábába szállt, aki úgy kikészült, hogy a lovaihoz már nem tudott visszamenni, s az úttesten hiányos öltözékben elfeküdt. Úgy ezért, mind a lovak felügyelet nélkül hagyásáért megindult ellene az eljárás.

1943. március 24.

Munkatáborba szállítják a március 15-ig el nem szerződött mezőgazdasági munkásokat. Összeszedésüket megkezdték. • Harmincezer levelet kapott egy árva székely honvéd, Sajgó István, miután a keleti harctérről rádióüzenetben kérte, hogy mivel nincs senkije, valaki küldjön levelet neki. A levelek mellett sok, ízes falatokkal megrakott csomagot is kapott. • Nagysikerű zenés-táncos műsoros Honvéd-estet rendeztek március 14-15-én Pilisvörösváron, a MOVE Sportkör, a Jézus Szíve Leánykör és a Mária Kongregáció tagjainak közreműködésével. Dr. Réthy Zoltán MOVE-elnök köszöntötte a tűzvonalból hazatért bajtársakat, köztük Fogarasy Mihály honvédtábornokot, a község fiatal tanítóját, kit a Kormányzó kiváló haditetteiért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével tüntetett ki. Az esten részt vevő Pusztai Sándor költő ünnepi beszédében

méltatta a harcokban helytálló magyar honvédek érdemeit és lelkes szavakban buzdította a belső frontot a bolsevizmus elleni harcra.

1943. március 31.

Dr. Baross Endre országgyűlési képviselő beszéde a szentendrei MÉP-gyűlésen: Közgazdasági babona, hogy zsidó nélkül megáll minden. A textiliparban is eredményes lesz a munka, eltűnik majd az előszobázó textilesek mellől is a zsidó végérvényesen.

• „Midőn a hatóságok figyelmébe ajánljuk Fürth zsidót, egyben bejelentjük, hogy Kisorosziban nem gondolja a bérelt földjén gyümölcsfáit sem, amivel mérhetetlen kárt okoz a szomszédos gyümölcsösökben.”

1943. április 14.

A járási főszolgabíró 600 pengő pénzbüntetésre, nem fizetés esetén 60 napi elzárásra ítélte, ezzel egyidejűleg kiutasította a faluból Fürth zsidót, mivel kisoroszi házának padlásán kukoricaháncsot és szénát tartott, azonban a feljáróhoz létra, a padlástérben pedig tűzoltásra víz, homok, lapát stb. nem volt előkészítve.

1943. április 28.

A vármegyei alispán elrendelte a budakörnyéki és szentendrei járásokban a kóbor cigányok felkutatását és számbavételét. A járási főszolgabírók a csendőrséggel karöltve razziaszerűen ellenőrzik majd a cigányokat, s kor, nem szerint, továbbá kocsik és lovak számát feltüntetve írják össze őket.

1943. május 12.

Mísze volt a légó tanfolyamtól Misz Lajosné piliscsabai lakosnak, s ezért nem jelent meg. Az eljárás megindult ellene.

1943. május 19.

A pilisvörösvári borbélyok azt kérik, hogy a VI. osztály helyett a IV. osztályba sorolják őket, mert a község népe igényes és nem egyszerű tanyai borotválást kíván. Ha kérésük teljesül, úgy egy borotválás 40 fillérbe fog kerülni, a jelenlegi 30 fillér helyett. • Bontják a megszünt vörösvári közsézbánya épületeit, amelyeknek nagy részét a Pusztavámi Közsézbánya vásárolta meg.

1943. május 26.

A Nyílt tér rovatban: „Fiamért, ifj. Lang András dunabogdányi lakosért csavargó természete miatt semminemű anyagi felelősséget nem vállalok. – Lang András”

1943. június 2.

Szombaton tartották nagyválasztmányi ülésüket a Pest vármegyei és a fővárosi MÉP-szervezetek. Kállay miniszterelnök kijelentette: a zsidókérdés végleges megoldása a kitelepítés.

1943. június 23.

A békásmegyer-csillaghegyi MÉP-nagyválasztmány hétfői ülésén beszédet mondott Vasvári Lajos országgyűlési képviselő, „kijelentette, hogy nehéz magyarnak lenni. És ezt a kijelentést a tőle megszokott gyönyörű, magyaros zamatú beszédében meg is indokolta.” Szólt a fajokról, a fajelméletről és ezzel kapcsolatban a zsidókérdésről. Mint mondta: „A zsidókat alacsony erkölcsi nívójuk miatt is sürgősen el kell távolítani a nemzet testéről.” Az „élvezetes előadást” a tagok nemegyszer szakították félbe elismerő tapssal és a beszéd befejezésekor is „lelkesen ünnepelték a kerület népszerű és nagy tiszteletben álló képviselőjét, aki (...) hitet, reményt és bizakodást adott beszédével a biztos magyar győzelemhez”.

1943. július 7.

Internálták Biáról Szabó Gyulát, mert szélhámoskodott, hazudozott, került a munkát és csavargott. • Pilisvörösvár község képviselő-testülete megszervezte a második községi orvosi állást is, és ezzel első a budakörnyéki járásban.

1943. július 14.

A Bián megtartott budakörnyéki járási tiszti értekezleten ünnepségszerűen részesítették a régi főjegyzőket, köztük Neisz Ferenc pilisvörösvári főjegyzőt is. Neisz Ferenc így emlékezett: Pályáját Pomázon kezdte, s ha visszatekint az elmúlt évtizedre, nyugodt a lelkiismerete. A jegyző a népnek atyja, irányítója községe sorsának. Ha majd egyszer Isten előtt be kell számolnia földi életéről, lelki megnyugvással teszi, „mert egész életében egy volt: magyar jegyző.” • Meghalt Gábeli Jakab pékmester, Pilisszentiván község közgyámja és a MÉP helyi szervezetének elnöke. 66 éves volt. Peller János főjegyző búcsúztatta Gábeli Jakabot, aki – mint mondta – rossz időben, amikor egyenetlenség van a falu nemzetiségei között, távozott az élők sorából.

1943. július 21.

Eszmány Ferenc 26 éves budafoki gépmunkás lakásánál nagy csörmpölésre lettek figyelmesek a járókelők, Az áldozat maga a lakástulajdonos, akitől egyelőre csak annyit lehetett megtudni, hogy először egy lábos, majd egy repülő szék okozta a fején látható és erősen vérző sebeket.

1943. augusztus 4.

Magyarországon az átlagos életkor 47 év, a szentendrei járásban 49 év, Visegrádon 59 év, Szentendrén 53 év, Pilisszentlászlón 25 év.

1943. augusztus 25.

„Nagy feltűnést keltett Visegrádon minden este a kerékpáros zsidó felvonulás, melyet a Lengyel Hugóné budapesti lakos által bérelt villából 20-25, nyolc-tizenkét éves zsidó gyerek az országúton rendezett egy felnőtt zsidó kíséretében. A lármás had libasorban kerekedett végig a Visegrád–Dunabogdány közötti úton olyan zajjal, mintha övök lenne az egész világ. Ennek a zajos felvonulásnak dr. Harmath Jenő szolgabíró vetett véget azzal, hogy megszüntette az engedély nélküli zsidó nyaraltatást, amit Visegrád népe nagy megnyugvással és örömmel vesz tudomásul.”

1943. szeptember 1.

Beszteri Gusztáv pincemunkás, budafoki lakos bement az egyik kocsmába egy fröccsre. Három ismerőse kérte, hogy nekik is fizessen. Mivel erre nem volt hajlandó, kilökték a kocsmból. Fején megsérült.

1943. szeptember 8.

Pilisszántón Spiegelharter [?] Márton napszámos ittasan ment haza és családját megverte. Hogy miért, maga sem tudta megmondani.

- A Dobogókőn eltűnt dr. Bauer Soma 78 éves fogorvos után Pilisszentkereszt és Szántó népe rajvonalba fejlődve kutatót, eredmény nélkül. A beígért 10 ezer pengős jutalom izgatja a közönség fantáziáját.

1943. szeptember 15.

Szeptember 9-én kísérték utolsó útjára Pál János pilisvörösvári rádiókereskedőt, a MOVE és a Frontharcosok Szervezetének egyik titkárát. A sírnál dr. Réthy Zoltán MOVE-elnök búcsúztatta a MOVE és a Frontharcosok nevében, és hangsúlyozta, hogy Pál

János a világháborúban és a felszabadító harcokban [?!], de a belső fronton [!] is példásan megállta a helyét. A Légó szervezet nevében Réti Géza iskolaigazgató méltatta az elhunyt közéleti vezető közhasznú tevékenységét.

1943. szeptember 22.

A budafoki vasúti aluljáróban Rácz István csobánkai lakos egy „Suppan” típusú nyitott autóval menet fejét a hídba vágta. Mikor a mentők eszméletre térítették, az volt első kérdése, hogy az orra megvan-e? Megnyugtatták, hogy „csak” a szeme fölött szakadt fel a bőre és kisebb agyrázkódást szenvedett. Erre megnyugodott. • A Nyílt tér rovatban: „Kijelentem, hogy feleségem, Stósz Istvánné szül. Bánáti Emilia és fogadott fiam, Stósz Antal szül. Bánáti Antal adósságaiért semmiféle felelősséget nem vállalok. – Csillaghegy, 1943. szeptember 15. Stósz István” • Pilisszentivánon vasárnap országzászlót avattak, és megszentelték a Szent István-aknát.

1943. szeptember 29.

Jön a típuscukorka. A gyárak ezentúl csak 2-4 féle cukorkát gyárthatnak. A háború óta 77 féle édesség tűnt el a cukorkás pultokról. • Radócz Katalin 25 aszpirint oldott fel és abba rumot is tett ízesítőnek, hogy vidáman mehessen a másvilágra. A mentők gyomormossás után kórházba szállították. Állapota nem súlyos.

1943. október 6.

Négy budafoki gyermek – kiknek szülei gyárba járnak, ezért napközben felügyelet nélkül vannak – szenzációs új játékot talált ki. A vezér utasítására, aki már tízéves, dr. Szentiványi Gábor miniszteri titkár 12 db tyúkját indián csatakiáltást hallatva megrohanták és agyonverték. Eljárás indult ellenük.

1943. október 20.

Visegrádon szombat délután adták át Horthy Miklós kormányzónak Hitler születésnapjára ajándékát, egy folyami jachtot.

1944. január 12.

Magyarország határvonala 3491 km, a romániai szakaszon 1031 km. Az ország területe: 172 204 km².

1944. március 8.

Mezőgazdasági bizottsági ülést tartottak kedden Tinnyén, Gaál Imre mezőgazdasági kamarai intéző és dr. Gyenes István járási főszolgabíró jelenlétében. Ezen Lázár Sándor lelkész a Knöpfler Efraim-féle zsidó birtokból 9 holdnak házhely céljára való átengedését kérte. Oszkó János plébános pedig ugyanebből a zsidó birtokból egy holdat községi temető céljára kért kisajátítani.

*

Kicsi a valószínűsége, hogy a *Budavidéki Hírlap* c. hetilapot, amelyet Budafokon adtak ki 1939–1944 között, Pilisvörösváron sokan olvasták volna. Mégsem teljesen érdektelen szemezgetni a közeli szomszédság orgánumból.

A *Budavidéki Hírlap*ban kevésbé simfölték, alázták a zsidókat, mint a *Szentendre–Pilishegyvidék* vagy a *Szentendre és Buda környéke* hasábjain. De persze a megszokott szervilizmussal és ízléstelenséggel tömjénezték, istenítették Horthyt („Isten küldötte” stb.); dicsőítették a magyar katona békés, lovagias, nem kegyetlenkedő, védteleneket nem gyilkoló természetét („az erősek türelme él benne”); magasztalták a *turáni lélek* nagyszerűségét és a MOVE-t, mondván, ennek a szervezetnek révén alakult meg 1919-ben az első ellenforradalmi csoport, amelynek vezetői álltak a fehér hadsereg

élén. Méltatták Szent István királyt is, „a maga korának legnagyobb jogászát és szociológusát.”

Dicsérték, elégedetten nyugtázták Teleki, Bárdossy és Kállay miniszterelnökök fajvédelmi tevékenységét, a zsidóellenes törvények meghozatalát. Telekiről azt írták, hogy ő a *szegedi gondolat* megtestesítője, amelynek legmagasabb jelszava: Keresztény Magyarországot! – Hosszan taglalták Kállay programját és 1942. évi beszédeit. Egyebek között idézték tőle, hogy helyre kell hozni a szociális igazságtalanságokat, amit a zsidóság szereplése okozott Magyarországon. A zsidóságot el kell távolítani, ki kell emelni a magyar föld tulajdonjogából és használatából. Egészében véve pedig más megoldás nincs, mint a 800 ezer főnyi zsidóság kitelepítése. Részletesen citálták Kállay 1942. április végén, a 2. magyar hadsereg mozgósítása idején mondott beszédét, amelynek a lényege: a kormány senki által nem kényszerítve, nem sodródva, hanem tudatosan lépett a Szovjetunió elleni háborúba.

1941. július 15-i számában a lap beszámolt a Turáni Vadászok szervezkedéséről, 1942. december 1-jei számában pedig a bácskai Turáni Vadászok nemzetvédelmi szervezetének kétezer fős újvidéki felvonulásáról. 1942. március 1-jei számában közölte a Vitézi Rend, az Országos Tűzharcos Szövetség, az Országos Nemzetvédelmi Bizottság, a MOVE és a Magyar Fajvédők Országos Szövetsége közös felhívását a magyar társadalomhoz, amelyet az országban zajló „nemzetellenes propaganda” miatt bocsájtottak ki. Ugyanebben a számban közölte a lap a Turáni Vadászok nemzetvédelmi szervezetének parancsát, amely megszabta tagjainak, hogy minden destruktív jelenségről, bolsevista agitációról és nemzeti érzést sértő dologról azonnal tegyenek jelentést a hatóságoknál. Az 1942. november 16-i számban tudósítás jelent meg a budafoki vitézek összejöveteléről; ezen dr. Kerényi Aladár ismertette a zsidó

birtokok kisajátításáról szóló intézkedéseket, és felszólította az egybegyűlt vitézeket, hogy miután a kisajátítandó birtokok felével a Vitézi Szék rendelkezik, igénylésüket mielőbb nyújtsák be. Végezetül a tanácskozás elnöke felkérte a jelenlevőket, hogy szálljanak szembe a rémhírterjesztőkkel...

Természetesen a *Budavidéki Hírlap* olvasói sem maradtak bal-eseti, bűnügyi és más érdekes hírek nélkül. Ezek között szerepelt például, hogy egy hatéves kisfiú mindenáron a tehén hátán próbált lovagolni, de lezuhant róla. Egy másik kisfiú, a hétéves Józsika, aki tréfás dalok éneklésével szórakoztatta környezetét, az ottani fuvarosok jóvoltából a bor és a cigaretta rabja lett; ha nem jutott hozzá a borhoz, akkor denaturált szeszt ivott. Továbbá paprikást akart csinálni a lakójából egy budafoki gyármunkás. A csepeli HÉV-en egy asszony orra vágta a kalauzt, akinek eleredt az orra vére. Egy 14 éves tanulólánynak vasaló esett a fejére. Szomszédja háztetejével fűtött be egy budaörsi lakos. Kapukulccsal vágta fejbe a ház lakóit egy erélyes budafoki házmesternő. Egy ötfős, 8–10 éves kislányokból álló csapat betört egy lakásba, az ellopott holmikat nagytétényi lakosoknak adták el. Egy férfi megverte a feleségét, mivel reggelente járogatott haza; tettéért a bíróság 30 napi – három évre felfüggesztett – elzárásra ítélte, azon enyhítő körülmény folytán, hogy felháborodása jogos volt... Scher Nándor frontkatona a harctérről megérkezve bement a kocsmába, ahol berúgott; távoztában összeszólalkozott egy idegennel, akinek leharapta az orrát.

Foglalkozott a lap az öngyilkosok által használt szerekkel is, ezek egyebek között: luminál, lúgkő, levendulalevél rézgálicoldattal, nikotinoldat, jó sok aszpirin vagy maréknyi vasszög – lenyelve...

Dr. Baross Endre, Pilisvörösvár „mentora” is felbukkant a *Budavidéki Hírlapban*. 1940. augusztus 24-i számában a lap arról adott hírt, hogy az országgyűlési képviselő a főszerkesztője az *Attila*

című szépirodalmi és művészeti folyóiratnak, amely az ősiség ápolását és a magyar jövő építését tűzte ki célul. 1943. április 1-jei számában pedig a lap 1. oldalán hozta Barosznak a *Der Untermensch* c. német propaganda irat alapján készült írását, amelyet „Máté Török Gyula fajtestvérem küldte meg nekem.” Cikkében Baross dicséri Hitlert, hogy nekivágott a Szovjetunió elleni harcnak, és védelmébe veszi a német propagandairatban rossz színben feltüntetett hun vezért, mondván: Attila Európát nem leigázni, hanem kulturálisan felemelni kívánta...

*

Mindezen túl, a *Budavidéki Hírlap* kétségtelenül legnagyobb érdeme az a tudósítás, amely a lap 1940. július 27-i számában jelent meg, *A lódengyári nagy mérkőzés* címmel (kissé rövidítve), így:

Vidám hahotázástól volt hangos szombaton délután a Kábelgyár futballpályája, ugyanis iderándult át egy bösz mérkőzésre a Lódengyár tisztviselőinek és mestereinek futballhoz analfabéta csapata, amelyek a hangzatos FTC és MTK nevet viselték a mezükön. (Valójában a Fixlábú Tisztviselők Clubja, illetve a Mázsásmesterek Terhes Köre rejtőzött a bajnokok nevei mögött.) Előkelő közönség kísérte át a két hangosan vitatkozó csapatot, amelyek buzdítására megjelent v. Kiss Lajos vezérigazgató, v. Sallay István tábornok, személyzeti igazgató és Fonyó László ezredes, katonai parancsnok is.

Az első félidőben az FTC rúgott három gyanússzínű gólt; nem lehetett megállapítani, hogyan került hálóba a labda, mert huszonkét embernél jóval többen birkóztak a kavargó porban a kapu előtt. A második félidőben azonban az MTK kiegyenlített: kettőt Borhy mester bombázott a fixlábúak hálójába, egyet pedig Bráder festőmester kanyarított be; de ennél a gólnál parázs vita keveredett, mert állítólag Bráder előbb gurult a kapuba, mint a labda és csak

maga után halászta be a kiegyenlítő gölt. Mindenesetre a 2. félidő 20. percében végkimerülés miatt abbamaradt az ádáz küzdelem, és a csapatok egyforma dühvel rontottak neki a kitűzött egy hordó sörnek. Ahol a krónikás csak a tizedik krigliig tudta ellenőrizni a mesterek előnyét, mert utána elborult előtte a világ, és sörtől *faul-toltan* lefordult a székről.

*

Zökkenjünk vissza. A *Budaideki Hírlap* 1944. április 1-jei számában közölte, hogy a kormányzó március 22-én délután kinevezte új kormányát, amely még az este folyamán háromórás ülést tartott. Március 29-én ismét összeült a Minisztertanács. Ismertette a lap az Attila filmszínház aktuális műsorát (Idegen utakon, Nixi mindig bajt csinál, Mátyás rendet csinál), és azt is, hogy összeírják a zsidó távbeszélő-előfizetőket. A hirdetések között: *Őskeresztény nagy kereskedelmi és ipari gyakorlattal állást vállal.* – A lap április 16-i száma szerint kiterjesztették Magyarországon a rögtönbíráskodást, Budafokon pedig a belügyminiszter rendelete értelmében lefoglalták a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének munkásotthonát. Mindenekelőtt viszont részletesen közölte a kormányzó és a honvédelmi miniszter előző nap kelt közös hadparancsát, mely szerint az 1. magyar hadsereg elindul a Kárpátokon át Galícia területére. „E harcban természetesen nincs: Vissza!, csak: Előre!”

Kétségtelen, egy csöppet újra előreszaladtunk...

***

Miután Horthy kíséretével 1944. március 19-én délelőtt visszaérkezett Budapestre, még aznap délben koronatanácsot tartott. Ennek jegyzőkönyve szerint (*HMTI*) a tanácskozáson a kormányzó elmondta, hogy Klessheimben Hitler a nyugati szövetséges hatal-

makhoz való átállási szándék mellett azzal is megvádolta őt és kormányát, hogy nem hajlandó a zsidósággal fizikailag leszámolni. (Horthy állítólag a *kiirtani* kifejezést használta.) Kállay miniszterelnök hozzászólásában arra kérte a kormányzót, hogy őrizze meg pozícióját, ugyanakkor javasolta, hogy lehetőség szerint maradjon távol az egyes ügyek intézésétől. Az „egyes ügyek” körébe tartozott természetesen a zsidókérdés végleges megoldása. Horthy egyébként tagadta, hogy vele egyetértésben jöttek be a német megszálló csapatok, ehhez ti. – mint emlékeztetett rá – a miniszterelnök ellenjegyzésére is szükség lett volna.

Bár Klessheimből hivatalos Hitler–Horthy-egyezség tényleg nem ismert, a tárgyalások után keletkezett különböző dokumentumokból és az egymást követő eseményekből mégis kikövetkeztethető valamilyen ultimátumszerű „megállapodás”, amelynek teljesítése esetén Magyarország újra visszaszerezheti teljes függetlenségét. A *HMTI* szerkesztői szerint ennek a meglehetősen egyoldalú alkunak a főbb pontjai a következők lehettek: Németországnak megfelelő kormány kinevezése a Kállay-kormány helyett; a gazdaság fokozott mértékű bekapcsolása a németek szolgálatába; a németek oldalán harcoló magyar katonai egységek számának jelentős növelése; végül, de nem utolsósorban a magyarországi zsidókérdés megoldása, a deportálás elősegítése.

Rövid huzavonát követően Horthy 1944. március 22-én kinevezte új kormányát.

Az 1944. március 29-i Minisztertanács jegyzőkönyvének 66. pontja szerint (*HMTI*) a tanácskozáson Sztójay miniszterelnök ismertette Horthy azon döntését, melynek értelmében a kormányzó „az összes zsidó rendeletekre vonatkozólag szabad kezet adott (...) a kormánynak.” Horthy tehát megfogadta Kállay tanácsát, visszavonult a zsidó ügyek intézésétől, a piszkos munkát ráhagyta

a kormányra, a rendeleteket szignálni sem kívánta. (Turbucz Dávid kutatásai szerint Horthy már március 21-én, családi körben kijelentette, hogy a zsidóellenes rendeleteket nem kívánja előzetesen jóváhagyni.) Nyilvánvalóan előre is mosakodni akart, gesztusa azonban valójában egyenlő volt a zsidók legyilkolásának előkészületi munkálataira történő felhívással, százezreknek a biztos halálba küldésével. Passzivitásával Horthy nemcsak államfői esküjét szegte meg, hanem annak tudatában engedett szabad utat a zsidóellenes rendelkezéseknek, hogy tisztában volt vele: a zsidók küszöbönálló megjelölése, összeszedése, kifosztása, gettóba, csillagos házakba, gyűjtőtáborokba koncentrálása, rabszolgamunkára és halálba deportálása (egy idegen hatalomnak meggyilkolásra való átadása) – mindezek tehát minden törvényes alapot és elemi emberességi szempontokat is nélkülöznek. (Ráadásul, Baky és vitéz Endre vallomásai szerint, nem is volt annyira passzív...) Pribékjei, akiket ő állított magas polcra, élve a szabadsággal, gyorsan össze is szedték a vidéki zsidóságot, hogy – Bruck András szavaival – „egy elveszett háború végnapjaiban még kapkodva ki lehessen irtani.”

Az elvetemült miniszterekkel, államtitkárokkal bőségesen megtűzdelt és ugyancsak zsidógyűlölő miniszterelnök által vezetett kormány eleve garanciát jelentett a zsidók kifosztásának és deportálásának gyors és kíméletlen végrehajtására. Különösen nagy szerepet vitt mindebben két belügyi államtitkár: Baky László és vitéz Endre László, akiknek a kinevezéséhez a kormányzó szintén hozzájárult. Utóbbi a Népbíróság előtt úgy nyilatkozott: meghallgatásán Horthy arra kérte, hogy ha már deportálni kell a zsidókat, bonyolítsák le minél hamarabb, az ország függetlenségének visszaszerzése érdekében. Baky a börtönben készített vallomásában egyebek mellett azt írta: Horthy figyelmeztette őt, vannak szép számban jó magyarok is a zsidók között, például Chorin Ferenc

és Vida Jenő, őket nem engedheti deportálni, a többi viszont csak vigyék! (Ide kapcsolódik Veesenmayernek a nürnbergi perben 1948-ban tett vallomása – idézi Randalph L. Braham: *A népirtás politikája*, illetve Wisinger István *A Nobel-díjas kémikus* c. művében –, mely szerint Horthy maga mondta neki, hogy csak a gazdaságilag értékes, jómódú budapesti zsidók megvédésében érdekelt. Ami pedig a többieket illeti – és itt a kormányzó csúf kifejezést használt –, sorsuk nem érdekl, és kész munkára engedni őket a birodalomba vagy akárhova...)

Mindenesetre az ország német megszállásakor Horthy addigra már fajüldözövé züllött rendszere: közigazgatása, hivatalnoki kara, csendőrsége, rendőrsége, katonasága, de posta- és vasútvállalata, vám- és pénzügyőrsége is készen állt a feladatra; a hivatalnokok és a közigazgatásban dolgozók, a csendőrök és rendőrök 1937–1938-tól kezdve elegendő – az elegendőnél is több – rutint szereztek a zsidók kirekesztésében és jogfosztásában, az irgalom nélküli bánásmódban, vagyonuk elvételében, sőt helyenként (munkaszolgálat, keleti front, Kamenyec-Podolszkij, délvidéki vérengzés) kiűzésükben, kínzásukban és elpusztításukban is. Jó néhányan már az 1919–1920-as fehérterror idején rutinírozódtak.

*

A megszállással egyidejűleg a Gestapo azonnal hozzálátott a jól ismert németellenes politikusok, közéleti emberek, prominens zsidók, ügyvédek, orvosok, újságírók összegyűjtéséhez; egy részüket rövidesen deportálták. Az „egyedi akciókban”, vasútállomásokon, hajóállomásokon, utcán, villamosmegállóknban április elejéig háromezer, a hónap közepéig közel nyolcezer zsidót fogdostak össze és internáltak, egy részüket feljelentés nyomán. Mindezen felül, Ungváry Krisztián adatai szerint, a megszállás első heteiben

az SS-katonák naponta 25–45 fegyveres rablást hajtottak végre, ami április végére napi 2–3-ra csökkent.

A magyar kormány március 29-től kezdve néhány hónap alatt közel kétszáz különféle intézkedést hozott a zsidók kifosztására és elszigetelésére. Bevezették a sárga csillag viselését és a kijárási időt; le kellett adni a rádió- és telefonkészülékeket, kerékpárt; korlátozták az utazást (villamoson zsidó csak az utolsó kocsiiban utazhatott); zár alá vették az üzletek árukészletét; megtiltották a nyilvános fürdők látogatását; tanulóknak megtiltották az iskolai egyenruha viselését; elkobozták a betétkönyveket; megszüntették az értelmiségi munkakörben való foglalkoztatást; megvonták az ipari jogosítványokat; zsidó orvosok – néhány esetet kivéve – csak zsidókat gyógyíthattak etc. Az első rendeletek között tiltották be a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a Magyar Parasztszövetség működését.

Mindezt megelőzve (legalábbis Pest vármegyében), már a megszállás másnapján, március 20-án rendeletet bocsájtottak ki a megbízhatatlan zsidók és kommunista gyanús személyek internálásáról.

*

Közben, a német megszállás első napjaiban, a keleti fronton a szovjet csapatok átkeltek a Dnyeszteren, bekerítettek tíz német hadosztályt, és Ukrajna területét szinte teljes egészében felszabadították. Immár Kelet-Galíciában nyomultak előre nagy erővel a Kárpátok felé, és az első egységek március 26-án a Prut folyónál érték a szovjet–román országhatárt.

*

A *Zöld Mező* című agrárpolitikai hetilap – amely elsősorban a vidéki, falusi földművesek, kispolgárok tájékoztatására szolgált – 1944. április 12-i számában, *Tamás bácsi rovata* c. vezércikkében

azt írta: „Április 5-én megjelent hazánkban végre a zsidó-csillag. Ez a sárga folt már messziről figyelmeztet bennünket arra, hogy zsidó közeledik felénk (...) A zsidó csillag figyelmeztetés: új életet kell kezdenünk! Bizonyos, hogy a zsidókat még egyéb rendszabályok is megkülönböztetik majd a magyartól, s éppen ezért a nagy zsidóbarátoknak tanácsos, hogy most vegyenek búcsút az országot rombadöntő, eláruló, bolsevizáló, élősdű zsidóktól.” Két héttel később, a lap április 26-i számában, „Tamás bácsi” úgy fogalmazott: „A magyar kir. kormány idejének túlnyomó részét arra használja, hogy a magyarság legnagyobb ellenségének, a zsidóságnak a teljes elkülönítésére vezető rendszabályokat meghozza.”

A kormány emberei azonban nemcsak jogszabályokat szövegeztek, vitattak meg és fogadtak el, hanem – március végétől június végéig – a sajtóban, parlamenti- és rádióbeszédekben, népgyűléseken is kampányoltak a „zsidókérdés” végleges megoldásáról. 1944. június 26-i rádióbeszédében v. Endre azt állította, hogy gyűlöletével a zsidóság maga különítette el magát a nem zsidó népektől. A keresztény magyaroknak – mondta Endre László – nem volt szükségük német példára, mert Horthy már 1919-ben, a Nemzeti Hadsereg élén felismerte a zsidó világveszedelmet és a *szegei gondolatban* elsőbbséget biztosított Magyarországnak ezen a téren Európa valamennyi nemzete között. – A kormány szándékának a lényegét legtömörebben Bakó László fogalmazta meg a *Magyarország* c. lap 1944. május 16-i számában: *Végeredményben az országból minden zsidót ki fogunk telepíteni, nem marad itt közülük hírmondó sem.*

Közben 1944. április 30-án elrendelték az összes zsidótól vagy zsidó származású kereszténytől született művek eltávolítását a köz- és iskolai könyvtárakból. A zsidó tulajdonban lévő könyvesboltokat és kiadókat bezáratták. – 1944. május 12-én felavatták

az állami kezelésbe vett Zsidókérdést Kutató Magyar Intézetet. (Ennek vezetője, Bosnyák Zoltán – Ungváry Krisztián adatai szerint – egyben belügyi tanácsadó és a MOVE Fajvédelmi Főszerkesztőségének vezetője is volt; május és augusztus között hetente tartott előadást a rádióban.) – 1944. június 16-án nyilvános könyvégetési szertartáson kétszázötven magyar, illetve külföldi zsidó szerző műveiből összesen 447 ezer kötet könyvet semmisítettek meg.

A zsidók elhurcolása következtében több mint 200 ezer háztartás (lakás), továbbá üzletek, üzemek, műhelyek tízezrei, több vonatszerelvényre való bútor és ruhanemű, ezer tonnákban mérhető lakásfelszerelési tárgyak stb. szabadultak fel és váltak újra-eloszthatóvá. A romlandó élelmiszereket rövid időn belül értékesítették. A házakra, lakásokra a bombakárosultak és az erdélyi menekültek stb. mellett nagy számban támasztottak igényt a közigazgatási hivatalok, a csendőrség, rendőrség, honvédség, a német katonaság, de a „hazafias” egyesületek is.

Úgyszintén felhasználták, szétosztották a zsinagógák, imaházak eszközeit és berendezési tárgyait.

Ungváry Krisztián adatai szerint például az írógépeket a közhivatalok, a kerékpárokat a rendőrség és a csendőrség, az autókat a honvédség kapta meg, s a sílécek is a HM javait gyarapították. A bőrárúk leltározásához kb. ötven szücsöt rendeltek be a bőripari kormánybiztos hivatalába, 115 budapesti bőripari cég készletét nyugatra szállították, a maradékot később a nyilasok kiárusították. A rádiókat a postahivatalokba kellett leadni, az átvételhez szintén szakembereket (rádióműszerészeket, villanyszerelőket) hívtak be; a 68 ezer elkobzott készülékből Veessenmayer birodalmi követ közel ezret kért a németek részére. Mellesleg Sátoraljaújhelyen, ahol már márciusban elszedték a zsidók rádióit, a német katonák kilopták a zsinagógában összegyűjtött készülékeket.

A helyi magyar hatóságok túlbuzgósága nem csak a rádiók gyors elkobzásában nyilvánult meg. A zsidó üzleteket például a kormányrendelet alapján április 21-én kellett becsukni, számos településen azonban már április elején lehúzták a rolót a tulajdonosokkal. Ugyanúgy több helyen jóval a gettósítás hivatalos napja előtt összeszedték a zsidókat. Ungváry Krisztián adatai szerint Alsógödön az előjáróság egy szál ruhában, élelem nélkül vitette el a községből a zsidó férfiakat a sárvári internálótáborba, ahonnan később egy transzporttal Auschwitzba szállították őket.

A zsidók deportálásáról szóló titkos rendeletet április 7-én szignálta Baky László belügyi államtitkár. Konkrét döntést április 22-én vagy 23-án hoztak róla; a zsidók szisztematikus összeszedését, gettósítását az ország ÉK-i részén már április 16-án, a peszach ünnepét követő nap hajnalán rajtaütésszerűen megkezdték. A deportálás üteméről v. Endre László, Eichmann és Rudolf Höss, az auschwitz-i tábor parancsnoka alkudozott; Endre naponta hat szerelvényt akart indítani, Hössnek elég lett volna háromnaponta egy transzport az emberanyag zökkenőmentes feldolgozásához, végül megegyeztek napi két szerelvényben. A valóságban viszont az első két hétben 58 szerelvényrel 184 ezer embert szállítottak ki. Mivel ezt a tempót a tábor apparátusa és gépezete nem bírta, június második felében egy bő hétig szüneteltették a deportálásokat.

A deportálások „főpróbájaként” (© Szita Szabolcs) az első néhány ezer zsidót, egy-egy szerelvényrel, április utolsó napjaiban vitték el a bácstopolyai kiegészítő toloncházból, a nagykanizsai internálótáborból és a helyi gettóból, illetve a kistarcsai internálótáborból, és május 2-án érkeztek meg Auschwitz-Birkenaubá.

A zsidók küszöbön álló deportálásának hírére Ravasz László református püspök néhány nappal korábban találkozót kért a kormányzótól. Április 28-i megbeszélésükön Horthy igyekezett

megnyugtanni vendégét: Néhány százezer zsidó megy csak ki az országból munkaszolgálatra, nem lesz semmi bajuk, hajuk szála sem görbül meg. Éppen olyan elbánásban lesz részük, mint a kint dolgozó sok százezer magyar munkásnak. – Ugyanezen a napon báró Perényi Zsigmond felsőházi tag beszámolt Horthynak a kárpátjai gettósításokról, és elmondta neki, hogy a magyar zsidókkal ugyanaz fog történni, mint ami a lengyel és szlovák zsidókkal már megtörtént.

Két nappal a tömeges deportálások megkezdése előtt, május 13-án, Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás arra kérte Sztójay miniszterelnököt, hogy a deportáltak ne veszítsék el életüket megalapozott bírói ítélet nélkül... A deportálást és a többnyire már gettósított, sőt részben gyűjtőtáborokban fogva tartott, kiközösített zsidók esetleges bírói ítélettel(!) megalapozott meggyilkolását a hercegprímás tehát nem kifogásolta...

Radnóti Miklós költő felesége, Gyarmati Fanni 1944. május 15-én azt követően jegyezte be naplójába az alábbi sorokat, miután Zöld Ferentől – aki tábornok édesapja révén kivételezést nyert – értesült róla: „...mindenki elpusztul, aki nem kerül a pár ezer kivételezett közé, akik megmaradnak. (...) Mert különben jön a gettó és a deportálás. Vidéken már folyik ez: Kivitték az országból a nyírségi, kassai és a nagykanizsai táborokat. (...) Ha tudnám, hogy egy jól irányzott tarkólövés hirtelen megölhet, nem bánnám, de ami még odáig jöhet. Az elhurcolások, a kínládás mások kínjai felett, és aztán a vég, mikor nem találják el az embert, és a meszes, mozgó sírgödör, amit magunknak kell megásni, és ahová egyformán behánynak mindenkit.”

Optimista kicsengésű szavak ahhoz képest, amin a deportált zsidók többsége 1944 tavasza és 1945 tavasza között átment...

*

A *Magyarországi Zsidók Lapja* 1944. június 30-i számában közölte Gelléri Miklós *Búcsú a kerttől* c. versét (részlet): Bucsuzom tőled, drága kertünk, / Madárdal, fű, fa, ég veled! / A bolygó zsidó útjára kel / S megy, ahova az ut vezet...

Búcsúzott – Lebovits Imre visszaemlékezése szerint – 1944. június 8-án a tiszafüredi vasútállomáson a zsidóságtól Polgár Pál helyi vezető is, aki beszédét így fejezte be: „Viszontlátásra zsidók, mint trágya!”

***

A Pestvidéki kir. Járásbíróság, valamint a Törvényszék 1941–44. évi névmutatói és iratai szerint bűncselekmények és vétségek hosszú és változatos sorát követték el a térségben. (Természetesen nem csak ebben a régióban.) Ehhez bizonyára hozzájárult a feszült belpolitikai helyzet, a Volksbund és a nyilasok tevékenysége, a kormány nyílt rasszista-fajüldöző politikája, de az 1939 óta zajló világháború is, amelynek Vörösvár – a községet átszelő Bécsi útnak köszönhetően – már 1940-től „részese” volt. 1940 nyarán nagyrészt ezen az útvonalon vonultak fel a németek a romániai petróleummezők megszállására. 1941 tavaszán itt robogtak a végtelen hosszú autóoszlopok Jugoszlávia leigázására. 1944. március 19-én a bevonuló német csapatok is ezen az úton érkeztek az országba és a fővárosba. (A képviselő-testület 1941. november 20-i közgyűlésének jegyzőkönyve szerint április 5. és június 16. között a településen átvonuló birodalmi csapatok fekszálmájáról az előljáróság gondoskodott; a 170 mázsányi szalma ára 1100 pengőre rúgott, amely költség megtérítését kérték az államtól.) Nem mellékesen 1942-től (vagy már előbb is) lengyel katonai internálótábor székelt Vörösváron, az internált katonákat a lengyel katonai táborparancsnok alkalmazta munkára. (A katonák közül *Stoj Mihály* neve ismert.) Sok más településhez hasonlóan, Vörösváron a különböző szélső-

jobboldali szervezetek rivalizálása és az SS-sorozások is növelték a feszültséget. (Az SS-sorozások különösen vészterhessé váltak 1944-ben, amikor is, Ziegler Józsefné Nick Katalin szavaival: *a németek időnként éjjel jöttek a dzsippel, és kényszerrel elvitték a sváb férfiakat SS-katonának.*) A pilisvörösvári Zs. Dobozy Erzsébet szerint *az 1930-as évek végétől az emberek szinte félték egymástól. Nem lehetett tudni, hogy ki a besúgó, ki akar a másíknak ártani.*

A „szokásos” csalás, lopás, sikkasztás mellett kisebb-nagyobb gyakorisággal fordult elő a térségben elkövetett cselekmények között orgazdaság, feketézés, csődmentés, hitelrontás, árdrágítás, honvédelmi érdekek elleni vétség, légmentelmi vétség, valótlan hír terjesztése, nemzetgyalázás, fajgyalázás, súlyos testi sértés, becsületsértés, iskolakerülés, hatósági rendelkezés megszegése, vagyonrongálás, tisztességtelen verseny, hamis tanúzásra csábítás, emberölés, közokirat-hamisítás, magzatelhajtás. Horthy gúnyolása, szidalmazása („Hitler samesza” stb.) miatt a szomszédok, rokonok, ismerősök feljelentései nyomán akadt jó néhány kormányzósértési ügy is.

A dokumentumok tanúsága szerint nagy „tehetséget” és kreativitást mutattak az emberek mások becsmírlésében. Solymáron Kozma Józsefné Sehol Ilona feljelentette Gaszner Ferencné, mivel őt (és Kaszola Vilmosné Perényi Ilonát is) „magyar picsájú bűdös kurvának” nevezte. Zsámbékon hasonlóan járt Incze Andrásné, aki G. S.-t és társát „ócska, Teleki téren összeszedett bestiának és bűdös magyar bárcás kurvának” nevezte.

Vörösváron néhány esetben (nem csak romák), az éjszaka leple alatt, fakerítést vagy használaton kívüli disznóólat szedtek szét, hogy téli tüzelőhöz jussanak.

Két hírhedt vörösvári verekedő: Ludvig Károly és Holicska Jakab (*akik mindenkit lepofoznak, annak tudatában, hogy a birka-természetű nép csak ritkán tesz ellenük feljelentést*) 1943. február

19-én, vasárnap éjjel az utcán orvul, hátulról támadt újabb áldozatára. A csendőrség bevonulásátuk és a Fetter-kocsmából való kiltításukat javasolta.

Neisz Ferenc községi főjegyző 1943. február 26-án feljelentést tett a csendőrségen, mivel többen visszaélnék a zsírjegyekkel, azokat a munkahelyükön és a községben is felveszik különböző fondorlatokkal.

Ugyancsak a Pestvidéki kir. Járásbíróság mutatókönyvi iratai között található Lassú Gyula hentes és mészáros 1944. február 16-án keletkezett és kissé talányos „kutya-ügye”, aki ebben az időben Pilisvörösváron, a magyar kir. honvédség 8. sz. magassági főlelő őrsénél teljesített katonai szolgálatot.

1944. február 26-án a pilisvörösvári vasútállomás közelében összeütközött két tehervonat, a szerencsétlenségben egy ember meghalt. Az ügy emberölés miatt került a Pestvidéki kir. Törvényszékre.

A Pestvidéki kir. Járásbíróság tárgyalta Krausz Lajos ügyét, aki a Vörösvárhoz közeli Tinnye községben lakott, és 1944. április 16-án késő este több helybeli zsidó ház ablakait és üvegezett ajtóit kővel bedobta. Amikor elfogták, a 26 éves, római katolikus vallású férfi védekezésül elmondta: *nagy fokban megittasodott, és mivel a zsidók ellen szigorú rendelkezések vannak kibocsájtva, úgy azt gondolta, hogy ezzel a cselekedetével csak jót tesz az államnak.*

A Pestvidéki Járásbíróság többnyire komor hangvételű iratai között szinte üdítően hat egy, persze, meglehetősen pikáns, sikamlós történet. A Csobánkán született és Csillaghegyen lakó húszéves Sz.-né 1944 februárjában azért kérte a bűnvádi eljárás megindítását egy másik gyári munkásnő ellen, mivel emez azt híresztelte róla: míg a férje a fronton harcol, ő, a feleség, a Zürmül nevű egyénnel Budapestre jár egy kávéházba, ahol a mozgólépcsőn ráült annak hímvesszőjére és közösült vele, minek következtében a nevezett

férfi öléből leesett. A bevádolt nő a tárgyaláson elismerte, hogy megrágalmazta kolléganőjét és ezért bocsánatot kért, amit Sz.-né elfogadott. Zümmülről több szó nem esett.

***

A német csapatok bevonulását követő napon, 1944. március 20-án – mint ahogy néhány oldallal feljebb már szó esett róla – Pest vármegye alispánja nyomban rendeletet adott ki a megbízhatatlan zsidók és kommunista gyanús személyek internálására, valamint ugyanezen személyek telefonkészülékeinek kikapcsolása és megszüntetése, illetve rádióik bevonása ügyében. Március végén pedig, ugyancsak a járási főszolgabírák útján tájékoztatta a községek vezetőit az *Ártatlanok* c. – zsidóellenes propaganda-színmű – közlő színházi bemutatójáról. (A darabot Dövényi Nagy Lajos átdolgozásával, háromévi szünet után tűzték újra műsorra, ezúttal a Madách Színházban, ahol 1944 júniusától kezdve olykor naponta kétszer is előadták.)

Az internálással stb. kapcsolatos rendelkezésekre egy-két nap alatt reagáltak a községi főjegyzők. A budakörnyéki járási főszolgabíró fennmaradt iratai szerint a biai főjegyző március 24-én azt jelentette a főszolgabírónak (itt rövidítve): A községben lakó zsidók közül, akire csak a legcsekélyebb panaszt találtuk, már internáltattuk, kik a mai napig is internálva vannak, és egyesek közülük az orosz fronton mint munkaszolgálatosok meg is halnak vagy eltűntek. Mindemellett nemzeti szempontból kívánatos, hogy a jelenleg Bián lakó zsidókat rendőri felügyelet alá helyezzék. – A telefonokat illetően három biai zsidónak van telefonkészüléke, ezeknek nemzeti szempontból a kikapcsolását javasoljuk, mert semmi szükség nincs rájuk, kivéve a zsidó gyógyszerészt, amelynek megmaradása közegészségügyi szempontból kívánatos.

A tinnyei főjegyző jelentése március 25-én: Községünkben két zsidónak – Alt Gyulának és Alt Ignácnak – van távbeszélő állomása, melyeknek azonnali leszerelését javasoljuk. (Jelentés nincs róla, de a fősolgabírói mutatókönyvekből kiderül, hogy a rákövetkező hetekben tucatnyi tinnyei zsidót internáltak a kistarcsai, csörgői és sárvári tolonházakba, s néhányukat átadták a német katonai hatóságoknak. Ezt tették a pátyi [?] Spatz Hugóval is.)

Budakeszi részéről a helybeli csendőrség vezetője április 7-én hosszú levélben jelentette, hogy a községben lakó zsidók titokban szervezkednek, éjjelente találkoznak, az angol rádiót hallgatják és örvendeznek az ellenség győzelme felett. Minderre tekintettel az őrs tizenöt zsidó rendőrhatalósági védőőrizet alá helyezését (internálását) javasolta; egyikük hetvenéves volt.

Internáltak zsidókat Torbágyról és Tökről is. Törökbálintról, Ficsór Bálint közlése szerint, tizenkét zsidót és hat keresztény „kommunista gyanús” személyt internáltak vagy helyeztek rendőri felügyelet alá. Zsámbékon a főjegyző a csendőrőrs-parancsnokkal egyetértésben „csupán” két római katolikus „kommunista gyanús” földműves-napszámos férfi internálását javasolta, akiket a fősolgabíró rögtön be is idézett.

A pilisvörösvári főjegyző, Neisz Ferenc előbb március 25-i jelentésében azt közölte, hogy a községben lakó zsidók birtokában telefonkészülék nincs. Két nappal később, március 27-én elküldött jelentésében ezt írta a fősolgabírónak: Községünkben a csendőrőrs-parancsnoksággal a nyomozást bevezettük, megbízhatatlan zsidókat és egyéb kommunista gyanús elemeket ez idő szerint nem találtunk. A csendőrséggel az állandó megfigyelést folytatjuk, szükség esetén az eljárást azonnal megindítjuk.

A rádiókészülékek lefoglalását már a 8820/1941. M. E. sz. rendelet lehetővé tette. Nyilván ennek jegyében vették el 1943 elején

nyolc pomázi zsidó rádióját, amelyeket aztán, a zsidók kérésére, az előjáróság által árverés útján értékesítettek. 1944. május 1-jén az alispán elrendelte a zsidó rádiókészülékek legrövidebb időn belüli és üzemképes állapotban történő beszolgáltatását.

Elszedték a zsidóktól az írógépeket, számológépeket és a kerékpárokat is. Ezek jegyzékét a szentendrei járáshoz tartozó pócsmegyeri helyettes főjegyző május 23-án küldte el a járási főszolgabírónak; a kerékpárokból jutott Pócsmegyer községnek, a szigetmonostori csendőrőrsnek, illetve a honvédségnek is.

Mindezt megelőzően, április 27-én bezárták a zsidó üzleteket, a romlandó árukészletet a hatóságok átadták a keresztény kereskedőknek. A bezárt üzletekből, vállalkozásokból azokat, amelyeket a közellátás érdekében fenntartandóknak ítélték, szintén keresztényeknek utalták ki.

Ebben az időben sokfelé már javában garázdálkodtak a náci (nyilas és Volksbund-) falkák. A piliscsabai Wézel Mór 1944. április 23-án kelt levelében arról számolt be fiának, hogy lakásukban két szobát és egy konyhát a megszálló német katonaság részére rekviráltak, nekik csak egy szoba jutott. „Nem is bánom – írta –, így legalább biztonságban vagyunk a csöcselék ellen.” (A fennmaradt fotók tanúsága szerint a Wézel-ház falaira ördögöt, nyilaskeresztet, valamint „HAZA ÁRÚLO!”, „SIDÓ KÉM”, „KI A ZSIDÓT!”, „Úzd a zsidót!!” feliratokat mázoltak.)

Május 20-a körül lakat került a zsinagógákra. *A zsidók átköltötése következtében ezekre amúgy sincs szükség* – fogalmazott a járási főszolgabíró, a törökbálinti községi főjegyzőhöz intézett levelében. Egy hetük maradt a vörösvári zsidóknak. A Tóraadás ünnepéről, svüeszről, amelynek előestéje május 27-re, szombatra esett, már nem a Petőfi utcai zsinagógában, hanem a budafoki gettóban emlékezhetek meg. Vagy éppen úton voltak...

A Pest vármegyei alispán 1944. május 3-án intézkedett a megyében lakó zsidók elkülönítéséről. A tizenhét járás, valamint Csepel zsidóit összesen huszonegy településen gettósította. A budakörnyéki járásban élők – tehát a vörösváriak, szentivániaiak, tinnyeiek, perbáliek, tökiek, zsámbékiek, pátyiak, budakesziek, torbágyiak, biaiak, törökbálintiak, albertfalvaiak stb. – részére Budafok megyei várost jelölte ki.

Rendeletében a megyei akció kezdő napjának május 22. hétfő, reggeli 5 órát, befejezéséül május 30-át szabta meg. Kötelezte a zsidókat, hogy az átköltözés költségeit maguk viseljék. Kimondta, hogy a kiűritett zsidó lakások jogos igénylőknek kiadhatók. Az illetékes polgármesterek, szolgabírók számára irányadóként határozta meg, hogy „a zsidók új lakhelyükön nem kerülhetnek jobb helyzetbe, mint az ellenséges légiterror [a nyugati szövetségesek bombázásainak] károsultjai.”

A rendelet kibocsájtását követően (több helyütt már másnap) a települések vezetői tisztí értekezleten beszélték meg a részleteket az illetékes járási főszolgabírókkal.

Május 13-án az alispán távirati úton utasította a járási főszolgabírókat, hogy legkésőbb május 16-án, déli 12 óráig jelentsék: a területükhöz tartozó községekben hány olyan személy van, aki az érvényben lévő jogszabályok értelmében zsidónak minősül és bejelentésre kötelezett. A szentendrei járás vezetője annak rendje és módja szerint május 16-án telefonon jelentette, hogy területén 505 bejelentésre kötelezett zsidó lakik.

A budakörnyéki járást illetően, ahova Vörösvár is tartozott, ilyen dokumentumok egyelőre nem kerültek elő. Randolph L. Braham (főszerk.): *A magyarországi holokaust földrajzi enciklopédiája* című műve csupán a járás négy községének: Albertfalva (56),

Nagytétény (106), Tinnye (75) és Pilisvörösvár (66), valamint Budafok város (229) 1944. áprilisi hitközségi adatait közli, amelyekben természetesen nem szerepelnek az izraelita felekezeten kívüli, de a törvény által zsidónak tekintett személyek.

Az viszont ismert, hogy az 1941. évi népszámlálás során a budakörnyéki járásban 890 „zsidót” – 765 *izraelita vallásút* és 125 *nem izraelita vallásút* – regisztráltak. A szentendrei járás adatait alapul véve, ez a szám 1944-ig, az elköltözések és munkaszolgálatra behívások stb. miatt, akár 15-20%-kal is csökkenhetett. Ezt a 700-750 fős keretet azonban a gettósítás elől engedéllyel Budapestre költözők legkevesebb 20%-kal nyilvánvalóan tovább apasztották. Így kalkulálva nagyjából félezer embert vittek a budafoki gettóba, a kb. 160-170 helybeli zsidó mellé.

*

A *Szentendre és Buda környéke* c. lap 1944. május 17-i száma az első oldalon hozta a „Hova költöznek a zsidók a budakörnyéki és a szentendrei járásban?” című – melleleg nyomdahibákkal tarkított – cikket, amelyben ideológiailag megokolta a zsidók gettósítását és deportálását (részlet): „A most folyó világháború a zsidók háborúja a keresztény kultúra és civilizáció alkotásai ellen. Ennek a harcnak végső és döntő szakaszában, a győzelem biztosítása érdekében, nem lehet tovább túrni az ország aktív ellenségének – a zsidóságnak – a belső fronton nyílt (sic!) és földalatti tevékenységét. Az első világháborúnak saját bőrünkön érzett tapasztalatai alapján kormányzatunk, igen helyesen, eleve kiirtja a front mögötti fertőző góccokat, ahonnan annak idején és (sic!) a zsidóság tervszerűen törték meg a magyar nemzet ellenálló erejét.

Ezt a megelőző intézkedést szolgálja a belügyi kormányzat 1610–1944. sz. rendelete, mely a zsidókat a keresztényektől elkü-

löníti. Az elkülönítéssel párhuzamosan gondoskodás történt a zsidóság munkaerejének felhasználására, de előkészítik a zsidóság háború utáni kivándoroltatását is. (...) A vármegye alispánja a budakörnyéki járás összes községeiből Budafokra, a szentendrei járásból Békásmegyere–Csillaghegyre rendelte átköltöztetni az összes zsidókat.” A zsidók új helyükön a polgármester, illetve a főszolgabíró által meghatározott utcákban, esetleg külön-külön kijelölt házakban lakhatnak. „Táborokban azonban a zsidók nem helyezhetők el.”

A zsidóság háború utáni kivándoroltatásáról szóló közlés alighanem szándékos félrevezetés volt. A lap bennfentes, náci főszerkesztője, Kanyaró Géza bizonyára tudott róla, hogy néhány ezer zsidót már április végén deportáltak, május 15-én pedig szisztematikus, tömeges deportálásukat is megkezdték. Színigaz viszont, hogy „táborba” – téglagyári stb. gyűjtőtáborokba – általában csak néhány heti gettósítás után szállították őket.

Egyébként ugyanebben a lapszámban, 1944. május 17-én számolt be a lap az új Fejér megyei főispán, dr. Toldy Árpád beiktatásáról, amelyen részt vett Imrédy Béla volt miniszterelnök, Jurcsek Béla miniszter, Hóman Bálint volt miniszter, Baky László belügyi államtitkár, Faragho Gábor altábornagy és Potyondy Imre püspöki helynök. Installációs beszédében Toldy kijelentette: „A zsidóság teljes és végérvényes elkülönítésével megszabadítjuk népünket népi erőnk legveszedelmesebb ellenségétől, attól a bomlasztó, erkölcs-, szellem- és jellemromboló rákfenétől, amely a nemzetet sorvasztotta.”

A *Szentendre és Buda környéke* c. lap május 24-i száma szintén az első oldalon közölte dr. Jegg Géza, Budafok megyei város polgármesterének május 20-án, szombaton – a helybeli és a budakörnyéki járásbeli zsidók gettósítása kapcsán – hozott véghatározatát,

miután azt előzőleg dr. Rab László járási főszolgabíró-helyettesessel egyeztette. Eszerint a polgármester huszonzét utcában összesen harmincöt zsidó tulajdonú házat jelölt ki gettók létesítése céljából. (A lap valamennyi ház pontos címét közzétette.) A város vezetője előírta, hogy az épületeket sárga csillaggal és „Zsidó ház” felirattal kell ellátni. Egyidejűleg utasítást adott a gettósítás azonnali megkezdésére és május 28-i befejezésére. A műveletek megszervezésével és lebonyolításával háromtagú, budafoki zsidókból álló bizottságot rendelt ki, és meghagyta nekik, hogy először a város zsidóit vegyék sorra.

Neisz Ferenc főjegyzőnek a gettósításra vonatkozó értesítése eddig nem került elő, ezt május 22. körül kaphatták kézhez a vörösvári zsidók.

Budapest Főváros Levéltárában, a „Zsidó ügyek, Budafok, 1943–44” c. dobozban található egy-egy (cím és dátum nélküli) gépelt, illetve ceruzával írt, piszkozatos papír, amelyen a kijelölt csillagos házakat tüntették fel, nyolc körzetbe csoportosítva. (Véltetően a gettók felügyeletének, őrzésének megszervezése céljából.) A sajtóban közreadott listához képest hiányoznak a sorból az Alsósas u. 36., Tóth József u. 48., Kossuth u. 70., a városközponttól meglehetősen távol eső Péter Pál u. 124. és Garay u. 25/b., valamint a Petőfi u. 84. sz. épületek (ezek többségének a tulajdonosa nem is lakott Budafokon), beiktatták viszont a Kossuth u. 54. és a Petőfi u. 24. sz. házat. Nagy valószínűséggel tehát a következő épületek alkották a budafoki gettót (zárójelben a tulajdonosok neve):

I. Méhész u. 8.	(Böhm Imre és neje, Berger Júlia)
Báthory u. 9.	(Farkasfalvi Béláné)
Beniczky F. u. 13.	(Klein Mór)
Beniczky F. u. 21.	(Steiner Bernáthné)

- II. Levente u. 13. (Szendrő Menyhért és neje)
 Szent István tér 2. (Bognár Gyula)
 Péter Pál u. 8. (Sommer Nándor és neje)
 Péter Pál u. 11. (Rosenberg Miksa)
- III. Kölcsey u. 5. (Weisz Sándor és neje)
 Hosszúhegy u. 6. (özv. Pataki Nándorné)
 Apponyi út 20. (Izr. Hitközség)
 Kossuth L. u. 42. (Szegedi Ármin)
- IV. Kossuth L. u. 54. (Schwartz E.-né)
 Kossuth L. u. 59. (Weisz Sándor és Gyula)
 Kossuth L. u. 76. (Wadler testvérek)
 Petőfi út 24. (Bogdán Jenő és Társa)
- V. Tóth J. u. 3. (Sauer Nándor)
 Kereszt u. 9. (Littner Illés)
 Koszorú u. 12. (Langer István és Társa)
 Temető u. 11. (Sarkadi Rudolf és neje)
- VI. Árpád u. 13. (Kohn Mór)
 Halom u. 1. (Fischer Jenő és neje)
 Zerge u. 3. (Steinbach István és neje)
 Pozsonyi út 28. (Hatvani János, Stockholm)
- VII. József u. 9. (Gaál József és neje, Lővy Laura)
 Csap u. 7. (Verebélyi Bálint)
 Csap u. 22. (Boros Béla)
 Bérkocsi u. 6. (Farkas Lajos)
- VIII. Dévényi út 20. (Grün Béla)
 Pannonia u. 54. Ø
 Erzsébet u. 45. (özv. Haiduska Zsigmondné)

A szóban forgó utcák mai neve: Garay = Duránci, Báthory = Csipkebogyó, Beniczky = Leányka, Apponyi = Mária Terézia, Petőfi = Nagytétényi, Koszorú = Árkász, Pozsonyi = Kiránduló, Erzsébet = Promontor, Levente = Káldor Adolf. – A budafoki csillagos házak csoportosításának ceruzás változatában van egy rövid megjegyzés is: „Raktározni: Imaház, Klein-ház.” E két épület az Apponyi u. 20. sz., illetve a Beniczky u. 13. sz. alatt állt. Később két Csap utcai házban és másutt is alakítottak ki raktárakat az elkobzott zsidó ingóságok, bútorok részére. A gettót menetközben átszervezték. Erre utal például a budafoki mutatókönyv bejegyzése május végén, mely szerint a Koszorú út 12. sz. házból (Laufbahn Sámuel bornagykereskedő egykori villájából – Garbóci László szíves szóbeli közlése) a zsidókat áthelyezték. Hogy hová, arról a bejegyzés nem szól.

*

A budakörnyéki járás zsidóinak elhurcolásához a hatóságok leg hamarabb május 22-én foghattak hozzá, azután, hogy a Kossuth Lajos utca négy kijelölt polgárházában (amelyek közül három egyemeletes, egy pedig kétemeletes volt) a budafoki zsidókat már gettósították. Torbágy község mutatókönyvének egyik bejegyzése szerint az előljáróság május 22-re kért pénzügyőrköt a zsidó lakások ingóságainak leltározásához. Törökbálinton az iktatókönyv tanúsága szerint ugyancsak május 22-én intézkedtek „a zsidók gettóban való elhelyezésével kapcsolatban a zsidó lakások és üzletek ingóságainak leltározása” tárgyában. A járás más községeiben az 1944. évi iktató- és mutatókönyvek hiányoznak, kivéve Vörösvárt, ahol a mutatókönyv fennmaradt ugyan, de bejegyzései a gettósításról „hallgatnak”.

Ezért csak annyi bizonyos, hogy a vörösvári zsidókat pünkösd hetében, legkésőbb május 28-án, vasárnap, *svüesz* első napján szed-

ték össze. Elhurcolásuk, néhány napos eltéréssel, egybeesett az országserzte megrendezett hősök napi megemlékezésekkel, a pünkösti multságokkal, Budafok város Jézus Szent Szívének történő felajánlásával és az Auschwitzba érkező első magyar transzportok legyilkolásával.

A vörösvári zsidóknak természetesen tudomásuk volt az országban április közepe óta zajló gettósításról; hogy ezt elkerüljék, számosan szerettek volna a biztonságosabbnak hitt Budapestre, ottani rokonokhoz, jó ismerősökhöz költözni. Ehhez be kellett szerezni a befogadó személy írásos nyilatkozatát, a Magyarországi Zsidók Szövetségének igazolását, a helyben illetékes hatóság községi bizonyítványát, sőt a Belügyminisztérium engedélyét is. Mindennek az elintézésére néhány nap állt rendelkezésre.

Pilisvörösvár község 1944. évi mutatókönyve alapján községi bizonyítványt kért Budapestre költözéséhez: Balogh Sarolta; Ehrenfeld Samuné; Farkas Józsefné és társai; Kohn Ignác és neje, Mendelsohn Sarolta; Krausz Sámuel; Porgesz Lajosné; Reinitz Rózsi és társai; Szikla Józsefné, valamint Weisz Henrik és Teréz – a meg nem nevezett családtagokkal együtt kb. 28-30 személy. Biztosan azonban csak néhány család költözködhetett: Szikláné két leányával valószínűleg a „mama” valamelyik testvéréhez a Klotild vagy a Pannonia utcába, Krauszék a Csanády utcába. Porgeszné kisebbik leányával augusztusban a Paulay Ede utcában lakott. Ehrenfeldékről pedig csak azt tudni, hogy a család életben maradt négy tagját közvetlenül a felszabadulás után a Népszínház utcában, illetve a Vay Ádám utcában írták össze.

Az 1944. évi vörösvári mutatókönyv zsidókra vonatkozó tételei között, a teljesség igénye nélkül, még jó néhány figyelmet érdemel. Így például a 15 éves Ehrenfeld György neve mellett „20 pengő pénzbüntetés behajtása”, Schreiber Manónál „elköltözésének be-

jelentése”, Porgesz Hermann-nál a lakonikus-homályos „közs. biz.”, Spitzer Dávidnál „állampolgársági biz.”, özvegy Jelinek Józsefnél „új lakóhelye szerinti hatósághoz való áttétel” bejegyzés szerepel. Krausz Sámuel bútort is vitt kényszerűen új, pesti lakóhelyére, a bútorszállításához külön községi bizonyítványt kért az előljárástól. Ehrenfeld Samunénak és Weisz Henriknek hadigondozási, Porgesz Lajosnének hadisegélyezési, Porgesz Irénnek kihágási „ügye” volt. Kénytelen-kelletlen, utolsóként, végül mégiscsak lemondott iparáról Reisz Mór és Schreiber Mano rőföske-reskedő, valamint Ehrenfeld Zsigmond épületfa-kereskedő. (Schön Mátyás építőmester, a vörösvári iparos kör elnöke mintha csak erre várt volna, mindjárt kérelmet nyújtott be az Ehrenfeld-féle fakereskedés átvételére.)

*

2014-ben Márton Tamás (1929), Budapest, Népszínház u. 46. sz. alatti lakostól érdeklődtem a pilisvörösvári Ehrenfeld-család iránt, mivel felvetődött, hogy esetleg ebbe a házba költöztek 1944 májusában. A férfi elmondta: Emlékszem az Ehrenfeld névre, de többre sajnos nem. Az épület 1944 júniusában csillagos ház lett, édesapám tízezer pengőért intézte el, hogy ismerősök jöjjenek ide. – Márton Tamás egyúttal elmesélte:

1944. október 15-én, a Szálasi-féle nyilaskeresztes puccs idején tűzharc robbant ki az utcában szökevény zsidó munkaszolgálatosok és a nyilasok között. Engem kisvártatva a Tattersallba vittek, de mivel fiatalkorú voltam, hazaengedtek. Édesanyámat szintén októberben vagy november elején hurcolták el, azonban néhány nap múltán orvosi papír segítségével visszajöhetett. Erre a keresztény házmester feljelentette, és ismét érte jöttek a nyilasok. Bergen-Belsenben halt meg, a felszabadulás harmadik napján.

*

A vörösvári aut. orth. izr. hitközség jelentése alapján 1944 áprilisában hatvanhat zsidó lakott a faluban. Az 1941. évi népszámlálás során pedig tizenegy *nem izraelita vallású zsidót* írtak össze. Ebbe a csoportba tartozott 1944-ben Berán Anna, Hinora Ignácné Berán Margit, Reinitz Lipót, Szebenyi Olga, továbbá Schmidt Béla négy kiskorú gyermeke: Anna, Róza, Dóra és Lázár. Az együttvéve hetvennégy személyből közel harmincan éltek át az 1919. augusztus 8-i pilisvörösvári pogromot. – Krausz Sámuel izr. hitközségi elnök bizonyára a külföldi állampolgárságú zsidókat is beszámította a hitközség tagjai közé.

***

Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején számos külföldi állampolgár lakott hosszabb-rövidebb ideig Vörösváron, köztük nem egy menekült és katonaszökevény; egy bizalmasan kezelt 1944-es nyilvántartásban összesen hatvanötöt számláltak. A külhoniaknak ezt a csoportját elsősorban románok, másodsorban jugoszlávok, harmadsorban lengyelek, oroszok, olaszok, horvátok, németek, szlovákok stb. alkották.

A szentendrei járási főszolgabíró 1943. április 20-án a következő levelet küldte Pilisvörösvár község elöljárójának, *Schwarz Vincéné Ujj Erzsébet szlovák állampolgár tartózkodási ügyében*: „Állapítsa meg, hogy nevezett még az ország területén tartózkodik-e, és ha igen, utasítsa, hogy haladéktalanul folyamodjon lakhatási engedélyért. A kérelemhez csatolja érvényes úti okmányát, és jelentse, nem esik-e az 1939. évi tc. hatálya alá?” Magyarán a főszolgabírót az is érdekelte, hogy a külhonos nem zsidó-e? (Egy, a vörösvári bizalmas iratok között talált 1933. évi jegyzőkönyvben az idegen állampolgárok *esetleges előző vallása* iránt is érdeklődtek.) A vörösvári főjegyző válaszában arról tájékoztatta a főszolgabírót,

hogy Schwarczné 1943. január 27-én költözött a Bányatelep 18. sz. alá, szembaját szeretné kezeltetni Budapesten, s csak néhány hétig tartózkodik az országban, amíg a gyógykezelése megtörténik. 1943. július 14-én pedig már azt jelentette felettesének, hogy nevezett Schwarcz Vincéné Ujj Erzsébet visszaköltözött Szlovákiába. Valásáról nem esett szó.

Ha Schwarcznéról nem is, de Schmidt Béla, Berán Anna és Blau Frigyes vörösvári külhonosokról ismert, hogy zsidók voltak.

Berán Anna Cseh-Morvaországból származott el Magyarországra 1900 körül. (Lásd: *A Berán család útja* az első kötetben.) Cseh állampolgár volt, azonban az első világháborút követően csehszlovák, majd szülőföldje német bekebelezése után német állampolgár lett. 1937-ben a keresztség felvételét kérte. A Pest Megyei Levéltárban fellelt iratok szerint 1939-ben a járási főszolgabíró többször is sürgette Vörösvár község előljáróságánál, hogy Berán Anna haladéktalanul folyamodjon lejáráó lakhatási engedélye meghosszabbításáért. Neisz Ferenc azonban arra hivatkozva, hogy kórházban fekszik, mindannyiszor kimentette őt. 1940. szeptember 18-án az engedély ismét esedékes meghosszabbításakor ezt írta róla a főszolgabírónak: „Berán Anna és családtagjai kifogástalan magatartású egyének, magyar nemzeti szempontból megbízhatóak, miért is az engedély kiadását javaslom.” (Ebben az időben két nővére és öccse Pesten, egy nővére, a szintén kitért Hinora Ignácné Berán Margit pedig Vörösváron lakott.) Utolsó engedélye 1943. november 5-én kelt. Erre tintával, valószínűleg a vörösvári előljáróságnál, ráírták: „Eng. lejár: 1944. november 1-én.” Az engedély túlélte Annát...

Schmidt Béla vajar, jugoszláv állampolgár, feleségével, az orosz állampolgárságú, evangélikus vallású Rebhun/Rephun Vilmával az 1930–40-es években szintén többször szerepel a vörösvári

külhonosok névsorában. (Esküvőjük 1921. január 16-án zajlott le Oroszországban.) Schmidt Béla lakhatási engedélyét utoljára 1944. január 3-án hosszabbították meg. 1944 tavaszán vagy nyarán nekik is el kellett hagyniuk a községet. A vörösvári *Salátné Müller Mária* elmondta: első férje, Schmidt Lázár (Schmidt Béla fia) azt mesélte neki, hogy a szülők a négy gyermekkel Pesten – három helyen, három párra osztva – élték át a vészkorszakot. Mégpedig a család közeli rokona, Rebhun Albert jóvoltából, aki tagja volt a „Fekete Sasok” nevű – állítólagos – titkos szervezetnek. Müller Mária tudomása szerint Zelma, Schmidt Béla nevelt lánya, már korábban férjhez ment Pestre. (Előzőleg Albert is Vörösváron lakott. Az egyik pilisvörösvári bizalmas irat szerint „Rephun Albert külhonos 1943. március 24-én Budapest, XII. ker., Báró Eötvös utca 56. sz. alá végleg elköltözött.”)

„Blau Sigfrid lakhatási és munkavállalói engedélye 1941. január 31-én lejár. Hívja fel külhonest, hogy engedélyét hosszabbítsa meg, vagy hagyja el az ország területét” – utasította a járási főszolgabíró Vörösvár község főjegyzőjét 1941. január 4-én. A főjegyző f. hó 21-én válaszolt: „Nevezett ellen ez ideig panasz vagy észrevétel nem volt, politikai és nemzethűségi szempontból ellene kifogás nem merült fel. A lakhatási engedély meghosszabbítását a magam részéről véleményezem.” (Blau Sigfrid, Berán Annához hasonlóan, szüleivel szintén a XIX–XX. század fordulóján érkezett Cseh-Morvaországból Vörösvárra, és ugyanazokat a stációkat járta végig.) A következő években Blau Frigyes engedélyét rendszeresen meghosszabbították. A tárgyban a járási főszolgabíró utolsó, gépelt formában írt levele 1943. szeptember 4-én kelt Vörösvár község Elöljárósága részére: „Fentnevezett lakhatási engedélyét meghosszabbítás után (...) kikézbítésre kiadom azzal, hogy az engedély lejártának határidejét jegyezze elő.” Az iraton tintával megjelölve:

„Eng. lejár: 1944. szeptember 1.” Felül jobb oldalt ceruzával és aláhúzva, dátum nélkül: „Zsidókkal elvitték!”

Elvitték a Berán nővéreket, elvitték Blau Frigyes és feleségét, Lindenfeld Margitot, de nem tudták elvinni Júlia nevű gyermeküket. A tízéves kislányt ugyanis előzőleg Pesten, az Akácfa utca 32. sz. házban igyekeztek biztonságba helyezni. Blau Júlia túlélte a háborút, hat éve halt meg. (E sorok írója sajnos már nem találkozhatott vele.) „Julika néni” házban lakó ismerősei szerint a kislányt 1944-ben egy „Manci néni” nevű keresztény asszony bújtatta és nevelte föl. Az 1950-es években a zsidó gimnáziumba járt, később elvégezte a Pedagógiai Főiskolát és évtizedekig a IX. kerületi Ifjúságutcai általános iskolában tanított. Férjével, Halmai Sándorral a Dohány utcai zsinagógát látogatta.

*

A vörösvári zsidók pünkösdkor összeszedett és lovas kocsikkal útnak indított 40-45 fős csoportja, pihenők közbeiktatásával, 6-7 óra alatt tehetette meg a kb. 30 km-es utat, és délután 3-4 óra tájban érkeztek meg Budafokra. Estig elhelyezkedhettek. Az engedéllyel Pestre költöző családoknak ugyanezen a napon legkésőbb déli 12-ig szintén el kellett hagyniuk a falut. Vörösvár zsidómentessé vált.

Pilisvörösváriak visszaemlékezései

Ziegler Józsefné Nick Katalin: Billitzerék nagyon szerényen éltek. Tőlünk vásárolták a tejet, Billitzer néni gyakran beszélgetett anyámmal; nagy kendőjében úgy nézett ki, mint egy parasztasszony. Ellával, a lányukkal együtt gépi hímzést tanultam, az üldözések alatt azonban ő nem dolgozhatott a varrodában, én vittem neki haza

a hímeznivalót. Barátnőm, Billitzer Ella írt nekem a budafoki gettóból: „Boldogok, nyugodtak vagyunk, mintha álomban élnénk.”

Klotz Mártonné Ott Erzsébet: 1943–44-ben a Bányatelepen volt egy kis varroda. Csak néhányan dolgoztunk ott, ruhákat hímeztünk, fehérneműt cakkoztunk. A német megszállás után Billitzer Elluskát nem engedték be a műhelybe, ezért személyesen vittem el neki a hímeznivalókat. Így az elhurcolásig kereshetett egy kis pénzt. Az utcában, ugyanebben a házban, a zsinagóga közelében laktunk régen is. 1944-ben, amikor a zsidókat összeszedték, kint álltam a járdán, talán édesanyám is. Jobbról, az Akácfa utcából fordult be a stráfkocsi. Arra szállt föl az idős Spitzer házaspár, akik velünk sréhen laktak egy takaros, kis házban. Csupán egy táskát és egy bőröndöt vittek magukkal. Mindketten a kocsi végében ültek, a lábukat lelógatták. Ahogy elhaladtak előttünk, Loti néni elgondolkodó arcát láttam, Dávid bácsi végtelenül szomorú volt, nem szóltak semmit. Utánuk néztem; ahogy elérték a Fő utcát, a kocsi befordult balra, Pest felé, a Községháza irányába.

Czigány Ferencné Reinitz Erika (ma budapesti lakos): A történetek egy részét szüleimtől hallottam. Reinitz nagymamát nem ismertem, ő korán, még 1925-ben meghalt. Öt gyermeke közül ekkor csak Rózsi töltötte be a tizennyolcadik évét. Apukám, Lipót tizenhat volt, a legkisebb gyerek pedig alig múlt tizenegy esztendő. Úgyhogy lényegében Rózsi lett a pótmamájuk, aki csinos, aranyos kis nő volt. Rózsi nagyon szeretett engem, csakúgy mint nagybátyáim és fiatalabbik nagynéném, Klári. Reinitz nagyapámat tündéri embernek ismertem, ebédnél az ölébe vett, úgy ebédeltünk, és mindig mesélt nekem. A családhoz tartozott nagypapa egyedülálló, nagyothalló nővére, Betti néni is.

Anyukám Zsolnán, keresztény családban született, zsidó apukámmal 1937-ben, Dorogon esküdtek meg. Én sem számítottam

zsidónak, mivel születésemkor, az I. zsidótörvény meghozatala előtt megkereszteltek. A hatóságok tehát minket kettőnket nem bántottak, de egyszer, még a gettósítást megelőzően, anyukámat valaki megütötte az utcán Vörösváron, szemére hányva, hogy zsidónak a felesége.

1944-ben a Bányatelepen laktunk. Azt a napot, Reinitz nagypapa, Rózsi és Betti néni elhurcolását, négyéves kislányként éltem át; emlékszem rá. Felpakoltak pár holmit a lovas kocsira, mi kint álltunk az utcán és sírtunk. Rajtunk kívül még sokan álltak kint a kapukban, nemcsak nők, férfiak is. (Azt mondod, pünkösd táján vitték el őket? Lehet, a kint álldogáló férfiak nagy száma arra vallhat, hogy esetleg ünnepnap volt, erre eddig nem gondoltam.) Budafokon a gettóban kétszer vagy háromszor meglátogattuk őket anyámmal, élelmet vittünk nekik, amit az élelmiszerjegyeink beváltásából vásároltunk. Anyukám kesztyűt és katonaingeket varrt, némi pénzre ebből is szert tett. A gettó egy magas, emeletes, belül körlépcsős ház volt, nagy kapuval, egy szűk utca bal oldalán; nem sokat kellett gyalogolni a házig. Az épületet kívül, azt hiszem, csendőrök őrizték. Valahogyan, talán az ő jóindulatú elnézése mellett besurrantunk. Csöndben kellett maradnom. Az őr lefizetése szűkös anyagi helyzetünk miatt szerintem szóba sem jöhetett. Az udvaron nagypapáéknak átadtuk a csomagot, megpusztuk egymást, váltottunk pár szót, aztán jöttünk vissza. Nagypapáék nagyon el voltak keseredve. Egyszer üzentek, hogy elfogyott a kenyerek. Sajnos késve adták át nekünk az üzenetet, és mire a kenyeret elvittük nekik, már nem találtuk ott őket.

Egyik idősebb másodunokatestvéremet, Reinitz Katót Újpestről hurcolták el és deportálták Auschwitzba. Mindent túlélte, és itthon elmesélte, hogy Auschwitzban találkozott Rózsival, mégpedig akkor, amikor Rózsiék transzportja megérkezett a táborba.

Blind Mártonné Iffinger Mária: Gyerekkoromban a közelünkben, a Csobánkai út környékén lakott Reisz Mancsi és Miklós. Hétnyolc évvel lehettek idősebbek nálam. A szülők nevére nem emlékszem (Reisz Fülöp és Weisz Szeréna – P. S.), de azt tudom, hogy 1944-ben mindnyájukat elvitték.

Bánóczi Károlyné Mirk Gizella: Gyerekkoromban az Akácfa utca 17.-ben laktunk, a túloldalon, velünk szemben lakott egy öreg házban Schreiber Manó rőföskereskedő az édesanyjával, Fáni néniel. A padlóra szőnyeget tettek, de nem voltak gazdagok. Manó bácsi nőtlen maradt; ahogy mondta: azért, nehogy az „új asszony”, a meny esetleg megbántsa az édesanyját... Mi ketten az öcsémmel szinte állandóan náluk voltunk, nagyon szerettük őket, mindent megcsináltunk nekik, amit kértek, cserébe macesszt, cukorkát kaptunk. Anyukám is átjárt (talán ő gyűjtött be szombatonként), és Fáni néniék is többször jöttek hozzánk, nagyon jóban voltunk egymással.

Az elhurcolásukra kissé homályosan emlékszem. Csendőrök mentek be értük. Manó bácsi mindössze egy kis batyut vitt a hátán. Gyalog, Csaba vagy Pest felé mentek ki a Fő utcára, pontosan nem tudom. Sírtunk és integettünk nekik, amíg láttuk őket.

Zs. Dobozy Erzsébet: Néhány évig nem laktunk Vörösváron, miután 1944 őszén visszajöttünk, mesélték, hogy amikor a zsidókat elvitték, a volksbundisták az utcán táncoltak, énekeltek, nevettek.

Nyerják Lászlóné Baráth Éva: Az üldözések időszakából az események nagy része kitörlődött az emlékezetemből. Arra emlékszem, hogy miután 1944. május végén összeszedték a zsidókat, és a szekérsor néhány vörösvári csendőr kíséretében a Bécsi úton elindult Pest felé, a báméskodók közül egyesek örömeinkben tapsolni kezdtek; még ismerősök is. Csak a személyes holmikat vittük. A csendőrök, különösen Siklósi, emberségesen viselkedtek. A budafoki gettóban mi hatan rokonok egy szobában lehettünk: rajtam kívül

anyám, anyám nővére (Farkas Józsefné Porgesz Ilona), annak nyolc-éves kislánya (Klárika), valamint anyai dédmamám (Schreiber Jakabné Tauber Fáni) és az ő fia (Manó bácsi). Anyai nagymamám, aki a vörösvári nyilasok rablótámadásának következményeként 1942-ben megözvegyült, a gettósítás elől engedéllyel legkisebb lányával Pestre költözött. – Budafokon egy-két hétig tartózkodtam, aztán visszavittek Vörösvárra. Nem tudom, ki intézte el, de az biztos, hogy az izr. hitközség tiltakozott amiatt, hogy gettóba zártak. Én a törvények alapján nem minősültem zsidónak, ugyanis az apám keresztény volt, és születésemkor engem is megkereszteltek. Vörösváron apai rokonaimnál, a Kaszab-családnál helyeztek el. Anyám azonban a gettóban maradt, a többit tőle hallottam. (A visszaemlékezés folytatását ld. a 239. oldalon.)

*

Mire a vörösvári zsidók megérkeztek Budafokra, a városban szerzetést kijelölt csillagos házak többsége minden bizonnyal benépesült. A nagyjából sík belvárosi területen feküdt a négy Kossuth Lajos utcai, az Apponyi úti és a Szent István téri épület. Viszonylagos közelségben emelkedett a Kölcsey és a Hosszúhegy utcai ház, de ide vehetjük a két Beniczky úti és a Dunára lefutó Levente utcai épületet is. (Garbóci László szíves szóbeli közlése szerint a Szent István tér 2. sz. alatt nem lakóház, hanem az addigra már felhagyott jéggyár földszintes, terjedelmes épülete állt, ennek helyén emelték a háború után a „Budafok” Filmszínházat.) A többi ház túlnyomórészt festői környezetben, a zegzugos „hegyen”, a Felsővárosban helyezkedett el. (A legszebb panoráma a Dunára alighanem a Tóth József u. 3. sz. házról nyílt.)

Ebben a különleges szerkezetű gettóban az egymástól legmeszebbre lévő két ház közötti távolság észak–déli irányban megkö-

zelítette a 2,5 kilométert, kelet–nyugati irányban pedig a másfél kilométert. A szomszédos csillagos házak közötti átlagos távolság bő 200 m-re becsülhető. Noha az egykori gettóépületekből a háborút követő években, évtizedekben – részint bombatalálat miatt – nyolcat lebontottak, többet átalakítottak, azonban így is megállapítható, hogy zömük takaros, kertes családi ház volt, néhány, emeletes polgárházzal és villaszerű építménnyel tarkítva.

A gettó kiürítése után az illetékes budafoki hatóság kimutatást készített „Az eddig igénybe vett zsidó lakások”-ról. A dátum nélküli dokumentum adatait figyelembe véve kb. 140 szobában helyezték el az összeszedett zsidókat, amiből 30-40 juthatott a városbeli zsidóknak és 100-110 a budakörnyéki járás zsidóságának. Arról, hogy mely ház(ak)ba terelték a vörösváriakat, egyelőre nem tudni biztosan. A kört valamelyest mégis szűkíteni lehet. A Kossuth utcai házakat a budafoki zsidók részére „foglalták le”, a Csap u. 7.-be Madari József elbeszélése szerint biaiakat vittek. Törökbálint község 1944. évi mutatókönyvének egyik bejegyzése pedig arra utal, hogy a helység zsidóit, legalábbis egy részüket, a Beniczky út 13. számú házban gettósították; Wegmann Lajosné innen küldte május 29-én érkeztetett levelét a községi előljáróságnak, hogy férjét – akit korábban rendőri felügyelet alá helyeztek és talán internáltak is – Törökbálintról kijelentse(!).

Budafoki lakosok visszaemlékezései

Pauerné Wiesner Rózsika: 1942-ben házhelyet vásároltunk a Kereszt utcában Littner Illéstől és feleségétől, az ő 9. sz. családi házuk közvetlen szomszédságában. Az épületet 1943 végén hoztuk tető alá, de édesapám ismételt behívása miatt az építkezést csak

a háború után tudtuk befejezni, amikor ő hazajött a hadifogságból. Édesanyámmal azonban addig is rendszeresen elsétáltunk ide, hogy körülnézzünk a félig kész házban. Ennek során, az orgonabokrok között átnézve figyeltünk fel a Littner-házban tartózkodó idegen emberekre, akik – én legalábbis úgy láttam – főleg öregasszonyok voltak, és a szép kora nyári időben az udvaron beszélgettek. Ismerőseink mondták el nekünk, hogy az illető személyek zsidók és valószínűleg más településről költöztették oda őket. Littnerékkal akkor már nem találkoztunk. Én egyébként több zsidót nem ismertem. De a nagymamám, aki a József u. 3.-ban lakott, később elmesélte, hogy amikor ott, három házzal odébb, a régi, kedves budafoki családot, Gaál Józsefeket kivezényelték az utcára, hogy elhurcolják őket, a szomszédok kint álltak, és sírva búcsúztak el tőlük.

Dám Lászlóné, „Ancika”: 1944-ben egy alkalommal láttam az Árkász utcai [korábban Koszorú utcai] „kastélyból” kivonulni 20-25 zsidót, kisgyerekek is voltak köztük. Az egyiknek elgurult a pöttyös labdája, én felvettem, visszaadtam neki, mire a kísérő őr arcon legyintett. A Temető utca felé mentek, egy fiatalasszony gyerekkocsit tolt. (Lehet, hogy ez volt az a bizonyos „zsidók áthelyezése a Koszorú utca 12-ből”, amelyet a budafoki mutatókönyv említ május végéről – P. S.)

Madari József: 1944 tavaszán Budafokon, a Csap u. 7. sz. alatt, egy féltetős szoba-konyhás kis házban laktunk, amelyet Verebélyi Bálint zsidó autókereskedőtől béreltünk. A tulajdonos ugyanazon a telken, egy nagyobb épületben lakott feleségével, két kisfiával és az asszony első házasságából származó leánnyal. Hús-huszonöt méter széles garázsában hat-hét személy- és teherautó, valamint motorkerékpárok sorakoztak; egyébként javítással is foglalkozott. A fiatal lány akkortájt repült ki a családi fészekből, Verebélyit pedig munkaszolgálatra vonultatták be. Édesanyám Verebélyiék

házmestere, édesapám viszont a városban kertészeti munkás volt, de kitűnő kézügyessége révén szinte minden mesterséghez értett. Ebben az időben én még alig töltöttem be a hatodik évemet, ennek ellenére, mint fogékony kisgyerek, sok mindent megjegyeztem abból, amit láttam és hallottam. Szüleim beavattak a család ügyeibe, de az embertelenségeket – pl. a zsidók keresztülhajtását a városon – fizikailag is igyekeztek eltakarni előlem...

Egy napon utasítást kaptunk a hatóságoktól, hogy ki kell költöznünk a lakásból. Hamarosan egy főleg öregekből, gyerekekből és nőkből álló zsidó csoportot hoztak, az ő holmijaiknak, bútoraiknak kellett a hely. Erre a célra a garázst is igénybe vették, amelyből az autókat már korábban lefoglalták, elkobozták. Tizenöten-húszan, esetleg még ennél is többen lehettek az emberek, és a nagy házban helyezték el őket. Azt beszélték, hogy Biáról érkeztek, többségük törődött állapotban. Az idősebbek úgy néztek ki, mint akármelyik szegény falusi magyar parasztasszony vagy parasztember, némelyik férfi pedig előzőleg talán gyárban dolgozott. Senki sem mondta volna róluk, hogy zsidók, csak a sárga csillag árulta el. A kerítésel körülvett telket kívülről egyenruhás, fiatal fegyveresek őrizték. Arra nem emlékszem, hogy a zsidók kijárhattak-e, és ha igen, a nap melyik szakában. Azt tudom, hogy egy darabig még ott maradtunk, mielőtt bútorainkkal a Beniczky Ferenc utcába (ma Leányka út) hurcolkodtunk. Addig édesanyám hordta stikiben, a bokrok alatt bujkálva a tejet a két Verebélyi gyereknek. Az ör azonban elkapta és megfenyegette: „Ha nem tűnik el rögtön, magát is ide zárjuk a zsidók közé!” Kisvártatva gyermekeivel együtt Verebélyiné is elköltözött Pestre, a Csörsz utcában lakó nővéréhez.

A Beniczky utcából 1944 őszén mehettünk vissza régi lakásunkba. A házba többször jöttek idegenek, bútorokat, ingóságokat vittek el. Én már elsirattam a Verebélyi gyerekeket, egykori játszópajtásaimat,

amikor 1945 februárjában Verebélyiné váratlanul megjelent a lakásunkon. Ő és két kislánya túlélte a háborút. Házukba akkor éppen szovjet katonaság szállásolta be magát, ezért kb. egy hétig velünk együtt, a kis házában laktak. Innen visszatértek a rokonukhoz Pestre, a Csörsz utcába. Teljesen kifosztott házukat néhány hónap múltán vehették újra birtokba, a férj és apa nélkül, aki odaveszett a munkaszolgálatban.

*

Budafok megyei város 1944. évi közgyűlési jegyzőkönyvei meglehetősen hiányos formában maradtak fenn Budapest Főváros Levéltárában. Az április 4-i ülésen, a sárga csillag kötelező viselésének bevezetése előtt egy nappal, a képviselők egyebek mellett új utcák elnevezéséről döntöttek, s a keresztségben az egyik a Csendőr nevet kapta. A gettósítás befejeztével, május 30-án megtartott közgyűlésen a polgármester a nyugati szövetségesek által végrehajtott április 3-i, 14-i és 16-i légitámadások pusztításai kapcsán kijelentette: „Szembe nézünk a legborzalmasabb megpróbáltatásokkal és büszkén vállaljuk a legnagyobb áldozatokat is a végső győzelem kivívása érdekében.” Hozzáfűzte még, hogy *a sok szenvedés egy szebb, boldogabb keresztény Magyarország kiépítésének képezi zálogát.*

A zsidókról is szó esett. A polgári fiúiskola igazgatója két kataszteri holdat kért egy zsidó ingatlanból mezőgazdasági gyakorló terület céljára. A képviselők a kérést azzal utasították el, hogy a hatályos jogszabály szerint az öt hold alatti zsidó birtokok sokgyermekes családoknak juttatandók. A július 25-i díszközgyűlésen a képviselők elbúcsúztak dr. Jegg Géza polgármestertől, akit az alispán áthelyezett Pestszenterzsébet város élére. A távozó polgármester köszönetet mondott Budafok polgárságának, hogy *megőrizte és hirdette a történelemformáló erővel ható és a szociális*

haladást szolgáló szege di gondolatot. Dr. Bárdossy Géza tanácsnok szavai szerint „vigaszunk és egyetlen reményünk, az egész emberiségért, a keresztfán meghalt Üdvözítőnk, aki feltámadásával legyőzte a sátánt és megváltotta az embert.”

*

Kezdetben a zsidók délelőtt is kijárhattak a budafoki csillagos házakból, egyesek munkát is vállalhattak. A vörösvári Billitzer Ella azt írta a gettóból barátnőjének, Nick Katinak (ld. fentebb, már kétszer, nem véletlenül...), hogy nyugodtan és boldogan élnek – nyilvánvalóan a vörösvári állapotokhoz képest.

Friedenstein Rita, aki Budafokon született és 1944-ben is ott lakott, a háború után tett vallomásában (DEGOB-jegyzőkönyvek, 548. sz.) elmondta, hogy amikor a zsidók összeszedését elrendelték, semmit sem rejthettek el a velük szemben ellenségesen viselkedő sváb lakosság miatt. Ezért, akinek módjában volt, az budapesti ismerőseinél, barátainál helyezett el egy-két értékesebb holmit, pénzt vagy ékszert.

Cselényi Noémi dolgozata szerint azonban Budafokon is voltak szolidáris, segítőkész és bátor emberek. Például Zimber Ágoston családja nagy számban bújtatott pesti zsidókat. Hubay István a műhelyében és lakásában rejtegette a Balázs családot. Dr. Kópházy Erzsébet gyerekként élelmet vitt bújtatott zsidóknak. Részt vett a mentési akciókban dr. Mezgár Lajos plébános is. Schwarzenberger Ádám gyakran juttatott élelmiszercsomagot a gettóba. Ezenkívül a budafoki bombabiztos pincékben rejtegették a híres Hatvány-Herczog-gyűjteményt és még nagyon sok műkincset.

Egy budafoki keresztény kereskedő, Szloboda Sándor vallomása a háború után, a DEGOB 1870. számon: 1944-ben egy alkalommal felszólítottak a nyilasok, hogy üzletemben tegyem ki a táblát:

zsidókat nem szolgállok ki. Én ezt megtagadtam. November 20-án körül, hajnalban értem jöttek a nyilasok, és elvittek a rendőrségre, majd a Gestapóhoz a Svábhegyre. Itt nagyon megvertek. A Svábhegyről levittek a Mosonyi utcai toloncházba, ahol három napig tartottak fogva. Ezt követően kiürítették a toloncházatot, a többiekkel együtt összeállítottak belőlünk egy menetet, és elindultunk Komárom felé.

*

A Szentendre és Buda környéke c. lap 1944. június 7-i száma szerint Budafok polgármestere június 5-én két erélyes rendelkezést is kibocsájtott. (Bizonyára a „lazarások” miatt.) Az egyikben felszólította a város lakóit, hogy a zsidókkal való érintkezést szüntesse be, mert – ahogy fogalmazott – a velük való kontaktus a keresztény lakosság részére is súlyos következményekkel járhat. Másik intézkedésében, amelyet külön hirdetményben tettek közzé, elrendelte, hogy a sárga csillag viselésére kötelezett zsidókat az üzletekben és a piacokon június 6-tól kezdődően naponta csak délután 3–5 óra között szabad kiszolgálni, egyéb időpontban a zsidók vásárlása és kiszolgálása (kettőtől hat hónapig terjedő elzárás szankciója mellett) szigorúan tilos.

***

1944. június 6-án Normandiában partra szálltak a nyugati szövetséges haderők. Az invázió 180 ezer emberrel indult meg. Eközben kelet felől a Vörös Hadsereg 40 hadosztállyal, 30 ezer tankkal támadt a náci birodalom irányába. Németország satuba került. A magyar zsidók deportálása azonban zavartalanul folytatódott. Csak egy hétre kellett leállni, mivel a krematóriumok nem győzték a munkát. Sokak szemében a deportálás fontosabb volt, mint a vi-

lágháború kimenetele, s az igazi győzelmet a zsidóság teljes kipaterolása (akár teljes kiirtása) jelentette volna a számukra.

***

1944 júniusában valósággal nemzetközi sajtóorkán bontakozott ki, amelynek során egyre több részletet hoztak napvilágra az európai zsidóság, közte a magyarok deportálásáról és kiirtásáról. Az MTI titkos kiadásában is naponta 30-40 hír jelent meg a magyar zsidók elhurcolásával és megsemmisítésével kapcsolatban. Egyidejűleg a Nemzetközi Vöröskereszt, a független országok, a Vatikán, Svédország, az Egyesült Államok részéről erélyes tiltakozások és fenyegetések zápora zúdult a magyar kormányra és a kormányzóra a deportálások miatt.

A zsidók kiirtásának nyilvánosságra kerülése felébresztette sok, korábban élesen antiszemita álláspontjáról ismert keresztény főpap lelkiismeretét. A felekezeti, egyházi vezetők azonban – respektálva Horthy embertelen, de általuk törvényesnek tartott kormányát – csupán a színpalak mögött, bizalmas megbeszéléseken és memorandumokban fejezték ki rosszsallásukat, és adták elő javasolataikat a kormányzónak és miniszterelnökének a gettósításnál és a deportálásoknál alkalmazott módszerekkel kapcsolatban. Ravasz, Raffay és Serédi még egy pásztorlevél közös elkészítésére (és templomaikban való felolvasására) sem voltak képesek. Úgyhogy végül a protestánsok és a katolikusok külön-külön fogalmazták meg pásztorlevelüket.

Serédi bíboros június 29-i pásztorleveléből (amelyet – maliciózan szólva – szerencsére csak néhány templomban olvastak fel) kicsendült a zsidók sorsa iránti szánakozás, a segítőkészség, a levél más helyein viszont teljesen érzéketlen antiszemitához híven, nem átalotta elmarasztalólag említeni és bűnösnek minősíteni őket.

Ezt írta: „Mi sem vonjuk kétségbe, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a többiek e tekintetben hit-sorsosaik ellen nem léptek fel. Nem vonjuk kétségbe, hogy a zsidókérdést törvényes és igazságos módon rendezni kell. Tehát azt, hogy az ország gazdasági rendszerében a szükséges intézkedések megtörténjenek (...), nem csak nem kifogásoljuk, hanem kívánatosnak tartjuk.”

Mondta mindezt a bíboros-hercegprímás abban az időben, amikor 300 ezer magyar zsidót már elpusztítottak, és itthon a gettókban és a bevagonírozó központokban 50 ezer ember deportálása közvetlenül előkészítés alatt állt.

*

Mialatt a főpapok tanakodtak, hogy mitévők legyenek, minisztertanácsi ülések egész sora zajlott le. Az 1944. június 21-i ülésen Arnóthy-Jungerth Mihály külügyminiszter-helyettes ismertette a deportált magyar zsidók kiirtásáról, napi hatezres tételekben történő elgázósításukról, elégetésükről szóló külföldi rádióadásokat és követi jelentéseket, s követelte a deportálások leállítását. (Egyáltalán, ezen az ülésen hangzott el először, hivatalosan és jegyzőkönyvben rögzítve, hogy az országból deportálják a zsidókat.) Két nappal később, a június 23-i tanácskozáson meghallgatták a zsidó ügyekben illetékes két belügyi államtitkárt, v. Endre László és Baky László, valamint Faragho Gábor altábornagy jelentését. Endre terjedelmes beszámolójában elmondta, hogy a gettók hangulata nyugodt volt, a zsidók külföldi munkára való elszállítása május 14-én kezdődött, és június 7-ig 275 416 főt szállítottak el. A berakodások – egy esetet kivéve – eddig nyugodtan folytak, elviszik a zsidókat az elmeógyógyintézetekből, kórházakból, sza-

natóriumokból, üdülőkből „és más egyéb, a zsidók megbúvására alkalmas helyekről”. A csendőrök csak szórványosan használják fegyverüket, a táborokban a bevagonirozás előtt a zsidók szigorú csomagvizsgálaton és motozáson esnek át, mindemellett a zsidók kényelmére a pályaudvarokon és a határállomásokon üdítő szolgálatot szerveztek... Az államtitkár költői képpen, elégedetten nyugtázta: „Megindult a vértetűtől megtisztított fa erős, egészséges vérkeringése.”

1944. június 25-én a pápa, másnap Rooseveltt amerikai elnök küldött erélyes figyelmeztetést Horthynak és kormányzatának; Rooseveltt újabb fegyveres megtorlást és szigorú háború utáni elbánást helyezett kilátásba arra az esetre, ha a zsidóellenes intézkedések folytatódnak. Mindez egyelőre nem sokat használt.

1944. június 26-án a koronatanács ülésén lezajlott vitában Horthy Miklós ugyan kijelentette, nem tűri, hogy a deportálások továbbra is szégyent hozzanak a magyarságra, ugyanakkor csak a fővárosi zsidósággal kapcsolatban fogalmazott tisztán és egyértelműen, mondván: nem engedi meg, hogy a budapesti zsidókat deportálják. Mindemellett kérte v. Endre és Baky államtitkárok elmozdítását.

Ebben az időben a deportálásra szánt vidéki zsidók közül még jó 60 ezren tartózkodtak az országban, 11 ezren a bevagonirozó központokban és 50 ezren a gettókban. A kormányzó kijelentése arra enged következtetni, hogy a vidéki zsidóság deportálásának befejezése elé nem kívánt akadályt gördíteni.

***

1944 júniusában lebonyolították a fővárosi zsidóság összeköltöztetését is. Június 17–25. között az addig kb. 10 ezer házban lakó zsidóságot 2600 házba vonták össze. A rendelet 200 ezer embert

érintett, köztük természetesen a gettósítás elől Budapestre költözött (menekült) pilisvörösvári zsidókat is. (Eredetileg a hatóságok csak három napot adtak az összeköltözésre.) Több mint 100 ezer zsidónak kellett elhagynia addigi otthonát.

Egy hétre teljesen felbolydult a főváros, szinte apokaliptikus körülmények alakultak ki. Megfelelő szállítóeszköz hiányában sokan lovas kocsival, kézikocsival, talicskával vagy a hátukon cipelve vitték holmijaikat az új helyre. Háztartási gépeiket a rendelet értelmében nem vihették magukkal. Sokan bútoruk egy részét is otthagyni kényszerültek, mert csak az öttagú vagy ennél népesebb családok foglalhattak el két szobát. Sok ezer nem zsidó – ahogy az a kiürített gettók esetében is megtörtént – mohón rontott rá a zsidók által elhagyott lakásokra, javakra.

A csillagos házakon kívül zsidók kezdetben csak 14–17 óra, később 11–17 óra között tartózkodhattak, kizárólag gyógykezelés, tisztálkodás és bevásárlás céljából. Látogatót nem fogadhattak, utcára néző ablakon keresztül nem beszélgethettek, parkokban és sétatereken nem tartózkodhattak. A zsidótlanítás szervezői az összevonást a fővárosi zsidóság deportálásának megkönnyítése érdekében hajtották végre.

***

Endre László volt csendőr törzsőrmester 1945 őszén tett vallomásából ismert, hogy a megye tizenhat gettójának parancsnokait 1944. június 28-án Pestre hívták. Bizalmasan közölték velük a rendeletet (kezükbé nem adták, beosztottaikon kívül másnak el nem mondhatták): június 30-án felszámolják a gettókat, a zsidókat előbb gyűjtőtáborokban koncentrálnak, majd deportálják. A gyűjtőtáborokba való elszállítás előtt le kell adni a névsorukat, ezután a zsidó férfiakat – két hivatalos személy jelenlétében – csendőrök, a nőket

– férfiak jelenléte nélkül – kiküldött nők vizsgálják át. Ennek során a náluk talált összes készpénzt, értéket és fölös ruhát lefoglalják. Endre László szerint vitéz Halmy László, a Böszörményi úti csendőrlaktanya parancsnoka, aki a rendeletet felolvasta, azt kérte, hogy a motozásokor „a lehető legfinomabban bánjanak az emberekkel, elég fájdalom nekik, hogy el kell hagyniuk otthonaikat.” (A gyakorlat azonban ezzel ellentétes volt, számos esetben pl. csupán egyetlen kesztyűt használtak egész sor nő átkutatásakor, és a szadista motozók súlyos sérüléseket is okoztak bennük.)

Endre László csillaghegyi gettóparancsnok 16 fős legénységét a magasabb parancsnokság újabb 14 csendőrrel egészítette ki, ő maga a polgármestertől az akció kezdetére, 1944. június 30. hajnali 5 órára, huszonnégy esküdtet és tíz-tizenkét női motozót kért a gettó 265 lakójához.

Az emberséges csendőrtiszt az utolsó éjszaka nem őriztette a gettót, lehetővé téve a szökést, amivel néhányan éltek is; a egyes házasságokat visszatartotta, a kényelmesebb utazáshoz hét vagont rendelt, a szegényeknek saját pénzén frissen süttetett kenyeret az útra. Előrelátóan. Miután ugyanis délután háromkor befejezték a motozást, a bevagonirozás és az utazás Monorig még több mint egy álló napig tartott. Éjszaka a szerelvény Rákosrendezőn vesztegelt úgy, hogy a transzportot kísérő Endre László – vallomása szerint – az ajtóknál jókora rést hagyott.

Barwitz János, a csillaghegyi gettó egyetlen életben maradt piliscsabai – akkor 17 éves – lakója, akit az édesanyjával együtt vittek el és tartottak fogva Csillaghegyen, kevésbé komfortos utazásra emlékezett később, 1998-ban: „Június 30-án hajnalban a csendőrök az egész gettót kivezényelték a közeli futballpályára. Szinte mindenünket elvették, csak kevés élelmet hagytak, s három marhavagonban Monorra, a téglagyárba hurcoltak.”

Ferenczy László csendőr alezredes jelentése A VI. tisztogatási akció

I. sz. eseményjelentés
Budapest, 1944. június 30.

A VI. tisztogatási akció során a budapesti I. csendőrkerületben, valamint a budapesti államrendőrség főkapitánysága működési területén fekvő Nagy-Budapesthez tartozó Budapest-környéki városokban és községekben gettóknak (sárgaházakban) összeköltöztetett zsidóságnak 2 gyűjtőtáborba való szállításával kapcsolatos jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1.) A fenti területen felállított 2 gyűjtőtáborba zsidók begyűjtése folyó évi június hó 30-án 18 órakor kezdődik és július hó 3-án 20 órakor befejezést fog nyerni.

2.) Kitelepítésükkel kapcsolatos elszállításuk folyó évi július hó 6-án veszi kezdetét, befejezést nyer előreláthatólag július hó 10-én.

3.) Elszállításra kerül a budapesti I. csendőrkerület működési területéről kb. 3600–4000 zsidó, míg a Budapest-környéki városokból és községekből kb. 26 000 zsidószemély.

4.) A Budapest-környéki északi városok és községek a budapesti I. csendőrkerület É-i területéről, valamint a Duna-menti városokból, illetőleg községekből – hajókon – a zsidók a budakalászi téglagyárban létesített gyűjtőtáborba kerülnek.

Hajóállomás: Pünkösdfürdő, berakó vasúti állomás: Békásmegyer HÉV állomás. A budapesti I. csendőrkerület D-i és K-i területéről, a Budapest-környéki D-i és K-i fekvésű városokból és községekből pedig a Monoron felállított téglagyári gyűjtőtáborba szállítatnak. Kitelepítésük során Monorról mintegy 3 vonattal kb.

8000 zsidó, Budakalászról pedig kb. 18 000 zsidószemély 6 vonattal lesz majd elszállítva.

Szállításuk már július hó 6-án két szerelvénnel, míg a további napokon már naponta 3 szerelvénnel (Békásmegyeren 2 vonat) kezdődik meg, illetőleg folytatódik előreláthatólag 3 napon át, valószínűleg július 10-ig befejezést is nyer.

***

Friedenstein Rita és Mautner Imréné némiképp egymást kiegészítő – de így is vázlatos – vallomásai (DEGOB 548. és 3109. sz.) alapján, 1944. június 30-án vagy július 1-jén reggel csendőrök, rendőrök és fináncok szállták meg a budafoki csillagos házakat, összeszedték a zsidókat és egynapi étellel az Árpád úti iskolába vitték őket. Legalább ketten hiányoztak. A *Szentendre és Buda környéke* c. lap június 7-i száma szerint Hirsch Herta vörösvári zsidó nő a budafoki hajóállomáson öngyilkosságot követett el, megmérgezte magát; a mentők a Rókus Kórházba szállították. (További sorsa ismeretlen. Az intézmény irattárának munkatársa szerint az 1944. évi kórházi betegtörzslapok részint megsemmisültek, részint kiselejtezték azokat.) A zsámbéki halotti anyakönyv szerint özv. Steier Imréné Bart Jolán 1944. június 15-én, 32 éves korában a gettóban meghalt.

Friedenstein Rita a DEGOB-nak elmondta, hogy az Árpád úti iskolában mindenkit borzalmasan megverték. A zsidók egy része nem fért be az épületbe, nekik az iskola előtt, a szabad ég alatt kellett éjszakázniuk. Ráadásul egész éjjel zuhogott az eső, a kintrekedt emberek bőrig áztak, és csuromvizes lett minden holmijuk. (Sem Friedenstein Rita, sem Mautner Imréné nem beszélt róla, de nyilvánvaló: vitéz Endre László instrukciói és a kialakult gyakorlat alapján, rutinszerűen, a motozás során verték össze, kínozták meg

a zsidókat, elszedték értéktárgyaikat, ékszereiket, készpénzüket, takarékkönyveiket.)

Tehát a budakörnyéki járás zsidóitól elrabolt holmikról leltárjegyzék eddig nem került elő. Azonban a szentendrei zsidóság történetéről előzetesen kiadott kötet egykorú adatai, valamint Klein Lászlónak, az ELTE Pszichológiai Intézete munkatársának jelenleg is folyó kutatásai és szíves szóbeli közlése alapján, mégis némi képet alkothatunk a szinte legálissá tett brutális markecolás mértékéről. Eszerint Szentendre város 110 fős gettósított zsidóságát 1944. június 30-án kb. 100 ezer pengő értékben fosztották ki az embertelen motozás során, mielőtt a monori téglagyári gyűjtőtáborba szállították őket. Nemcsak készpénzüket, takarékleveleiket, karikagyűrűiket, ezüst- és nikkeltárgyaikat (kar- és zsebórákat, karkötőket, pénztárcákat, púderdobozokat, melltüket, cigaretta-tárcákat), hanem a postai levélbélyegeket és a BSZKRT utazási jegyeket is elszedték tőlük.

Akad még egy közeli „támpont”. Barwitz János piliscsabai lakos szerint (ld. feljebb is) a csillaghegyi gettó felszámolásakor szinte mindenüket elvették, csak kevés élelmet hagytak náluk, és a csendőrök különösen erős érdeklődést mutattak a töltőceruzák iránt...

A csendőrségi kinvallatást követően Budafok város és a budakörnyéki járás zsidóságát gyalog a Déli vasúti összekötő hídhoz hajtották, ahonnan két turnusban, hajóval Pünkösdfürdőre szállították őket. A hajó 10-15 km/óra sebesség mellett bő másfél óra alatt tette meg a kb. 20 km-es víziutat, s a Boráros tér – Petőfi-híd – Margitsziget – Óbudai-sziget – Rómaifürdő – Csillaghegy útvonalon érkezett meg a célállomásra. Csillaghegynél száz-százötven méterre haladtak el a Dunára lefutó Zenta utca torkolata előtt, ahol aznap vagy az előző nap kora reggel számolták fel a szentendrei járás zsidóinak gettóját, és hurcolták őket (sok vörösvári zsidó

pomázi, békásmegyeri, piliscsabai ismerősét, rokonát) a monori téglagyári gyűjtőtáborba. A pünkösdfürdői kiszálláskor tucatnyi meredek lépcsőfokot megmászva jutottak ki a zsidók a partra. Öregek, betegek, pici gyerekek, gyerekkocsis anyák.

A pünkösdfürdői hajóállomástól a budakalászi gyűjtőtábor a legrövidebb úton is 2 km. Kicsi a valószínűsége, hogy a 84 éves Schreiber Jakabné Tauber Fáni gyalog tette meg ezt az utat. Bár hát apró, törekeny, de azért erős és szívós asszony volt...

***

Endre László rendőrparancsnok, volt csendőr törzsrőrmester, a csillaghegyi gettó egykori parancsnokának vallomása 1945. november 29-én. A dokumentumot a New York-i YIVO Intézet bocsájtotta rendelkezésemre a tanulmányúton tartózkodó Bakos-Nagy Márta középiskolai tanárnő közvetítésével (részletek, rövidítve):

1944. július 1-jén a parancs alapján felszámoltuk a csillaghegyi gettót, és lakóit – 265 zsidót – vasúton a monori gyűjtőtáborba szállítottuk. Amint a monori táborparancsnok átvette a szállítmányt, még aznap visszajöttem. Este értem haza, és mindjárt felvettem a szolgálatot a csillaghegyi őrsön. Kollegáim arról tájékoztattak, hogy a közeli békásmegyeri téglagyár területén szintén kialakítottak egy gyűjtőtábort, és máris nagyszámú zsidót szállítottak oda. A tábor parancsnoksága egyelőre nem adott utasítást a mi őrsünknek, ennek ellenére másnap odamentem, hogy képet kapjak róla. Megtudtam, hogy Újpestről, Sashalomról, Budafokról, Pestszent-erzébetről, Rákospalotáról és a Soroksári útról hozták a zsidókat. A fegyveresek közül egy SS-kapitányt, 10 SS-közlegényt és 50-60 csendőrt láttam, Andrásy irányítása alatt.

A parancsnoki irodából jól megfigyelhettem a tábort. Július 2-án, a déli órákban 5-6000 ember tartózkodott a téglagyárban, de a hely

már akkor szűknek bizonyult. Közben egyrészt mindenki próbált bejutni az irodába, hogy bemutassa igazolásait arról, hogy mentesítése van vagy keresztény hitű. Másrészt a vasúttól a táborig, a téglagyárhoz vezető úton, egyre özönlöttek a foglyok; messziről az egész egy zarándoklathoz hasonlított. Öt vagy hat vagon állt a HÉV-vágányokon, egy érkező csoport éppen leszállt. Hat gépfegyveres német katona és a parancsnokuk intézkedett. Puskájukkal ütötték-verték azokat, akik szerintük nem mozogtak elég gyorsan, közben röhögtek és káromkodtak, habár azt nem tudom, hogy pontosan miket mondtak, mert nem beszélek németül. A téglagyárat csendőrök vették körül, menekülni lehetetlen volt.

A következő nap, július 3-án Andrásy azzal hívott fel, hogy menjek a pünkösdfürdői állomásra, ahova a deportáltak jó része érkezett, és felügyeljem az ott heverő halomnyi „gazdátlan” holmi elszállítását. Estefelé járt az idő, járművem nem volt. Ezért pisztollyal a kézben a Szentendrei úton lefoglaltunk két kocsit, és a helyszínre hajtottunk. Az állomáson 20-25 zsidó fiút, tizenhat-húsz év közöttieket, valamint öt-hat öreg zsidót találtunk, utóbbiak gyengeség, betegség miatt nem tudtak gyalogolni, és az út szélén várták, hogy valamilyen járművel elviszik majd őket. Amikor a második kocsit is megtöltötték, az utat őrző egyik csendőrnek mondtam, hogy az öregeket autóval kellene bevinni a táborba, amire az egy nagyot káromkodott, és nem engedték őket felszállni. Egy lengyel nő, aki végignézte a jelenetet, könnyekben tört ki a csendőrtizedes mocsos beszédét hallván.

Július 4-én és 5-én ismét a táborba hívtak. Addigra már 10-12 ezer ember zsúfolódott ott össze szörnyű körülmények között. Tudomásom szerint a helyi előjáróság a katonaságtól beszerzett 10-15 üstöt és tűzifát a főzéshez. Hogy az élelmiszer honnan érkezett, azt nem tudom, de a zsidók főztek maguknak. Azt hallottam, tizenegy

haláleset történt a táborban, állítólag időskori végelgyengülésben haltak meg, és a polgári hatóság temettette el őket Pomázon. Egy emberről, egy erős fiatal zsidóról tudok, akit az SS lőtt le, mert a nyomorúságos helyzet miatt szembefordult az egyik némettel. A haláleseteket a hőség, a zsúfoltság és az élelemhiány egyaránt okozhatta. Július 5-én a saját szememmel láttam: ott állt egy nagy hordó lekvár, amit a németek kaptak, de már csak a maradékával. A kiéhezett emberek nekiestek, igazi verekedés alakult ki körülötte, amit két német oszlatott fel úgy, hogy gumibottal ütötték a szegény, ételért küzdők fejét. Többen lekvártól összeragadt arccal és kézzel vonultak vissza. Távoztamban, ahogy keresztülmentem a táboron, egy ismerősömet, Weisz Icát pillantottam meg. Azt tanácsoltam neki, hogy sötétedéskor meneküljön el, mert most nem tudom ki-vinni. Sajnos a lány nem merte megkockáztatni a szökést, pedig lett volna esélye.

Visszatérve, még mindig július 5-én, a csendőrkaszárnnyában kb. hatvan bizonytalan státuszú zsidó várt rám, köztük külföldiek. A gyűjtőtáborban nem volt elég idő megvizsgálni az irataikat, és engem bíztak meg azzal, hogy juttassam el ezt a csoportot a budapesti (Mosonyi utcai? – P. S.) tolonclaktanyába, ahol majd utánanéznek az ügyüknek. Hamar felmértem, hogy kb. harminccal több a várakozók száma, mint ahányan az írásos utasításhoz csatolt lajstromon szerepeltek, ők nyilvánvalóan megszöktek a táborból, de nekem azt mondták, hogy elvesztették az okmányaikat. Ezeket az embereket természetesen vissza kellett volna küldenem a táborba, azonban úgy döntöttem, hogy inkább őket is a toloncba vitetem. Rendőrségi autókat kértem Budapestről, és három nap leforgása alatt százhetven személyt indítottam útnak a fővárosba, abból az összesen háromszázhetven emberből, akit hozzám irányítottak. A többi kétszáznak a sorsát nem ismerem.

A gyűjtőtábor evakuálását július 6-án kezdték. Nap nap után mentek a transzportok. Nem tudtuk, hová szállítják őket, csak azt, hogy Kassa irányába. Július 8-án százhatvan embert hoztak a csendőrlaktanyába. Itt szabadon mozoghattak, és a szolgálom nagyon örült, mert sok pénzt kereshetett, a zsidók ugyanis őt bízták meg azzal, hogy élelmet hozzon nekik, és jól megfizették.

Az utolsó transzport július 9-én, vasárnap reggel ment el. Én egyébként személyesen csak egyszer voltam jelen a bevagonirozásnál, akkor hetven embert zsúfoltak be egy-egy vagonba. Összesen harminc, a téglagyárban történt halálesetről beszéltek, de én nem tudok róluk semmi biztosat. Azt tudom, az utolsó transzport alig vitt magával csomagot...

*

A jelenlegi ismeretek szerint 1944. július első hetében a budakalászi téglagyár területén koncentrálták a budakörnyéki járás és Újpest zsidóságán kívül például a dömsödi, ráckevei, taksonyi, tököli, szigetszentmiklósi, csepeli, kiskunhalasi, rákospalotai, cinkotai zsidókat, és a csepeli internálótábor foglyait is, összesen 16-18 ezer embert. A „pénzverdét” Andrásy őrnagy vezetésével működtették.

Visszaemlékezések

Egy Békásmegyer–Ófaluban lakó nő: Harmadéves pedagógiai főiskolás voltam 1944-ben. Apám Pünkösdfürdőn dolgozott és a családunk is ott lakott egy szolgálati lakásban a medencék közelében. Határozottan emlékszem, hogy 1944 nyarán az egyik nap száznál több, de inkább több száz zsidót hoztak oda. Hogy honnan jöttek, azt nem tudom. Nők, férfiak, öregek mellett kisgyerekek is voltak

köztük. A szabad ég alatt helyezték el őket. Arra sem emlékszem, hogy mennyi időt töltöttek ott; néhány órát vagy egy-két éjszakát; lehetséges, hogy onnan vitték őket a téglagyári gyűjtőtáborba vagy közvetlenül a bevagonirozáshoz; nem tudom. Édesanyám lopva, titokban vitt nekik ennivalót. Nagy bátorság kellett hozzá, mert az őrnök nem volt szabad meglátnia. Azt mondta édesanyám, hogy ha csak hárman laknak jól, az is sokat számít.

Lafka Konrád budakalászi lakos: 1944 tavaszán még nem töltöttem be a 14. évemet, az elemi iskola hetedik osztályába jártam. Marhára bírtam a kalászi zsidókat, legtöbbjük csóró, egyszerű és belevaló ember volt. Az iskolaudvaron gyűjtötték össze őket, öregeket, nőket, gyerekeket, összesen kb. harminc személyt, köztük az én padtársamat, a csinos Steiner Magdát, akinek udvarolni szerettem volna. Nagyon sajnáltam őket. A húgommal együtt összeszedtem a srácoktól a tízóraijukat – önként, szívesen odaadták –, a magasföldszinti ablakon kibújva leereszkedtem a falon, és az ennivalót szétosztottam a zsidók között. Pechemre a német őr észrevette, és akkora pofont lekevert, hogy három napig éreztem a helyét. Anyám – nagy darab, erős sváb asszony – más falubeliekkel együtt a kapuban állt. Rögtön ott termett, egy mozdulattal félre lökte az őrt és azt kiabálta: Németországban pofozkodjon, ne itt! – Le foglak löni! – rivallt rá a katona, anyám azonban nem ijedt meg, és keresetlen szavakkal németül visszaszólt: – Le fogod ám löni az anyád p...ját! – Közben a helyszínre érkezett egy német hadnagy: – Halt! – kiáltotta, és elnézést kért anyámtól az őr viselkedéséért.

A kalászi zsidók két-három napig tartózkodtak a fedetlen iskolaudvaron, aztán mindnyájukat átvitték a békásmegyéri téglagyár területén kialakított nagy gyűjtőtáborba. A tábor drótkerítéssel vették körül és géppisztolyos – kalászi, csillaghegyi, békásmegyéri

– csendőrökkel, valamint a halálfejes SS tagjaival őrizték, lehetnek talán harmincan, több váltásban természetesen. A foglyokkal többnyire úgy bántak, mint a kutyákkal.

Kalászról minden nap elsétáltam egy-két órára nézelődni, látni akartam az ismerőseimet. Az országútról elég jól be lehetett látni a táborba, amely néhány méterrel lejjebb feküdt. A zsidók derekára csajkaszerű edény vagy füles lábas volt fűzve, abba kapták az ételt. Néha a falusiak is beadhatták élelmiszer-csomagjaikat; batyuban, este és éjszaka vitték az ételmet; nem mindegyik SS volt vadállat. Árnyékszékem nem építettek, mindenki ott végezte a dolgát, ahol tudta. Az éjszakákat az oldalán nyitott, de tetővel ellátott téglaszáritókban (ebből négy volt), illetve a négy- vagy ötajtós nagy égetőkemencében töltötték. A szárítók egy részét az égetésre előkészített nyerstégla foglalta el.

Az egyik nap az utcán játszva észrevettem, hogy Makk Ferenc plébános kifelé gyalogol a faluból. Egyből gondoltam, hogy a táborhoz megy. Mivel kíváncsi voltam arra, hogy mit fog csinálni, pár lépéssel lemaradva követtem őt. Láttam és hallottam, amint a kerítésnél „kiverte a balhét” a SS-szel, hevesen vitatkozott velük németül, szeretett volna bemenni a táborba, az emberiség szempontra hivatkozott, de nem engedték, végül mindnyájunkat, bármérszókodókat elzavartak.

1944 novemberében nyilasok jöttek az iskolába. Engem, mint koromhoz képest erős és magas fiút kiemelték, Hunyadi-páncélosnak képezték ki, és bevetettek a szovjetek elleni harcokban. Alig múltam tizennégy éves. Ez persze már egy másik téma.

Békés Györgyné Bloch Klára budakalászi lakos: Budakalászon, a Budai út 12.-ben laktunk. Apám zsidó volt, anyám keresztény, én az 1930-as években katolikus hittanra jártam, azonban nagyon

rossz volt a hittanórák atmoszférája, bottal is vertek. Az újságokban vérvádról írtak, iszonyúan féltünk. Amikor a zsidótörvényeket bevezették, szinte belebolondultunk, hogy mi lesz velünk ezután. Apám 1939-ben szívrohamban meghalt, miután megtudta, hogy elfogják venni a trafikját. Nővérem és bátyám a helyi Klinger textilgyárban dolgoztak, de nem voltak hajlandók Volksbund-jelvényt vásárolni, emiatt a bátyámat a raktárhelyiségben vascsővel és ásóval megverték, és elintézték, hogy büntetőszázadba kerüljön. Négyyszer küldtünk neki téli ruhát, és egyszer sem kapta meg.

Makk Ferenc plébános 1944-ben a szeretet parancsát követte, ami erőt adott nekünk. Azt kérte, hogy legalább a kikeresztelkedetteket hozzák ki a téglagyári gyűjtőtáborból. Segíteni akart, és megfenyegették. – Ma, ha egy újságban zsidóról szóló cikket látok, összerezzenek.

Ny. Lászlóné Baráth Éva pilisvörösvári lakos elbeszélésének folytatása: Miután a budafoki gettót kiürítették, a zsidókat a budakalászi téglagyárba szállították. Anyukám (Baráth Gyuláné Porgesz Margit – P. S.) szerint az ottani gyűjtőtáborban a vörösvári zsidók a szabad ég alatt éltek és éheztek. Ha sikerült valami ennivalót szerezni, akkor az volt a dilemma, hogy a 84 éves dédmamának, vagy a nyolcéves Klárikának adják-e. A bevagonirozáskor, ami ugyanott történt, anyám rimánkodott a csendőröknek, hogy engedjék el, folyton azt hajtogatta, hogy a gyereke egyedül van otthon, nincsen, aki vigyázzon rá. Végül az egyik csendőr, úgy látszik, megszánta, félrenézett, és anyámnak sikerült meglépnie. – Anyám elmesélte, hogy Budakalászon Klárika kérte, vigye őt is magával, anyámnak majd' megszakadt a szíve, de csak egyedül volt esélye megmenekülni. Azt még látta, hogy a kisgyerekes szülőket külön vagonba rakják, tehát a dédmamától és Manó bácsitól elválasztották őket.

Miután anyám megszökött, rögtön felkereste Makk Ferenc kalászi plébánost, akit Vörösvárról jól ismert, és megkérte, értesítse apámat, hogy jöjjön azonnal érte. Így is történt. Apám abban az időben Nagykovácsiban lakott és dolgozott, elment anyámért, és hazavitte őt a nagykovácsi albérletbe. A házigazdáknak azt mondták, hogy apám rokona, erdélyi keresztény menekült. Apám többször elvitt hozzá, de nem volt szabad anyunak szólítanom. Egy idő után a háziak gyanút fogtak, ezért 1944 késő őszen egy éjszaka, amikor mindhárman együtt voltunk, apám elvitte Vörösvárra, a régi bányatelepi lakásba, és én is velük maradtam. Persze, ott is bujkálnia kellett anyámnak. A konyhában felállítottak egy üres egyajtós szekrényt, és ha valaki kopogott (szerencsére ez ritkán esett meg), akkor anyám rögtön oda bújt. A felszabadulásig senki sem tudta a faluban, hogy otthon, Vörösváron rejtőzik.

*

Azt követően, hogy a bevagonirozásnál megszökött, Porgesz Margitnak 2 km-t kellett gyalogolnia a budakalászi plébániáig. Félúton érte el a falu szélét. Razzia, ellenőrzés esetén, a keskeny út, az út első részét balról övező meredek domboldal, majd a zártan épített porták miatt aligha tudott volna elmenekülni.

A budakalászi téglagyári gyűjtőtáborban fogva tartott újpesti zsidók visszaemlékezései

Fürst Béláné varrónő vallomása 1945. július 8-án (hosszabb részlet, apró stiláris javításokkal):

Újpesten laktam, ahol az uramnak jól menő fodrászüzlete volt. Újpesten vitéz Endre László rendelete alapján már jóval a németek

bejövetele előtt megkezdődött a zsidók meghurcoltatása. Amikor Budapesten jegyre még kaptak a zsidók zsiradékot és cukrot, az újpestiektől azt már rég megvonták, és nagyon sokat kellett nekünk fizetni érte, hogy ilyesmihez feketén hozzájuthassunk. 1944. június elején jött ki a rendelet, hogy az újpesti zsidóknak gettóba kell vonulniuk. Erre a célra Újpesten egész utcákat jelöltek ki. Alig tartózkodtunk ott két hétig, ekkor újabb rendelkezés jött, mely szerint csak egyes házak lesznek a részünkre kijelölve, pedig már annyira össze voltunk zsúfolva, hogy egy kis szobában 27-en, mint a heringek feküdtünk egymás mellett. Egy pár nap, és megint költöztünk, ezúttal egy hatalmas házba vittek, ahol mindnyájunkat újra összetömörítettek. Voltak olyan családok, amelyek hétszer is hurcolkodtak. Ezek a hurcolkodások nagy izgalommal jártak, mert olyan rövid idő alatt kellett a költözéseket lebonyolítani, hogy közben a holmik nagy része elveszett.

Június 30-án kivittek minket az újpesti vasútállomásra. Én az urammal, édesanyámmal és kétéves kisunokámmal voltam. Az úton vertek, rugdostak minket, aztán bevagoníroztak és elvittek a budakalászi téglagyárba. Aki nem tudott rögtön kiszállni a magas vagonokból, azt lelökték. Egy hétig voltunk ott, és bár a Pesti Hitközség küldött nekünk élelmet, kevés volt és valósággal éhezünk. A sárban, piszokban fetrengtünk. Az uram mint fodrászember, egész nap nyírta és vágta a hajukat az embereknek, én is segítettem neki, csak hogy az embereket a tetvektől megszabadítsuk. Mert a tetű az már a téglagyárban rengeteg volt. Járvány, betegség ütött ki az alatt az egy hét alatt, és a betegeteket két sor téglára fektettük, esett rájuk az eső, nagyon sokan meghaltak, egymásra dobálták a halottakat, egész hullahegyek voltak.

Ami a vagonban történt, az már semmi sem volt ahhoz képest, amit ott szenvedtünk. Július 7-én a budakalászi állomásnál vago-

nírozta be, 75-en utaztunk egy vagonban, gubbaszkodva ültünk benne. Mielőtt beszálltunk, mindenünket elvették, az uramnak az összes szerszámát is, ami a fodrászathoz kellett. Tábori csendőrök kísérték, azt mondták, hogy Magyarország területén maradunk, mezőgazdasági munkára visznek, és mi hittünk is ebben. Nagy kerülővel értünk Kassáig, három nap és három éjjel folyton ment a vonatunk. Kassán megálltunk, ott átadtak az SS-eknek, vizet kaptunk, a csendőröktől hiába kértünk, a vagonban kibírhatatlan meleg volt, de ők nem adtak. Auschwitzban SS-katonák lökdöstek le minket a vagonokból, azt mondták, hogy a csomagokat ott kell hagyni, és nem szabad belőle semmit sem kivenni. Amikor leszálltam, láttam, hogy a férfiak már külön vannak a vagon mellé állítva. Anyámat külön tették, és mire feleszméltem, azt láttam, hogy ahányan vagyunk, annyi felé állunk. Ha észrevették, hogy valaki szorosán fogja a hozzátartozója kezét, annál inkább elszakították.

Szelektálás után a fürdőbe mentünk, ott teljesen levetkőztettek, a ruhákat ott kellett hagyni. SS-férfiak sorfala között teljesen meztelenül bevonultunk a fürdőbe. Kérdeztük, hogy mi lesz a ruhákkal, azt mondták, hogy csak fertőtlenítik, és fürdés után visszamegyünk érte. A hajunkat levágták, minden szőrzetünktől megfosztottak, és minden alsónemű nélkül egy rongyos ruhát adtak, és vizes cipőben kimentünk az udvarra. Nagyon sokan voltunk az udvaron, tűzött a nap, melegünk volt, vizet nem akartak adni, azt hittük, meghalunk a szomjúságtól. Este volt, amikor a B láger V/C. blokkba kerültünk, ez büntető láger volt, tele volt pesterzsébetiekkel, újpestiekkel és még több Budapest környékbeli deportálttal.

Hajnalban három órakor ébredtünk, 4-kor már Appellt álltunk, ha nem volt meg a létszám, büntetésből két követ kellett a kezünkben tartani, és úgy, 5-ös sorokban térdepelni. Délután újra, 2-től 6-ig álltunk Zählappellt. Auschwitzból öt hét után, augusztus 18-án,

munkástranszporttal Rawensbrückbe vittek. Ott karanténba raktak, megfürdettek, megszámoztak és egy heti pihenés után egy újabb transzporttal Reinickendorfbba kerültem. Az „Argus”-féle motorgyárba jártunk dolgozni, napi 12 órát dolgoztunk. Reggel 4-kor keltünk, reggelire feketekávé t kaptunk és 20 dkg kenyeret, délben marharépa leves volt, este ismét feketekávé és 2 dkg margarin. Négy testvér volt a Blockältester, akik gumibottal nagyon vertek minket. A gyárban a német civil mesterünk jó volt.

Dr. László Helén orvos vallomása 1945. július 28-án (apró-cseprő javításokkal):

Az újpesti gettóban elég jó dolgunk volt. Kijárhatott mindenki, és be lehetett vinni, amit akartunk. Alig voltunk azonban egy hétig itt, június 28-án a csendőrök körülzárták a gettót, és kivittek minket a budakalászi téglagyárba. Ide már nem vihettünk mást, csak egy kis csomagot és takarókat. A téglagyárban rengeteg ember volt összezsúfolva. Enni nem adtak. Csak azt ettük, amit magunkkal vitünk. Verték az embereket, hogy bevallják, hova rejtették el a pénzüket és ékszereiket. Amikor elhagytuk Újpestet, azt mondta egy csendőr, hogy mi az életben oda többé vissza nem megyünk.

A téglagyárban bevagoníroztak. Két és fél napig utaztunk. Egész idő alatt volt orvosi feladatomb. Nem akadt olyan fél óra, hogy valaki ne lett volna rosszul a rettenetes hőségben. A vagonban fél óra alatt kibíráhatatlan lett a levegő a 80 embertől, és fulladoztak az „utasok”. Az öregek ájuldoztak, a gyerekek sírtak. Az újpesti Vakok Házában volt két zsidó. Még azokért is érte mentek, és elküldték őket velünk együtt. A vagon az egész úton nem nyitották ki. Kassánál átvettek a németek, akkor végigmotoztak minket, s amit a csendőrök még meghagytak, azt ők vették el tőlünk. Auschwitzban a pályaudvaron nagy zűrzavar, lárma fogadott. A lengyel

Häftlingek lekergettek a vagonból. Azt mondták, hogy a csomagot hagyjuk fenn, majd később utánunk hozzák. Nagy lángot, fényt láttam a távolban, és nem tudtam, mit jelenthet az. Amint leléptünk, máris szétválasztottak bennünket. Öregeket, betegeket, gyermekeket az egyik oldalra, fiatalokat, munkabírókat a másik oldalra. Mindez pillanatok alatt történt. Még kábultak voltunk az utazás fáradalmaitól, nem is tudtuk felfogni, hogy mi történik velünk. Gépiesen mentünk, amerre küldtek. Fürdőépületbe vittek. Férfiak előtt meztelenre vetkőztettek, mindenütt megnyírtak. Mindent elvettek tőlünk, még egy zsebkendőt vagy fésűt sem volt szabad megtartani. Forró zuhany után egy hideg, betonpadlós helyiségben órák hosszát kellett állni meztelenül. Nagyon hideg, nyirkos éjszaka volt. Végre mindenkihez hozzávágta valami ruhafélét. Használt, rongyos vászonruhák voltak. Egyáltalában nem törődtek azzal, hogy a ruha mérete megfelel-e annak, akinek adták.

Este érkezünk meg Auschwitzba, és hajnali három óra lett, mire a barakkba kerültünk. Zsúfolt volt a barakk, csak a földön volt számunkra hely. Néhány nap múlva azután a „B3” blockba kerültem. Másnap kora hajnalban ébresztettek. Ekkor ismerkedtem meg az Appellnek nevezett lassan kínzó rendszerrel. Naponta reggel és délután 4-5 órát kellett állni ötös sorokban. Nyílegyenes sorokban, feszes vigyázállásban. Zuhogó esőben, tűző napon, dermesztő hidegben. Borzalmasan szenvedtünk. Hajnalban még nagyon hideg volt. A frissen nyírt, kopasz fejek nagyon érzékenyek voltak. Kendőt nem viselhettünk. Később égetett a nap, és sokan kaptak égési sebeket. Aki nem bírta állni, és elájult, azt felocsolták, és azután tovább kellett állnia. A félholtak is ki kellett állni az Appellre. Ha valamiért megbüntették a csoportot, akkor térdelni kellett az agyagos, sáros földön. SS-férfiak, SS-nők és blockfelügyelők vertek minket. Általában mindenki vert. A nap nagy része Appellal és

ételért való sorba állással telt el. Volt idő, mikor követ hordtam. Egyszer egy újpesti orvosnő barátnőmmel toltunk egy talicska követ. Odajött egy SS és úgy pofon vágott, hogy zúgott a fejem, azután szó nélkül továbbment.

Később orvosi beosztást kaptam. Általában szívesebben vitték be az orvosnőket. A férfi orvosok egy része latrinakocsikat tologatott Auschwitzban. A kórházban a betegek elég rendes ellátásban részesültek. A gyógyszer, amit a kórház részére kiutaltak, kevés volt, de amit lehetett, megtettünk a betegekért. Sikerült gyakran a „kanadásoktól”, vagy valamilyen más úton gyógyszert szerezni.

Mengele dr.-ral minden nap találkoztam a kórházban. Kimondott férfiszépség volt, rendkívül kedves, barátságos mindenkihez. Még orvosi szemmel sem lehetett semmi abnormisat észrevenni rajta. Ha már a szomszéd lágerban volt, akkor szájról szájra adták, hogy „Jön Mengele!”, „Itt van Mengele!” – és olyan lett a kórterem, mint a megbolygatott méhkas. A tisztaság volt a mániája. A legnagyobb patáliát csinálta, ha egy Scheisskübli nem volt elég ragyogóan kisikálva. Rossz néven vette, ha a takaró ráncot vetett a beteg ágyán. Ellenőrizte, hogy a betegek megkapják a gyógyszereket. Irtózott a rühtől. Ha valakin ezt meglátta, vagy csak egy kis pattanása, vagy valamilyen egész enyhe kiütése, bőrbetegsége volt, ha a szelekcióba bekerült, biztosan gázba küldte Mengele. Egyébként teljesen ötletszerűen csinálta a szelekciókat. Állandóan füttyörészett vagy dúdolt. Soha nem lehetett tudni, hogy milyen szempont szerint választja ki az embereket. Borzalmas izgalmat jelentett minden szelekció.

Az orvosok nem kerültek szelekció alá. Igyekeztem a kórházban elbújtatni, akit lehetett. Szörnyű volt, amikor egy transzport érkezett. Akkor már tudtam, mi vár rájuk. A szelekció után csak úgy lángolt a krematórium kéménye. Megvilágította éjjel az eget.

Amikor a táborot kezdték feloszlatni, akkor a betegeket is a gázba küldte. Eleinte még megnézte őket, és a súlyosabb eseteket küldte el. Később azonban oda se nézett, le sem vetkőztette, csak intett, és ez a halált jelentette. A kórteremben lévő 500 betegből csak 92 maradt életben. Ezek végig ottmaradtak, amíg bejöttek az oroszok.

Engem elvittek innen az utolsó transzportokkal Bergen-Belsenbe. Az utazás gyötrelmes volt. Belsen megsemmisítő, Vernichtungslager volt. A szó szoros értelmében éhenhaltak ott az emberek. Tífusz is volt, de a többséget a hasmenés ölte meg. A férfiakban kevesebb volt az energia. Teljesen elhagyták magukat. Mosakodni pl. lehetett, de csak a nők mosakodtak. Pedig akkor már olyan állapotban voltunk, hogy a legkisebb mozdulat is nehezünkre esett, és kimenni a blockból, rendkívül megerőltető kirándulást jelentett. Az emberek ijesztően néztek ki. Csontig lefogyott mindenki. Hatalmas férfiak 35 kg-ra fogytak. Mindenütt halottak heverték. Április elején kezdték kiüríteni a lágert. Én azonban ott maradtam az utolsókkal. Április 15-én szabadítottak fel az amerikaiak. Elborzadtak, mikor a táborban maradt élőket és holtakat meglátták.

Gerő Márta 1929. július 24-én született Budapesten, és ott is lakott. 1945. október 31-én tett vallomást (nagyobb részlet, kissé tömörítve): 1944. március 19-én internáltak anyámmal, amikor soroksári nagyanyámtól az úton hazafelé tartottunk. Éjjel 12-kor értünk be a Mosonyi utcai toloncközpontba, ahonnan Kistarcsára szállítottak bennünket. Innen engem, mint gyereket elengedtek, anyámat azonban ott marasztották. Pesten nehezen viseltem az egyedüllétet, ezért három hét múltán visszamentem a nagyanyámhoz Soroksárra. Az ottani lakosságot, azt hiszem, nem szükséges bemutatni: svábok, és ezzel megmondtam mindent. Amikor csillagos házakba kellett összeköltözni, megjelentek a feliratok: „Pusztuljanak a zsi-

dók!” stb. A legcsúnyábban a zsidó kántorral viselkedtek. Többször is összeverték, úgyhogy az egyik esetről hordágyon kellett elvinni. Általában a gazdagokkal bántak hasonlóképpen.

Június 29-én rendőrök szállták meg a zsidó házakat, és július 1-jén HÉV-vel, illetve hajóval mindenkit Budakalászcra szállítottak. A csomagokba csak a legszükségesebb holmikat tehettük, fejenként két párnát, két váltás fehérneműt, ruhát, élelmet, de a „luxuscikkeket”, mint pl. tea, kakaó megtiltották. Soroksáron a bevagonírozás zűrzavarában valaki megszőkött, amiért a kántort tették felelőssé. Úgyis haragudtak rá, csak ürügy kellett, hogy egyesek kitölthessék rajta a bosszújukat. Újra összeverték, felfeszítették a száját és a gégéjébe dugták a saját töltőtollát.

A budakalászi téglagyár területén mi fedett helyre kerültünk, de számosan a nyitott barakkban vagy a szabad ég alatt kényszerültek letelepedni. Itt már rengeteg haláleset történt, sokan lettek öngyilkosok a jövőtől való félelmükben. Közben jöttek az újabb és újabb hírek, pl. hogy az országban maradunk, Kenyérmezőre megyünk, és mezőgazdasági munkát fogunk végezni – de azt hiszem, ezt senki sem hitte el. A téglagyárban a fiataloknak dolgozniuk kellett, téglát hordtunk egyik helyről a másikra, minden ok nélkül, csak azért, hogy foglalkoztassanak. Saját ételmünket fogyasztottuk, csupán kenyeret adtak be. A betegek és gyerekek kaptak főtt ételt is.

Egy hét után bevagoníroztak, egy-egy vagonba 70-80 ember került. Az első éjjelt Budakalász és Óbuda között töltöttük, órákon át tolatták a szerelvényt ide és oda. Ételmünk volt, mindenki kapott egy 2 kg-os kenyeret, ezenfelül egyes vagonokba lekvárt, másokba konzerveket osztottak ki. Viszont nem volt vizünk, és ez okozta a legnagyobb szenvedést. Már az első estén sokan lettek rosszul. A gyermekek sírtak, nem volt levegő. Akadt olyan vagon, amelyre nem tettek ablakot, a miénken volt, de szinte teljesen bedrótozva,

csak két kis nyílást hagytak rajta. Én nem félttem semmitől, mert reménykedtem abban, hogy találkozom anyámmal.

Reggel végre elindult a vonat és este 10-kor Kassára értünk. Kinyitották a vagonajtókat, megparancsolták, hogy szálljunk ki. A csendőrök körülvettek minket és vertek, elvették az ékszereinket és a pénzünket, s kidobálták a csomagjainkat, hogy legyen „munkánk” visszarakni azokat. Közben „biztattak”, hogy „kimentek Németországba, ott majd gázkamrába visznek benneteket.” A zsidó vagonparancsnokot is elverték, mert vizet mert kérni.

Július 10-én, hajnalban érkezünk meg Auschwitzba, de csak reggel szállhattunk ki. Mindenki fogta és vitte volna a csomagját, bent a vagonajtóban azonban mindent le kellett tennünk.

*

Dr. Kepes Imre 27 éves újpesti rabbi vallomása 1945. november 23-án (némileg rövidítve és néhol javítva): Újpesten a németek bevonulása előtt, 1938-ig aránylag jól éltek a zsidók. Újpest demokratikus város volt, sok munkás lakott itt, javarészt szociáldemokrata, és a zsidók is mindig szerepet játszottak a pártban. 1939-ben azonban a választásokon a város nyilas jelöltje került a parlamentbe, és ettől fogva gyökeresen megváltozott a helyzet. Egy évvel korábban vitéz Endre Lászlót választották alispánnak, és lényegében ezzel kezdődött az átalakulás.

A zsidóság élete egyre romlott, megvonták pl. piaci árusítási jogát, és ahol csak lehetett, korlátozásokat vezettek be. Különböző atrocitásokat tapasztalhattunk, főleg a zsidó templom környékén fordultak elő támadások, egy ízben merényletet is megakadályoztak a templom ellen. Teljesen bizonytalanná vált a zsidóság helyzete. A német bevonulást, a hivatalos üldözésen kívül, rablások és betörések kísérték. A lakosság maga vezette a német katonákat

a gazdagabb zsidók házához, ahol ezek raboltak, sőt gyilkoltak is. A Rosenfeld nevű kereskedőt agyonlőtték.

Peszach idején már borzasztó légkör uralkodott. Egymást követték a rablások, fosztogatások, és egymás után hozták a zsidóellenes rendeleteket. Ezeket Bakó városházi tanácsos hajtatta végre a legkegyetlenebbül, főképp az összeköltöztetést. A gettó területét több lépcsőben fokozatosan szűkítették, végül hetven házba zsúfolták össze a város tízezernél is nagyobb létszámú zsidóságát. (Június elején sok munkaszolgálatos vonult be, és ez csökkentette a gettó létszámát.)

A gettóban kriminális körülmények között éltek az emberek, sok helyen 10-15-20 zsidó egy szobában, szinte egymás feje tetején. Egészen addig hittük, hogy bennünket nem fognak elhurcolni, míg hírül nem hozták, hogy „Rákospalotát kiürítették”. A gettóban eleinte napi két óra kijárásunk volt, aztán még ezt is betiltották.

Június 28-án, szerdán, holdvilágos estén kint ültünk a templom udvarán, beszélgettünk. Hirtelen megjelent egy csapat rendőr, s felolvasták a parancsot, hogy házakból, ill. házakba senki se ki, se be nem mehet. Vasárnap reggelig voltunk bezárva a gettóhoz tartozó hitközségi házba, kb. 180-an. Dr. Friedmann főrabbi és dr. Wassermann rabbi kényszerítették, hogy szakállukat vágják le. Csütörtök este minden percben számítottunk rá, hogy elvisznek minket. Végül vasárnap reggel jöttek a házukba a csendőrök, és mindenkit kizavartak az udvarra. A 80 éves Braun bácsit, aki nem tudott magáról, mi fogtuk meg, és kivittük.

A csendőrök azt mondták: „Most elvisszük magukat oda, ahonnan soha többé vissza nem jönnek!” Megengedték, hogy pénzt, ékszert, értéktárgyakat, okmányokat magunkkal vigyünk, és egy órát adtak a csomagolásra. Egy óra elteltével brutálisan kizavartak bennünket a lakásból. Én még egy pohár vizet szerettem volna inni, de az egyik csendőr megfogott, és kihajított a szobából. A napon

állva végigmotozták az egész társaságot, közben légriadót jeleztek, mi vártuk, hogy bomba csapjon közénk, a csendőrök pedig remegtek a félelemtől. Nálunk aránylag tűrhetően zajlott le a motozás, de hallottam, hogy más házaknál kegyetlenkedtek a csendőrök.

Délután három stráfkocsira felpakolták az idős embereket és a csomagjaikat, mi meg elindultunk gyalog. Egész úton a lakosság gúnyolódása kísérte a menetet. A velünk lévő két rabbi (magas, derék férfiak) felé állandóan a leggyalázatosabb szavakat kiabálták, s csak azért nem dobáltak követet, mert a csendőrök elzavarták őket a közelből. Sajnálkozó arcokat egyáltalán nem láttunk. Megtörtént viszont, hogy egy nő nem bírta a csomagját, a csendőr elvette tőle, azzal, hogy felteszi a kocsira, ehelyett viszont eldobta. A helybeli lakosság pedig elvitte. Később ez a csendőr egy másik nőtől is érdeklődött: „Nehéz neked a csomagod?” Nyilván el akarta venni, de én megelőztem, elvettem tőle, és segitettem neki vinni.

A József utca – Árpád út – Apponyi utca útvonalon keresztül jutottunk ki a vasúthoz, ahol betuszkoltak a vagonokba; nyolcvan kerültünk egybe, velünk volt Braun bácsi is. Közben a rabbit két csendőr visszahívta, és nagyon megverte. Azért vallatták, hogy hol a hitközség vagyona. Aztán utánunk hozták. Délután érkezünk meg Budakalászra, a kivagonírozáskor ütöttek-verték, hogy gyorsabban menjen a kiszállás. Itt már semmit sem vehettünk magunkhoz, a megvadult csendőrök és SS-ek ütöttek. Apámat és engem is megvertek. A téglagyár területén fedetlen helyen telepedtünk le, össze-vissza. Az esőnek és az időjárás viszontagságainak kitéve, magunknak kellett ételt készítenünk. Velünk volt a húgom nyolc hónapos kisbabája, őt nem lehetett sem etetni, sem mosdatni. Mellettünk alakították ki a WC-t, ahol a tömeg egész nap sorba állt.

Különösen az éjszakák teltek borzalmasan. Az emberek megőrültek, ordítóztak, alig lehetett vizet szerezni, az emberek hosszú

sorokban álltak vízért. Többször megtörtént, hogy a csendőrök vagy az SS-ek puskatussal verték szét a sorban állókat. Nem volt mód tisztálkodni, közben állandóan hozták az embereket; Kispest, Újpest, Rákospalota, Pestszenterzsébet zsidói voltak itt, és sok pesti is. Előttünk lőtt le valakit a csendőr, mert ellenkezni mert vele, orvost akartunk hozzá hívni, de a csendőr nem engedte. Úgy kellett meghalnia. A csendőrök és az SS-ek (sváb legények) állandóan bántalmazták az embereket, kegyetlenkedtek. A tábort fegyveres csendőrök vették körül. Sokan követtek el öngyilkosságot, pl. gyógyszerrel mérgezték meg magukat. Édesapámmal együtt arra gondoltunk, hogy itt, Kalászon fognak kivégezni bennünket.

Pénteken este vagoníroztak be, és egészen Kassáig ki sem nyitották a vagonokat. Az úton a késeket, borotvakészleteket elszedték, az én készletem is megtetszett a csendőr úrnak, elszedte és megtartotta. Kassán az SS vett át bennünket, adtak vizet és csoportokban kimehettünk mosakodni, szóval emberségesebben bántak velünk az úton, mint a csendőrök. Azonban a kicsi gyereket nem tudtuk etetni, a forró nap tűzött a vagonokra, nem volt levegő, szegény édesanyám rosszul lett, Braun bácsi meghalt. Én búcsúztattam el, éppen böjtnap volt, és reménykedtünk, hogy három hét múlva a jó Isten ki fog szabadítani bennünket, hazakerülünk *tisebovig*. [Tisebov: böjtnap, emlékezés mindkét jeruzsálemi Szentély lerombolására.]

Auschwitzban minden holmit a vagonokban kellett hagyni, a nőket és a férfiakat külön sorba állították, de a nők magukhoz vehették a kisgyerekeket. Az apám és én meleg ruhát vettünk fel, és élelmet is vittünk magunkkal. Előbb a nőket szortírozták, és láttam, hogy szegény anyámat és húgomat a kisgyerekekkel a másik oldalra sorolták. Aztán bennünket szelektáltak, elválasztották tőlem apámat, ő is a másik oldalra került. Ezután bevezettek a fürdőbe, az összes ruhámat elvették tőlem, csak a cipőt hagyták meg. Blokkok-

ban gyűjtöttek össze, és figyelmeztettek, hogy ha a cipőnkben ékszer van, adjuk oda, mert át fogják világítani. Sokan jelentkeztek is.

Ennivalóul nagyon kis kenyeret kaptunk, ötünknek adtak egy edényben, kanál nélkül Dörrgemüsét. Cigány feletteseink kegyetlenkedtek velünk, elszedték az egyetlen cipőmet, és helyette roszszat adtak. Hajnalban vékony ruhában kizavartak, nagyon fáztunk, és vártuk, hogy mi fog történni velünk. Volt velem egy gyerek: Ernst Miklós, Lichtmann rabbi unokája, az anyja rám bízta, és én igyekeztem, hogy el ne szakítsák tőlem.

Munkástranszporttal akartunk elkerülni Auschwitzból, és erre még a héten sor került. Az útra fejenként 1/3 kenyeret, egy szelet margarint és egy kis szelet Wurstot kaptunk, ezen éltünk teljes 48 órán át, víz nélkül, a gazonban, míg megérkeztünk Buchenwaldba. Ebben a táborban – Auschwitztól eltérően, ahol nagyon bántalmaztak – nem ütöttek-verték, felvették az adatainkat, és hamarosan tovább szállítottak Rhemsdorfba. Itt a Braunkohlen-Bensin-Gesellschaft BRABAG-nál dolgoztunk; a légitámadások okozta romokat takarítottuk el, és újra felépítettük a gyárat. Igen nehéz munka volt. Ötezer magyar zsidót hoztak ide. Capoink és a Vorarbeiterek (ez utóbbiak keresztény Häftlingeek voltak) fantasztikus munkatempót követeltek. A Lagerältester egy cigány volt. Mindannyian ellopták az ételünk nagy részét.

Minden pénteken este drósét, beszédet mondtam. Ezen kívül kultúrelőadásokat rendeztünk, a betegblokkban pedig, ahova később vezényeltek, szép chanukka estét tartottunk. A reménytelen helyzetben is igyekeztem fenntartani a reményt az emberekben, akik mindezért hálásak voltak. Sok rabbit hoztak Rhemsdorfba, de csak kevesen maradtak életben. Különösen az utolsó időkben hullottak, pusztultak az emberek, ödémában és végkimerüléstől.

Az oroszok közeledtére evakuálták a tábort. Előbb két hétig bojongtunk vonaton. Aztán kilőtték a szerelvényeket, és az utolsó négy napon gyalog kellett mennünk. Aki nem bírt járni, azt lelőtték. Nagyon szerettünk volna eljutni valahova, de a lakosság teljesen érzéktelenül viselkedett velünk szemben. Theresienstadtot, ahova megérkeztünk, első látásra valóságos paradicsomnak hittük: itt nők, férfiak, gyerekek, öregek együtt lehettek civilruhában. De rengeteg ember pusztult el tífuszban.

1945. május 13-án szabadultunk fel. Az ötezer rhemsdorfi magyar zsidóból legfeljebb nyolcszáz jött haza. A kétszázötven-háromszáz újpestiből talán tíz maradt élve. Közvetlen családomból kilencen pusztultak el. Egyedül én maradtam életben. Újpestre kb. kétezer zsidó tért vissza (18-20% – P. S.), közülük azonban soknak nem adják vissza holmijukat, lakásukat. A helyi lakosok kezdetben leplezték érzelmeiket, de most újból kimutatják, hogy gyűlölik a zsidókat, megint tág teret kap az antiszemitizmus. Szeretnék ki-menni Palesztinába.

***

Dr. Nyiszli Miklós orvos tapasztalatai szerint (itt dióhéjban) a hollandok, csehek, lengyelek a többévi gettóélet dacára is megőrizhették ékszereiket, dollárjaikat. A magyar zsidók viszont a gettókban és a gyűjtőtáborokban végrehajtott kínzások eredményeként (amelyeknél például hüvelyszorítót is használtak) szinte teljesen kifosztva érkeztek az auschwitzi táborba. A korfui zsidók szenvedései talán minden más nációét felülmúlták: huszónhét napig hurcolták őket uszályhajókon és szárazföldön, bezárt vagonokban étlen-szomjan, mire Auschwitzba értek, fele részük halott volt, másik felük eszméletlen állapotban. A szelektálások alkalmával

olykor más transzportok is teljes egészében „balra”, azaz mindjárt a gázba vagy a máglyára kerültek.

A gázosítás öt percig tartott, ezután öt perc várakozás és húsz perc levegőztetés következett, mielőtt fellocsolták a helyiséget és „megfürdették” a halottakat. (Esős, nyirkos időben a szer jobban hatott, és sokaknál már két perc után beállt a halál. A csoport elpusztulását a földalatti morajlás megszűnése jelezte.)

Az elgázosítás után a hullák halomban tornyosulnak, alul a gyerekek, öregek, nők, legfelül az erősek, férfiak; mind egymásba fonódva fekszenek, vérző arccal, vérző szájjal, testük is véresre karmolva a tülekedésben. Fejük kékre dagadt s a felismerhetetlenségig eltorzult. Mindenki székklettel van beszennyezve. A Sonderkommando tagjai gyakran ismerik fel a halottakban hozzátartozóikat. (A sonderesek jól élnek, de háromhavi váltásban legyilkolják őket.) Elégetés után teherautók viszik a hamut a közeli Visztulához, és adják át a hullámoknak.

Egy 16 éves magyar lány túlélte az elgázosítást, ezt a Sonderkommando tagjai jelentették Nyiszli doktornak, aki injekcióval magához térítette, jobban lett, levest is tudott enni. Mire esetleg elrejthette volna, felbukkant az SS, és némi tétovázás után, a lány szájától tartva, tarkón lövette.

Egyébként hullajelölt mindenki. A rámpán életben hagyott ember később a rabszolgamunkától roskad össze; ezer sebből vérzik, ordít az éhségtől, esztét veszti s üvölt kitágult szemmel. Őlik az embereket szívbe adott kloroform injekcióval is.

A C. női láger likvidálásakor (ebben a részlegben nagyon sok magyar nő tartózkodott) tíz napig hordták a teherautók az embereket a krematóriumba, esténként négyezret, őrjögő, rémülten sikoltozó vagy a halálfélelemtől némává dermedt nőkből álló rakományukat; már meztelenek voltak és úgy hajtották be őket a gázkamrába.

1944 augusztusában, illetve szeptember-októberében az utolsók között számolták fel és vitték Auschwitzba az egyaránt kb. hatvan-ezer fős lódz-i és theresienstadti gettó foglyait. A lódziakat napi tízezerével szállították a táborba, 95%-ukat balra állították... 1944. szeptember végétől a tereziniemből először a férfiakat vitték el; két héttel később követték őket a feleségek és a gyerekek. (Karsai László kutatásai szerint ez utóbbi gettóból nem csak Auschwitzba deportálták a zsidókat, sőt nem is számolták fel teljesen ezt a táborot, bő 30 ezren Theresienstadtban érték meg a felszabadulást.)

1944. november 17-vel a birodalmi vezér megtiltatta a további gyilkosságokat. Az auschwitzi tábor felszabadításakor egyebek mellett 21 ezer jegygyűrűt és 35 vagon szőrmét találtak. Az auschwitzi foglyok aranyfogaiból összesen 35 tonna arany került a német Birodalmi Bank birtokába.

***

1944. június elejére az összes vidéki zsidó gettóban volt, sőt a fele már a téglagyári stb. gyűjtőtáborokban várt a bevagonirozásra, közel százötvenezeret pedig már deportáltak is Auschwitz-Birkenauba. Ekkor, három hónap múltán először „szólalt” meg a zsidókérdésben Horthy Miklós. Sztójajnak címzett leiratában (*HMTI*) brutálisnak nevezte az intézkedő magyar hatóságokat, és a zsidókérdés megoldásának gyakorlatában tapasztalt „tűlzások enyhítését”, továbbá Baky László és vitéz Endre László belügyi államtitkárok menesztését kérte. Mindenekelőtt azonban mosakodott és beismerő vallomást tett miniszterelnöke előtt. Azt írta, amikor a német csapatok bevonulása után ki kellett neveznie egy új, a németek bizalmát bíró kormányt, tisztában volt azzal, hogy a kabinet számos, az adott kényszerhelyzetben meghozandó intézkedéséért nem vállalhatja majd a felelősséget. Ezek közé tartozik a zsidókérdésnek

a magyar gondolkodásmódtól és a magyar érdekektől eltérő kezelése. Az erre vonatkozó intézkedésekről sem előzetesen, sem utólag nem szerzett tudomást, ezeket tehát „nem állhatott módjában megakadályozni”, „passzivitásra volt kényszerítve”.

A HMTI szerkesztői szerint lehetséges, hogy a szóban forgó leiratot Horthy csak a június 26-i koronatanácsra (vagy utána) juttatta el Sztójajnak, amikor is a magyar zsidóság ismertté vált kiirtása miatt már óriási volt a szabad világban a felháborodás.

Szemelvények
a *Szentendre és Buda környéke* című hetilapból
1944. március–július

1944. március 29.

Ébredj magyar! Megalakult az új kormány. A sorsdöntő órák küszöbén a magyar közvélemény bizalommal fordul az új kormány felé. Teszi ezt azzal a reménnyel, hogy most már kiirtanak minden gyomot, burjánt, amely a destrukcióból fakadt. Mert tiszta magyar életet kívánunk. Ébredj tehát magyar társadalom a zsidómákonyos álmadból és vigyázz, hogy még egyszer a hamis jelszavak kárhuzatos világának, sajtópropagandájának mákonya meg ne mérgezhessen. Hisszük, hogy ez a mákonyhíntő sajtó most már végleg eltűnik a magyarság életéből és a gyomlálást elvégzi rövidesen a kormányzat, amiben a nagyközönség addig is Gömbös Gyula szellemében segít. (A szerző ennek megfelelően a cikk mottójában közli a néhai kormányfő programjának 24., ún. fajvédelmi pontját: *Bojkottálása mindazoknak – elsősorban az áruló keresztényeknek –, akik a fajvédelmi gondolat megvalósítása ellen akár semmittevéssel, akár szóban, írásban vagy tettel küzdenek.*)

1944. április 5.

Útban a totális győzelem felé. „Ha végigtekintünk a zsidóság történelmén, abban faji önzést, faji kíméletlenséget és gyűlöletet látunk. A humánus ismeretlen fogalom [náluk]. S ennek ellenére sokan vannak, akik ezt nem akarják tudomásul venni, sőt eszközeivé is válnak a zsidóságnak a magyar nemzeti érdekeink és törekvéseink elleni küzdelmében. Lapunk megindulása óta hirdeti, a gömbösi gondolat jegyében, a zsidóság elleni meg nem alkuvó harcot (...) Mára a sárga csillag premiert tart. (...) Felvetődik a gondolat, hogy mi lesz a vegyesházásoknál, ahol a férj fontos pozíciót tölt be, felesége pedig zsidó. Valami megoldást kell ezen a téren is keresni, hisz ezek a keresztények összekötők lennének a keresztény tábor és a gettó között.”

1944. április 12.

Dobogókő, a magyar Merán, legyen keresztény. Néhány éve parcellázás után magaslati üdülő lett Dobogókőből, ahol elegáns, komfortos öröklakásokat vehetett és vett is az a faj, amely csak élődíje a földnek. • „Van elég tisztességes, becsületes keresztény üzlet Budafokon, nincs szükség zsidó üzletre.” • Tisztújító közgyűlést tartott a Pilisvörösvári MOVE, amelyen megemlékeztek az országos szervezet fennállásának 25. évfordulójáról. Ebből az alkalomból dr. Réthy Zoltán, a helybeli egyesület megalakulásától kezdve elnöke *jubileumi hűséggyűrű* kitüntetését vehetett át. A közgyűlés, egyhangúlag, ismét őt választotta elnöknek, továbbá Kerék Jánost, Kaszab Lászlót és Fogarasy Mihályt társelnöknek; Bodnár Bélát háznagynak; dr. Drozdy Lászlót orvosnak; Hidas Györgyöt, Neisz Jánost és Franyó Józsefet titkárnak; Kocsis Istvánt lövészmasternek stb. – Zimányi Ernő ügyvezető elnök szólt arról a „hatalmas nemzetvédő és nemzetnevelő munkáról”, amelyet a MOVE a liberális

eszmékkel megfertőzött társadalomban végez negyedszázada és amelyben a vörösvári szervezet is lelkesen részt vesz.

1944. április 19.

A szolgálati állományú csendőrök számára megállapított fegyverhasználati jogot 1944. április 14-től kezdődőleg az ország egész területére kiterjesztették.

1944. május 10.

Ezeréves foglalás, véráldozat jogán minket illet itt az elsőség és államalkotás – mondta beiktatásakor vitéz Mérey László főispán.

1944. május 17.

Dr. Toldy Árpád, az új Fejér megyei főispán beszédéből: „A Főméltóságú Kormányzó Úr bizalmából és akaratából a sorsdöntő időkből olyan kormány kezébe került a végrehajtó hatalom, mely pártcélokon felül a nemzet egyetemes céljait követi. (...) Meg fogjuk teremteni, de meg is fogjuk védeni és tartani azt az egységes, nemzetiszocialista szellemű nép-munkaközösséget, mely a biztos magyar jövőt van hivatva szolgálni.” • Dr. Szentirmay Elemér tb. főszolgabíró sárga csillag nem viselése miatt internálta az alábbi tinnyei lakosokat: Alt Ignácné Feith Riza, Alt Gyuláné Engel Adél, Knöpfler Mór és felesége, Knöpfler Frigyesné Neustadt Rózsi, Knöpfler Frigyes, Knöpfler Bernáth. – A közgazdasági életre káros tevékenységük miatt a főszolgabíró ugyancsak internálta: Gschédes Ádám pilisvörösvári, Spitz Hugó és Pfeifer Géza zsámbéki, Alt Ignác és Alt Gyula tinnyei, továbbá töki, biai, pátyi, budakeszi, pesthidegkúti lakosokat „mint egyben baloldali elemeket”. [Az Alt, Knöpfler, Spitz, Pfeifer család zsidó volt.] • Kereskedők és iparosok! Zsidó üzlet átvételére, zsidó árukészle-

tek és üzlethelyiségek kiutalására, vállalatvezetői kirendelésekre irányuló kérelmekkel ne zaklassák a hatóságokat, mert intézkedésekre később kerül sor. A mostani kérelmek papírkosárba kerülnek.

- Sebők István és Gack Adél római katolikusok ellen tovább folyik az eljárás, és a zsidó vagyon mentéséért büntetést kapnak, megérdemelten.
- Megbüntetik azt a keresztényt, aki lehetővé teszi zsidó részére a rádióhallgatást.

1944. május 24.

Dr. Thury Béla a budakörnyéki járás új főszolgabírája. „Nagy az öröm. Benne a járás közönsége egyben a kipróbált fajvédőt is köszönti, aki mindenkor a járás atyja, de a magyar fajtának meg nem alkuvó harcosa is.”

1944. május 31.

A pomázi Erdélyi Sanyi levele a lap főszerkesztőjének a frontról: „Örömmel értesültünk az otthoni élet megtisztulásáról. Így nyugodtan harcol minden magyar honvéd, mert tudja, hogy családját nem kell félteni az otthoni zsidóság zsarolásaitól. (...) Angol mintára itt is megkezdődött a röpcédula háború. (...) Sajnálom, hogy ezekből a lapokból nem küldhetek, talán a még otthon maradt zsidóság kedvet kapna az idevándorlásra, s nem kellene szállítani őket.”

1944. június 7.

Dr. Rab László helyettes járási főszolgabíró két hónapig vezette a budakörnyéki járás hivatalát. „Ez alatt az idő alatt megoldotta a járás teljes zsidótlanítását, de alapos tisztogató munkát végzett a zsidóbarátok, strómanok között is.” • Hirsch Herta zsidónő vörösvári lakos a budafoki hajóállomáson megmérgezte magát. A kihívott mentőkkel gorombáskodott, amiért nem engedték meghalni.

A mentőorvos viszont szemrehányást tett neki, hogy miért nem előbb, mielőtt őket kihívták volna, halt meg, így – sajnálja – nem teljesítheti a kérést. A Rókus kórházba szállították.

1944. június 14.

Pálffy, Baky és Hubay csoportjaiból megalakult a Magyar Nemzetiszocialista Párt.

1944. június 21.

Filmkockák a csillaghegyi gettóból. Nem panaszkodnak a gettó lakói. Különösen a vásárlási időpont kijelölése miatt feszítik girhes mellkasukat. Hogy is ne! Reggel 8-tól 10 óráig minden jót felvásárolhatnak a csillaghegyi piacon a helybeli közönség nagy megdöbbenésére. – Megsúgjuk a gettó népének, hogy egy kis tévedés van. Félremagyarázzák a főszolgabírói határozatot. Úgy tudjuk, hogy 11 óra előtt nem vásárolhatnak közszükségleti cikkeket. Sőt, a csendőrség egy-két kereskedőnél a pult alatti csomagokat is ellenőrizni fogja. • Kávéházban, fekete mellett „keresztelte” Csertő Jakab Gábor volt piliscsabai római katolikus pap dr. Szántó Andrásné Herczog Júlia 34 éves, zsidó fajú asszonyt, a pócsmegyeri orvos nejét. • Menekülni akart a tökvirág. Budatétényben elfogtak egy a zsidó fajtához hasonló asszonyt, akiről kiderült, hogy Budapesten lakó zsidó, és egy kereszténytől lopott dokumentumokkal akart vidékre szökni. Letartóztatták. • Zsidó származás megállapítására – vitás esetben – most a Budapesti[?] kir. Járásbíróság elvi jelentőségű döntést hozott: az eddigi gyakorlattól eltérően legutóbb antropológiai és vérvizsgálat alapján döntötte el a származást. • Felhívjuk Budafok város társadalmi egyesületeit, amelyek tulajdonában könyvtár is van, hogy a *Budapesti Közlöny* 97. számában felsorolt zsidó fajú írók műveit sürgősen szolgáltatassák be a várme-

gye Népművelési Bizottságának. • Vitéz Emőd László írása Horthy 76. születésnapjára. A *Nagy Magyar Akácfa* 76. évgyűrüje. Ünnepejük a Hadurat, aki „egy kivételes embernél emberebb lény”, aki tudott és mert felelősséget vállalni, amikor a legfelelőtlenebb és legmunkátlanabb emberek akarták megásni nemzetünk sírját. „Mert tényleg olyan Ő, mint az akácfa, mely nemcsak megköti a szétfutó homokot és megállítja a szakadó partot, de árnyékot is ad a melegtől eltikkadt vándornak és édes mézet a szorgalmas méhnek, és emellett olyan serény, olyan igénytelen, olyan szívós és olyan kemény, amilyen csak az akácfa tud lenni. Ünnepejük Vezérünket, aki újra felvette az ősi magyar kardot a porból, a sárból, ahova nem külső ellenség dobta, mert az nem tudta volna megfosztani tőle a »kardkezü« népet, hanem ahova magyarul beszélő, de nem magyarul érző belső ellenségeink vetették.”

1944. június 28.

Július 6-tól zsidó orvos csak zsidó beteget gyógykezelhet. Azonkívül köteles a névtábláját sárga csillaggal feltűnő módon megjelölni. • Budafokon kb. negyvenen kapnak 5 kataszteri hold alatti földet a zsidó ingatlanokból. A bérlet ára holdanként 2q búza és 40 pengő kp.

1944. július 5.

Zsidó vagyonok és értékek rejtegetése miatt több eljárás folyik Visegrádon és Dunabogdányban. • Kisgyűlést tartottak tegnap, július 4-én a pesti vármegyeházán, Mérey főispán elnökletével. Ezen elhatározták, hogy a vármegye megfesteti vitéz Endre László belügyi államtitkár, a korábbi vármegyei alispán arcképét.

***

1944 július első napjaiban Horthy feje fölött már-már összecsaptak a hullámok. Nemcsak a katonai helyzet romlott fokozatosan, hanem felvetődött a csendőrpuccs, elfogatásának, hatalma elvesztésének veszélye is. Július 2-án amerikai légi kötelékek hatalmas bombázást hajtottak végre Budapest térségében, egyértelmű figyelmeztetésként a deportálások leállítására. Horthy azután, hogy nyilvánosságra került a zsidók kiirtása, tovább már nem nyugtathatta a lelkiismeretét azzal a hamissággal, amivel kezdettől áltatta magát: „Nekem azt mondták, munkára viszik a zsidókat.” A kormányzó jól ismerte az igazságot, ezért vonakodott sokáig a zsidók kiszolgáltatásától. A romló katonai helyzet láttán csak minimális esélye maradt arra, hogy azt remélje: győzelem esetén úgysem fogják rajta a „zsidóügyet” számonkérni. Másfelől Horthy nyilvánvalóan evidenciában tartotta Hitlernek kettejük háború utáni sorsára vonatkozó figyelmeztetését: közös kötél vagy glória. Ekkorra már kétségkívül az előbbinek maradt sokkal nagyobb eshetősége.

1944. június 6-i és július 17-i kelettel Horthy két levelet is fogalmazott Hitlernek. Az elsőben, amelyet személyesen Sztójay adott át a címzettnek, a kormányzó kérte Hitlert, rendeltesse el Magyarországról a német titkosrendőrséget és a megszálló csapatokat, amelyek „a fronton bizonyára jó szolgálatot tehetnének.” Egyben emlékeztette a Führert, hogy március 19. óta a magyar kormány a tisztekkel együtt 122 ezer katonát bocsájtott a háború szolgálatába a németek oldalán.

Július 17-i levelében Horthy megismételte a megszálló csapatok, valamint az SS-különítmény és „mindenekelőtt” a Gestapo visszahívására vonatkozó kérését; utóbbiról azt írta, hogy „napról napra mártirokat teremt, önkényes rekvirálásokat hajt végre és vagonszámra szállítja el a magyar értékeket.” A zsidókérdés kapcsán tájékoztatta a Führert, hogy annak „további megoldása a sokszor

szükségtelenül brutális és embertelen módszerek nélkül” fog folytatódni, ehhez pedig szándékában áll leváltani az [általa kinevezett] Sztójay-kormányt, amely „olyan módszereket alkalmazott, amelyeket egyetlen más nemzet sem használt, és amelyek az itteni német hatóságok rosszálló kritikáját is kiváltották.” Aláírása szignálása után a kormányzó újabb rövid *beismerő vallomást* tett, azt írta: az utóbbi „négy hónap alatt megszegyenítő szerepet kellett játszanom, mert nem akartam konfliktusba kerülni a megszálló csapatokkal.”

Horthy ezt a levelet nem küldte el!

Horthy Miklós 1944. július 6-án felfüggesztette a zsidók deportálását. Mire döntött, lényegében megszabadult a számára a pestieknél is antipatikusabb vidéki zsidóságtól. Kétségtelen, eredetileg nem így akarta. („Eredetileg” Hitler is inkább kivándoroltatni, kitelepíteni akarta a zsidókat.) De így vált Horthy a magyar történelem legnagyobb tömeggyilkosává. A kormányzói bejelentés napján kezdtek meg az utolsó vidéki transzportok, a Budapest környéki zsidók – köztük a pilisvörösváriak – elszállítását. És be is fejezték. A tömeges deportálások keretében indított utolsó magyar szerelvény július 11-én futott be a birkenauzi zsidórámpára. A vonat valószínűleg vörösváriakat is hozott a vágóhídra.

*

A budakalászi téglagyári gyűjtőtáborban fogva tartott zsidóknak csapadékos-füledt időjárásban volt részük. Tóth Géza kir. osztály-meteorológus július 1-jei déli jelentése szerint: „Hazánkon újabb óceáni levegőhullám vonult végig, sokfelé zivatarral, de csak mérsékelt lehűlést okozva.” A csapadék szeszélyesen oszlott el. Budapesten 3 mm, Gyömrőn 28 mm, Szolnokon 53 mm hullott. Június 29-én délben a hőmérő higanyszála Budapesten 30 °C-t mutatott,

a következő napokban a legmagasabb hőmérséklet 23-26 °C között, a legalacsonyabb 15-18 °C között ingadozott. A július 5-i déli jelentés alapján az országban csapadékos-fülledt idő uralkodott, „az éjszaka igen fülledt” volt. Július 4-én Budapesten 13 mm, Gyömrőn 14 mm, Kőszegen 69 mm csapadék esett. A július 7-i jelentés arról számolt be, hogy „a magyar medencét a megelőző napon hűvös, sarkvidéki eredetű levegő árasztotta el. A hűvös levegő beáramlását záporosók, sok helyen zivatarok kísérték.”

A megelőző napon, 1944. július 6-án, csütörtökön nyirkos, szeles időre virradtak a foglyok. Délben a hőmérséklet kevéssel meghaladta a 20 °C-t. Az emberek zöme már a negyedik-ötödik éjszakáját töltötte a téglagyári szárítók alatt vagy kint, a felázott földön, apokaliptikus körülmények között. Ezen a napon kezdték meg a budakalászi gyűjtőtábor kiürítését; pénteken és szombaton egyaránt háromezer embert vagoníroztak be. Az előírás szerint egy szerelvény általában 45, egyenként 20 m²-es marhavagonból állt. Ehhez elől és hátul, néha középen is, egy-egy kocsit csatoltak a 15-20 főnyi őrség részére. A vonaton DA-Umsiedler, vagyis *német munkáskitelepítés* jelzés szerepelt. A szerelvényt öt órával az indulás előtt állították össze, az állomás legtávolabbi pontján. Erre az időpontra az illető település vezetőjének, polgármesterének be kellett szereznie kocsinként két lakatot láncsal, egy-egy vizes- és szennyvödrot, krétát, valamint fejenként 40 dkg kenyeret és kb. 500 liter vizet, azaz fejenként alig két decit. (A gyakorlat helyenként eltért az előírástól.)

Az első szerelvény, Gaskó Miklós kassai jogász adatai szerint, 3151 fővel indult el Auschwitzba, valószínűleg a Kassa–Prešov–Muszyna–Tarnów–Krakkó útvonalon. Egy kocsiban átlagosan hetven ember tartózkodott. Helyet kapott még vagononként – ha nem különítették el őket – négy-öt gyerekkocsi is.

Másnapra kiderült az idő. Kassán, ahol július 7-én a transzportot átadták a németeknek, délben 30 °C-t mértek. Budapesten 14 órát sütött a nap. Az időjárás szárazra és melegre fordult.

Július 6-án tehát a kormányzó felfüggesztette a deportálásokat. Az aznap elhurcoltak és a még megmaradó tizenhétezernyi zsidó erős elszigeteltségében aligha szerzett erről tudomást. Július 7–8-án az összeset elvitték. A munka kétségkívül sietős volt. Már majdnem éjfél mutatott az óra, amikor a budakalászi gyűjtőtábor foglyaival az utolsó szerelvény kigördült Békásmegyerről. Mire Auschwitzba értek, az előttük járók többsége valószínűleg már nem élt. Hacsak – ahogy az 1944 nyarán a sűrűn érkező magyarországi szállítmányokkal gyakran megesett – a tűző napon állva vagy az esőben ázva, étlen-szomjan még nem kellett várakozniuk néhány napig a gázkamrák előtt, hogy oda bejussanak, s leírhatatlan szenvedéseik 3–15 perc alatt végre véget érjenek. A krematóriumok túlszűfolt-sága miatt egy részüket esetleg a máglyákra vitték (a sonderkommandósok két fülüknél fogva taszigálták az embereket oda), ahol agyonlövésük után, néha még élve, a tűzbe dobták őket.

Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a VI. tisztogatási akcióról (részlet)

2. számú eseményjelentés
Budapest, 1944. július 9.

A Budapest-környéki városok és községek, valamint a budapesti I. csendőrkerület területén 2 gyűjtőtáborba összegyűjtött zsidóknak elszállításával kapcsolatban az utolsó jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1.) A fenti területekről összegyűjtött zsidóknak elszállítása július hó 6-án kezdődött meg, és már július hó 8-án befejezést is nyert. Összesen 8 vonattal 24 138 zsidófajú személyt szállítottak el.

2.) A kitelepítési szállítások megindulása óta: 1944. május 14-től a mai napig összesen 147 vonattal 434 351 zsidó fajú személyt hagyta el az országot.

3.) Budapest székesfőváros kivételével az ország egész területéről a zsidóság már kitelepült. Csak a honvédségi munkaszolgálatosok, a budapesti zsidóság, a hadiüzemekben elhelyezett, valamint a bujkáló és kikeresztelkedett, illetőleg vegyes házasságú személyek tartózkodnak ez idő szerint az ország területén.

*

Ferenczynek ebbe a jelentésébe természetesen nem férhetett bele, hogy július 19-én, majd július 24-én a kistarcsai és a sárvári internáló táborból is elhurcoltak ezerkétszáz, illetve ezeröttszáz zsidót Auschwitzba.

***

A budafoki gettó felszámolását követően sok tucatnyian – intézmények, egyesületek és magánszemélyek – igényeltek és kaptak házat, lakást, üzletet, ingóságot, például ruhát, bútort, rádiót, még varrógépet is az elhagyott-elkobzott zsidó javakból. A Beniczky út 13. sz. házat megkapta a rendőrség, a Kossuth u. 54. sz. házat a helybeli német katonaság, a Szent István tér 2. sz. házat a Magyar Kir. 104. sz. Honvéd Bevonulási Központ, a Kossuth u. 76. sz. épület hat szobáját a Levente Egyesület. Dr. Sauer Nándor budafoki orvos Tóth József u. 3. sz. alatti házának öt szobáját dr. Berényi István helyettes városi orvos foglalta el. A Kossuth Lajos u. 59.-ben, az Erzsébet u. 45.-ben és a Koszorú u. 12.-ben egy-egy szobát, az Apponyi út 20.-ban három szobát raktár céljára alakítottak

ki. A budafoki mutatókönyv tanúsága szerint 1944. július elején a Csap u. 9. (helyesen 7. – P. S.) és 22. sz. házakban osztották ki a bútorokat a kibombázott budafoki lakosok részére. Valószínűleg ez sem volt elég, mert november elején Kecskemétről is hoztak és osztottak szét zsidó ingóságokat a városban.

Budafok város üzemeit 1944. április elejétől számos esetben bombázták a nyugati szövetségesek repülői, aminek következtében száznál több lakóház rongálódott meg, illetve dőlt össze részben vagy teljesen, és sokan haltak meg. Egy kimutatás szerint az 1944. június 14-i légitámadás során – vagyis a gettó létezése idején – megsérült a Péter Pál u. 8. sz., a Méhész u. 8. sz. és a Dévényi út 20. sz. zsidó ház is. Július 2-án, egy nappal a csillagos házak kiürítése után, újabb hat volt zsidóház rongálódott meg a légicsapások következményeként. A Hosszúhegy u. 6. sz. csillagos ház nem szerepel a kimutatásokban, ám jelenlegi lakói szerint az épületet 1944-ben szintén bombatalálat érte, és *egy zsidó asszony meghalt.* (A házat azóta csak részben hozták helyre.)

*

Hetényi István községi irodatiszt (későbbi főjegyző) 1945-ben, a Pest Vármegyei Igazoló Bizottságnak adott 1612. sz. nyilatkozatából ismert, hogy Vörösvár zsidómentesítése után az elhagyott zsidó házakba keresztény lakosok költöztek; az 1943–45. évi pénztári főnapló adatait alapul véve a következő zsidó tulajdonosok ingatlanjait foglalták el: Balogh Sarolta, Ehrenfeld Zsigmond, Jelinek Józsefné, Korn Jakabné, Krausz Sámuel, Schmideg Mária, Schreiber Manó, Spitzer Dávid, Stierheim Samu, Szikla Józsefné, Weisz Ede, Izr. Hitközség. Furcsamód hiányzik a sorból özv. Kálmán Mórné és Reisz Mór, jóllehet utóbbi házának a kiigénylése a meglehetősen hiányosan vezetett 1944. évi mutatókönyvben is

szerepel. Ha mégoly lezserül vezették is, annyi azért kiderül belőle, hogy az Ehrenfeld-féle fakereskedésre Schön Mátyás építőmester, a Stierheim-házra pedig a dr. Réthy Zoltán községi orvos által vezetett MOVE kívánta rátenni a kezét.

Az 1944. évi iktatókönyv lapjai csak október végétől maradtak fenn. 1944. december 16-án iktatták azt a beadványt, amelynek alapján a vörösvári zsinagógát átadták a Magyar Kir. 1. Honvéd Élelmező Raktár Kirendeltség részére. – Mint nyilván mindenütt, zsidó bútorokat is osztogattak a faluban. Például 1944. október 28-án Dobozy Gyula vörösvári lakos „bizonyos zsidó bútorok kiadása iránt” írt kérelmet az előljárásnak. Neisz Ferenc főjegyző még aznap elintézte, bejegyezvén: „Félnek kiadva. X. 28.” 1944. november 17-én maga a főjegyző vette fel a jegyzőkönyvet „Ehrenfeld Zsigmondné, volt pilisvörösvári zsidó lakos által hátrahagyott ingóságainak eltűnése tárgyában.”

***

Horthy 1944. július 6-án felfüggesztette a deportálásokat, de – nem tagadta meg. Másnap ugyanis közölte Veesenmayer birodalmi követtel: emberséges módon és a mentesítések figyelembe vételével a kiszállítások hamarosan folytatódhatnak.

Többszöri halasztás után augusztus 25-re tűzték ki a budapesti zsidóság deportálását. Az akciót szeptember 18-ra akarták befejezni. A gyűjtőtábor Békásmegyeren alakították ki, ahol korábban a főváros környéki zsidók egy részét koncentrálták. A keresztény egyházak nagy nyomásának engedve, a deportálandók köréből kivonták az 1941. augusztus 1-je előtt megkeresztelkedett zsidókat és elkülönítették őket a többiektől. A mentesítések, könnyítések rendszerét kiterjesztették; maga Horthy háromezer embernek adott mentességet, jelentős részben tudósoknak, művészeknek, a gazda-

sági élet kiválóságainak. Több esetben előfordult viszont, hogy a mentesítési bizonyítvány azután készült el, hogy az illető személyt már deportálták. A németek ezeket az embereket nem adták vissza, egyebek mellett arra hivatkozva, hogy a német–magyar egyezmény szerint a németeknek átadott zsidók fölött a magyarok többé semmiféle joggal nem rendelkeznek.

Előzőleg, augusztus 21-én a pápai nuncius és a független államok követei ismét erélyes hangú jegyzékben követelték a magyar kormánytól a küszöbönálló deportálások végérvényes leállítását. Mindenesetre a keresztény zsidók kivételes helyzetén felbuzdulva már július 12-től „kitérés-i láz” vette kezdetét Budapesten, és több ezren szándékoztak áttérni a keresztény vallásra. (Feltehetően pilisvörösvári zsidók is voltak köztük.) Az egyházi vezetők nagy része a hit elsajátítására és gyakorlására 6–12 hónap időt szabott meg a keresztség felvétele előtt. Számos pap azonban az életmentés reményében mellőzte ezeket a megkötéseket.

1944. augusztus 23-án Románia kivált a tengelyhatalmak szövetségéből és szembefordult Németországgal. Másnap Horthy tájékoztatta Veesenmayer német birodalmi követet: lelkiismerete nem engedi, hogy hozzájáruljon a maradék zsidóság németországi deportálásához. Egy, Otto Winkelmann-nak, az SS és a német rendőrség magyarországi főparancsnokának küldött táviratban azonban már előbb, augusztus 24-én hajnali 3 órakor maga Himmler birodalmi marsall tiltotta meg a Magyarországról történő további deportálásokat.

*

Fennmaradt ezekből a napokból a vörösvári Porgesz Irén egyik bizakodó hangú levele, amelyet munkaszolgálatos sógorának, a rákoskeresztúri elemi iskolába beszállásolt Reinitz Lipótnak írt 1944. augusztus 25-én. (Irén címe: Budapest, Paulay Ede u. 37. III/1.)

Levelében mindenekelőtt tudatja sógorával, hogy három hónapja feleségül ment Reinitz Ferenchez, aki ez idő tájt szintén muszos. Részlet a levélből: „Lipikém, Ilonkától [Lipót felesége] tudom a címedet, s azt, hogy hála a jó Istennek, jól vagy. Ugyanezt írhatom Feriről is. Kapok postát tőle, s már több ízben sikerült csomagot küldeni a részére. Azt mondják, remekül néz ki, s talán sikerül 1-2 napra hazajönnie. Sajnos a mieinkről [a család deportált tagjairól] semmi pozitívat nem tudok, úgy hallottam, hogy Kassa mellett egy [olvashatatlan szó] dolgoznak. Meglátod, a jó Isten segítségével viszontlátjuk őket. Ebben a tudatban élünk.”

***

Mindemellett a zsidóüldözés folytatódott. 1944. szeptember elején magyar csendőr- és honvédegyeségek betörték Dél-Erdélybe, és több helyütt barbár akciókat hajtottak végre az ottani zsidó közösségekkel szemben. Például a helybeli magyar gárdisták segítségével a nagysármási zsidóság 126 tagját összeszedték, kifosztották, lakásaikat nem zsidóknak rögtön kiutalták, majd – miután nyolc napig egy csűrben fogva tartották őket – szeptember 17-re virradó éjszaka a szomszédos Pusztakamarás határában mindnyájukat legyilkolták. 52 nő, 31 férfi és 43 gyermek veszett oda.

***

A Vörös Hadsereg közeledése, valamint Budapest és a nagyvárosok állandósuló bombázása miatt Horthy és kormánya 1944. szeptember 7-én a koronatanácson elhatározta, hogy másnap, szeptember 8-án megadja magát, fegyverszünetet kér. A határozatot a németbarát miniszterek is támogatták, nyilvánvalóan azért, mivel az teljesíthetetlen feltételeket tartalmazott. Eszerint a szövetségesek csak a stratégiaileg legfontosabb pontokat szállják meg, jügo-

szláv és román csapatok nem lépnek magyar földre, a rendőrség és a közigazgatási kar a helyén marad, a német fegyveres erők pedig szabadon távoznak az országból.

Horthy tájékoztatta a döntésről Veesenmayer birodalmi német követet, és közölte vele: abban az esetben, ha Németország 24 órán belül öt páncélos hadosztályt küld Magyarország védelmére, a kormány eláll a fegyverszüneti kérelemtől. Másnap jelentős német katonai erők érkeztek az országba, a fegyverszünet talonba került. A németek előtt azonban világossá vált: a háború folytatásában csak a nyilasokra támaszkodhatnak. Horthy a következőkben megpróbált fellépni a jobboldali radikálisok ellen, de tehetetlennek bizonyult. Szeptember közepén már valamennyi nyilas potentát az SS védelme alatt állott. Konstatálva, hogy a háborút végképp elvesztette, a kormányzó kénytelen-kelletlen delegációt küldött Moszkvába, amely 1944. október 11-én aláírta a Szovjetunióval kötött előzetes fegyverszüneti megállapodást. A háborúból való kilépést és a németekkel való katonai szembefordulást a „kiugrási irodában” október 18-ra tervezték (a munkások, munkaszolgálatosok felfegyverzését Horthy már korábban is elvetette), de a dátumot – különféle okok, pl. a fenyegető nyilaspuccs megelőzése miatt – három nappal előrébb hozták.

1944. október 15-én a Vörös Hadsereg csapatai már a Szeged–Csongrád vonalon készültek átkelni a Tiszán, Debrecenről délre pedig óriási tankcsata zajlott. Ezen a napon délelőtt a németek elrabolták ifjú Horthy Miklóst, a kormányzó fiát. Délelőtt 11 órakor a koronatanács ülésén ismertették a tarthatatlan katonai helyzetet, és Horthy bejelentette a fegyverszüneti megállapodás megkötését. Déli 13 órakor a rádióban beolvasták a kormányzó proklamációját, majd a fegyveres erökhöz intézett napiparancsát, amelyben felszólította a katonákat, hogy maradjanak hűek esküjükhöz, és

hajtsák végre utasításait. Rejtjeles parancsát azonban, amit Vörös János vezérkari főnöknek kellett volna továbbítania a fronton lévő parancsnokoknak, egy másikkal helyettesítették. Ez viszont Vörös nevében és beleegyezésével úgy szólt, hogy Horthy proklamációja nem vonatkozik a csapatokra, és a legközelebbi utasításig folytatásuk a harcot.

Délután a nyilasok elfoglalták a rádióadót, és a vezérkari főnök új parancsát többször beolvasták. A fegyveres erők zöme estére átállt a nyilasokhoz, Horthy és köre számára a játszma elveszett. Másnap, október 16-án a kormányzó, jóllehet kényszer alatt (azzal kecsegtették, hogy fiát szabadon engedik), aláírásával érvénytelenítette előző napi proklamációját, és megerősítette Vörös János parancsát a harcok folytatására. Egy másik, szintén előre elkészített dokumentum szignálásával pedig Szálasi Ferencet, a Nyilaskezes Párt Hungarista Mozgalom vezérét – parlamenti többsége esetére – megbízta az új kormány megalakításával. Horthy, miután aláírásával törvényesítette a nyilas uralmat, 1944. október 17-én családjával együtt száműzetésbe vonult Németországba.

A nyilas terror már október 15-én elszabadult. Géppisztollyal, kézigránatokkal felfegyverzett bandák betörték számos csillagos házba, és az ott lakó zsidókat lemészárolták. Óbudán nagyszámú munkaszolgálatost szedtek össze, s Pest felé terelték őket; egy részüket a Margit hídról, a többieket a Lánchídról belelövöldözték a Dunába. A Csengery utca 64. sz. házban tizenkilenc zsidót gyilkoltak meg ezen a napon.

(Részlet Rafi Bensalom *Mert élni akartunk* című könyvéből: „A budapesti utcákon szomorú menetek vonultak. Felemelt kézzel, félelemtelt tekintettel vonszolták magukat a szerencsétlenek órákon át, végig a városon, a csöcselék szidalmi és kárörvendő kurjongatása közepette. Zsidó asszonyok tolószékben, mankóra támasz-

kodó férfiak, még hordágy is akadt a nyomorúságos menetekben. – Az iszonyat demonstrációja. Mégis, sokak számára láthatóan inkább kacagtató mulatság volt. Az utcákon hemzsegték a nyilasok.”)

Ugyancsak október 15-én egy pusztavámi volksbundista férfi, lázadás vádjával, a székesfehérvári SS-eknél feljelentette a Pusztavám határában állomásozó és a proklamációt ünneplő zsidó munkaszolgálatosokat. Másnap egy SS-osztag törvényszéket ült a „lázadók” fölött, majd tízesével a közeli homokbányában mindnyájukat agyonlőtték. 216-an voltak. Az alakulat döntően északmagyarországi orvosokból, gyógyszerészekből és mérnökökből állt. A nyilas éra előjátékaként, október 11-én a kiskunhalasi vasútállomáson az SS-ek 194 munkaszolgálatost mészároltak le, nyilas érzelmű vasutasok részvételével.

Október 16-án a budapesti csillagos házakat lezárták, 10 napig teljes kijárási tilalom volt érvényben a zsidók részére.

***

Szálasi eredetileg csak a háború után akarta a maradék zsidóságot deportálni, de engedett a német nyomásnak. 1944. november 2-től kezdődően a kormány hetven zsidó munkaszolgálatos századot bocsájtott a németek rendelkezésére, akik a – legtöbbször gyalog, a Tata–Győr–Mosonmagyaróvár útvonalon érkező – alakulatok nagy részét november 10-ig át is vették Hegyeshalomban. (Az úton, némi sváblakta településen volksbundisták támadtak a munkaszolgálatos zsidókra.) A többi századot erődítmények építésére vitték a nyugati határra, a német birodalom keleti határának megvédése céljából. Néhány „civil” csoportot, női zsidó transzportot is hurcoltak ugyanide. Balfon, Fertőrákoson, Hidegségben, Kőszegen és másutt ötezernél többen pusztultak el éhezés, megfagyás, betegség és az örök kínzásai következtében; több százat agyonlőtték.

1945 márciusában az erődítményeken dolgozó zsidókat a mauthauseni koncentrációs táborba vonták vissza. A többhetes, válogatott kínzásokkal (például vesszőfutással) fűszerezett gyaloglásban ismét ezrek pusztultak el. Sokan az agyonlövést kockáztatva füvet, repcét, vadsóskát szedtek az úton vagy a pocsolyákból megették a békanyálat éhségük csillapítására. Miután a mauthauseni tábor napok alatt megtelt, Guns kirchenben is létrehoztak egy sátor tábor t, de itt is csak állva, jobb esetben felhúzott térde kkel ülve fértek el az emberek. A Mauthausen–Guns kirchen közötti 55 km-es úton, amit három nap alatt tettek meg, volt olyan ötszáz fős menetoszlop, amelyből csupán száznegyvenen érkeztek meg élve.

*

Közben 1944. november közepén a portugál, vatikáni, svéd stb. védlevelesek – hozzávetőleg harmincezer ember – részére Budapest–Újlipótvárosban kialakították az ún. *védett házak* rendszerét, a *nemzetközi gettót*, a hónap végén pedig a főváros VII. kerületében felállították a központi gettót, amelyet december elején palánkerítéssel zártak el a külvilágtól. A főváros naponta és fejenként 900 kilokalória értékű élelmiszer-kiutalást engedélyezett a gettó részére (a börtönök foglyai 1500 kilokalóriát kaptak), de még ezt a minimális mennyiséget sem teljesítették, a Nemzetközi Vöröskereszt pedig csak erősen korlátozott mértékben tudott segíteni. A piliscsabai Geuduschek Judit vallomása szerint a földön talált, jégbe fagyott borsószemeket is kikaparták vérző körmökkel a gettóban. A nyilasok rendszeresen betörték a gettóba, a védett házakba, gyermekotthonokba, raboltak és fosztogattak, a zsidókat nyilas házakba és a Duna-partra hurcolva kínozták és gyilkolták. Sok férfit a vetkőztetéssel (a körülmetélés ellenőrzésével) járó igazoltatás során lőttek le a nyílt utcán. Tabajdi Gábor kutatásai

alapján a 69 ismert kivégzési akció során 2900 embert lőttek a Dunába. (A valós szám ennél lényegesen nagyobb.)

*

1944. december 26-án a szovjet csapatok gyűrűbe zárták Budapestet. A kormány már korábban Kőszegre menekült. A nyilasok utolsó dühüket adták ki a zsidók ellen, de egymás között is marakodtak. A németek intelmére, akiknek érdekében állott a nyugalom, nyugatról Budapestre küldték dr. Vajna Ernőt, mint a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom teljhatalmú megbízottját. A terror azonban folytatódott.

Az ostrom alatt a főváros nem zsidó lakossága is rettenetes körülmények közt élt. Szalai Pál szerint Hindy István altábornagy, Budapest magyar katonai városparancsnoka a panaszokra egy ízben így felelt: „Nincs még baj Budapesten. Majd ha egy fél patkányon két ember verekszik, akkor kezdődik a baj.”

Kegyetlenségükkel különösen kitétek a Városház utca 14. sz. alatt székelő nyilasok. A „halálbrigád” vezetője Balog Mihály volt, tagjai közé számított pl. Csiszár Gábor, Táll György József, Háy Lujza, Kovács Miklós, Hajk József, Andrejkovics László, Polesch László, Tál Lajos. „Kovács Miklós és Háy Lujza verés közben égő cigarettával sütögették az áldozatok bőrét, az ájultakat forró gyertyacseppek csöpögtetésével térítették magukhoz, vérüket felnyalatták velük a földről.”

Ugyancsak szadista nyilasok 1945. január közepén, egy hét leforgása alatt, Budán megkínózták és lemészárolták a Maros utca 16. sz. és a Városmajor utca 64–66. sz. kórház betegeit, személyzetét, az ott bujkálókat, valamint az Alma utcai szeretetház lakóit, összesen közel 300 embert. A Maros utcai épületben az ágyból kiráncigált, járóképtelen betegeket a földön megtaposták.

Vigh Károlyné (budapesti ismerősöm) visszaemlékezése: Hévízről kerültem Budapestre, a második világháború alatt a Váci úton dolgoztam. 1944. december utolsó és 1945. január első napjaiban a Lehel téri piac területe tele volt zsidó holttestekkel. A „csillagos házak” idején a Géza utcai szülőotthonban születtek a zsidó asszonyok, a nyilas hatalomátvétel után a nyilasok némelyik újszülöttet a lábánál fogva a falhoz verték.

*

Még előbb, 1944. október 20-tól nagy iramban kezdték meg a budapesti zsidók összegyűjtését, sorozását „honvédelmi szolgálattal kapcsolatos munkára”. Hirdetményeken tették közzé a jelentkezés helyét, illetve közvetlen formában, nyilas-rendőr osztagok szedték össze az embereket a csillagos házakban, akiknek nagy részét Budapest déli, délkeleti határához vitték sáncot ásni, a Vörös Hadsereg feltartóztatása céljából. Gyakran elegendő víz, élelem, megfelelő ruházat és fedett szállás nélkül dolgoztatták őket, kínzások és bántalmazások közepette.

A szovjet offenzíva megindulásakor az árokásokat visszaterelték a főváros peremére. A legyengült, megbetegedett zsidókat többnyire agyonlőtték, vagy ott hagyták az út mentén. A Horthy Miklós hídon (ma Szabadság híd) való átvonulásakor a lemaradók között a nyilas kísérők szórakozásból vérfürdőt rendeztek, az őrző nyilasokat csak egy kivezényelt különleges rendőregység tudta megfékezni. Amikor a szovjetek támadása megakadt, az árokásokat visszavitték a Duna bal partjára a védelmi vonal építésére. Az offenzíva újbóli megkezdésekor az életben maradókat előbb Pünkösdfürdőre, Budafokra, majd Óbudára, az újlaki téglagyárba irányították. Innen néhány napi tartózkodás után, ezer-kétezer fős transzportokban hajtották őket Hegyeshalomra, ahol – a nyilasok

és a németek közötti egyezségnek megfelelően – mint kölcsön zsidókat „Magyarország érdekében végzett munkára”, átadták őket a németeknek. Kovarcz Emil, a nemzet totális mozgósításának és harcbaállításának minisztere (1939-ben részt vett a Dohány utcai zsinagóga elleni merényletben) úgy rendelkezett, hogy a szállítási eszközök másra kelljenek, ezért a zsidóknak magyar területről való eltávolítását gyalogmenetben hajtják végre. Sok ezer zsidót közvetlenül a téglagyárba vittek.

Löffler Adrienne
visszaemlékezése a Porgesz családról

A vörösvári Porgesz Gizi néni csodálatos asszony volt. De nálánál is jobban szerettem a leányát, Irént, nagybátyám feleségét. Szuper intelligens, nagyon okos, szorgalmas, a családjáért mindenre képes, ugyanakkor nyitott és lágyszívű embernek ismertem meg őt. Idővel olyan harmónia alakult ki köztünk, amilyen, azt hiszem, még saját édesanyámmal sem. 1944-es történetei közül, amelyek vele estek meg, kettőt jegyeztem meg.

Az egyik: 1944 őszén, a nyilas hatalomátvétel után Irént több száz zsidó bajtársnőjével együtt sáncásásra vitték Pest határába. Munka után, éjszakára egy tehénkarámban helyezték el őket. A nyirkos, didergető novemberi hidegben melegedésre nem volt alkalomuk. Ám a kényszerű helyzetben percek alatt rájöttek, hogyan segíthetnének magukon. Egy szó mint száz, Irén és sorstársai azt lesték, azt figyelték a karámban türelmetlenül, izgatottan, hogy mikor tottyant valamelyik jószág egy jókorát, és azon mód beleültek a meleg, gőzölgő tehénlepénybe. Ha sz...osan is, néhány pillanatig komfortosabban érezhették magukat.

A másik – megmenekülésük története – szintén 1944 november-decemberében játszódott. Irént, édesanyját és unokatestvérét egy nyilas akció során összeszedték, s belökték egy nagy csoportba, amelyet a Duna-partra hajtottak. Ott, a közelben felsorakoztatták őket. Szakaszonként vitték az embereket a vízhez, a kivégzéshez. Irénnek mint rendesen, járt az agya. Rápillantott a nyilas örrre. Bele-nézett a szemébe, és hosszan méregette. Szelídnek találta a férfit, és azt érezte: „Ez az ember nem lőne utánunk...” Gyorsan kellett cselekedni. Irén megfogta édesanyja és unokatestvére kezét, s hal-kan odasúgta nekik: „Induljunk el lassan, nyugodtan! Ha utánunk lönek... hát úgyis mindegy!” A sötétben és a lázas zsvivajban tán fel sem tűnt, ahogy – belül persze azért reszketve – sétálást, bandukolást mímelve eltávolodtak a csoporttól. És amikor már eléggé biztonságban tudták magukat, hirtelen, mintha vezényszóra, futás-nak eredtek.

***

Vajna Gábor belügyminiszter november 4-én szigorúan bizalmas rendeletben értesítette a területileg érintett dunántúli megyék főispánjait a gyalogmenetek megindulásáról. Utasította őket, hogy a kijelölt helyeken naponta 2000 személy részére „megfelelő étkez-tetésről és éjjelezési helyekről” gondoskodjanak. Közölte, hogy az úton a kíséretet a magyar kir. honvédség látja el. Vajna az át-vonulók őrzésére kirendelte a helyi fegyveres nyilas pártszolgá-latosokat is, valamint sűrű razziát rendelt el az útvonalra, szökés megakadályozására.

1944. november 4–9. között közel 30 ezer zsidót hurcoltak az óbuda-újlaki téglagyár területén kialakított gyűjtőtáborba. Egy hét alatt 27 ezer zsidót indítottak onnan útnak. Piliscsaba mellett a további éjjelező szállásokat Dorogon, Süttőn, Szönyben, Gönyűn, Dunaszegen, Mosonmagyaróvárott és Hegyeshalomban jelölték ki.

Némelyik transzportot egy-egy szakaszon mellékútvonalon hajtották. A csoportokat általában 6-8 magyar katona kísérte. Nemegyszer azonban a nyilasok mellett a helybeli nemzetőröket is bevonták, akik a következő faluig vagy pihenőhelyig kísérték a menetet.

Az első transzportot 1944. november 6-án indították el. Az éhezés, a szomjúság, a fáradtság és az örök kegyetlenkedése a 200 km-es út harmadától vált szembetűnővé. A deportáltak az egész úton mindössze 3-4 adag levest kaptak. Szőnytől tucatszám hevertek a halottak az út szélén és az árkokban. A betegeket és a lemaradókat az örök többnyire agyonlőtték vagy – néhány kivétellel – sorsukra hagyták. Sokan öngyilkosságot követtek el. Gönyűn négy kikötött uszályon éjszakáztak a transzportok. Az uszályra vezető keskeny pallókról többen beleestek a vízbe, másokat a nyilasok lőtték be a Dunába. Számosan pedig itt vetettek véget az életüknek. A már egyébként is legyöngült, halálosan kimerült zsidókat rendkívüli mértékben igénybe vette a Gönyű és Dunaszeg közötti 40 km-es út teljesítése.

Részletek a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) előtt felvett vallomások jegyzőkönyveiből

Megj.: a helységek megnevezésében egy-két esetben bizonytalanság, keveredés lehet.

3015. sz. vallomás (Garadi Imre, 1898, tisztviselő): Október 20-án munkaszolgálat ürügye alatt összeszedték a csillagos ház férfi lakóit 16–60 éves korig, és elvittek sáncmunkára. Először Pilisvörösvárra[?] mentünk, ahol sáncmunkát[?] végeztünk. Itt a lehető legrosszabb volt a helyzetünk, részben szabad ég alatt, esőben, sárban kellett töltenünk az éjszakákat, de a legjobb esetben

nyitott pajtákban voltunk, ahol becsurgott a víz. Pilisvörösvárról Téténybe mentünk, ahol a sertéshizlaldában, sertésólakban laktunk, itt annyiból volt elviselhetőbb a helyzet, hogy vízvezeték állt rendelkezésünkre és tisztálkodni tudtunk. Innen Csepelre mentünk, és az ottani iskola tantermében zsúfoltak össze, de úgy, hogy még megmozdulni sem tudtunk. A munka általában nem volt túlzottan megerőltető, mert a keretlegénység elnéző volt velünk szemben, és még ők figyelmeztettek, ha a nyilasok közeledtek, hogy „mozogjunk”. Sokszor előfordult, hogy a keret maga is segített nekünk. November 16-án Csepelről elindítottak minket Hegyeshalom felé. Az úton a keret, amely kísért bennünket, elfogadhatóan viselkedett, kivéve Piliscsabát, ahol a csendőrök őriztek egy ottan felépített blokkban, itt összepréselve töltöttünk egy éjszakát. Még szükségleteink elvégzésére sem engedtek ki bennünket, és emiatt a legszörnyűbb jelenetek keletkeztek. A csendőrök többször benyitottak, órákat kértek kölcsön, hogy majd reggel visszaadják, de ez reggel természetesen nem történt meg. Egy pohár vízért 2-3 pengőt kértek. Továbbhaladva Dorogon a Sporttelepen, tribünökön aludtunk, Süttőre szakadó esőben érkeztünk...

3289. sz. vallomás (Klein Sándor, 1900, elektrotechnikus): November 14-én az Albrecht laktanyába vittek minket, ahol november 18-án arról értesültem, hogy feleségemet a nyilasok a lakásáról elhurcolták. Azonnal megszöktem és feleségem felkutatására indultam. Sikerült egy autót szereznem a bécsi országúton, és a deportáltakat követtem. Pilisvörösváron a sofőröm – aki nyilas volt – letett a csendőrök kezébe. Rettenetes éjszaka után reggel továbbmentem egy deportált transzporttal. Innen ismét megszöktem, de egy órával később elfogtak, és a csoport után küldtek csendőri kísérettel. Gyalogos transzportunk november 19-én este érkezett meg Dorogra. Reggelre igen sok halott volt köztünk.

3262. sz. vallomás (Szántó Sándorné, 1906, varrónő): November 9-én hajnalban feljöttek a nyilasok a házba, s kiadták a rendelkezést, hogy 30 perc alatt mindenki legyen kész, és sorakozzék az udvaron. Felállítottak bennünket, és a Jókai térre vittek. Itt már több csoport várakozott, mind a VI. kerületből. Vártunk egy darabig, míg összegyűlt egy nagyobb csoport, tehát mind csak VI. kerületiek, és kivittek a téglagyárba. A téglagyárban félórát pihentünk, utána sorakozó és indulás. Zuhogó esőben indultunk Pilisvörösvár felé. Nemzetőr-kísérettel indultunk el, akik előre jelezték, hogy utunk Németországba vezet, és ezért elnézőek voltak velünk. Sokan megszöktek, amiért ők egyáltalán nem is szóltak, sőt még inkább biztattak is. Pilisvörösvárnál átvettek a nyilasok. Ezek nagyon durván bántak velünk. Az egyik fiatal kislány, lehetett 17 éves, Zsuzsinak hívták, a másik nevére nem emlékszem, leült az árok szélére, és kijelentette, hogy ő nem tud továbbmenni, mert minden mozgásra képtelen. A katonai parancsnok rákiáltott, hogy azonnal keljen fel, különben lelövi. A lány bámulatos hősiességgel viselkedett, és kijelentette, hogy történjék bármi, de ő képtelen felkelni a földről. A katona hozott egy nyilast, és felvezették a leányt az út melletti töltésre. Itt ismét megkérdezték, hogy hajlandó-e folytatni az utat. A lány következetes maradt, és megint tagadólag felelt. A katona erre felszólította, hogy hátratett kezekkel menjen 10 lépést előre. A lány engedelmeskedett, és várta a sorsát. A katona előkapta pisztolyát, de nem lőtt, hanem meglökte a leányt, aki legurult az árokba, és sírva tápászkodott fel. Végül is kénytelen volt folytatni az utat.

3329. sz. vallomás (Diamant Sári, 1908, háztartásbeli): Budapesten az Ernő u. 22. sz. csillagos házban laktunk. 1944. nov.15-én kora hajnalban megjelentek a nyilasok a házban, és munkaszolgálat ürügye alatt összeszedték a 16–55 éves nőket. Még aznap kivittek minket az óbudai téglagyárba, ahol egy éjszakát töltöttünk,

és másnap, november 16-án elindítottak egy kb. kétezer-ötszáz-hárromezer fős menettel gyalog Hegyeshalom felé. Az úton vegyesen nemzetőrök, katonák és nyilasok kísérték. Pilisvörösváron keresztül mentünk, és az első pihenőállomásunk Piliscsaba volt, ahol pajtákban szállásoltak el. Dorogon a sporttelepen a szabad ég alatt töltöttük az éjszakát, és hajnalban öt halottat hátrahagyva folytattuk utunkat.

3363. sz. *vallomás* (Frankfurt Hajnal, 1913, háztartásbeli): Budapestre érkezve késő este kivittek az óbudai téglagyárba, sárosan, úgy, ahogy megérkeztünk, a piszokban lefeküdtünk. Másnap reggel ébresztő volt, és mentünk tovább. Pilisvörösváron az éjszakát a szabadban töltöttük. Éjszaka arra ébredtünk, hogy vizesek vagyunk, esett az eső. Reggel szakadó esőben folytattuk utunkat. A férfiak közül ha valaki nem tudott menni, belerúgtak, és sokszor bizony addig rugdosták, míg meg nem halt. Sokat szenvedtünk, éhezünk, fáztunk, a nemzetőrök meg fényképeket készítettek rólunk. Zurndorfig gyalogoltunk, ott átadtak az SS-nek.

985. sz. *vallomás* (Tóth Adorjánné, 1910, varrónő): 1944. november 10-én, hajnalban jöttek értünk a nyilasok. Tíz percet adtak a pakolásra, úgyhogy kisfiamat kénytelen voltam otthon hagyni. Őt aztán előbb bevitték a fiú árvaházba, onnan pedig, mint „keresztényt”, a Munkácsy Mihály utcai védett házba. A nyilasok megtudták, hogy ezek a gyerekek valójában zsidók, egy alkalommal értük mentek, lekísérték a Dunára, és elkezdték kivégezni őket. Négy gyereket már lelőttek, amikor a nagy sírás és kiabálás miatt a többieket elengedték. Köztük volt az én kisfiam is, akinek elfagyott az egyik lába, és mind az öt lábujját le kellett vágni. Engem közben elvittek az óbudai téglagyárba, ahol beraktak egy transzportba, amelyet Pilisvörösváron keresztül Hegyeshalomig hajtottak.

*

Egy visszaemlékezés szerint az óbudai téglagyártól, természetesen a keret engedélyével, időnként vörösvári fuvarosok vitték lovas szekéren a beteg, öreg zsidók csomagjait Piliscsabáig, az első éjjelezhető állomásig. (Nyilvánvalóan „megfelelő” fizetség ellenében, ahogy az a piliscsabai fuvarosok esetében is ismert, akik néhányszor Piliscsabától Dorogig szállították az erőtlen, gyöngede, „fizetőképes” zsidókat.)

Pilisvörösvári és környékbeli lakosok visszaemlékezései (a vörösváriak külön nincsenek jelölve)

Nick Jánosné Nick Julianna: Fial gyereklányként láttam egy menetelő zsidó csoportot, Pest felől jöttek. A mostani vörösvári orvosi szakrendelő-intézet helyén akkoriban dombos, üres térség volt (ahova egy Bíró nevű cipőgyáros akart cipőgyárat építeni, de közbeszólt a háború), egyszóval ezen a helyen pihentek meg a zsidók. Magukba roskadva, csöndesen ültek. Hamar összegyűlt ott egypár nézelődő gyerek és felnőtt. Nagyon sajnáltuk őket. Az örök azonban nem engedtek közel hozzájuk, enni- vagy innivalót nem lehetett átadni nekik.

Manhertz Rudolf és felesége: Mintha teheneket hajtottak volna, több százat egy csoportban, jobbról-balról nyilas kísérők. Volt, aki odadobott egy darab kenyeret, vagy valahogy odaadta, megközelíteni a zsidókat nem volt szabad.

Krupp János: A „halálmeneteket” főleg fekete egyenruhás, nyilas karszalagos örök kísérték, voltak közöttük helyi volksbundisták vagy nyilasok is, némelyik suhancképű alig bírta cipelni a puskát. Az örök és a vörösvári lakosok között akadtak rendesek is.

Mauterer Jánosné Schiller Vilma: Láttam egy csoportot a „halálmenetek” idején. Egy nő éppen a pékségből jött ki, és a kenyeret át akarta adni valakinek, de az őr nem engedte, sőt megfenyegette, hogy őt is elviszik, ha tovább próbálkozik.

Zelenai István: Felnőttkoromban tudatosult bennem, hogy azok a keresztény lányok, asszonyok, akik zsidó családoknál szolgáltak (főként Pesten), jobban együttéreztek az üldözött zsidókkal, és ha lehetőség nyílt rá, segítettek rajtuk. Vörösváron jó néhány ilyen nő volt – köztük az én anyukám –, akik a zsidóknál dolgozva nemcsak a kulturált viselkedést, hanem például az intelligens gyermeknevelést is eltanulhatták. – A „halálmenetek” idején a Kossuth utcában laktunk. Egyik nap híre jött, hogy gyalogos zsidó transzport közeledik a faluba Óbuda felől. Noha alig múltam akkor hatéves, pontosan emlékszem mindenre. Anyukám szelt egy jókora darab friss kenyeret, és engem küldött, hogy adjam át a szerencsétlen embereknek. Felnőttek (főleg asszonyok) mellett több várakozó kisfiút is láttam az utcán, általában kisebb-nagyobb darab kenyérral, gyümölcssel vagy más étellel a kezükben; a szülők a gyerekekről nyilván úgy gondolkodtak, őket nem érheti bántódás... A vörösvári nyilas ház előtt, a mai Puskin utcai sarkon egy helybeli fegyveres nyilas posztolt, a sárga csillagos csoportot is fegyveres, egyenruhás nyilasok és katonák kísérték. Az embereket, gyerekeket rendre elzavarták a menet közeléből, nekem azonban valahogy sikerült átadnom az ételmet. A járdán tovább követtem a transzportot, és a felső gyógyszertár környékén érdekes jelenetnek lettem tanúja. Egy idős zsidó ember és egy fiatal nő együtt gyalogoltak, utóbbi belekarolt a férfiba (talán a lánya volt), és jobb kezében bőröndöt cipelt. Egy kisfiú hirtelen ott termett, és nekik adta át a magával hozott fél vekni kenyeret. Mire a fiatal nő kinyitotta a bőröndjét,

aminek összes tartalma jól láthatóan csak egy pár magas sarkú női cipő volt. Kivette belőle a lábbelit és átnyújtotta a gyerekeknek. Ezután a kenyeret betette a bőröndbe, újra belekarolt az idős férfibá, és folytatták útjukat a többiekkel együtt Piliscsaba irányába.

Gyarmati Józsefné Fetter Teréz egykori pilisvörösvári lakos: Édesapám, Fetter János a határban, de közel az országúthoz dolgozva, látta az egyik „halálmenetet”. Odament és átvett egy megcímezett levelet, majd a postán feladta. Vass Margit neve szerepelt rajta.

Barina Mihályné dorogi lakos: Anyukám, aki vörösvári, falubeli sváb lány volt a Szauter famíliából, mesélte, hogy Vörösváron nem nagyon mertek segíteni az emberek a községen áthaladó „halálmenetek” idején; még egy pohár vizet is féltek kivinni, mert olyan sok volt a Volksbund- és nyilas érzelmű lakos.

Solymosi Márton: Egy zsidó transzportot láttam 1944 őszén, ahogy a községen keresztül mentek. Vegyesen alkották asszonyok, öregek és gyerekek. A csoportot egyenruhás, fegyveres nyilas suhancok kísérték, akik, kis túlzással, ha valaki rájuk szól, talán el is szaladtak volna.

Szekeres Mátyásné Grósz Teréz, piliscsabai lakos: 1944-ben az egyik novemberi napon késő délután vonattal Pilisvörösvárra mentem élesztőért, mert Csabán nem lehetett kapni, pékmester édesapámnak pedig a kenyérsütéshez nagy szüksége volt rá. Esett az eső és sötétedett. A patika környékén, a lejtős úton találoztam egy gyalogos zsidó transzporttal, amely Piliscsaba felé tartott. Egy idős asszony lemaradt, nem tudott lépést tartani a többiekkel, s az örök a ködös-esős időben nem vették észre. A közelében akartam átmenni

az úton. Megszólított. Kérve kért, hogy bújtassam el, Pesten a Ludovika környékén van egy háza – mondta –, cserébe rám írhatja majd. A tehetetlenségtől sírva hátrítottam el a kérését. Féltem. Azóta sem tudtam elfelejteni ezt a jelenetet.

B. Mártonné: 1944-ben négyéves voltam, a Dózsa György utcában laktunk. Egy alkalommal, nem tudni, mi okból, a Pest felől jövő zsidó transzportot egy szakaszon nem a Fő utcán, hanem a Hősök terén felkanyarodva a mi utcánkon hajtották keresztül. Mindenki kint állt a kapukban, nézték a menetet. A zsidók közül sokan nyöszörögtek: Víz! Víz! Én beszaladtam egy bögre vízért, és oda akartam adni valakinek, de a kísérő őr puskatussal kiütötte a kezemből. Megrázó élmény maradt.

Dunai Józsefné Pischnyi Katalin jelenleg esztergomi, egykori piliscsabai lakos: Az események idején hat és fél éves voltam. A közeledő transzport hírére apukám kivitt egy vödör vizet az országút szélére, kezembe nyomott egy bögrét, hogy majd azzal osszam a vizet a szomjazó embereknek, ő azután visszament a házba. A menetből sokan nyújtogatták a kezüket: „Nekem is!” „Nekem is!” Miután a vödör egy-két perc alatt kiürült, bekiabáltam apukámnak az udvarra, papa, hozzá még vizet. Akkorra ért oda egy katona (mindenesetre egyenruhás ember), aki a csoportot kísérte, és elmentmondást nem tűrő hangon, szigorún rám szólt: „Nincs több víz!” Ezzel ért véget az én rövid küldetésem.

Maszár István: Húsz évig, 1955-ig Piliscsabán laktam. 1944 őszén öt zsidó transzportot láttam elvonulni a házunk előtt, a Fő úton. Nyomorék is volt köztük. Aki nem bírt elég gyorsan menni, abba az örök rendszerint belerúgtak. Hallottam a sorokból a nyöször-

gést: „Vizet! Vizet!” Egyszer én is vittem nekik, mire az őr pofon ütött, s ráadásként még a puskatussal hátra vágott. Nyolc-kilenc éves, kíváncsi természetű kisfiú voltam, de időnként nem tudtam nézni az emberek szenvedését, be kellett mennem a lakásba, hogy összeszedjem magam.

Egy alkalommal a szomszéd sráctól, a nálam egy-két évvel idősebb Zayzon Barnitól izgalmas megbízást kaptam (akkoriban persze nem éreztem a feladat veszélyességét). – Pista, te merész és leleményes fiú vagy, a következő transzporttal családunk két pesti ismerőse fog jönni, feltűnés nélkül ki kell szednünk őket a menetből – mondta Barni. Nyilvánvaló, hogy az illetők valamilyen módon időben hírt kaptak a készülő mentőakcióról, amelynek tervét mi ketten mindjárt megbeszéltük. A menet dél körül haladt át Piliscsabán. Amint Zayzonék háza elé értek, én a megbeszéltek szerint, valamilyen ürüggyel pár pillanatig eltereltem az őr figyelmét. Ez alatt a két ember – egy férfi és egy nő – észrevétlenül beosont a nyitva hagyott kiskapun. Utánuk mentem; láthatólag lerongyolódott, elcsigázott állapotban voltak. Bekísértem őket Barniékhöz a fedett, üvegezett teraszra, ahonnan barátom figyelte az eseményeket. Ott maradtak egy ideig, pihentek, ettek és átöltöztek.

Nem tudom, mikor, talán még aznap este vagy korán reggel keltek útra. Másnap átmentem pingpongozni, játék közben Barni röviden csak annyit szólt: Minden rendben, a „szökevények” már jó helyen vannak. – Valószínűnek tartom, hogy vonattal tértek vissza Budapestre. És ami a legfontosabb: sikerült túlélniük az üldözéseket.

Zs. Dobozy Erzsébet: Édesanyámmal tejért mentünk egy házhoz késő délután. Már visszafelé tartottunk, amikor a vörösvári nagy kanyarban megpillantottuk a menetet. Nyilas karszalagosok kísérték. Nehéz szavakkal ecsetelni a látványt... A transzportban

sok öreg volt, de lehetséges, hogy egy részük a fáradtságtól és az elcsigázottságtól látszott annak. Anyám valahogy a csoporthoz sodródott, és egy idős nőnek akarta átadni a tejet. Az egyik pribék észrevette, obszcén szavak kíséretében durván eltaszította édesanyámat, és a 2 literes tejeskanna tartalmát végig öntötte rajta. – Belöklek benneteket is a sorba és jöttök a többiekkel! – fenyegetőzött a nyilas. Egy kis mellékutcán keresztül, kerülővel, tejeskanna nélkül tértünk haza.

Sebesfi József piliscsabai lakos: Pestiek voltunk, de a budapesti légítámadások miatt 1944 nyarán és őszén az akkor önálló kisközségben, Klotildligeten laktunk. Egy nap Topolino márkájú kocsinkkal Piliscsabára, a faluba mentünk édesapámmal vásárolni. Visszafelé alig tettünk meg pár száz métert, az országúton egy Pilisvörös-vár felől menetelő nagyobb csoporttal találkoztunk. Elgyötört arcú, lógó fejű emberek gyalogoltak. Az autóval lehúzódtunk az országút szélére, és onnan figyeltük az elvonulásukat. A menetből volt, aki jelezte, hogy levelet szeretne átadni. Édesapám átvette az odanyújtott borítékot, és ígérte, továbbítja a címzettnek. Egy levél volt, kettő vagy több, erre már nem emlékszem, mindössze hétéves voltam. Azt tudom, rendkívül megrázott a menet látványa. És hogy mit is láttam igazán, azt édesapám csak otthon mesélte el nekem.

Szauer Mátyás: (Tizenhat évesen voltam tanúja az eseményeknek.) Az egyik transzportból hárman leléptek, és beszaladtak a „Manhertz-közbe”. Én éppen arra járva, véletlenül találkoztam össze velük a Manhertz-kocsma környékén. Két férfi és egy nő volt, mindnyájan hátizsákkal. Azt kérdezték tőlem, merre lehet elbújni. Megmutattam nekik, hova érdemes menni, a Szántói út irányába, ahol a sóderbánya üregeiben elrejtőzhetnek. Pénzt akartak adni az

útbaigazításért, de nem fogadtam el. Ezután ők elsiettek, én pedig hazamentem. Otthon elmeséltem a szüleimnek az esetet, akik nagyon meghökkentek; azt mondták, a szökevényeknek való segítségnyújtás miatt a zsidókkal együtt engem is könnyen elvihettek volna. Hogy aztán később mi történt ezzel a három emberrel, nem tudom. Remélem, megmenekültek.

Fetter Lőrincné Peller Mária: Édesanyám nagyon jóakarátú, segítőkész ember volt. 1944-ben egy nap hírt kapott arról, hogy zsidó transzport van úton Pest felől, amely hamarosan keresztülhalad Vörösváron. Az Akácfa utcában laktunk, édesanyám egy kis kosarat gyorsan megrakott ennivalóval, és indultunk; engem is magával vitt. Alig töltöttem be akkor az ötödik évemet, de mindenre jól emlékszem. A Fő utcán, a mostani „Révész” Optika közelében vártuk be a csoportot, amelyet vörösvári nyilasok is kísértek. Rajtunk kívül még többen álltak a járdán. Amikor a menet megérkezett, édesanyám át akarta adni a csomagot a zsidóknak. Az őr azonban nem engedte, elvette tőle, kiszórta az útra, dühösen mindet a földre taposta, és azt kiabálta, ha nem tűnünk el rögtön, minket is elvisz. Tizenöt-húsz méterrel beljebb húzódtunk a kis utcába, ott zokogtunk édesanyámmal, miközben a zsidók elvonultak az országúton Csaba felé.

*

Részlet a piliscsabai (a háború után budapesti) *Tóth Jánosné Fürst Edit*nek a piliscsabai *Más Újság?!* 1998. áprilisi számában megjelent visszaemlékezéséből, kevés utólagos kiegészítéssel:

A mi budapesti, Kádár utca 6. sz. alatti csillagos házunkban először a férfiakat szedték össze a nyilasok, október 20-a táján. Ennek során vitték el imádott nagyapámat; Csomádon a többiekkel együtt megásatták a sírjukat és belelőtték őket.

November 10-én a parancs értelmében az óbudai téglagyárban gyülekeztünk. Több száz fős gyalogos transzportunk – főleg nők, öregek és gyerekek – innen indult el a Bécsi úton nyugat felé. Geuduschek Katóék menete pár nappal előzte meg a miénket. – Futballpályákon éjszakáztunk, az esős, hideg időben a csupasz földön aludtunk. Pilisvörösváron, a vasútállomás mellett jó ismerőseink, *Szontághék* szóltak, maradjunk le a menettől, elbújtanak, ígérték, azonban nem mertük vállalni a kockázatot. És hova mentünk volna utána? – erre gondoltunk. Piliscsabán sok csomagot kaptunk, alig bírtuk cipelni.

November 22-én érkezünk meg Kópházára, ahol pajtáiban szállásoltak el, 80-100 ember aludt egy-egy helyen, innen jártunk ki a környékre sáncot ásni. A pajtában nyilasok, a sáncásásnál SS-ek őriztek. Egy pesti orvost mellettem lőttek le, mert a nagy szélben nem értette meg a parancsot. Romló állapotunk ellenére reggelente mindenki igyekezett kivonulni munkára. Anyámnak lefagyott a lába, de kivonszoltuk, mert aki bentmaradt, azt estére elintézték...

December 24-én marhavagonokban átszállítottak az ausztriai Lichtenwörthbe, itt egy gyárat alakítottak át lágernak. Engem egy csoport fiatallal Kópházán akartak tartani, sikerült azonban átszökni anyámékhoz. A táborban szalmán aludtunk, nekünk annyi-
val könnyebb volt, hogy végig magammal cipeltem egy dunyhát. Lichtenwörthben nem dolgoztattak, az örök beszélgetéseiből arra következtettünk, hogy Auschwitzba vagy egy másik nagy koncentrációs táborba szándékoznak bennünket irányítani.

A lágernak hamar felütötte fejét a tífusz, marokszám szedtük hónaljunktól a tetveket. Otthonról hozott szappanunk elfogyott, újat nem adtak, nem vehettünk, vályúnál, kevés hideg vízben mosakodhattunk. Eleinte nyolcan, aztán 16-an, majd 32-en kaptunk naponta egy darab, kb. 2 kilós veknit, amelyet vonalzó mentén sze-

leteltünk egyenlő részekre. Többször üres levest is kaptunk, néha fejenként 2-3 szem disznókrumplit, malátakávét hoztak. A kávézaccért egyenesen harc dúlt, pedig iszonyú fájdalmakat, szorulást okozott. Egy alkalommal krumplit, picurka lekvárt és margarint is adtak, ezeket szendvicsszerűen egymásra raktuk; annyira jólesett, hogy azt mondtam anyámnak, ha megérvük és hazamegyünk, ott-hon ezt fogom kérni...

Éhezünk, rettenetesen legyengültünk, szinte mindnyájan megbetegedtünk. Éhségünket esténként receptek mesélésével csillapítottuk. Gyógyszer alig akadt, sokan megzavarodtak, egy orvos ún. önvérinjekcióval próbált segíteni a betegeken. Őreink mindenért büntettek, üvöltöztek, gyakran meztelenre vetkőztettek, és a *juppókkal* (a deportáltakból kijelölt rendőrök) megbotoztattak. Vagy órákra, egész napra kiállítottak a fagyba, másszor azzal kínoztak, hogy a szemünk elé hozott ételt nem osztották ki. Szerencsére mind a táborban, mind a városban számíthattunk emberséges emberekre is.

1945. március vége felé elterjedt a híre, hogy a harcok elől tovább akarnak vinni egy másik táborba (én úgy emlékszem, a theresienstadi lágerről volt szó), egy osztrák orvosnő azonban ezt – erős fertőzöttségünkre hivatkozva – megakadályozta.

Április 2-án szabadítottak fel a szovjetek, addigra a kétezer-ötszázból ezren maradtunk életben. Mi édesanyámmal rögtön hazaindultunk. Azt sem tudtuk, merre kell menni, a lábaink sem bírták, 30–35 kilóra fogytunk le, úgyhogy pár száz méter után le kellett ülnünk. A szovjet katonák segítségével, nagy kerülővel, Zircen és Budapesten keresztül (ahol egy egész hónapig a Szabolcs utcai kórházban ápoltak) érkeztünk haza, Piliscsabára. Lakásunkat közben szétdőlték, bútorainkat elhordták.

*

Földi Pálné Feith Mária budapesti lakosnak a *Szerettük a zsidókat...* c. könyv számára 2009-ben elmondott visszaemlékezése:

Én azok közé a 16–40 éves nők közé tartoztam, akiket a KISOK-pályára toboroztak össze a nyilasok 1944. október 20-a táján. Innen gyalog mentünk Isaszegre, pontosabban Ilka-majorba. Kb. kétheti sáncásás után visszairányítottak bennünket Budapest felé. Újpestig jutottunk. Több, máshonnan érkező csoporttal együtt az UTE-Stadionban gyűjtötték össze a sáncásokat. Újpestről tutajon szállítottak át Pünkösdfürdőre, ahonnan megint csak gyalog tettük meg az utat Óbudáig, az újlaki téglagyár területén kialakított nagy gyűjtőtáborig.

Nyugatra indított transzportunk első állomásán, Piliscsabán az emberek nagy része a szűkös barakkok miatt a szabadban hált. Dorogon a futballpályán, Süttön szintén a szabad ég alatt éjszakáztunk. Dorog azért emlékezetes, mert este krumplilevest osztottak. Gönyűre éjjel 11 órakor érkeztünk meg. A kb. 10 m hosszú és 1 m széles (vagy inkább keskeny) pallón szaladni kellett az uszályra. Az örök könyörtelensége és barbársága miatt legkevesebb 200 ember meghalt, vízbe fúlt. Az uszály aljában kétezren zsúfolódtunk össze. Ülve, gubbasztva kucorogtunk egészen reggelig, miközben csöpögött a fejünkre a víz. Győrújfalú határában egy kukoricásnál néhányan észrevétlenül lemaradtunk, lepihentünk. A közeli tanya lakóitól kenyeret és tejet kaptunk, meg is mosakodhattunk. Éjszaka a tehénistállóban aludtunk. Gazdáink másnap ennivalóval ellátva visszakísértek az útra, és átadtak a következő transzportnak. Szerencsére, ezek az örök nem bántottak. Mosonmagyaróvárott – ahol a téglagyári szárítóban éjszakáztunk – csendörök vették át az őrzésünket. Némelyek le akarták húzni rólunk a bekecset, és a pokrócot megpróbálták elvenni, kijelentvén: Maguknak erre már nincs szükségük! Hegyeshalomban az átadóhelyen váratlanul forró

krumplilevessel leptek meg bennünket, ettől kissé új erőre kaptunk. Mondogatták az emberek: a németek végre emberszámba vesznek...

Hegyeshalomból személyvonattal két álló napig zötykölődtünk ide-oda, mire megérkeztünk Kópházára. Sáncokat ástunk, mint nem sokkal előtte Isaszeg környékén. Az ott dolgozó négyezer zsidót pajtákban, istállókban szállásolták el. Az őrzést, a felügyeletet bikacsökös SS-ek látták el. Munka közben, valamint ki- és bevonuláskor is ütötték, rugdosták az embereket. Aki lemaradt – főképp idősek, betegek – azt általában agyonlőtték. Oláh doktor, az ismert budapesti orvos, karján vörös keresztet karszalaggal napközben szakadatlanul a munkahelyeket járta és a betegeken, illetve az ütésektől, rúgásoktól rosszul lett, megsérült embereken igyekezett segíteni. Egy SS-tiszt ezt nem sokáig tűrte, lábon lőtte, majd amikor az orvos leült az árok szélére, hogy megnézzze, bekötözze vérző sebét, odament hozzá, és fejbe lőtte.

Kb. két heti sáncásást követően a csoportból 2700 embert, köztük engem is, bevagoníroztak és marhavagonokban Felixdorfba vittek. Az utazás három napig tartott. A végcél Lichtenwörth volt, ahova Felixdorfból gyalog hajtottak minket. Lichtenwörthben egy régi gyári betoncsarnokban, szalmán helyeztek el bennünket. Később a szalma elmocskolódott és ki is kopott alólunk. Az éhezéstől, a hidegtől és a tetvek okozta betegségektől az emberek hullottak, mint a legyek. Reggelente hullahegy emelkedett a mosdóhelyen. (Ahol víz csak néha csordogált.) A holttesteket éjjel vitték ki elásni a szántóföldre. Szinte mindenkinek tönkrement a lába. A felszabadulást megelőző egy héten egyáltalán nem kaptunk enni, csak vizet ihattunk.

1945. április 2-án szovjet lovas katonák jelentek meg. – Szabadok vagytok! – kiáltották. Kisvártatva teherautóról száraztészta és uborkát dobáltak le. Ekkorra a 2700 emberből már csak hétszázan

éltünk, ennek is a zöme a tífusztól súlyos, életveszélyes, mozgásképtelen és gyógyíthatatlan állapotban. A legsúlyosabb betegeken a helybeliek önfeláldozóan igyekeztek segíteni, s közben a fertőzéstől sok lichtenwörthi lakos meghalt. Végül is kb. háromezren értünk haza életben Magyarországra, többnyire viszontagságos módon, élet-halál között lebegve.

*

Bánki Károlyné Edit Budapest, Népszínház utcai lakos e könyv számára elmondott rövid visszaemlékezése: 1944 novemberében, 16 évesen, engem is „összeszedtek” lakásunkon a nyilasok, és sokakkal együtt az óbudai téglagyárba vittek. Innen egy-két nap múlva indították útnak gyalogos transzportunkat a Bécsi úton Hegyeshalom irányába. A menetet főleg fiatal, civilruhás, karszalagos, gépfegyveres nyilasok kísérték. Azokat, akik nem tudtak menni, többnyire lelőtték. Az első éjjelt Piliscsabán töltöttük. Nem emlékszem, hogy voltak-e ott barakkok, az biztos, hogy mi reggelig kint áztunk az esőben. Enni nem kaptunk. A szabadban éjszakáztunk Dorogon és Süttön is. Piliscsabán vagy Dorogon, mielőtt folytatuk volna az utunkat, hátra jött a menethez a keret parancsnoka, és azt mondta: ő előre megy, úgy tesz, mintha nem látna semmit, mi pedig meneküljünk el vagy bújjunk el valahol, mivel a transzportot be fogják vagonírozni és Németországba viszik.

Utunk közben a lakosságtól nemigen tapasztaltam segítő szándékot, együttérzést. A kivételek közé tartozott egy nő Győrben, aki kenyeret akart átnyújtani nekünk, de ezt látva néhány járókelő rárivallt: *ne adjon a zsidóknak enni, akiknek a szövetségesei épp most bombázták a várost!*... Harkáig gyalogoltunk, ott pajtában helyeztek el bennünket, és sáncokat ástunk. Szükségünket is nyilas őreink felügyelete mellett kellett végeznünk. December ele-

jén egy éjjel Wehrmacht-katonák érkeztek, bevagoníroztak, majd Lichtenwörthbe szállítottak. Hogy ott mikén mentünk keresztül, arról már maga is hallott...

***

Három pilisvörösvári zsidóról tudni, hogy részt vettek a halálmenetekben. Krausz Sámuel és leánya, Olga Mosonmagyaróvár környékén megszöktek a menetből, visszatértek Budapestre, ahol megérték a felszabadulást. Szikla Júlia végigment az úton... Az ő transzportjára egy volt pilisvörösvári (jelenleg piliscsabai) lakos még ma is élénken emlékszik.

Skripek Pálné Hivó Gizella visszaemlékezése: Szikla Juliskát láttam a menetben, lehajtott fejjel ment. A vasútállomás melletti tágas téren, az ő Vasút utcai házuk előtt pihentek meg. A csoportban gyerekek és öregek is voltak, ültek a földön. Én éppen tejért mentem a mostani SZTK-rendelővel szemben lévő Liga boltba; a kishúgom részére álltam sort, ott kapták a tejet a gyerekek. Később hallottam, hogy Szontághék, akik Szikláék szomszédságában laktak, szóltak Juliskának, hogy elbújtatnák. – Gyere, próbáld meg! – biztatták, Juliska azonban elhárította az ajánlatot: – Amit a Jóisten rám rótt, azt végigcipelem. Nem csinállok másnak bajt – válaszolta. Szontághék tovább kérlelték: Jöjj, Juliska, jöjj, jöjj, de ő nem akart reszkirozni. – Mamám különben lánykorában Szikláéknál szolgált, jó dolga volt náluk.

*

Szikla Júlia tehát tovább ment, és 1944. november 17-én, álnéven, naivan őszinte és nyugtatgató levelet írt édesanyjának Hegyeshalomból. (A levelet kevéssel halála előtt Júlia húga, Szikla Margit volt szíves a rendelkezésemre bocsájtani.)

özv. Szikla Józsefné
úrnőnek
Budapest
VI. Ó utca 40. II. 16.

Feladó: Szabó Sándorné
Hegyeshalom

Drága Mutikám! Megérkeztem Hegyeshalomra, és holnap már tovább megyünk. Jól bírtam a gyaloglást, jól is érzem magam, remélem, továbbra is megtartom ezt a kondíciót. Valószínűleg nem lesz most módomban, hogy életjelt adjak magamról, ezért ne essél kétségbe. Én részemről nem félek semmitől, tudom, hogy rendes bánásmódban lesz részünk, ha dolgozunk. Szeretném Mutikám, ha Te is bátran néznél szembe a dolgokkal, szeretnék egészségesen viszontlátni, és ez kizárólag tőled függ. Tudom, hogy egyedül érzed magad, de ott vannak a testvéreid, akik tudom, hogy mindenben segítségére lesznek, és én is kérem, hogy addig, míg haza jövök, legyenek melletted. Remélem, nem tagadsz meg magadtól semmi ételmet, egyél és igyál rendszeren; hidd el mama, nagyobb problémát csinálok abból, hogy Te mit csinálsz, mint az én életemből. Szeretnék rólatok is hírt kapni, remélem, már mindnyájan együtt vagytok. [olvashatatlan rész] Mindenkit nagyon sokszor ölelek és csókolok, vgyázatok magatokra, ölel

Juci

*

Szikla Júlia – nem tudni, Hegyeshalomtól milyen stációkon, állomásokon keresztül – a hírhedt bergen-belseni koncentrációs táborba került. Bergen-Belsenben összesen 60 ezer deportáltat tartottak fogva. Itt nem használtak gázkamrákat. A megsemmisítő létesítményeket különben Auschwitzban és másutt – a nyomok eltüntetése végett – 1944 végén kezdték leszerelni.

A pestszenterzsébeti Nádas L.-né 1944 őszén néhány hónapig Bergen-Belsenben is tartózkodott, mielőtt tovább vitték a komfortosabb markkleebergi munkatáborba: „Nem volt szalma, amin feküdhettünk volna, sem pokróc, ami megvédett volna a hideg éjszakában” – vallotta a háború után.

Bergen-Belsenben egy-egy 70 cm széles priccsen ketten feküdtek, általában tetvekkal agyonmarva. A napi étkezést mindössze vízben főtt marharépa jelentette. A rettenetes éhezés miatt ebben a táborban vált leggyakoribbá a kannibalizmus. Az élők főképp a hullák combjából vágtak ki egy-egy darabot. A foglyok szinte teljesen nélkülözték az orvosi kezelést. A felszabadító angol csapatok hullahegyeket, több ezer temetetlen holttestet találtak a tábor területén. Másutt a halottak és a végsőkig legyengült, már csak csúszni, mászni tudó élők össze voltak keveredve saját ürülékükkel. Tizenháromezer nagybeteg foglyon a felszabadítók gondos ápolása sem tudott segíteni.

Az 1930–40-es években Pilisvörösvárról elköltözött zsidók visszaemlékezései

Illés György vallomásának befejező része (első részét ld. az első kötet 297–298. oldalán): Ahogy visszaköltöztünk Pestre, 1941 körül, már folyt a háború. Apám rendszeresen hallgatta Londont és Moszkvát, s a híreket megbeszélte velem. Keresztény anyámat nem érdekelte a politika.

A német megszállás után a hatóságok egy Ó utcai, hadiüzemmé átalakított volt rádióvillamossági üzemben dolgoztattak, apámmal együtt. (Apám mindig igyekezett úgy intézni, hogy mellette legyenek.) Az üzemben laktunk, anyám azonban látogathatott minket,

és ennivalót is hozhatott. A nyilas hatalomátvételnélkor bennünket is bevonultattak munkaszolgálatra: sáncot ástunk, romot takarítottunk Budapest környékén. *A keret* többször cserélődött, hol magyar katonák, hol nyilasok és ún. *nyilas harmincadosok* felügyeltek ránk. Egy alkalommal Vecsésen a nyilasok felsorakoztattak, és egyik bajtársunk *stiklije* miatt meg akarták ötödni a századunkat. Erre előlépett valaki, és bevallotta, hogy ő követte el a megvesztegetési kísérletet. (Szökni próbált szegény.) Őt rögtön agyonlőtték, nekünk ugyan megkegyelmeztek, de azontúl nagyon rosszul bántak, kegyetlenkedtek velünk. Néhány nappal később századunkat átvették a németek. Meleg étellel vártak. Az első vonalban lövészárkokat, erődítményeket javítottunk, cserébe viszont rendes ellátásban részesültünk.

1944 decemberében Budára vittek. A Farkasréti temető környékén kellett volna árkot ásni, ám az ásó és a csákány nem tudott megbirkózni a fagyott földdel. Közben egy gránátszilánktól megsebesültem a lábamon. Apám, aki ekkor is velem volt, elkísért egy közeli kórházba. Onnan a Vas utcai „Pajor” Szanatóriumba kerültem, a pincébe. Itt géppisztolyos fiatal nyilasok igazoltattak, de szerencsésen megúsztam a razziát. Kisvártatva bejöttek az oroszok. Engem Kőbánya felé vittek, cipőm nem volt, rongy takarta a lábamat. Valahogy sikerült elbújniom és hazaszöknöm. Anyámat otthon találtam, rögtön azt kérdezte, apám hol van? Nemsokára apám is előkerült, teste telistele volt gránátszilánkkal, mintha teljespriccellék volna. Anyám gondos ápolással néhány hónap alatt rendbe hozta.

A felszabadulás után kitanultam a villanyszerelést, aztán az esti egyetemen villamosmérnöki diplomát szereztem. Pilisvörösvárra, az ott eltöltött felhőtlen gyermekévekre jó érzéssel gondolok vissza, kivéve talán egyet – a tanári felügyelet melletti mozizást...

Salgó Frigyesné Stierheim Erzsébet visszaemlékezése. A felvétel helye és időpontja: Haifa, 1998. március 15. A kérdező: Sylvia ben Simon. Forrás: USC Shoah Videoarchívum. (Szerkesztett, rövidített változat.)

Pilisvörösváron születtem 1913-ban. Édesapám asztalosmester volt, édesanyám kézimunkázott, hímzett – Pestre dolgozott. Az első világháború idején édesapámat bevonultatták, a huszároknál szolgált. Amíg távol volt, addig mi ketten Zsámbékon, az anyai nagyszülőknél laktunk. Nagyapám, Lipscher Jakab tanító volt. Gyakran bementem az osztályába, de mindig kidobott, mert zavartam a tanítást. Az 1918–1919-es forradalmakat nagy izgalmak közepette éltük át, az ismerős legények, nagyapám egykori tanítványai nem engedték, hogy bejöjjenek hozzánk a forradalmárok. 1920-ban édesapám hazatért a hadifogságból, és visszavitt bennünket Vörösvárra. Magdus húgom a következő évben született.

A nagyünnepeket általában a zsámbéki nagyszülőknél töltöttük. Peszachkor, széderestén tízen-tizenöten ültük körül az asztalt, rajta előétellel, az elmaradhatatlan maceszgombóclevessel, tortával... Az ünnepi ceremóniát nagyapám vezette, kitűnően.

A pilisvörösvári polgári elvégzése után kézimunkázást és fehérneművarrást tanultam Vadász József szalonjában. Vonattal jártam be Pestre. Később Haász Lipót Rákóczi úti függöny- és szőnyegüzletében dolgoztam. 1936 körül költöztünk Pestre, a Csanády utcába. Édesapám a Vígszínház asztalosműhelyében kapott állást. Hamar közkedvelt ember lett. Húgommal minden főpróbán és sok-sok előadáson ott ültünk. Bejártunk az öltözőkbe, édesapám bemutatót a színészeknek, akkoriban játszott a színházban Ajtay Andor és Ladomerszky Margit. Apánk péntek esténként a Csáky utcai (ma Hegedűs Gyula utca) zsinagógában imádkozott.

1939-ben a zsidótörvény miatt, amely a kereskedelmi alkalmazottakra, elárúsítókra is vonatkozott, ki kellett lépnem Haász Lipót üzletéből, és a Burián-féle esőköpenygyárba mentem. Időközben a húgom, Magda kitanulta a fodrász szakmát. 1940-ben összeházasodtam Salgó Frigyessel, aki mint kovács és lakatos az Elzett Műveknél dolgozott. Férjemet 1942-ben behívták munkaszolgálatra, és egy büntetőszázaddal a Don-kanyarba vitték. Talán azért maradt meg, mert edzett munkásember volt, a visszavonuláskor bírta az iramot, amit a többiek diktáltak. 1944 januárjában láttuk egymást viszont, rövid időre, ugyanis fél éven belül újra behívták.

Az 1944. márciusi német bevonulás borzalmas hatással volt mindnyájunkra. Bizonytalan volt, hogy megmaradunk-e. A sárga csillagot hol feltettük, hol ki mertünk menni nélküle is. Édesapát egy darabig Kistarcsára internálták. A zsidók júniusi összeköltöztetésekor mi a házunkban maradhattunk, csillagos ház lett, tehát zömmel zsidók lakták. Egyetlen ellenségünk akadt a házban, egy szobafestő, ő – finoman szólva – igyekezett sok bajt okozni mindenkinek. Ismertem azonban nagyon rendes, segítőkész keresztényeket is, akik nem nézték, hogy zsidók vagyunk, ennivalót hoztak, sőt veszély esetén elbújtattak.

A vidéki zsidóság deportálását és a nyilas uralmat terhesen éltem át. El akartam vetetni a gyereket, de az orvos lebeszélt róla. Nagy nehezen svájci vagy svéd menlevelet, valamint baráti segítséggel hamis papírokat is szereztünk mindnyájunknak. Az én papírjaim Horváth Lajosné nevére szóltek. A legveszélyesebb időkben laktunk nemzetközi védett házban, bujkáltunk a húgom főnökénél, aztán a Damjanich utcában, a Nefelejcs utcában, a Vígszínház pincéjében és másutt. Előbb-utóbb minden helyről tovább kellett állnunk. Sok múltott azon, hogy kik jöttek razziázni. A védett házban azért maradhattam tovább, miközben a többieket behajtották

a központi gettóba, mert az egyik nyilas, látva a terhességemet, megszánt. A Vígszínház pincéjét feljelentés miatt kellett sietve elhagynunk. A Nefelejcs utcában nyomunkra bukkantak, de a Vecsésről feljött, nagyon kedves szomszéd család egy spejz méretű helyiségben elbújtatott és táplált bennünket.

A bujkálás egész ideje alatt egy kis szatyorral jártam-keltem, benne a legszükségesebb holmik és az imakönyv. Utólag az az érzésem, nem is voltam teljesen észnél, félig öntudatlan, beszámíthatatlan állapotban töltöttem azokat a hónapokat. Nagy szerencsémre, többnyire együtt lehettünk a szüleinkkel, és édesapám, aki élelmes ember volt, mindig szerzett valami ennivalót. A Nefelejcs utcából a Csokoládégyárba jártunk vízért. Egy ízben csak otthon vettük észre, hogy az egyik lábasba csokoládét raktak.

Kislányomat 1945. január 12-én, a Dologház utcai kórház pincéjében szültem meg, hét és fél hónapra, egy kiló hetven dekával, bába segítségével. Pesten még folytak a harcok. Hamis papírjaim alapján gyermekem a Horváth Veronika nevet kapta. A pici életképtelennek látszott, nem tudott szopni. Kifejtem a tejet és kiskanállal ettettem őt. Pár napig tartózkodtunk ott. Édesapám hozott ennivalót, kerített valahonnan egy háromkerekű kiskocsit, és a hatalmas hóban azzal toltuk haza, a Csanády utcába. Nem emlékszem pontosan, de akkortájt szabadíthatták fel a környéket. A lakásunkat kifosztva, üresen találtuk. Nem az oroszok, és nem a németek hordták szét, hanem a csöcselék és a „kedves” szomszédok, akik jól tudták, mi van a lakásban. Beállított hozzánk egy orosz katona, nagy kincset: kockacukrot hozott. Kisült, hogy zsidó, jiddisül beszélgettünk vele. Azt mondta, csodálkozik, hogy életben maradtunk.

A pólyát és a babaholmik egy részét óvatosságból jó előre biztonságba helyeztem egy Köztársaság téri keresztény ismerősömnél. Hiánytalanul megkaptam mindet.

Férjemmel egy teljes esztendeig semmit sem tudtunk egymásról, terhességemről nem értesülhetett, az csak ismételt behívása után egy-két héttel derült ki. Amikor azonban rettenetesen leromlott állapotban 1945 tavaszán vagy nyarán megérkezett a mauthauseni koncentrációs táborból, elmondta: álmodott a kisbabánkról, megálmodta őt. De most – akkor – nem volt annyi ereje, hogy a pár kilós csöppséget a karjaiba vegye.

*

Kopstein Ödönné Maszler Zsuzsanna visszaemlékezése. A felvétel helye és időpontja: Budapest, 2000. május 10. A kérdező: Gábor Anna. Forrás: USC Shoah Videoarchívum. (Szerkesztett, rövidített változat.)

Én Pesten születtem, 1920-ban, de Jutka húgom már Vörösváron, 1923-ban. Apa eredetileg szabómester volt, sőt egy darabig rásekol [a hitközség elnöke], de abban az időben, amelyre emlékszem, a kőszénbányánál dolgozott. A pesti szénkereskedőket járta végig, és ha sikerült összehozni az üzletet, akkor felvette a megrendelést. Nagyon jó osztályfőnököm volt az iskolában Zimányi Ernőné, többször eljött hozzánk, anya ugyanis szépen kézimunkázott, és kérdezgette-figyelte őt, hogyan csinálja. Miután elvégeztem a polgári iskolát, ruhavarrást tanultam Pesten, ezt követően pedig Neumann Berta Dorottya utcai ruhaszalonyjában helyezkedtem el. Hajnali 5-kor keltem, vonattal jártam be, és este fél 9-re értem haza. Fiatalkoromban hosszan elkísért a szívbetegség, egyszer egy teljes évet töltöttem betegállományban.

Szerettünk Vörösváron lakni, a szomszédokkal is jól kijöttünk, a légkör változása miatt 1942-ben mégis elköltöztünk a faluból. Anya, óbudai lány lévén, egyébként is mindig vágyódott vissza, „hazamenni Óbudára, mamáékhoz”. Óbudán dr. Reimann József rabbi

jóvoltából a Zichy u. 9. alatt kaptunk lakást. Attól kezdve csak fél 7-kor keltünk, és már este 7 órára hazaértünk Jutkával a szalonból. A nyári időszakban később sötétedett, vacsora után apa megkérdezte: – Madárkáim, megyünk egy kicsit sétálni? – Elmentünk a Flórián térre, vagy a Duna-partra, leültünk, beszélgettünk. Anyát érdekelte, hogy mit csináltunk, milyen ruhákat varrtunk aznap.

Neumann Berta szalonjában negyven-ötven nő dolgozott, ebből kb. húsz tanuló. Szép munkákat készítettünk, színésznők, előkelő dámák jártak oda ruhát csináltatni. Nem kerestünk sokat, heti húsz pengőt, ám annak is örültünk. A munkaidő reggel 8-tól délután 6-ig tartott, közben kétórás ebédszünettel. Az időt csöngetéssel jelezték: „Kisasszonyok, 8 óra, le van csöngetve, kezdődik a munkaidő!” Vagy: „Kisasszonyok, 6 óra, le van csöngetve, vége a munkaidőnek!” Ebédszünetben a közelben lakó lányok hazamentek, mi többiek sétáltunk a Váci utcában, leültünk a Vörösmarty téren, esetleg megettünk egy fagylyaltot és beszélgettünk. Télen, rossz időben a szalonban maradtunk, és ott diskuráltunk. A szombat munkanap volt, a nagy ünnepek előestéjén azonban hamarabb elengedtek, hogy a gyertyagyújtásra hazaérjünk.

A németek bevonulása, 1944. március 19. után már nem dolgoztunk, a szalont bezárták. Amikor pedig áprilisban elrendelték a sárga csillag viselését, nem mertünk az utcára menni. Apa kivételével, aki október 15-ig, a nyilas hatalomátvételig, sárga csillag nélkül, minden reggel 6-kor továbbra is bejárt dolgozni az óbudai téglagyárba. Valahogy fenn kellett tartani magunkat, s apa nem akarta, hogy megtudják, kicsoda valójában. Közben a házunkba bekvártélyoztak egy zsidó munkaszolgálatos századot. Sokan feljártak hozzánk, és megkérdezték anyát, főzhetnek-e egy kávé. Hát persze, főzhetek. Egyiküknek nagyon megtetszettem, és feleségül kért. Úgyhogy hamarosan megtartottuk az eljegyzést. (A fiút

Kopstein Ödönnek hívták, és a háború után arról vált nevezetessé, hogy mindenki hozzá vitte az öreg, lerobbant motorkerékpárját javítani. Úgy is hívták őt: „a régi motorok doktora”).

1944 októberében a nyilasok összeszedték a ház zsidóit, és a környékbeli zsidókkal együtt egy Bécsi úti vagy Vörösvári úti elemi iskolában gyűjtötték össze őket, beleértve bennünket is. A nyakláncot, gyűrűt, karkötőt levették rólunk, apa hiába kiabált, elvették az ő karóját is. Ezután mindenkit visszazavartak a lakásokba. November vége felé ismét értünk jöttek a nyilasok. Egy nagy csoportot hajtottak az óbudai téglagyárba. Mi Jutkával apa és anya kezét fogva meneteltünk. A gyár területén az életerős fiatalokat és az időseket szétválasztották. Apáékat elvitték a gettóba. Sírtunk. – Apa, anya, hova visznek minket? – December 2-án – velünk együtt – több száz embert megint sorba állítottak, és a Margit hídon keresztül, gyalog a Józsefvárosi pályaudvarra hajtottak. Kb. százhusz embert, főleg nőket, raktak egy-egy vagonba, de előbb, dacára a téli hidegnek, még elvették a kabátjainkat és a táskákat.

Ausztriában, enni-innivaló nélkül, egy másik szerelvényre szállítottak át. Sírtunk. Nem tudtuk, hova visznek, nem mondták meg nekünk. Az úton a kevés maradék ennivalónkat szétosztottuk egymás között, mi Jutkával kis paradicsomlét szopogattunk. Ravensbrückben kötöttünk ki. Amit még lehetett, megint elvettek tőlünk. A láger sátortáborhoz hasonlított, a négyszintes fekvőhelyeket kamraszerű helyiségekben alakították ki. Mindnyájan cédulát kaptunk számmal, amit rá kellett varrni a ruhánkra.

Pár hétig tartózkodtunk Ravensbrückben, 1945. január elején tovább vittek Venusbergbe. Itt is a négyszintes fekvőhelyek... Naponta átkísértek a Messerschmitt Művek egyik közeli gyárába. Az esztergályos műhelyben dolgoztattak, Jutka húgom esztergált, én pedig segédkeztem neki. Hajnali 5-kor ébresztettek, a munkaidő reggel

6-tól este 6-ig tartott. A legnagyobb hidegben, mínusz 30°-ban is egy szál ballonkabátszerű felöltőben álltunk az Appellen. A nagy hidegtől vissza-visszatérően begyulladt a szemem. Délben kaptunk ebédet, de nagyon keveset. Olyan éhesek voltunk, hogy aki betegségtől, gyöngeségtől összeesett, annak bizony megettük a kenyerét.

A front közeledése miatt a tábort április vége felé felszámolták, a zsidókat Mauthausenban koncentrálták. Barakkok és megint a szokásos négyszintes fekvőhelyek... A helyet a foglyok Vernichtungslagernek, haláltábornak hívták. Itt már jószerével mezíteleknek voltunk, esetleg bugyi, kombiné maradt némelyik lányon, a többi ruha lefoslott rólunk. Május 1-jén a felszabadító amerikai katonákkal rögtön orvosok is jöttek. Mindenkit megvizsgáltak. Huszonnyolc kilót nyomtam. Nálam 40°-os lázat, flecktífuszt állapítottak meg. Egy cédulára ráírták: fleckfieber, és a lábamra vagy a karomra akasztották. Társaimmal ugyanígy tettek. Aztán autóba raktak, és elszállítottak Gusenba, az ottani kórházba. Megmosdattak, világoskék pizsamát és kekszet adtak. Az orvos naponta jött injekciózni, gyógyszerezni.

Állapotunk sokat javult, augusztus elsején átvittek egy másik kórházba. Azt tudtuk, hogy vége a háborúnak, de azt nem, hogy szüleink élnek-e. Előadtuk a kívánságunkat: szeretnénk hazamenni. Harmincan vállalkoztunk rá. Vonattal utaztunk. Bécsben kiállították a deportálási igazolványunkat, aztán folytattuk az utunkat. Győrben a zsidó hitközségtől ennilót és néhány pengőt kaptunk. A Keleti pályaudvarra futottunk be augusztus 15-én, vasárnap, apa születésnapja után nem sokkal... A „Manci” hídon keltünk át Budára. A Zichy utca sarkán megálltunk, és Jutka megkért: – Maradj itt, én előbb felmegyek, megnézem, mi újság, élnek-e apáék. – Píllanatokon belül hallottam anya hangját; az örömtől szinte magánkívül kiáltozta: „Itt vannak a gyermekeim! Élnek a gyermekeim!”

A házba alig-alig jöttek vissza zsidók. Apáék szűkösen, nagy szegénységben éltek. Anya elmondta, a vőlegényem minden vasárnap hoz nekik ennivalót. Kisvártatva tényleg betoppant Dönci. Nyomban felkapott a karjaiba, és azt mondta: – Na, végre, hogy itthon vagytok!

***

A deportálást egyetlen, Budafokon gettósított és a budakalászi gyűjtőtáborból elhurcolt vörösvári zsidó sem élte túl. De nem mindenki Auschwitzban pusztult el. (Ahol, Nemes Jeles László szavaival, „az elpusztító szerkezetet – jelentős részben – zsidókkal működtették.”) Néhányukat hosszabb-rövidebb idő után továbbvitték valamelyik koncentrációs munkatáborba. Reinitz Rózsi a Gdanski-öböl partján fekvő stutthofi (ma Sztutowo) női lágerban halt meg, ahol a foglyokat egyebek között vagonok ki- és berakásán, utak, erődítmények és raktárak építésén dolgoztatták. Reisz Mór, legalábbis az egyik dokumentum szerint, a rhemsdorfi koncentrációs táborban vesztette életét. (Erről a lágerről ld. részletesebben Kepes Imre vallomását a 248. oldalon.) Szintén Stutthofban pusztult el a Pilisvörösváron nevelkedett Fischer Ilona, aki 1928-ban feleségül ment a Nagyberényben lakó Waldhauser Andor mészárosához.

Egyvalaki azért mégiscsak túlélte a deportálást: dr. Nussbaum László. Nussbaum doktor 1970-ben készített önéletrajzában leírta, hogy 1942. március 15-től 1944. május 22-ig mint munkaszolgálatos orvos a Sepsiszentgyörgyi Állami Kórházban dolgozott, és innen deportálták Auschwitzon keresztül Mauthausen-Gusenbe. Randolph L. Braham kutatásai alapján a sepsiszentgyörgyi gettóból a zsidókat átvitték Szászrégenbe, ahonnan 1944. június 4-én egy 3149 fős szerelvénnel hurcolták el őket Auschwitzba; feltehetően köztük volt Nussbaum László is.

Szita Szabolcs *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában* c. művéből ismert, hogy Gusen Mauthausen egyik altábor volt, 1939 decemberétől működött. A foglyok a közeli gránithegyekbe 7 km hosszú, 6–8 m széles és 10–15 m magas tárnákat fúrtak, részben pedig az itt kiépített szerelőcsarnokokban dolgoztak. 1944 elején indult meg Gusenban a ME 262 típusú sugárhajtású vadászrepülőgépek gyártása.

A foglyok nagy része a kimerítő, sokszor 12 órás munka és a gyöngye táplálkozás miatt, néhány hét, pár hónap alatt elpusztult. A járványos betegeket, súlyosan sérülteket, tartósan munkaképteleneket rövid idő alatt elintézték – például szívbe adott injekcióval, 1942 március–júniusában teherautók kipufogógázával, később az egyik barakkban Zyklon-B gázzal. A betegek egy részét rendszeresen azzal hitegették, hogy a „dachau szanatóriumba” viszik, ehelyett a hartheimi gázkamrában végeztek velük. – A gyakori kivégzési nemek közé tartozott a foglyok fejszével, kőfejtő kalapáccsal való agyonütése; mezítelenül szabadban fagyasztás, ismételt tusfürdővel; a leütött és hátára döntött fogoly torkára taposás. Guseni specialitásnak számított a mosókonyha vizeshordójába fullasztás fejlesztéssel, amit a zsidó foglyokkal végeztek el.

Az első, ezerfős magyar zsidó csoport 1944. május 28-án érkezett Auschwitz-Birkenauból – Mauthausenen keresztül – a guseni táborba, köztük sok 14–17 éves fiúval. Ezt a transzportot júniusban újabbak követték; valószínűleg június végén vagy egy későbbi szállítmánnyal hozták a vörösvári Nussbaum doktort is a lágerba. Itt a foglyok száma az 1944. március végi tízezerhez képest júniusban 16 ezerre, 1945. februárban viszont már 26 ezerre nőtt.

A nyomorúságos ellátás mértéke 1944 decemberétől tovább fokozódott, akadozott a ruhanemük pótlása, a cipőket egymástól lopták-rabolták el a foglyok. Sokan cementeszákot tekertek fázó, beteg

testrészeikre. Egyre több lett a lábfagyásos, keléses, megtetvesedett betegek száma. (A táborba főzéshez fát nem lehetett bevinni, ezen azonban könnyen segített egy német bűnözőből lett kápó: agyonütött egy-két embert a munkahelyen, a táborba való kötelező beszállításukhoz nagy fadarabokból hordágyat csináltatott, és ezen vitette be a halottakat, így aztán fa is bekerülhetett a lágerba...)

Gusenban 1944-ben összesen közel ötezer, 1945 első négy hónapjában közel kilencezer fogoly pusztulását regisztrálták. 1944. április 22-én, helyben 890 beteg foglyot – köztük 300 zsidót – gázosítottak el Zyklon-B-vel. Másnap hatszáz beteget fejszével, doronggal öltek meg.

1945. április végén Gusenből több ezer embert átirányítottak a 6 km-re lévő mauthauseni főttáborba, ahonnan gyalogmenetben hajtották őket Gunskirchenbe, köztük a vörösvári Nussbaum doktort is. A Gusenban április 27-én regisztrált 881 magyar fogolyhoz képest (köztük 843 zsidó volt) május 4-re csak 173 maradt. Május 3-án az SS-örsemélyzet elvonult, eltűnt. Május 5-én egy amerikai páncélos hozta meg a felszabadulást, a parancsnok csak annyit mondott: „Önök szabadok!” A foglyok örömeükben a Gusener marschot és a Marseillaise-t énekelték. Majd elkezdték felkutatni az elrejtőzött SS-eket; akit megtaláltak, széttaposták, széttépték.

A Gunskirchenbe vezető 55 km-es út és a sátortábor viszonyosságai leírhatatlanok. Amikor az amerikai dzsipek, ugyancsak május 5-én, befutottak, többezernyi hulla hevert szanaszét. Az élők közül is sokan már csak négykézláb tudtak odamászni...

*

Egy-két személyt kivéve, a német megszálláskor már az összes hadköteles vörösvári zsidó férfi munkaszolgálatban volt, többségüket 1942-ben vitték a keleti frontra, és ők (Ehrenfeld Samu,

Porgesz Dezső, Reinitz György, Reisz Ármin, Szikla István, Weisz Dezső), zömmel az 1943. januári szovjet offenzíva során, mindnyájan elpusztultak. Csupán Farkas Józsefről nem tudni, hogy hol és hogyan élte túl az üldözéseket; 42. évét már 1938-ban betöltötte, ezért elvileg a frontra nem küldhették, csak a hátszágban dolgoztathatták, a gyakorlatban viszont helyenként a korhatáron felüli zsidókkal kivételt tettek...

Bús János és Szabó Péter *Béke poraikra...* című könyvében két fronton szolgáló vörösvári zsidó munkaszolgálatosról pontos adatok vannak. Szikla István, a 401. sz. különleges század tagja 1942. szeptember 13-án Arhangelszkoje falu térségében bombaszilánktól sebesült meg halálosan. (Egyik bajtársa később úgy tájékoztatta a családot, hogy a század megtizedelése során valójában kivégezték.) Az ugyanitt létesített temető 115 halottja közül 78 munkaszolgálatos. – Weisz Dezső, az I. kmsz. zászlóalj tagja 1942. október 6-án Sztaroje Nyikolszkoje térségében vérmérgezésben vesztette életét. A közelben kialakított temető 133 halottjából 46 munkaszolgálatos. (A többi második világháborús magyar katonai temetőben a munkaszolgálatosok aránya általában jóval kisebb.) A budapesti lakos Decsényi Imre, aki a könyv adattára szerint 1943. április 19-én Kol. Vizentalnál halt meg végkimerülésben, mint a 101/22. sz. táb. musz. szd. tagja, azonos az 1930-as években Vörösváron lakó Deutsch-Decsényi Imrével.

Magyarország területén 1944-ben biztosan csak néhány hadköteles vörösvári zsidó férfi tartózkodott: a 31 éves Porgesz Hermann, a 33 éves Reinitz Ferenc, a 35 éves Reinitz Lipót és a 42 éves Krausz Sámuel. A 18 éves Ehrenfeld Richárd korosztályát 1944 május–júniusában falragaszokon szintén bevonulásra kötelezték. Krausz Sámuelről hiányosak az ismeretek, azt tudni, hogy a novemberi „halálmenetből” leányával együtt megszökött és túlélte

az üldözéseket. Ehrenfeld Richárd elhalálozásának körülményei nem ismeretesek. Két Reinitz fivér kalandos-regényes körülmények között menekült meg, Porgesz Hermann-nak ez kis híján sikerült.

Czigány Ferencné Reinitz Erika, Löffler Adrienne és Nyerják Lászlóné Baráth Éva visszaemlékezései

Czigány Ferencné Reinitz Erika: Apukám az 1940-es évek elején két nőtlen öccsével, Ferivel és Gyurival együtt Piliscsabán teljesített munkaszolgálatot. Anyukám Vörösvárról vonaton hordta nekik az ennivalót. Később apukámat és Gyurit elvezényelték, csak Feri maradt ott, anyukám azonban ezután is rendszeresen vitte neki az élelmet és a híreket. Pontosán nem tudom, hogy mikor, a nyilas hatalomátvétel előtt vagy után történt: apukám valamelyik faluban, amelyen gyalogosan éppen átvonultak, az egyik útkereszteződésnél hirtelen kilépett a sorból és megszökött a századtól. Pestlőrincen anyukám hűgánál, a padláson rejtőzködött. Ebeden, anyai nagymamám házában befalazták a konyhában, csak éjszakára jött ki onnan – így bújtatták. A felszabadulást az Óbudai Hajógyárban érte meg, ahol a víztoronyban húzódott meg, s régi munkatársai fedezték és táplálták. – Időközben Feri szintén megszökött, túlélte a vészkorszakot, Gyuri viszont odaveszett. Bevonulása előtt a szép Maszler Jutkának udvarolt a Petőfi utcában.

Löffler Adrienne: Szüleim, Reinitz Klára és Löffler István 1938-ban költöztek Vörösvárról Kincsesbányára, én már ott születtem. A történet idején még pici voltam, anyukám mesélte el nekem a következőket. 1944 őszén anyai nagybátyám, Reinitz Feri és az ő Weisz Jóska nevű barátja megszökött Csákberényben vagy Csák-

váron állomásozó munkaszolgálatos századától, és hozzánk menekültek. Szüleim nagyon megijedtek. Egyrészt azért, mivel őt német katona volt bekvártélyozva a házban. Másrészt anyám – annak ellenére, hogy 1937-ben hivatalosan kitért és férje is keresztény volt – amúgy is állandóan zaklatásnak volt kitéve, Kincsesbányáról többször berendelték az Iszkaszentgyörgyben székelő elöljáróságra, hogy ellenőrizzék a papírjait. (Apám kísérte el mindig, aki olyan szelíd, jámbor ember volt, hogy egy csirke nyakát sem tudta volna elvágni. A feleségét azonban annyira imádta és féltette, hogy ilyenkor, amikor átmentek Iszkára, gyöngyháznyelű kis pisztolyát rendre berakta a zakója belső zsebébe, hogy ha valaki hozzányúlna, azt nyomban lelövi.)

Anyukám különösen egy szintén Vörösvárról elszármazott aszszonynak, Pap Gyulánénak volt az útjában, aki az utcán anyukámra mutatva hangosan követelte: „Vigyék el, mert ő is zsidó!” Egyszer csak csendőrök jöttek anyámért. Megjegyzendő, ugyanezekben a napokban fogtak el a határban két szőkevény zsidó munkaszolgálatos orvost, talán hozzájuk akarták csapni anyámat. A házban tartózkodó egyik német tiszt azonban keményen ledorongolta a csendőröket, és ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette: „Frau Löffler itt marad!” A két orvost rövidesen kivégezték a hegyen.

Nagybátyámat és az ő Weisz Jóska nevű barátját apám a bánya egyik titkos, kicsi zugában bujtatta el, és életét mindannyiszor kockáztatva, rendszeresen, hónapokig hordta nekik a ruhát és az ennivalót. A lebukás veszélye miatt sokszor hason kúszva közelítette meg a rejtkehelyet. Rajta kívül csak anyám tudott róla. Feri nagybátyám állítólag azt hajtogatta, hogy ha bejönnek az oroszok, ő örömeiben felül az első tankra. Így is történt. A falu felszabadulásakor felpattant az egyik harckocsira, de az a legnagyobb döbbenetére – és kis költői túlzással – szinte meg sem állt vele Orosz-

országig. A nála lévő papírokkal azonban nagy nehezen sikerült tisztáznia magát, és visszatérhetett Magyarországra.

Nyerják Lászlóné Baráth Éva: Egyik nagybátyám, Porgesz Dezső okleveles tanító volt, a kecskeméti tanítóképzőben végzett, de sohasem kapott állást, emiatt kőműveseknél dolgozott segédmunkásként. Azt hiszem, 1942 őszén hívták be munkaszolgálatra. Egy darab földet vitt magával apja sírjáról, annak reményében, hogy az megmenti majd az életét. A keleti fronton, állítólag az aknamezőn halt meg, amikor társaival együtt aknamentesítésre küldték.

Másik nagybátyámnak, Porgesz Hermannak (közismert nevén Slózi) majdnem sikerült megmaradnia. 1944-ben a parancs ellenére nem vonult be munkaszolgálatra, hanem hamis papírokat szerzett, és Pesten egy német katonatiszt sofőrje lett. Kitűnően beszélt németül, talpraesett férfi volt, és azt gondolta, hogy „németként” nagyobb esélye van a túlélésre. – Talán még Budapest ostroma előtt, egyszer beállított hozzánk német katonai uniformisban (anyám akkor már itthon bujkált); én elsőre nem ismertem meg, majdnem halálra rémültem a német katonai egyenruhától. Anyámmal váltott pár szót, aztán ment tovább. 1945 márciusában a nyugatra visszavonuló németektől Almásfüzitő környékén megszökött. Mielőtt azonban átöltözhetett vagy rejtékhelyet találhatott volna, a szovjetek észrevették, a német egyenruhában ellenségnek nézték és lelőtték. De nem fogták el. Egy közeli tanya gazdája talált rá a pusztában, gondozásába vette, ápolta, de segíteni nem tudott rajta. Slózi még tudott beszélni, és arra kérte a tanya gazdáját, hogy értesítse Vörösváron lakó nővérét (az én anyámat). Apám lovas kocsit fogadott, azzal hozták haza. Addig a tanya udvarán volt elhantolva.

Ennyit tudtam elmondani...

Az elpusztított vörösvári zsidók

Balogh Sarolta	élt 51 évet
†Berán Anna	élt 54 évet
Billitzer Jenő	élt 54 évet
Billitzer Jenőné Linder Róza	élt 46 évet
Billitzer Ella	élt 18 évet
Billitzer Ottó	élt 17 évet
Billitzer Ernő	élt 11 évet
Blau Frigyes	élt 52 évet
Blau Frigyesné Lindenfeld Margit	élt 34 évet
Ehrenfeld Zsigmond	élt 75 évet
Ehrenfeld Samu	élt 42 évet
Ehrenfeld Richárd	élt 17 évet
Farkas Józsefné Porgesz Ilona	élt 37 évet
Farkas Klárika	élt 8 évet
Geschmay Simon	élt 49 évet
†Hinora Jenőné Berán Margit	élt 56 évet
Hirsch Herta	(?)
Jelinek Józsefné Balogh Gizella	élt 70 évet
Kálmán Mórné Kleinberger Róza	(?)
Klein Andor	élt 50 évet
Klein Andorné Gleichmann Jolán	élt 44 évet
Klein László	élt 17 évet
Klein György	élt 14 évet
Klein Ernő	élt 10 évet
Kohn Ignác	élt 70 évet
Kohn Ignácné Mendelshon Sarolta	élt 65 évet
Korn Jakabné Wágner Hermina	élt 66 évet
Porgesz Lajos	élt 62 évet

Porgesz Hermann	élt 32 évet
Porgesz Dezső	élt 29 évet
Reinitz Betty	élt 75 évet
Reinitz Dezső	élt 63 évet
Reinitz Rózsi	élt 37 évet
Reinitz György	élt 32 évet
Reisz Ármin	élt 44 évet
Reisz Fülöp	élt 55 évet
Reisz Fülöpné Weisz Szeréna	élt 50 évet
Reisz Margit	élt 26 évet
Reisz Miklós	élt 20 évet
Reisz Mór	élt 53 évet
Reisz Mórné Kohn Terézia	élt 42 évet
Reisz Józsika	élt 6 évet
Schreiber Jakabné Tauber Fáni	élt 84 évet
Schreiber Manó	élt 57 évet
Spitzer Dávid	élt 62 évet
Spitzer Dávidné Balogh Sarolta (II.)	élt 72 évet
Stierheim Emília	élt 61 évet
Szikla István	élt 34 évet
Szikla Júlia	élt 41 évet
Weisz Teréz	élt 65 évet
Weisz Henrik	élt 72 évet
Weisz Dezső	élt 42 évet
Weisz Ede	élt 56 évet
Weisz Edéné Gemeiner Teréz	élt 56 évet

UTÓSZÓ

Július vége van, vakítóan süt a nap. Kijöttem ide, a vörösvári zsidó temetőbe, hogy az apai ősök: a Kohnok, Fürstök, Bollogok (Balogok) és Platschekok sírjai között fejezzem be könyvemet. A közelben van az első vörösvári rabbi, Engel Mózes sírhelye, és bizonyára itt temették el az 1919. augusztus 8-i vörösvári pogrom során összeszagotott tóratekercek maradványait is, persze később, mert az éjszakai menekülés közben erre a zsidóknak nyilvánvalóan nem volt lehetőségük...

Újra átfutom Eörsi László és Domány András cikkeit, Endre László volt csillaghegyi csendőrparancsnok vallomását. Eörsi azt írja, az embermentők közé nyereszkedő, bűnöző elemek is keveredtek. Nem tőle, az *Új Élet* 1972. november 1-jei számából származik, hogy Gózon Gyula színművészt állítólag olyan nyilas ismerőse bújtatta 1944. október 15. után, aki számos zsidót megölt, és Gózon erről utólag értesült. A mentésben, bújtatásban külföldi diplomaták: Perlasca, Carl Lutz, Wallenberg, valamint a Vatikán és a Nemzetközi Vöröskereszt jártak elől. A magyarok közül például Sztheló Gábor, a pannonhalmi apátság és Ocskay László százados áldozatos és önzetlen tevékenysége emelkedett ki. A zsidókat üldözöttségükben is sanyargató, feljelentő emberek száma azonban többszörösen felülmúlta a segítőkét.

*

Eörsi László kutatásai alapján a Svéd Vöröskereszt oltalma alatt álló budapesti „Körönd” Szanatórium keresztény igazgató-főorvosa, Lovassy Stürmer Aurél rendre megzsarolta a zsidókat, akik

oda be akartak kerülni vagy meg kívánták hosszabbítani ott-tartózkodásukat. Az intézmény egy másik keresztény orvosa, Sasits Illés pedig időnként küszöbön álló razziaról terjesztett hamis híreket, hogy a zsidók sietve eltávozzanak, illetve hogy visszatérésük alkalmával újabb összegeket csikarhasson ki tőlük.

Részben a „Körönd” Szanatóriummal kapcsolatos Harangi Zoltán (korábbi sokszoros tolvaj és betörő), a Svéd Vöröskereszt nyomozó osztálya vezetőjének „embermentő” tevékenysége, aki 1944. november 25-én a nyilasoknál feljelentette a Köröndben bujkáló zsidókat. Aminek nyomán az óbudai Traum-féle különítmény onnan negyven embert a Bécsi út 171. sz. alá elhurcolt és megkínzott, közülük tizenkettőt meggyilkolt. (Maga Traum a felszabadulás után 164, általa személyesen elkövetett gyilkosságot ismert be.) A szanatóriumban végrehajtott akció során az igazgató fesztelenül zsidózott, s egyetlen szót sem emelt a védettek érdekében. Az esetet pikánsná teszi, hogy másnap Langlet Waldemár, a Svéd Vöröskereszt vezetője, semmit sem sejtve, Harangit is magával vitte a Miniszterelnökségre, hogy az elhurcolt zsidók visszaszállítását elintézzze. A tárgyalások sikerrel jártak. (Harangi ezért a „kiállásáért” a háború után megkapta a „Világ Igaza” kitüntetést!) A kétkulacos férfi kiszáratva, 1944 decemberében a Svéd Vöröskereszt központjában bujkáló szökött munkaszolgálatos zsidók rejtekhelyére vezette a nyilasokat. A háború végén viszont már volksbundisták és nyilasok után kutatott, és a házkutatások alkalmával kirabolta a lakásokat.

Domány András *Nem szentesít a cél sem* című recenziójából kiderül (teljes címe a Forrás- és irodalomjegyzékben), hogy a magyar katolikus püspökök érzéketlensége a zsidók üldözésével szemben a háború után sem veszett ki, sőt időnként bicskanyitogató stílusban nyilatkoztak meg. A püspöki kar 1945. május 24-i ülésén Grösz József kalocsai érsek úgy fogalmazott: „Zsidó hon-

fitársaink a közelmúlt eseményeiből semmit sem tanultak. Mai szereplésük mindenre jó, csak arra nem, hogy megkedveltessék magukat.” Egy másik püspöki megbeszélésen Grösz egyenesen helytelenítette, hogy a Szociális Testvérek (Schlachta Margit és társai) saját okmányaik átadásával segítették az üldözött zsidókat. A külügynek arra a sürgetésére, hogy az egyház indítson akciót a háború után rögtön újjáéledő antiszemitizmus ellen, Mindszenty 1946. április 2-án kitérően reagált és feltételeket szabott: „Előbb a zsidók állítsák le a maguk körében a gyújtogatókat.”

Egy újabb ilyen irányú javaslat apropóján, 1947. december 10-én Mindszenty bíboros és Hamvas Endre csanádi püspök megállapították, hogy a zsidóellenes gyűlölködés nem egyeztethető össze a kereszténységgel; ugyanakkor egyszerre farizeus, nyakatekert módon és az 1919–1920-as fehérterroristákat védő bírák stílusában mentegették az egyháznak az üldözésekben részt vevő tagjait, mondván: „a hatósági asszisztencia mellett létrejött súlyos vétkezések (...) megzavarták híveink erkölcsi ítéletét.” Ezúttal Grösz is feltételt szabott az antiszemitizmus elleni bizottság megalakításához; kijelentette, biztosíték kell a zsidóktól, hogy „a zsidók gazdasági a kereszténység ellen megszűnnek.” Hamvas püspök szintén továbbment a hamisság útján; a zsidóüldözést, a zsidók gyilkolását és kirablását pusztán *hibának* nevezte, és 1948. március 18-án, a püspökök tanácskozásán a vézskorszakról úgy fogalmazott: „Akik hibát követtek el, nem mint keresztények követtek el.”

Végül *Endre László* volt csendőr törzsőrmester, az egykori csilaghegyi gettó parancsnoka vallomásának befejező részét idézem ide (rövidítve): Már a Gömbös-rezsim alatt [1932–1936] azt hirdette nekünk a testületben valaki: „Üsd a zsidót!” Én azonban nyugalomra intettem az embereimet, és arra biztattam őket, hogy inkább tanuljanak a zsidóktól, mert a tanulás tudást, a tudás gyarapodást

jelent. Amikor pedig ténylegesen törvénybe iktatták, hogy a zsidót ütni, sanyargatni kell, azt mondtam: nem szabad szélsőséggé válnunk, hogy aztán később szégyenkeznünk kelljen miatta. 1944-ben látva, hogy a zsidókat megkülönböztető jel viselésére kényszerítik, mindenekelőtt arra gondoltam, mi történne, ha fordítva alakulna a helyzet, és az én gyermekeimnek kellene sárga csillagot hordaniuk. Én, mint háromgyermekes családapam, beleképzeltem magam a helyükbe; vajon hogyan esne nekem, ha az én gyerekeimmel bánnának ilyen embertelenül.

A német megszálláskor Csillaghegy lakossága nagy mértékben náci beállítottságú volt. Erre vall, hogy Csillaghegynek már az 1939-es parlamenti választásokon valójában három náci országgyűlési képviselője lett. Lelkileg sokat szenvedtem együtt a zsidókkal, és nagyon örülök, hogy segítettem nekik, mert ma is igaz barátaim.

*

A jelenlegi ismeretek szerint a második világháborús zsidóüldözések következtében ötvenkét zsidó vallású és két, a törvény által zsidónak tekintett vörösvári lakos pusztult el. Hat-hét személy sorsa azonban bizonytalan, valószínűleg ők is meghaltak. Ebbe a körbe tartozik például Rein József (1901) bányatisztviselő és Kovács Ede (1896) bádogos, akik feltehetően munkaszolgálatban veszítették életüket.

A holokausztot tizennyolc zsidó vallású és – Schmidt Béla vegyes házasságból származó négy kisgyermekével együtt – hat zsidónak minősített személy élte túl. Zömük visszatért Vörösvárra. Porgesz Lajosné Schreiber Gizella csupán vörösvári szerettei közül anyját, testvérét, férjét, három gyermekét és unokáját siratta.

Farkas József miután megtudta, hogy feleségét és kislányát elpusztították, Kispestre, egykori lakóhelyére költözött. Visszajött volna a hétről négytagúra fogyatkozott Ehrenfeld-família is, de

takaros házukat nem kapták meg, Ehrenfeld Samuné egy elhagyott Volksbund-ház kiutalására vonatkozó kérelmét pedig a Nemzeti Bizottság elutasította azzal, hogy azokat a hatályos rendelkezés szerint telepítés céljára [Makóról stb. érkező szegény családok számára] kell fenntartani. Szintén Budapesten maradt a tízéves Blau Júlia, akit szülei még a gettósítás előtt egy ismerős keresztény asszony gondjaira bíztak. Nussbaum doktort Mauthausenből egy vonattranszporttal hazajöve, az egyik pályaudvaron hadifogságba ejtették; amikor hónapok múltán – a vörösvári iktatókönyv tanúsága szerint 1946. április 3-án – Svédországból(!) érdeklődtek utána, talán már messze Szibériában járt... Viszont úton Amerikába, 1946-ban, még Nyugat-Európából visszatért Vörösvárra a Porgesz Irén – Reinitz Ferenc házaspár, Münchenben született csecsemőjükkel.

Érdekes eredményt hozott Klein László kigyűjtése az 1946-ban, a fővárosban regisztrált túlélő zsidók névsorából. Eszerint – nem számítva a gettósítás elől Pestre költözött vörösvári lakosokat – legkevesebb harmincnégy vörösvári születésű zsidó élte túl a holokausztot. (Zömük már évtizedekkel előbb elhagyta a falut.) Átlagéletkoruk a felszabadulásakor 54 év volt. A legidősebb, Geschmay Zsigmond (*Jesaie*) 1873-ban, a legfiatalabb, Pál István (*Pollák Iván*) 1931-ben született.

*

Az elhagyott zsidó házakat 1950-ben államosították, de már előbb bérlőknek kiutalták. Ezek között volt például Spitzer Dávid és felesége Petőfi u. 12. sz., Balogh Sarolta Fő u. 149., özv. Kálmán Mórné Szabadság (Karácsonyi) u. 25/a sz., özv. Jelinek Józsefné Csobánkai úti, Weisz Ede Nagyvárad u. 22. sz. háza, valamint a zsinagógához tartozó, Petőfi u. 1–3. sz. alatti lakások.

Hogy miként érezhettek a túlélő vörösvári zsidók, az aligha kérdéses, de persze nem egyformán ítélték meg a helyzetüket. Radnóti Miklós költő felesége, Gyarmati Fanni ezt írta a naplójába 1945. október 1-jén: „Az embereket itt szerettem, és hozzámforrottan az anyémeknek éreztem őket. Most egyre gyakrabban úgy érzem, hogy rablók és gyilkosok közt élek szoros közelségben, és menekülni kellene közülük, hiszen álcázott fenevad, hiéna valamennyi. Köztük forgolódtam a bujdosás és fesztelen megnyilatkozásaik idején is, és a »demokratikus« pártjelvények vagy rendőrségi karaszalagok mögött meglapul a zsidó szajrék kellemes emléke és az embervadászatok csiklandó izgalma.”

*

A háborút követő hónapok a baráti keresztény és zsidó családok között a megrázó viszontlátások időszaka is volt.

Zs. Dobozy Erzsébet visszaemlékezése: 1946 végén vagy 1947 elején Vörösváron az utcán sétáltunk édesanyámmal. Egyszer csak régi, kedves zsidó szomszédainkat, Porgesz Gizi nénit és leányát, Irént ismertük fel; velünk szemben igyekeztek valahova. Hosszú évek óta nem találkoztunk, bár tudtunk a család tragédiájáról. Ők is észrevettek bennünket. Szaladni kezdtünk egymás felé. Összeborulva, szótlantul, egymást átkarolva zokogtunk percek át. Amikor kibontakoztunk, anyámmal egy gyerekkocsit pillantottunk meg, amely addig elkerülte a figyelmünket. Fejlett, szép kisbaba feküdt benne csendesén. Irén mosolyogva mutatott rá: – Ő Lilu, a kisfiam, már a háború után született...

És természetesen szövődtek új barátságok is. *Fetter Lőrincné Peller Mária*, aki 1945-ben még egészen pici volt, az első kötet elkészülte után, 2016-ban így emlékezett Szikla Margitra:

Szikla Mancsi a második világháború után a Fő utcai Sörlerakathánál mint adminisztrátor dolgozott. Otthon harisnyaszem-felszedéssel is foglalkozott, ezért többször jártam nála a lakásán. Puszi barátnők lettünk. Ha az utcán meglátott, már messziről ölelésre tárta ki a karjait, és először mindig azt kérdezte, hogy vannak a gyerekek...

*

A felszabadulást követően sok száz vörösvári lakosnak: az 1941-es népszámláláson magukat német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallóknak, a fasiszta irányzatú pártok és egyesületek tagjainak, a nevüket visszanémetesítőknak, volksbundistáknak, nyilasoknak, önkéntes SS-katonáknak megvonták a választójogát. Szó ami szó, a Pest Megyei Levéltárban nem számoltam meg egyenként a papírokat, de min. 200 (kettőszáz) újdonsült vörösvári szociáldemokrata párttag a pártszervezet külön ajánlásával próbálta meg visszanyerni választójogát; köztük volt Schön Mátyás ipartestületi elnök, építőmester, a Gömbös Gyula által alapított Nemzeti Egység Pártja egykori választókerületi elnöke is. Számszerűen részesültek büntetésben a közalkalmazottak, köztisztviselők, iparosok és kereskedők 1945–46. évi igazoltatása során, lévén hogy kisebb-nagyobb mértékben szinte a teljes vörösvári elit (községi bíró, főjegyző, aljegyzők, plébános, községi orvos, bányorvos, körállatorvos, ipartestületi elnök, iskolaigazgatók, tanítók, tanárok stb.) kompromittálta magát a Horthy-rendszer negyedszázados fennállása idején.

Egyik példa erre 1939. január eleje, amikor a helyi potentátok az újabb, még szigorúbb zsidóellenes törvény megalkotásának küszöbén, egymás sarkát taposva igyekeztek üdvözölni a nácibarátot Imrédy miniszterelnököt, újdonsült mozgalma, a Magyar Élet

Mozgalmának meghirdetése alkalmából. A pilisvörösvári *bizalmas iratok* tanúsága szerint Neisz Ferenc főjegyző Isten áldását kérte tevékenységéhez. Ohmüllner Márton plébános, a Katolikus Polgári Kör elnöke „eredménydús sikert” kívánt neki, és természetesen ő is segítségül hívta a „Mindenhatót”. Dr. Réthy Zoltán községi orvos, MOVE-elnök ezt táviratozta: „A magyar élet mozgalmának vezérért törhetetlen hűséggel és ragaszkodással követi a pilisvörösvári MOVE.” Schön Mátyás kétszer is beállt a sorba a postán. Mint ipartestületi elnök Isten áldását kérte Imrédyre. A Nemzeti Egység Pártja pilisvörösvári elnöke minőségében már „beszédesebben” fogalmazott, így: „A magyar élet mozgalmának parancsait várjuk, nagyméltóságodat mint vezérünket hűségesen követjük.”

Az igazoltatások során többeket megfosztottak állásától, Réti Géza népiskolai igazgatót feddésben részesítették, Lejtényi Győző polgári iskolai igazgatót nyugdíjazták, Bodnár Béla körállatorvost három évre kizárták az előléptetésből. Neisz Ferenc főjegyzőt előbb nyugdíjazták, majd közszolgálatban való meghagyása mellett vezetői tisztségre alkalmatlannak minősítették. Legalább negyven iparost és kereskedőt megfosztottak az iparendélyétől. Csomor István közigazgatási aljegyzőt átadták a Népügyészségnek.

A pilisvörösvári igazoló bizottság esetenként engedékenynek mutatkozott. 1946. október 26-án viszont a községi elöljáróság vezetői, valamint igazoló bizottsági tagok felsőbb fórumhoz, a Pest vármegyei igazoló bizottsághoz intézett közös levélben fejezték ki rosszallásukat: „Sajnálattal tapasztaltuk, hogy (...) általunk feljelentett nyilas pártszolgálatos és volksbundista egyének községünkben sétálnak. Valamint Makóról községünkbe betelepült családok között nyilasok is vannak, akik házat, földet és jószágokat kaptak. Nem tudjuk elhinni, hogy a nyilasokat az országban ne egyformán bírálják el, mert mi a község nyilasaitól iparendély elvonást

javasoltunk és közmunkára fogtuk [őket], sőt még az ügyészségnek is átadtuk, ugyanakkor máshonnan hozzánk került nyilasokat jutalmaznak.”

*

Dr. Réthy Zoltán pilisvörösvári községi orvos 1945. március 16-i kelettel egy ismeretlen személy vagy szervezet (talán a Nemzeti Bizottság) felszólítására igazoló nyilatkozatot küldött Budapestről. Ebben kijelentette, hogy 1939. szeptember 1-je óta semmilyen politikai pártnak nem volt tagja, politikai mozgalmakban részt nem vett, a népellenes törvények végrehajtásában közre nem működött, mivel (kiemelés tőlem – P. S.) *erre foglalkozásánál és hivatali állásánál fogva módja sem lehetett*. Továbbá jelentette, hogy igazoló jelentése késedelmes benyújtását az okozta, hogy 1944. december 25-től betegszabadságon volt.

Ritkán foglal magában egy néhány soros levél ennyi ferdeséget: hamisságot, hazugságot, gyávaságot, álszenteskedést és hivatáshoz való hűtlenséget. Réthy doktor ugyanis – ld. az előző fejezetet – tagja volt a Magyar Élet Pártja pilisvörösvári választmányának (korábban az Egységes Pártnak és a NEP-nek is), jubileumi aranygyűrűs elnöke a Magyar Országos Véderő Egylet vörösvári szervezetének; közreműködésére a népellenes törvények végrehajtása során csak egyetlen példa, hogy Vörösvár zsidótlanításakor egyesülete kiigényelte a zsidó Stierheim-házat. Az pedig egyértelműen leleplező, hogy Réthy doktor azon a napon „betegedett” meg, és inalt el Vörösvárról, betegeit hátrahagyva, amikor a szovjet csapatok bevonultak a községbe, és akkor „gyógyult” fel, három hónapos budapesti dekkolást követően, amikor a front elvonult, és a katonák nagyobbbrészt távoztak a faluból.

Réthy doktor az Igazoló Bizottság részére 1945. május 24-én kitöltött három oldalas, 47 pontos nyilatkozatában is (sorszám 1739)

mindent tagadott. Letagadta, hogy 1920 óta pártnak, társadalmi egyesületnek tagja volt, s hogy ezekben vezetői tisztséget viselt; letagadta, hogy az 1930. januártól kezdődő időszakban cikkei, (verses) könyvei jelentek meg; letagadta, hogy ugyanebben az időszakban kitüntetést kapott; letagadta, hogy 1938 óta népgyűlésen, egyesületben nyilvános beszédeket tartott; letagadta, hogy egyesülete, a MOVE révén, amelynek elnöke volt, szerepet vitt a „zsidótörvény” végrehajtásával kapcsolatban. Nemlegesen válaszolt – orvos létére – arra a kérdésre is, hogy bármely lapnak, folyóiratnak előfizetője vagy állandó vásárlója lett volna. (Egy sor tagadását nem tudtam ellenőrizni.) Csak azt „vallotta” be, ami egyébként is evidens, hogy tagja volt az orvosi kamarának. Továbbá beírta a Mone-t (Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete) – így, kisbetűkkel, folyékony írással –, amelyet egészen kicsi túlzással a magyar orvosok náci egyesületének is lehetne aposztrofálni. Ezt a momentumot azonban az igazoló bizottság – eltérően például a piliscsabaitól, az ottani orvos esetében – figyelmen kívül hagyta. Réthy doktor a nyilatkozat utolsó pontjában előadta, hogy 1944 augusztusában esedékes előléptetése elmaradt, mivel felesége származását igazolni nem tudta.

Nemrég, másodkézből szerzett értesülés szerint a vörösvári községi orvos 1944 novemberében a Fő utcán nyilas egyenruhában szemlélte a zsidó halálmeneteket. Ennél sokkal valószínűbb, hogy MOVE-egyenruháját viselte. (Bár a MOVE-egyenruha mibenlétéről egyelőre sem a Nemzeti Múzeum, sem a Hadtörténeti Múzeum illetékes szakembere nem tudott pontos felvilágosítást adni.) Az viszont Ziegler Józsefné Nick Katalin visszaemlékezéséből ismert, hogy szimpatizált a nyilasokkal, és a háború után a kommunistákhoz dörgölődött.

Mindenesetre dr. Réthy Zoltánt az igazoló bizottság gond nélkül igazolta, egykori MOVE-s vezetőtársa, Fogarasy-Fetter Mi-

hály pedig 1999-ben megjelent *Akik itt hagyták lábuk nyomát...* c. könyvében már úgyszólván hozsannázta.

*

Még a háború előtt Vörösvárról Budapestre költözött zsidók közül 1945-ben visszatért a községbe Stierheim Magda, valamint Reisz Eugénia is férjével, Rosenthál Fülöppel. 1946-ban benősült Vörösvárra, Krausz Sámuel családjába a bicskei Groszman (Gábor) Andor. Érkeztek aztán úgyszintén zsidók a Szeretet Házba, amelyet az egykori Bányakonzumból alakítottak ki. Az 1950-es években költözött Vörösvárra a háromtagú Steiner család, és valószínűleg zsidó volt az 1940-es évek végén a Fő u. 51. sz. alatt lakó Neumann Aladárné rum- és likörgyáros (aki mellel nagyobb adóhátralékot halmozott fel). Az 1940–1950-es években néhány zsidónak anyakönyvezett kisgyerek is cseperedett a családokban. Hadifogságból való szabadulása után, 1956-ban visszajött Vörösvárra Nussbaum doktor, de kollégái hetek vagy hónapok alatt elmentek, kinézték a faluból.

A túlélő vörösvári zsidók hamar aktivizálták magukat. (Az antiszemita ezt szelíd, szép szóval úgy mondanák: „kotnyeleskedtek”.) A választások alkalmával többen részt vettek a szavazatszedő bizottságok munkájában. Stierheim Magdát 1945 nyarán a Kiskereskedők Szabad Szervezete jegyzőjévé, Rosenthál Fülöp-nét 1949-ben a KISOSZ égisze alatt működő Pilisvörösvári Kiskereskedők Egyesülete ellenőrévé választották. Baráthné Porgesz Margitot 1947 körül beválasztották a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) pilisvörösvári csoportjának vezetőségébe. Krausz Sámuel 1945 nyaratól 1947-ben bekövetkezett halálos bal esetéig a Pilisvörösvári Kereskedők és Kisiparosok Szakszervezete elnöki tisztét viselte. Krausz Sámuel és Reinitz Lipót tagja

(utóbbi 1947-től elnöke) volt a helyi Nemzeti Bizottságnak. Reinitz Lipót ezenkívül dolgozott az igazoló bizottságban, és sokrétű elfoglaltsága mellett még arra is maradt energiája, hogy 1946 telén megrendezze a „Kék postakocsi” c. darabot.

Gábor Andor a helyi sportélet szervezésében segített, és futballbíró volt. Egy visszaemlékezés szerint fontos „megbízatást” kapott vörösvári kollégáitól Porgesz Irén fodrásznő: ő intézte a fodrász-kések élezését Budapesten...

Minden valószínűség szerint a vörösvári zsidók közül többen csatlakoztak a kommunista vagy a szociáldemokrata párthoz (ezek fúziója után a Magyar Dolgozók Pártjához), de erről konkrét adatot egyelőre nem találtam. (Vagy sajnálatos módon elfelejtettem feljegyezni. Azonban szinte bizonyos, hogy Reinitz Lipótot a bizottságokba a kommunista párt delegálta.)

*

A felszabadulás után visszatért vörösvári zsidók többé-kevésbé folytatták a zsidó életvitelt, helyenként kóser háztartást vezettek, sakter is járt a faluba, és például a felserdült, csinos Krausz Olgának 1946-ban okvetlenül zsidó fiút „kellott” férjnek választania. 1947-ben egy tragikus balesetben meghalt Krausz Sámuel, a hitközség elnöke. Az idősebb, vallásos, hagyománytisztelő zsidók fokozatosan eltávoztak az élők sorából, a Reinitz-família két családja és özv. Porgesz Lajosné már az 1950-es évek elején elköltözött Budapestre. És elköltöztek mások is. A zsidó közösség jogilag 1951 májusában, a Chevra Kadisa, a Szentegylet feloszlásával szűnt meg. (Az erről készült jegyzőkönyvet az év szeptemberében hagyták jóvá a Belügyminisztériumban; nyilván sok feloszlást kellett intézni...) 1954-ben még temettek a Lócsei utcai zsidó temetőben: február 1-jén Lipscher Jakabné Holczer Cecíliát kísérték utolsó út-

jára. Időközben lebontották az egyébként helyreállítható állapotban lévő, közel kétszáz éves, impozáns zsinagógát. Az „1944-es” vörösvári zsidók közül Szikla Margit maradt utoljára: 96. évében, 2006. november 7-én hunyt el.

Még él Vörösváron egy-két, zsidó szülőktől származó személy, nem is tértek ki, de a zsidó tradíciókat már nem őrzik.

*

A pilisvörösvári emberek, akár az utcán megszólítva, a zebrán(!), mise után vagy a lakásukon készségesen segítettek a munkámban. Zs. Dobozy Erzsébet a tördelési munkálatok alatt, telefonon fejezte ki tömörségében is megrendítően szép hitvallását: „Büszke vagyok arra, hogy egész életemben szeretetben éltem a zsidókkal.”

Egyetlen helyen ért csak kellemetlen meglepetés. Miközben ugyanis egy házaspárral régi zsidó ismerőseikről, pajtásaikról, helybeli nyilasokról beszélgettem, egyszer csak kopogtatás után belépett a helyiségbe egy magas, mosolygós fiatalember, és náci karlendítéssel szalutált. Először tréfás, vicces jelenetnek gondoltam. Követtem azonban a tekintetét, és ekkor vettem észre, hogy a szekrény tetején egy borospalack áll, amelynek címkéjét Hitler arcképe díszíti. – Én mindig így köszönök *neki* – magyarázta viselkedését derűsen a fiatal férfi. Vendéglátóim egy pillanatra zavarba jöttek, de villámgyorsan ocsúdtak és sietve utamra bocsájtottak.

Ennél sokszorta nyomósabb, amit Pilisvörösvár város képviselő-testülete nézetem szerint elkövetett. 2014. június 16-i, 95/2014. sz. határozatában ugyanis a testület példátlan módon elutasította („nem támogatta”) azt a civil kezdeményezést, amely szerint a holokauszt 70. évfordulóján dr. Guth Zoltánnak, a Friedrich Schiller Gimnázium igazgatójának szervezésében, a civilek finanszírozásában botlatókövet kívántak elhelyezni közterületen, az egykori zsinagóga

melletti járdán. Bármennyire példátlan az eset, van jó oldala is. A képviselő-testület határozata egy kis lépéssel talán közelebb visz annak megértéséhez, hogy miért történhetett meg mindaz, ami a zsidókkal (majd részben a svábokkal) megtörtént. Mindemellett 2014 nyarán botlatókövet kapott egy volt pilisvörösvári lakos – Budapest-Újlipótvárosban. Ő Berán János, akit 1944 decemberében a nyilasok agyonverték.

A vörösvári képviselők tettének súlyát némileg enyhítik az ugyancsak falubeli (fentebb már más okból bírált) Fogarasy-Fetter Mihálynak a magyarországi holokausztról írott sorai, *Pilisvörösvár története és néprajza* c. könyvében: „Országunk örök szégyene és az akkori kormány soha el nem évülő bűne marad ez.” Egyenes, tisztességes szavak a MOVE pilisvörösvári szervezetének hajdani egyik társelnökétől. Sok hozzátennivaló nincs is. Legfeljebb annyi, hogy az *akkori* kormányt – és a megelőző tucatnyi rasszista-antiszemita kabinetet – Horthy Miklós kormányzó nevezte ki és tartotta hivatalban. Akiről (tehát Horthyról) Nagybacsoni Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter, vezérezredes a *Népszabadság*-nak 1970 körül adott interjújában a halálos ítéletnél is szigorúbb verdiktet mondott (a lapszámot nem találtam meg, de ugyanazt gondolom): *a kormányzó sem az ország német megszállásakor, sem a nyilas hatalomátvételnél nem viselkedett katonához méltóan*. Még egyértelműbben fogalmazott a tábornok Zsadányi Oszkárnak, az *Új Élet* munkatársának 1974-ben: Horthynak ahelyett, hogy átadta Szálasinak a hatalmat, „inkább a halált kellett volna választania.”

A pilisvörösvári képviselő-testület – az előző és a mostani is –, csöppet elgondolkozhatna annak a levélnek a tartalmán, amelyet egy svájci kisváros, Bienne evangélikus egyházközségének lelkipásztorai, G. Guénoud és Paul Emile Ingold intéztek a helyi zsidó hitközség elnökéhez. (Idézte az *Egyenlőség* c. hetilap 1938.

december 29-i száma.) Ebben a lelkészek előbb evangélikus hit-testvéreik szolidaritását tolmácsolták az elnöknek a világszerte zajló zsidóüldözések miatt, majd levelüket ezekkel a szavakkal folytatták: „Keresztény lelkiismeretünk kötelez minket arra, hogy tiltakozzunk az ellen a kegyetlenség ellen, amellyel a zsidó fajt és a zsidó vallást üldözik. Uram, őszintén megmondjuk Önnek, hogy szégyelljük magunkat.”

Pilisvörösvár, 2018. július

Platschek Sándor

Az I–III. kötet forrás- és irodalomjegyzéke

Magyar Országos Levéltár

- Országos zsidó összeírások: 1725, 1727, 1735–1737, 1753, 1771
- Pilisvörösvár, Óbuda, Pomáz, Tinnye, Zsámbék, Esztergom, Monor, Pilis, Újpest és Vác izr. felekezeti anyakönyvei 1840–1895
- Az 1939. évi országgyűlési választások jegyzőkönyvei

Budapest Főváros Levéltára

- Budafok megyei város 1944. évi mutatókönyvei
- Budafok megyei város 1944. évi közgyűlési jegyzőkönyvei
- Budafok, „Zsidó ügyek” 1943–1944

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára

- Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal jelentései az 1880., 1890., 1900., 1910., 1920., 1930. és az 1941. évi népszámlálás adatairól
- Dávid Zoltán – Dányi Dezső (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)
Budapest, 1960

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

- A Magyar Izraeliták Országos Irodájának (MIOI) iktatókönyvei 1871–1878

MÁV SZK. Zrt MTV Archívuma

- A MÁV-alkalmazottak törzslapjai

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

- Iskolai értesítők és évkönyvek, köztük a pilisvörösvári áll. polgári fiú és leány iskola értesítői és évkönyvei 1928–1944

Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem Könyvtára

- Counted Remnant. Register of the Jewish Survivors in Budapest. Budapest, 1946
- Magyar Zsidó Oklevéltár VII. kötet: Grünwald Fülöp – Scheiber Sándor: Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. sz. első felében Budapest, 1963
- Magyar Zsidó Oklevéltár X. kötet Szerk.: Scheiber Sándor Budapest, 1967
- Magyar Zsidó Oklevéltár XI. kötet Szerk.: Scheiber Sándor Budapest, 1968
- Magyar Zsidó Oklevéltár XII. kötet Szerk.: Scheiber Sándor Budapest, 1969
- Magyar Zsidó Oklevéltár XIII. kötet Szerk.: Scheiber Sándor Budapest, 1970

Országos Széchényi Könyvtár Térképtára

- Budafok és Albertfalva 1:15 000 méretarányú térképe, 1942

Osztrák Hadilevéltár

- Első világháborús halotti kartonok 1914–1918

Piliscsabai Fő úti Általános Iskola irattára

- A Piliscsabai Áll. Elemi Népiskola Tantestületi Értékezteleinek jegyzőkönyvei 1936–1945

Pilisvörösvári Templom téri Általános Iskola irattára

- A Pilisvörösvári Áll. Elemi Népiskola anyakönyvei 1926–1944
- A Pilisvörösvári Polgári Iskola anyakönyvei 1924–1941

Semmelweis Egyetem Központi Levéltára

- A hallgatók törzslapjai

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára

- Magyar Orvosok Évkönyve és Címtára 1902–1936
- Az Országos Orvosi Kamara Hivatalos Orvosi Címtára és Közegészségügyi Adattára. Szerkesztette dr. Bakács György az 1942. évre

Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kar Levéltára

- A hallgatók törzslapjai

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

- „Pilisvörösvár” dosszié
- Schematismus Alma Venerabilis Cleri Diocesis Alba-Regalensis 1810–1890

Pest Megyei Levéltár

- Vármegyei taxális összeírások: 1725, 1726, 1727, 1728, 1744
- Pesten tartott úriszéki perek 1768–1818
- Vörösváron tartott úriszéki perek 1816–1846
- Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek 1786, 1791

- Vörösvári úrbéri perek és egyezségek 1863–1882
- Vörösvár község adófükönyvei 1854–1867
- Pilisvörösvár község pénztári főnaplója 1930–1931
- Pilisvörösvár község, „Együttes adók” 1941. év 6. és 9. füzet
- Pilisvörösvár község pénztári főnaplója 1943–1945
- Pilisvörösvár község választói névjegyzékei 1877–1949
- Pilisvörösvár község képviselő-testületének közgyűlési jegyzőkönyvei 1897–1942
- Pilisvörösvár község egyletei alakuló közgyűléseinek jegyzőkönyvei és alapszabályai 1895–1951
- Pilisvörösvár község Nemzeti Bizottsága iratai 1945–1949
- 1819–1850 között körülmetélt vörösvári újszülött fiúk jegyzéke. Összeállították 1903-ban
- Pilisvörösvár, Piliscsaba, Pilisszántó, Pilisszentiván, Pomáz, Solymár, Tinnye, Zsámbék polgári anyakönyvei 1895–1950
- A magyar királyi honvédség, valamint a cs. és kir. hadseregek nem tényleges állományú legénységének vármegyei nyilvántartási jegyzőkönyvei 1906–1909
- 1914. évi vármegyei sorozási lajstrom
- Vármegyei és pilisvörösvári dokumentumok az 1919–1920-as fehérterror időszakából
- Pilisvörösvár község bizalmas iratai 1925–1944
- Pilisvörösvár község 1939. évi iktatókönyve
- Pilisvörösvár község Névmutatója 1939–1942, 1944
- Pilisvörösvár község iktatókönyve 1944. október és december, valamint 1946. január és december között
- Pestvidéki kir. Járásbíróság büntetőiratai 1942–1944
- Pestvidéki kir. Ügyészség Mutatókönyvei 1941–1942
- Pestvidéki kir. Ügyészség iratai 1942
- Pestvidéki kir. Törvényszék Névmutatója 1941–1944

- A budakörnyéki járási főszolgabíró iratai 1941–1944
- A szentendrei járási főszolgabíró általános iratai 1943–1944
- Torbágy község 1944. évi Mutatókönyve
- Törökbálint község 1944. évi iktatókönyve
- Vármegyei igazoló bizottsági iratok 1945–1948
- Kimutatás a pilisvörösvári elhagyott ingatlanokról és bérlőikről 1949 szeptemberében
- Kimutatás a földreform és a telepítés során az állam rendelkezése alá került, és juttatás vagy visszajuttatás céljára fel nem használt pilisvörösvári épületekről 1950
- Kimutatás az elhagyott pilisvörösvári javak [lakóházak] bérlőiről 1950. június 23-án, illetve 1950. december 28-án
- Kimutatás a pilisvörösvári vegyesszakmabeli kereskedők adóközösségében 1950. január 1-től adózó tagokról

*

Állatorvosi Lapok 1906–1910

Gyógyászat 1939. február 26., április 30. és május 14.

Izr. Tanügyi Értesítő 1875–1895

Magyar Rabbik 1907. és 1908. évi kötete

Egyenlőség 1919–1938

Magyar Zsidók Lapja 1939–1944

Magyarországi Zsidók Lapja 1944

Pilisi Hegyvidék 1912–1916

Pilishegyvidéki Hírek 1927–1936

Pilishegyvidék–Budakörnyék 1937–1940

Szentendre–Pilishegyvidék 1941–1942

Szentendre és Buda környéke 1942–1944

Budavidéki Hírlap 1939–1944

Deutsche Zeitung 1940–1944

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára
Budapest, 1931

DEGOB-jegyzőkönyvek 1945–1946

U. S. C. Shoah Foundation Visual History Archive
Visszaemlékezések az 1990–2000-es években

YIVO Intézet, New York

Holokauszt-túlélők és embermentők vallomásai 1945–1946

Holokauszt Dokumentációs és Kutató Emlékközpont adatbázisa

Washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum adatbázisa

Jeruzsálemi „Yad Vashem” Múzeum adatbázisa

Veiszer Alinda beszélgetése Nemes Jeles László filmrendezővel
és Vági Zoltán történésszel
Alinda, Hír Tv, 2016. január 19.

*

Ablonczy Balázs: Erdély ötven hónapja
Népszabadság, 2015. augusztus 29.

Antal Zoltán, Hoffer József: Alberttől Zsákig
Budapest, 1969

„... a világ, ahol ma van...” Ormos Mária történész-akadémikussal
J. Győri László készített interjút
Élet és Irodalom, 2016. szeptember 30.

s. Balázs Benedicta: Prohászka püspök a magyarság
lángoló tűzszlopa
A lélek szava, 1942. április, 35. o.

Bálint Lajos: Gózon Gyula
Új Élet, 1972. november 1.

Bán Zsófia: Augusztusi láz – „Hát végre!”
Magyar Lettre Internationale, 93. sz., 2014 nyár

Bánkúti Imre (közreadó): Pest–Pilis–Solt vármegye
a Rákóczi-korban
Budapest, 1996.

- Barcs Sándor: A nyolcvanéves Bajcsy-Zsilinszky Endre
Népszabadság, 1966. június 5.
- Barcs Sándor, dr. Halmai Róbert, Hoffer József, Krizsán József
(szerk. biz.): Száz éves az MTK-VM Sportklub
Budapest, 1988
- Benyó Marianna: A Külügyi Hivatal és a múlt.
A Wannsee-konferencia
Új Élet, 2017. december 1.
- Dr. Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi
és városai. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye
Budapest, 1910
- Bödök Gergely: Vörös és fehér. Terror, retorzió és számonkérés
Magyarországon 1919–1921
Kommentár, 2011/3. sz.
- Randolph L. Braham: A magyar holocaust I–II.
Budapest, 1988
- Randolph L. Braham (főszerk.): A magyarországi holokaust
földrajzi enciklopédiája, II. kötet
Budapest, 2007
- Bruck András: Hiába is fogadod
Élet és Irodalom, 2014. április 30.

Bús János és Szabó Péter: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról
Budapest, 1999

Bús János és Szabó Péter: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról
Budapest, 2001.

Cselényi Noémi: A Holokauszt Budafok–Tétényben. Embermentők és embermentések. Gimnáziumi szakdolgozat
Tóth Vásárhelyi Éva tanárnő segítségével.
Megtalálható a Budai Nagy Antal Gimnázium Könyvtárában,
Budapest, XXII. Anna u. 13–15.
Budapest, 2005

Csillag István: A legpocsékabb nemzet
Élet és Irodalom, 2015. december 4.

Domány András: Nem szentesít a cél sem (A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között c. könyv alapján – szerk. Beke Margit.)
Népszabadság, 2016. augusztus 6.

Domány András: Londonban ezentúl minden másképp volt
Élet és Irodalom, 2016. augusztus 26.

Eörsi László: Az örök vamzer
Beszélő, 2012. 1. sz., január–február

- Eörsi László: „Kecskeméti”
Élet és Irodalom, 2012. február 10.
- Eörsi László: Csaló az igazak között
Élet és Irodalom, 2016. január 15.
- Erényi Tibor: A zsidók története Magyarországon (Budapest, 1998)
Rubicon, 2012.
- Erdélyi József: Aranylakodalom. Öt évtized válogatott versei
Budapest, 1972
- Faludy György: Pokolbéli víg napjaim
Budapest, 1998
- Felkai László: Zsidó iskolázás Magyarországon (1780–1990)
Budapest, 1999
- Ficsór Bálint: Lábuk nyomát befújta a szél? Törökbálinti zsidó
családok és a velük kapcsolatos emlékek
Törökbálint, 2004
- Fogarasy-Fetter Mihály: Pilisvörösvár története és néprajza
Pilisvörösvár, 1998
- Fogarasy-Fetter Mihály: Akik itt hagyták lábuk nyomát...
Pilisvörösvár, 1999
- Fried Ilona: A Tingel-Tangel Színháztól Auschwitzig
Élet és Irodalom, 2018. január 26.

Frojimovics Kinga (szerk.): Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I–II. kötet
Budapest, 1994

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória és Strbik Andrea: A zsidó Budapest I–II. Emlékek, szertartások, történelem
Budapest, 1995

Gál Éva: Adalékok az óbudai zsidók XVIII. századi történetéhez
MIOK Évkönyv, Budapest, 1975/76

Gál Éva: Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században
Századok, 1992., 126. évf. 1. sz.

Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye
monographiaja
Budapest, 1877

Gervai András: A mosoly országa. Aki kétszer halt meg
Élet és Irodalom, 2017. február 17.

Gonda László: A zsidóság Magyarországon, 1926–1945
Budapest, 1992

Gömöri György: Egy közöletlen cikk története
Népszava, 2017. április 22.

Hankiss Elemér: Diagnózisok
Budapest, 1982

Hegedüs Márton (szerk.): A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma
Budapest, 1940

Héjjas Pál: Megkésett riport Nagybacsoni Nagy Vilmos (1884–1976)
ny. vezérezredes volt honvédelmi miniszterrel,
Piliscsaba–Klotildliget 1974. augusztus 12.
(In: Tanulmányok Pest megye múltjából II.)
Budapest, 2007

Hencsei Pál: Az MTK százhusz éve
Budapest, 2008

Hitler Adolf: Harcom (Mein Kampf) Ford.: Kolbay Pál,
dr. Lindtner Antal, dr. Szakáts István
Budapest, 1935

Horthy és Hitler első találkozója: 1923!
Szabad Nép, 1945. augusztus 26.

Karsai László: A végzetes esztendő: 1942 a magyar diplomaták
jelentéseiben
Hadtörténelmi Közlemények, 2004. 3. sz.

Karsai László: Szétrohadt társadalom
Népszabadság, 2015. július 28.

Karsai László: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz
Budapest, 2016

Karsai László: 1944. augusztus 2. Az auschwitzzi cigányláger felszámolása, ahogy a magyar zsidó rabok látták
Élet és Irodalom, 2018. augusztus 3.

Karsai László: Orvosok a Horthy-korszakban
Élet és Irodalom, 2018. szeptember 14., AGORA

Karsai László: Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt
Élet és Irodalom, 2018. szeptember 14., EX LIBRIS

Kende Tamás: „Útban a totális győzelem felé.” A provinciális és providenciális antiszemitizmus Szentendre és vidéke nyilvánosságában. Egy megye, egy lap, egy alispán
Beszélő, 2008. november–december

Kiss Ákos: Tinnye története. A kezdetektől a XIX. század végéig
Tinnye, 2015

Kiss Gergő Barnabás – Szabó Péter: Munkaszolgálatosok a Donnál
Hadtörténelmi Közlemények, 2004. 3. sz.

Klein László, Száva Borbála és Vajda János (összeáll.):
Szomszédaink voltak. They were our neighbours.
Szentendre zsidóságáról. About the jewry of Szentendre
Szentendre, 2015

Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon I–II.
Pozsony, 2012

Kormos Szilvia: A váci zsidó temetők
Budapest, 2010

Kormos Szilvia: A pilisvörösvári zsidó temető. Bányai Viktória
közreműködésével
Budapest, 2016

Kovács M. Mária: Törvénytől sújtva
Budapest, 2012

Kovács M. Mária: Magyar-e a nagypapa?
Magyar Nemzet, 2015. augusztus 15.

Krausz Tamás (szerk.): A magyar megszálló csapatok a Szovjet-
unióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947
Budapest, 2013

Ladányi Andor: A „végső megoldás”-hoz vezető út újabb állomásai
Múlt és Jövő, 2011. 1. sz.

Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár
Budapest, 2011

Majsai Tamás: „Nem tudták!”
Élet és Irodalom, 2015. augusztus 28.

Lipovecz Iván: Vaku
Élet és Irodalom, 2017. szeptember 29.

Lebovits Imre: 120 éve született Nagybaczoni Nagy Vilmos
vezérezredes, honvédelmi miniszter
Hadtörténelmi Közlemények, 2004/3. sz.

Mezei Bálint (szerk.): A doni fotós. Reményi főhadnagy életútja,
háborús naplója és fényképei
Budapest, 2015

Moess Alfréd: Pest megye és Pest-Buda zsidóságának
demográfiája 1749–1846
Budapest, 1968

Molnár Gál Péter: A Latabárok
Budapest, 1982

Molnár Judit: A magyar királyi csendőrség és a Holokauszt
Hadtörténelmi Közlemények, 2004. 3. sz.

Cvi Moskovits: Jesivák Magyarországon
Budapest, 1999

Mózessy Gergely (szerk.): Lelkipásztori jelentések 1924–1926
[Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből III.]
Székesfehérvár, 2008

Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2012–2015.
A Székesfehérvári Egyházmegye
Prohászka-konferenciáinak előadásai
Székesfehérvár, 2015

Novák István: A Vasas labdarúgók krónikája 1911–1971
Budapest, 1971

Nyerges András: Színrebotás. Rosszhírünk árfolyama
Élet és Irodalom, 2014. július 4.

Nyerges András: Színünk és vizályunk
Pécs, 2016

Nyerges András: Színrebotás. Szerencsés dolog-e
zsákbamacskát árulni?
Élet és Irodalom, 2016. július 1.

Nyerges András: Támpontok pedig vannak. Gárdonyi
és az antiszemitizmus
Élet és Irodalom, 2016. december 9.

Nyerges András: Színrebotás. Rágalmak-e a tények?
Élet és Irodalom, 2017. október 13.

Nyilas lakáspolitikai Pilisvörösvárott
8 Órai Újság, 1943. május 5.

Dr. Nyiszli Miklós: Orvos voltam Auschwitzban
Bukarest, 1964

Olimpiák 1936-ban: Berlin és Barcelona. Várkonyi Benedek
beszélgetése Székely Katalinnal,
a Nyílt Társadalom Archívum vezetőjével
Élet és Irodalom, 2016. augusztus 19.

Ormos Mária: A népszövetségi kölcsön, 1924
Rubicon, 2012/6. sz.

„...örömeiket fejezik ki, hogy elvitték a zsidókat...” Beszélgetés
Stark Tamás történésszel
Élet és Irodalom, 2016. január 29.

Összeverte a kislányokat egy hitoktató, mert zsidónál vásároltak
Társadalmunk, 1938. július 22.

Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldal története
Budapest, 2012

Palásti László: Ukrajnai emlék
Új Élet, 1972. november 1.

Pásztor Mihály: A fehérterror néhány jelensége. Pest megye
1919–1920
Budapest, 1985

Péntek Sándor és Petrik József: Dorog '75. A Dorogi Bányász
Sport Club Jubileumi Emlékkönyve
Dorog, 1989

Peragovics Ferenc: A püspök egyetemes érzései
(Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök.
Ravasz László élete c. könyvének recenziója)
Élet és Irodalom, 2016. augusztus 12.

Pilisvörösvár népe nem megy templomba, ha nem az lesz a kántor,
akit megválasztott
Az Újság, 1928. december 2., 15. o.

Pintér István: A Tisztelt Ház történetéből
Népszabadság, 1967. február 16.

Platschek Sándor: „Jó élni”. Születésnap-i beszélgetés a 80 éves
Máté Gizi nénivel
Más Újság?!, 2000. május

Platschek Sándor: Szerettük a zsidókat... Izraeliták Piliscsabán
1856–1944
Budapest, 2009

Platschek Sándor (szerk.): Levelek a fogházba Wézel Sámuelhez
1943–1944
Piliscsaba, 2009

Prohászka Ottokár püspök: Az én antiszemizmusom.
Összegyűjtött zsidó tárgyú írásai és beszédei,
Bosnyák Zoltán bevezető tanulmányával
Budapest, 2003

Pünkösti Árpád: Rákosi a hataloméért 1945–1948
Budapest, 1992

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló I–II. 1935–1946
Szerk.: Ferencz Győző
Budapest, 2014

Ránki György: A második világháború története
Budapest, 1982

Dr. Róbert Péter: Egyenlő jog a hősi halálhoz. Magyar zsidók
az első világháborúban
Budapest, 2010

Margit testvér [Schlachta Margit]: Újévi levél
A lélek szava, 1943. január 1. X. évf. 1. sz.

Timothy Snyder: Fekete föld. A holokauszt: múlt
és fenyegető jövő. Fordította Soproni András
Budapest, 2016

Spannenberger Norbert: A politikai katolicizmus
Rubicon, 2009. 1-2. sz.

Spannenberger Norbert: A Volksbund. Hat év illúzió a magyar-
országi németek történetében
Rubicon, 2012/11. sz.

Szemere Samu: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat feladatai
IMIT Évkönyv, 1948

Szilágyi Ákos: Az arany kardbojt becsülete. (Direktívák a magyar
csapatoknak az emberirtásban a keleti fronton)
Élet és Irodalom, 2013. június 28.

Szinai Miklós és Szűcs László (szerk.): Horthy Miklós titkos iratai
Budapest, 1962

Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában
Budapest, 2003

Szita Szabolcs: A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945
Hadtörténelmi Közlemények, 2004/3. sz.

Szunyogh Szabolcs: Jákob csillaga
Budapest, 2015

Tabajdi Gábor: Duna-parti gyilkosságok
Rubicon, 2004/11. sz.

T. E.: A szeretet egy életre szól
Vasas Sport, 1973. szeptember, 25. o.

Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-
politika és Magyarország, 1937–1945
Budapest, 1978

Tilkovszky Loránt recenziója Szita Szabolcs: A Gestapo
Magyarországon c. 2002-ben megjelent könyvéről
Századok, 137. évf., 2003. 4. sz.

Tiszafüredi zsidó napok [Lebovits Imre beszéde a tiszafüredi
vasútállomáson elhelyezett emléktábla avatásakor]
Új Élet, 2017. szeptember 15.

Tormay Cécile: Bujdosó könyv
Szeged, 2009

Turbucz Dávid: Horthy Miklós
Budapest, 2011

Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944
Budapest, 2015

Ujvári Péter (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon
Budapest, 1929

Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege
Budapest, 2012

Ungváry Krisztián: Schmidt Mária csúsztatásai
Népszabadság, 2014. július 21.

Ungváry Krisztián: Magyar megszálló csapatok
a Szovjetunióban 1941–1944
Budapest, 2015

Váradai Monika Mária: Vörösvári történet. Egy német telepes falu
a 20. század első felében
Pécs/Budapest, 1996

Varga Krisztián: Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség
a Horthy-korszakban
Budapest, 2015

Vásárhelyi Mária: A maffiaállam médiapolitikája
Élet és Irodalom, 2017. április 7.

Vida Márton (szerk.): Ítéjtek!
Budapest, 1939

Wisinger István: A Nobel-díjas kémikus. Dokumentumregény
Szent-Györgyi Albert életéről
Budapest, 2016

Zsadányi Oszkár: Száz évvel ezelőtt született
Nagybaczoni Nagy Vilmos
Új Élet, 1984. augusztus 15.

2399 /kis.
1919.

Pilisvörösvár község
előljárósága.-

Tárgy: A zsidó vallású lakosság ellen
elkötött fosztogatások.-

P Ü S Z - O L G A B I R O U R I

P O M Á S . -

Jelentjük, hogy f. évi augusztus hó 8-áról 9-re virradé
éjszakán a községünkben lakó zsidó vallású kereskedők lakásait a község-
ben összeverődött tömeg megtámadta, xxxxxx úgy az ünnepeket, mint a la-
kásokat teljesen kifosztották, a zsidó vallású lakosokat elűzték.-

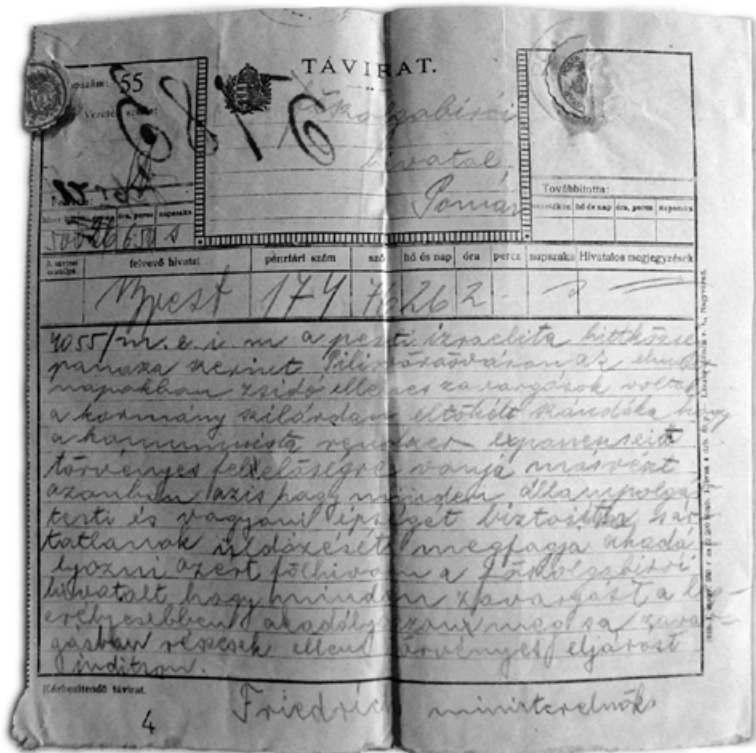
A község illetve a községben lévő 4 csendőrből álló karha-
talan ezen cselekményeket megakadályozni képes nem volt, a hangulat a
zsidó vallású lakosság ellen még jelenleg rendkívül ingott, ezért is
a fosztogatások további elterjedésének és a személy és vagyon biztonság
helyreállíthatása végett kérünk karhatalmi megerősítést.-

Pilisvörösvár 1919. augusztus. 11.

[Handwritten signature]
jegyző.-

[Handwritten signature]
bíró.-

Pilisvörösvár község előljáróságának
rövid jelentése az 1919. augusztus 18-i pogromról

Friedrich István miniszterelnök távirata a pilisvörösvári pogrom kapcsán közvetlenül a pomázi járási főszolgabírónak, a további zavargások megakadályozása végett

A Pesti Izraelita Hitközség sebtiben készített jegyzéke Friedrich István miniszterelnök részére az 1919. augusztus végéig tudomására jutott zsidóellenes atrocitásokról, 1919. szeptember 2-án (maga a levél a 2. kötet 46. oldalán olvasható)

Felmerülések.

a pesti izr. hitközség pénaszíródjában bejelentett zsidóüléses eseteknek.

1./ Berhidán / Veszprém megye/ aug. 15. és 16.-án 3 zsidó családot teljesen kiraboltak, Schwartz László budapesti ékszerésszt vérsére verték. A zsidókat a községből elűzték.

2./ Kuländer István budapesti hivatalnokot, kit a proletárdiktatura alatt teljesen tönkre tettek és sokáig börtönben tartottak elfogták és 4 napig fogva tartották, minden alap nélkül.

3./ Nagyszokoly /Tolna megye/ községben a zsidókat megbotorták a K és nőket gyermekeket is/ a községből kiűztették. Pich Már kereskedőt kifosztották szeptember 1.-én.

4./ Deutsch Jenő budapesti kereskedősségét / hadirokkant/ szeptember elsőjén midőn az izr. hitközség udvarán át akart menni, a rendőrség megverte és színt botját elvette.

5./ Jánoskásán /Vas m./ augusztus hó 22 -én a zsidókat kiraboltak, többeket vérsére verték és Kemény Simon tanítót meggyilkolták.

6./ Szept. 5.-én Budapesten Lőrinczy és Holtáj nevű házár - uscai lakosok rajjelentésére Mayer, Spitz és Hofmann nevű ugyanott lakó izr. kereskedőket a románok elhurcolták és Hofmant megverték.

7./ Bánying, Lepsény és Mórószentgyörgy /Veszprém vm./ községekben augusztus 10. és 13.-ika között a zsidókat kifosztották, dr. Bán Jenő állatorvost felakasztották Vadász Imrét felakasztották, atyját zsidó vallású szabót, egész családjával összezarkálták. Deutsch Sándor állomásfőnököt betegre verték. A zsidó lakosság kék pénzt és egyéb értékeit elszedték.

8./ Körönd /Vas vm./ állomás előtt Grosz Dávid miskolci kereskedőt és fiát a vasuton egy Hémesz nevű oszondőr zászlós megverte, pénzüket elvette.

Hasonlóan bánt el házár Vilmos budapesti lakossal. Ejjelre mindhármat elfogta és három nap gyalog Szombathelyig kísérte, ott pedig szabadon bocsájtotta őket.

9./ Scharze Lipót budapesti lakost a rendőrség 4 napig tartotta fogva és azután kihallgatás nélkül, miután előbb súlyosan megverték, elbocsájtották. Teljesen kifosztották.

10./ Malatonskajáron augusztus 16.-án a fehér gárdisták meggyilkolták Rosenthal Harnót, Bergmann Rezsőt és egy éltesebb galickiái menekültet. Utóbbinak leendő vejét habba szúrták. Előszörleg valamennyit félholtá verték. Így bántak

- el az aszszonyokkal is. Valamennyit ki is rabolták. Az orvosoknak megtiltották, hogy a megvert zsidóknak orvosi segílyt nyújtsen.-
- 11./ Budapest aug. 18.-én Kasár Aladár és Zoltán, testvéreket, mivel az Ébredő Magyarok páktját, melyben a zsidók kifuzetését követelték letörték, a rendőrség megverte, elhurcolta, és több napig fogva tartotta.
- 12./ Zeichner József kalapos segédet Budapesten szept. 3.-án rendőrök minden ok nélkül elfogták, kifuztatták, megverték és azután elbocsájtották.
- 13./ Várpalotán dr. Nemes Sándor községi orvost bosszúból letartóztatták.-
- 14./ Ugyanott aug. 31.-én letartóztatták Goldschmied Mór takarékpénztári igazgatót, Réna Eajos, Polgár Sándor, Schwartz Sós, Tehel József, Stein D. Hermann, Berkes Manó és Glaser Rezső, kereskedőket, Valamennyit elhurcolták Veszprémbe. A letartóztatottaknál foganasított háskutatás alkalmával azt hozták fel okul, hogy a zsidók ki akarják irtani a keresztényeket.
- 15./ Pilis Vörösváron, aug. 8.-án kirabolták a zsidókat. Gyulai Vilmost ezenfelül elverték. A lakosság azt mondta, hogy 6 órai pogrom és szabad rablás engedélyeztetett nekik.-
- 16./ Ugyanott ugyanekkor teljesen kifuztatták Weisz Sós kereskedőket is. Midőn a csandfőreaghez fordult segítségért az őreparancsnok elutasította.
- 17./ Jánoshalmas /Bács megye/ községben Klein Ignác és Wilhelm N. nevű lakosokat minden ok nélkül felahasztották.-
- 18./ Pestújhelyen aug. 17. keresztényen szocialista alakuló gyűlésen határozatiilag és eskü alatt kimondották, hogy az összes zsidókat felahasztják, sokat igazoltatás ürügye alatt az őrezobába vitték és súlyosan bántalmaztak.-
- 19./ Jánosháza aug. 20.-án a zsidókat kirabolták és összeverték. A hatóság a segílynyújtást megtagadta.
- 20./ Pestújhelyen aug. 28.-án Pollák József fakereskedőt azon vád alapján, hogy a kereszténynek kiirtására gyűjtést rendez letartóztatták és súlyosan bántalmazták. Maja aug. 31.-én a budapesti rendőrségre idézték és újból letartóztatták. Az Ébredő Magyarok követelik, hogy a zsidók 24.óra alatt hagyják el a községet.-
- 21./ Budapest aug. 23.-án Rosenfeld Mór szakaszvezetőt ki 4 1/2 évig a fronton szolgált, 3-szor megsebesült, több kitüntetéset kapott zsidó vallás miatti a karhatalmi csapatból kizárták. Most kereszt nélkül áll.

- #22./ Postnyhelyen, aug.19.-én Wenzel Wániel vegyszeti gyárost elhurcolták, vérsére verték, karját eltörték.
- 23./ Cselőmölkön Álomáson aug.17.-én Schwartz Isz viszonybeli lakost minden ok nélkül megverte a vasuti halauz és kifosztotta.Cselőmölkön az alhadnagy kinsl panaszt emelt elvette az igazolványát és készt.-
- 24./ Budapesten aug.16.-án magyar rendőrök - várvád - oszón Neubauer Dezsőt és Krausz Dezső budapesti lakosokat elfogta és a Károly utcai kapitányságon súlyos testi sértést okoztak nekik.24.órai fogvaág után elbocsájtották őket de előbb Krausz Dezsőnek 6000 korona jó pénzét rossz pénzzel kicserélték, ruháikat pedig szét tépték.-
- 25./ Budapesten, aug.24.-én a rendőrség elfogta Weiss Már kiruzszállási lakost ki a románok elől menekült 26.-én minden kihallgatás nélkül felhözlra verték a detektívek.
- 26./ Fonyódon aug.28.-án Monst Wárid és Léderer Samu budapesti lakosokat kik ott nyaraltak,éjjel az ágyból kihurcolták és revolver fenyegetésekkel arra kényszerítették,hogy szonnal hagyják el a községet.-
- 27./ Cselőmölkön aug.23. / 24. éjjel a szidókat kifosztották,11 embert a legbrutálisabban bántalmaztak,szemüket kiszárták,kezüket lábukat letörték, fülüket levágták stb.Vt egyént meggyilkoltak.-
- 28./ Kenyeres József budapesti lakos,szemfedő gyárost aug.14.Berhidán elfogták és elhurcolták.Azóta nem tudnak felőle, állítólag felahasztották.
- 29./ Ernst Frigyes József budapesti lakost aug.19.-én az utcán a rendőrség elfogta és úgy megverte,hogy 25.-én sérüléseibe belehalt.-A bántalmazás a főkapitányságon történt.-
- 30./ Alap községben / Fehér megye/ a szidó lakosokat aug.21.-én halálos fenyegetésekkel ki üldözték.
- 31./ Csóán aug.25.-án fehér gárdisták meggyilkoltak két szidó tisztet és egy házalót,szenkivil Pollák Samu,Leifer Samu és Zóbel Henrik szipészeket és egy egész éjjelen át ütötték.-
- 32 / Siófokon aug.18.-án Lówy György uradalmi intézőt a fehér gárda tisztjei kirabolták.Kára 96000 korona.Súlyosan bántalmazták és néhány napig állati brutalitással bántak el vele azután szabaddon bocsájtották.
- 33./ Faddon/ Tolna megye/ szept.1.-én a fehér gárdista tisztek meggyilkolták Erdős Márk kereskedőt,Weinberger Már bádögöst és Bloch Józsefározt.

- 34./ Esztergomban aug.27.-én több üzletet kiraboltak.28 és 29.-én mintegy 30. egyént véresre vertek.Kettőt meggyilkoltak.Az egyik neve Kálmán Ignác.
Az esztergomi Újság aug.29.-iki számában igazató czikk jelent meg.
- 35./ Balatonkeresztúron.aug.30.-án a zsidó fürdővendégeket kiűzték.Weiktheimer Jenő budapesti gyárost és nejét Vajda Béla budapesti gyárost kik erre elakartak utazni, az állomáson fehér gárdabeli tisztek elfogták és a két férfit felholtra verték.
- 36./ Ponyódon aug.27.-én. fehér gárdisták,Hamburger Ede 64 éves keres.alkalmazottat elfogták és bestiális bántalmazások után gróf Salm nevű főhadnagy felakasztatta.Az áldozat hozzátartozói kijelentik,hogy nem is állott rokonságban Hamburger népbíróval.Gróf Salm eleinte még azt sem akarta megengedni,hogy az áldozatot eltemessék mondván: Had egyék meg a kutyák ezt a hübbe zsidót.
- 37./ Székesfehérváron aug.31.-én egy Szabó Dezsef nevű egyén felhívta a lakosokat,hogy gyilkoljanak le minden zsidót.
- 38./ Gygyórodon aug.23.-án Goldomber készülő nagykereskedőt és Schwartz Jánosot ottani lakost éjjel lakásukból elhurcolták dr. Vértés Armin sükefői kórorvost és átkísérték Mádudvarra,ahol Haffay István hadnagy megkínizta,hogy még hűhértára Balaton Béla is megszokta és arra bírta,hogy inkább 15je fősbe. Vértés 57 pofont, a fején 43.korbácsütést, a hátulján 43- at szenvedett el. Dobhártyája megrepedt.Mután egy csellába hurcolták és tovább verték.Másnap egy hidra vitte őt Balaton Béla és ötször red lőtt de nem találta el.Örre felszállította,hogy fusson el így menekült meg.
40. Vörösbereányban aug.29.-én a zsidókat összeirták és a faluból kiűzték.Neimand Ignác mézsárost egy grófi rangu hadnagy kihallgatás nélkül egyonlította. Az áldozat a díctatás alatt a forradalmi törvényesség által egy hónapig börtönre volt ítélve.
- 41./ Ponyódon aug.27.-én gróf Salm főhadnagy felakasztotta tőszögi Freund Albert nagybirtokost és Urauer nevű birtokost,Horty hadcseregfőparancsnok eltiltó rendelete vele közöltetvén kijelentette,hogy neki nem parancsol senki.
- 42./ Simonornán aug.29.-én népgyűlésezen határozatot hoztak,hogy a zsidók a községből távozzanak el.A zsidók el is menekültek de távozásuk előtt pénzket fehér pénzzel cserélték fel.~~W~~ Schwartz Albert fiát a csendőrfőmester véresre pofozta.
- 43./ Szilasbálsárról aug.30.-án a zsidó lakosokat kiűldözték.-Lakásaikat megrohanták,romboltak,-Többeket bántalmaztak.

44./ Dég községben/Veszprém megye/ aug.29.-én Kramer Izidor kereskedőt fehér gárdisták kifosztották, 15 éves fiát véresre verték,nejét tuszul magukkal harcolták.A községben lakó három zsidó családnak meg parancsolták,hogy 24 óra alatt hagyják el a falut.-

45./ Ujpestán aug.19.-én fehérárdisták felakasztottak egy Péder Izrael nevű wü nadivornai lakost,miután előbb 7000 korona készpénzt elrabolták.-

46./ Tabon.aug.28.-án fehérárdisták Székely Ignácot nyomászat kihallgatás nélkül felakasztották,Somogyi Ferenczet napok óta fogva tartják és útik vezrik.Hogy minél tovább bírja a kínzást injekciókat adnak neki,- Nevezetnek atyját Somogyi Rezsőt aug.19.-én elfogták és vallatni keztek. hogy / hogy hol a fia? miután ezt megmondani nem tudta,készel felvagdosták ujjait, majd állát.Azután kivitték a kukoricásba őt, valamint Székely Ösvényét s miután előbb kifosztották kiűzték a faluból.-

47./ Esztergomban aug.27.-én este a vonatról leszállott Szemes zsidókat véresre verték.Legtöbbjüket kifosztották.

48/ Szeptember hó 2.-án d.u.hitközségünk székházán letartóztatta a magyar államrendőrség 25 hitoktatónkat,hik a vallástanítás beosztás czéljából konferenciát tartottak.-A rendőrség azon a címen,hogy a hitoktatónak a román katonai parancsmokságtól gyülekezési engedélyük nem volt,átadták őket egy román katonai járőrnek,mely őket feltűzött szuronyok között kísérte be a román tőrparancsmokságra,ahol 24 órán át tartattak fogva,mely idő alatt kénytelen voltak a lakanya udvar kiseprésének leslázó munkáját végezni.-

Másolat a másolatról. Igazolvány, Simontornya község előljárási bizonyítjuk, hogy községünkben folyó hó 29.-én tartott népgyűlésen azon határozat lett hozva, hogy az izraeliták a községből 48 órán belül távozzanak, tovább értük feladottságot nem vállalnak.Simontornya,1919 VIII/30.Bereck.s.k.főjegyző, Petrus Fál.s.k.bíró. P.H.Feont feliratai: Tolnavármegye Simontornya község 1903.

Másolat a fenti másolat hitelességéről.1780.worszám.1919.#gy koronás bélyeg átírva.Hogy ezen másolat Gottlieb Mátyás ur által eredetileg felmutatott K.f.bélyeggel ellátott igazolvánnyal,mindenben megegyező ezennel tanusítom. Budapestn,1919.#gyezerképcsészátizenkilencz évi szeptember hó 2 második

./.

8

napján. Híjegyzek. Hitelesítési díj 1 korona - f bélyeg. b korona. Dr. Göttele
Géza. s. k. áll. közjegyző. p. h. Fecserét felirata. Magyar Népköztársaság. Budapest.
Dr. Göttele Géza állami közjegyző.

Másolat hitelesül:

Budapest 1949. X. 31

Arko János i. főtiszt

G-B

Héjjas Iván fehérterrorista-vezér
egyik civilruhás különítményével 1919-ben

IV. 401-b. 804/1919.

1104 1919 számhoz.
Res.

Határidő:

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG.
MAGYAR BELÜGYMINISZTER.

PESTI ÉRTÉKESÍTŐ ÉS HÍRADÓK	
Érkezési idő:	1919 DEC 9
Ar:	804
Érték:	

reálve

Felkérem, hogy a Dumánitól állítólag elkövetett
szidónélvezési cselekedet

időpontban 1919. évi
október hó 24. napján fenti szám alatt helyi
rendeletnek megfelelően sztozeskedjek.

Budapest, 1919 évi december hó 8-án.

A miniszter rendeletéből:

Morárbeny
miniszteri titkár.

Kormánybirtos.

főispánjának

Budapest.

A pozsezi járás főszolgabírájától

6598/1919 k.ig. szám

Magyar Csendőrszereparancnokának

Pilissvörösvár.

Velhiven, hogy a csatolt rendelet értelmében a nyomonkötést
azonnal a legszűkebb körben ejtas meg a a Nyomonkötés eredményéről
legkésőbb folyó hó 13-ig tessen kísérlő jelentést.

Pozse, 1919. november hó 13-án.

Astina
tb. főszolgabíró

Csatolva :

6041.1.1919. sz.

rendelet másolatban

A járási főszolgabíró utasítása a pilissvörösvári csendőrség
részére az augusztus 8-i pogrom kinyomozására,
három hónappal az eset után, 1919. november 13-án

→

Pilissvörösvár község elöljáróságának
kissé bővebb jelentése az augusztus 8-i pogromról,
1919. november 15-én

Pilisvörösvár község előljárásának.

2399/kig. 1919.

Tárgy: A zsidó felekezeti egyének körében történt fosztogatások.

Bendelet száma: 6558/kig. 1919. szám.

F ő s z o l g a l i r á U r n a k !

P o r t á l

Jelentjük, hogy a megtörtént fosztogatásra vonatkozó jelentésünket Te-
 kintetességének egy ízben 1919 évi augusztus hó 11-én 2399/kig. 1919
 szám alatt már megtették.- Akkor a csendőrség megerősítést kapott és
 sürgősen polgári karhatalmat állítottunk fel, s így a további foszto-
 gatások megszűntek. A nyorozást ez ügyben a csendőrség vezette be és
 folytatja.. A fosztogatás által mintegy 30 zsidó családot ért károsó-
 dás, a kik a községből mind eltávoztak, s csak ritkán jelennek meg a
 községben a csendőrség által kinyomonott és őrizetbe vett tárgyaiknak
 átvétele végett. A fosztogatást tudomásunk szerint legnagyobb részt i-
 degen bányasunkások csinálták, s az idegen bányasunkások közül már na-
 gyon sokan elköltöztek a községből, a mely körülmény nagyon megnehezí-
 ti a csendőrségi nyorozás munkáját.-

Azon állítás, hogy 6 óral pogron és szabadrablás engedélyez-
 tetett volna nem felel meg a valóságnak, mert ilyen engedélyről sem-
 réle tudomásunk nincs: sőt az egész fosztogatási tervet az azt elköve-
 tett egyének oly titokban készítettek elő, hogy arról az előljárásának
 tudomása egyáltalán nem volt.-

A nyorozás miben állásra és a bünyádi eljárás megindítása
 tekintetében csakis a pilisvörösvári csendőrség adhat részletes jelen-
 tést, mivel ezen egész ügyet az intézi.-

Pilisvörösvár 1919. november 15-én

Neiss Ferenc s.k.
körmegyei.-

Schäffer Lőrincz s.k.
bíró.-

POMÁZI VÁROS FŐSZOLGABÍRÁJA	
ÉRKEZETT 11 DEC 2	
6558	szám <i>han</i>
ELŐSZÁM:	UTÓSZÁM: <i>1000</i>

2300/kis. 1919.

Tekintetve

Főszolgabíró ur!

Pomáz. -

A mai napon érkezett sürgető rendelkezésre jelentés, hogy a benti részekben kiadott jelentésünk az eredeti a csendőrségi jelentéssel együtt egy borítékban küldött be tekintetességednek a csendőrség Gyalog küldőnce által. Fenn jelentésünk valódiságát igazolja a helybeli csendőrség vezetője és a csendőrség készbesítő postakönyve.-

Pilisvörösvár 1919. XII. 1-én

Körjegyző

Neisz Ferenc vörösvári körjegyző 1919. december 1-jén kelt értesítése a főszolgabíró részére arról, hogy a pogromról készített jelentését, a csendőrség jelentésével együtt, Címnek elküldték

LABALAJOS

A MAGYAR ZSIDÓSÁG POLITIKAI HETILAPJA * MEGJELENIK HETENKÉNT EGYSEER

SZERKESZTETTE 1886-1916
SZABOLCSI MIKSA

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:
KISVÁZSÁR, SZABOLCSI MIKSA
TELEFONSZÁMOK: 14-3. NYOMDA: SZABOLCSI MIKSA
FELKÉRVE 10 FILLÉRE

SZERKESZTI
DR. SZABOLCSI LAJOS

Zsidó nemzeti kisebbség legyünk?

Szabolcsi Lajos a zürichi zsidó kisebbségi kongresszuson

(Az Egyenlőség tudósítójától.) Most jár azokról a zürichi zsidó nemzeti kisebbségi kongresszusról, melyben számos, különösen keleti állam zsidó képviselője jelent meg. Ország felundált kelleti, hogy a nyugati zsidóság hajlokodott a kongresszusra, a francia és angol zsidók nem küldték el képviselőiket, sőt az Utékén francia és angol zsidó testület hivatalosan kijelentették, hogy nem azonosítják magukat a zürichi kongresszussal, mert azt a zsidóságot nemzeti alapra helyezi. A kongresszus megvívó ülésén ezért dr. Wiza egyvezeklyi főrabbi úr is látnak intézett a londoni údó „assimilánsok” ellen.

A kongresszuson háttal hallgat megjelent Mr. Szabolcsi Lajos főszervező is. Budapestről, aki Grün Ösmer, az ismert zürichi zsidó publicista mellett be először az amerikai delegátusoknak, kik az amerikai zsidó kongresszus képviselői. Grün megjegyezte, hogy Szabolcsi úr ellenfele a zsidóságot nemzeti alapra helyezésnek, mire

lább előlévő amerikai delegátus felkérte Szabolcsit, adja elő a magyar zsidóság álláspontját a kérdésben. Szabolcsi így felelt:

— Nem vagyok felhalmozva arra, hogy a magyar zsidóság nevében bármily nyilatkozatot tegyek. Csak a saját személy véleményemet mondhatom el, melyet lapomban íspótelek: és melyet, azt hiszem, a zsidó közösség nagy része ott Magyarországon. Názetem az, hogy mi nem vehetünk részt az önkön munkájában, mert mi nem akarunk nemzeti kisebbség lenni, épúgy, mint a francia, vagy angol zsidók sem, kik nem jöttek el ide. A nemzeti kisebbségek legszűkebb jellemzése a nemzeti nyelre. Nekünk nemzeti nyelvre a magyar, a néber az önkönként nyelvre, a jiddis pedig alig hathatna már a gettóban is.

Azt, hogy a zsidó iskolákban a néber legyen a tananyag, nálunk nem a hatóság akadályoz meg, hanem a zsidóság, mely az inkább az állampolgárság nyelvet nem akarja szentélyéül elfogadott. De megállapított

az is, hogy — sajnos — nekünk már dott olyan fővezeklyünk, mely minket nemzeti és jidó kisebbségnek ítélt meg a numerus clausus. Szabad nekünk arra az útra térni, melynek utatottól többjé a numerus clausus jogszegésnek? Mi nem azért küldtünk képviselőket és a parlamentre, hogy minket nemzeti kisebbség nyilvánítsanak, hanem éppen azért, hogy többé neki se tekintsen minket nemzeti kisebbségnek. Mi magunkat vagyunk, zsidó felekezettel, vagy ha úgy tekinthet, zsidó felekezettel — a magyarországi egy felekezete, de nem külön nemzeti kisebbség.

Arra a megfogalmazásra, hogy a magyar zsidók a patriótai álláspontra meg fogja-e javítani a helyzetet és elhozna-e a numerus clausus megszüntetését, Szabolcsi így felelt:

— Ezt a kérdést álláspontra felvetni. A felelet a lényegjén red. Egy lényegjén, egy környed egy rendelet elmozdítás és megszüntetése. A hazá, melyben találunk, örök.

A „GALICIAI”

P A felvidéki zsidó templomok körül razzia folyt, az antiszemitizmus berkeiben újra felhangzott a hallás. Újra van vad, akik údóbe lehet venni, újra meg lehet futni, a vadszabroncsokat, újra visszahangozhat a berek és a nádas az antiszemitizmus jelszavainál és az antiszemitizmus hazugságainál. A hivatalos kommunikáció simit, csófol, fogad, megnyugtatást ígér, de az antiszemitizmus lapjait helytelenek, örvendeznek és uszítanak.

Újra „a galiciai” és századszor ismét „a galiciai”. O a búnbák, O a veszedelem, O a kártekonv elem, O az, akitől félni kell, O az, akitől szemben meg kell védeni az országot, O az, aki bészvárog, O az, aki csempész, O az, aki demoralizál, O az erkölcsi beállítás-telep, amely mindenhol, ahol megjelenik, melyet terjeszt maga körül.

Tehát hajrá, előre a galiciai ellen! Előre a galiciai ellen, aki esetleg nem is származik Galiciából, vagy ha on-

nan jött is, ötven, negyven, harminc esztendővel ezelőtt jött be, lemondott az élet minden élvezetéről reggelről estig kisköszödt, garast garast ültetett, apró gyermekeivel, egész családjaival ott állt egy dohos bálhelyiségek a mélyén, vagy ott állt hajnalnál kezdve a vásári szellős sátorban, rekedtre kiabálta a hangját, térdig koplatla lábat, árult, eszt és kultat vett az elrejtett falvakban és a magyarországot reprezentálta az idegen nyelveteltek szigetein. Tehát hajrá, előre a galiciai ellen, aki a háborúban értünk imádkozott, menedéket és szállást adott katonáimnak, minden fölött jóval ellátta kárpátjait, melyek emberi hángyát, derék ételiloföltejával beárnyozta a táborozás kietlen éjszakáit. Hajrá, előre a galiciai ellen, akit az orosz gözhenger háromszor-négyszer ide-oda hajszolt a világ-háború alatt, akin véres bosszút vett a visszajött orosz hadsereg, mert velünk és értünk szerződött.

Hajrá, tehát előre a galiciai ellen,

aki semmi bűnt sem követett el, akiret semmi vétket nem lehet reábizonyítani, akinek csak egykednyeg bűne és hibája van, hogy Galiciában született, ugyanúgy, amint Galiciában született a felvidéki rutén, amint a legkülönbözőbb országokban született a magyar föld más népei is, amint idegen országokból jöttek be a magyar politikai élet igen ködös reprezentánsai is.

A hivatalos kommunikáció máf számadatokkal is szolgál és ezekből a számadatokból kiderül, hogy „a galiciának”, akik ellen az egész rettenetes apparátus és a fantáziákat megfogynitató módszerek felvannak, voltaképpen igen kevesen vannak. Hírszóhárom vagy harminkeleze, máf nem emléksznék pontosan, ennyé a száma azoknak az idegen származású idegen elemeknek, akiket a tolonchézba felszállítottak. Ezekért, ezért a néhdny emberért — aki felvannak, ma sincs bírni kélet, mely kért bűnösnek nyilvánított — két a roppant

Folyik a zsidók galiciaizása, „aki esetleg nem is származik Galiciából...” (Egyenlőség, 1927. augusztus 27.)

A faj! A faj!

Zöldő vér a főnemesi családokban és az egyházi méltóságokban

A faj örület hatalmába kerítette az emberiség egy részét. A zöldő faj, a zöldő vér mérgező hatásáról ismerjük és tartat ez az ezer népfőnök. Nem árt, ha közelebb lépünk egy kisét ehhez a kérdéshöz és megállapítjuk, hogy hány európai főnemesi és főpapi családban buzog zöldő vér.

A spanyol inkvizíció után kezdődött az igazi fajkeverés Európában.

Az átérés alkalmával nevet változtattak a következő nemzedékek már nem gyanítják, hogy ki rejőzik a név alatt. A 14. század vége a híres spanyol zöldő Adre-estől hírszen kiterjedt a mindhárom más nevet vettek fel: Adre, Abrahám felvette a Bernardo nevét, Adre, Náchin a Francisco Becman nevet és Adre Salamonból Ludovicus Guisar lett. Ki sejté meg, hogy a D'Aquilar, Abudiente, Aberralla, Albagal, Ardite, D'Azvedo, Baptista, De Belcayre, Bueno, Bravo, Belmonte, De la Caballeria, De Caceres, Capadose, Cardoso, Cavacion, De Castro, Diaz, Ferraris, Fernandez, Gradis, Lopez, Lobet, Silva, Suisio, Osorio, Taiba, Pinto, Quiro, Ricardo, Mesquilo stb. spanyol főnemesialakok nevei a 15. század zöldőfűrészeivel kapcsolatos átértékeltek függnek össze? De a névfelcserézés Kázipéropában is egyet jött az átértéssel, ha egyéb költőgvonathatatlanság történeti adatok nem állnának rendelkezésünkre, úgy a mult alkaljával épp oly kevéssé hízmozhatók ki a névből a zöldő eredetet, mint ahogy boldog Beccafeloni neve sem árulja el, hogy a nagy angol államférfi zöldő volt.

Ma tudjuk, hogy Bismarck Ottó vaskancellár nagystyria anyai ige, Menkes Anastaszius, zöldő származású volt, hogy gróf Tolstoj Lev felesége Behov Zsófia zöldő volt, hogy felesége révén Tolstoj legkisebb birtalmi föld tartozott Minor Salomon Zalkind (meghalt 1900-ban).

De bár kétféleképpen vagyunk minden egyes esetre bizonyos, melyben házasság révén zöldő vér az Európa sorait átérő főnemesi és uralkodó családokba, a következők néhány adat teljes bizonyítékot nyújt arra, hogy joggal számíthatunk a vérkeveredési befolyásról. Mendosa bíborosnak 1560-ban írt a 1480-ban újra házior El Tizon de la nobleza española (a spanyol nemesség székelye) című könyve szerint nemcsak a Braganzia herceg zöldő származású, de még a zöldők között Katalikus Ferdinánd ereiben is zöldő vér folyt: anyja unokája volt egy toledo-i Patoma nevű zöldőnek. Ferdinánd unokája felesége lett az aragoniai zöldő Alfonso de Caballeria fának, aki új módon nagybátyja lett V. Király császárnak. Saragunában a zöldő Alabherth Ha-Kohennek két leánya volt: Ester és Lucy; Ester, ki csodaszép volt, feleségül vette János aragoniai király fia: Don Alfonso, a házasságból származott egyik fia János, mint Ribagorza grófjéig vette Lopez de Guertza főnemes leányát, ki őriai bíborosok egyedüli örököse volt; a második fia Alfonso, előbb Tortosa püspöke, majd pedig Katalikus Ferdinánd alatt Tarragona érseke lett; János egyik leánya, tehát a zöldő Ester unokája: aragoniai Juanita, feleségül vette Don Franciscus de la Cavalleria főnemes. Egy kétféle zöldőnek: Jollánthának, fia volt Don Antonio portuál trónkövetelő, kinek anyja, t. i. Jollántha fíria, Henrik portuál király fivére, Luis volt; Henrik halála után, 1580-ban Antonio királyi kijelöltött ki, de II. Fülöp

spanyol király, ki szintén legényt tartott a trónra, nagy szeréggel megtagadta a jelölést.

Angliában Hannah Noesa zöldő énekese leányát feleségül vette III. György Oecce; a Gloucesteri herceg; a Viktória királynő férje, Albert herceg nagybátyja volt a zöldő Geiger Constance-nek, ki Köburg-Kohary Lipót herceg felesége volt.

A francia nemes családok, a Decazer, Estampes, Gramont, Guiche, Polignac herceg, Noailles marquis, Salignac-Fénelon és Fitz-James grófi családok ötszáz-évtáza vannak házasságra zöldőkkel.

Márcs Borghese herceg 1901-ben zöldő leányt vette feleségül és Faucigny-Lucigne Ferdinand herceg, a legnépesebb spanyol nemes, ki X. Király lezármazottja, lezármazott is mind a kétszer zöldő volt feleségül.

XIV. Henrik, reuss herceg felesége a zöldő Mayer Mária volt.

Az első bajor királynak, Miksa Józsefnek kis hupa felesége lett Seligmann Elis müncheni banker fának 1872-ben; Lajos Vilmos bajor herceg, a Zierer József sógora, 1819-ben feleségül vette a zöldő Mendel Henriettet.

A legmagasabb egyházi méltóságokba is emelkedtek föl a zöldők, ahol leghatékonyabban munkálhattak az emberiségért. Egyesek egyházi méltóságokban nem szerepeltek, a zöldő eredetüket a féltékeny tudománytörő takaróba, de előtér az emberiség kultúrája érdekében jobb véleménygyűjtések terjesztési a zöldőg felé. A legújabbak a következők: II. Anaktus, ki 1130-35-ban II. Iszénnek ellenpápa volt, s akiről Clairvaux Bernát azt írta: II. Lothar francia királyhoz intézett levelében, hogy „amenny a kereszténységnek, hogy zöldő származású öl Sz. Peter székében”. Anaktusnak különben még azt is el kellett tennie, hogy ellenfélét templomáruhába és erdőbenként elűződdél vidította; Pedro de Aranda, Calabry püspöke, ki szavát emelte fel az inkvizíció kegyetlenkedései ellen, amiért is Torquemada főinkvizítor által üldözött, de IV. Sixtus pápa nem engedte az inkvizíció elől mind ügyét; hanem Rómában tartatott külön vizsgálatot, mely idefől fogva, — hogy megemlékező a főinkvizítor tocsuráldi — Rómában élt, mint a pápa protodoktrína; Neve szeri alakja az egyháztörténetnek Alexander de Francisus, Foré püspöke, ki a 16. században a domonkosok legkisebb unokája volt Rómában, s aki a zöldő iránt kegyes VIII. Kelemen pápára nagy befolyással volt. A petri székletű Buzen Bernát (1829-97), ki Páriban híres karmelita székletű, s utóbb 1867-ben Eugenia császárnő gyónatája volt (s aki mint püspök, 1869-ben meggyónatja a Szent-csatornában Várh János Emlékező püspök, 1899 óta a Most Sz. István-templom nagy hírszékletű, ki Hecben a damaszki vérvád idején tisztelet hűvösi székletűben legnépesebb esküvel erőszakte, hogy hamis a vád, amellyel csak népméltók kobotnak érvöl-évre a zöldőg ellen; Netter Jenő, ki a pápa 1898-ban nevezett ki Manja hercegségévé, hol az európai kultúra zöldőg-vívója; Vághl említtat érdemel Frakodi, Vilmos (sz. 1843-ban) címerez unokája, s magyar történetírás egyik legnépesebb művelője, ki mint a muzsokok és költőváradok országos főelőadója ezert sok érdemet a kultúra terjesztése körül.

„A faji örület hatalmába kerítette az emberiség egy részét.”
(Egyenlőség, 1935. november 16.)

513	Ivörösvár b telep 22/2 L19/2 E21/2	✓
514	Rein Izrené Feil Mária htb. 1891.Pako Pvörösvár Bányatelep 22/2 L20/1a E22/1a	✓
515	Reinitz Dezső szül.1831 Liptószentmiklós Pvörösvár b telep 74 L19/1 E21/1	1939:IV. t.-c.1.S.
516	Reinitz György 1912.Pvörösvár Pvörösvár Bányatelep 74 L19/1 E21/6	1939:IV. t.-c.1.S.
517	Reinitz Rózi htb. 1907 Pilisvörösvár Pilisvörösvár Btelep 74 L20/1a E22/1a	1939:IV. t.-c.1.S.
518	Reisz Fülöp keresk. 1889 Ptvár Pvörösvár Paccsirta u 27/a L19/1 E21/1	1939:IV. t.-c.1.S.
519	Reisz Fülöpné Weisz Szeréna 1887 Balatonorda htb. Pvörösvár Paccsirta u 27/a L20/1a E22/1a	1939:IV. t.-c.1.S.
520	Renner Ede lak. szül.1900 Bpest Pilisvörösvár B. telep 86/4 L19/1 E21/1	✓

A diszkriminációs törvényhellyel megjelölt zsidók az 1939. évi pilisvörösvári választói névjegyzékben (részlet)

Szikla István (álló sor, jobbról a harmadik) sorkatonaként, 1930 körül

Hivatalos feljegyzések:

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.

A feladó neve: Reinitz Lipót pal.

csopatteste: 2/1.22. III. nánd

A tábori posta száma: 12.

Ar: 1 fill.

Cím: Reinitz Lipótné
úramhoz

Palissárváros
Bányatelep

Postm.

M. N. - Hírlap Nyomdák, Budapest, 1940.

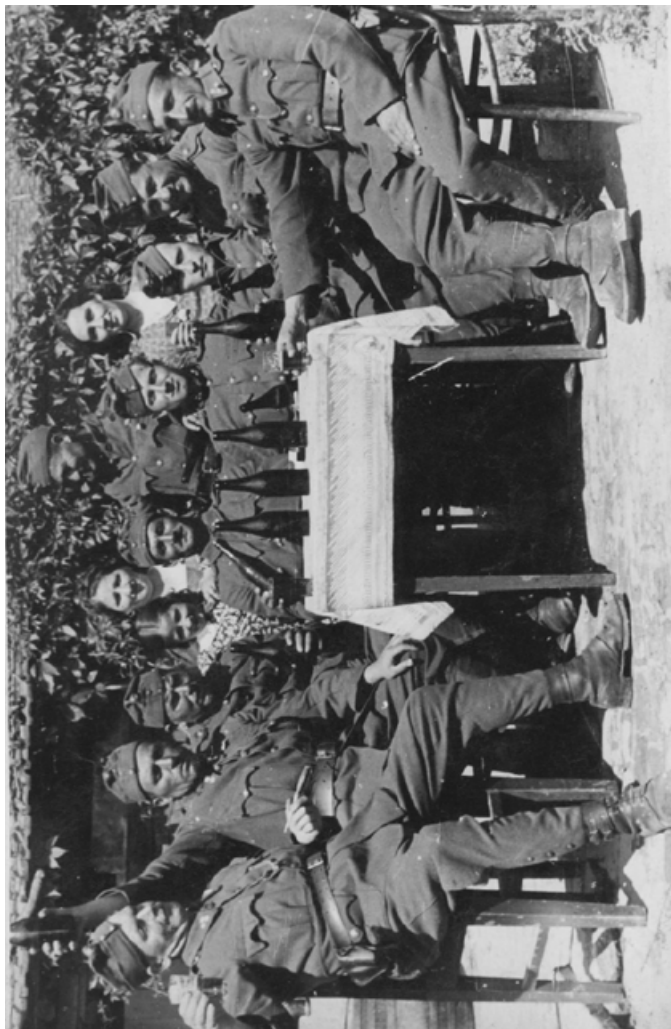
Družica! 940. VII. 9. 1940.

Már nagyon sajnálom, hogy értesítselek. Sajnos eddig nem lehetett írni, mert még nem tudtuk a be-
ontármunkat. Most már megtelepültünk, és a címen-
től oldalon van. A Matáron Kálmánnal, és a
Stékl Linnal, a pékkel egy nakoalban vagyok.
Ez jól vagyok, nincs semmi bajom. Remélem ti is
dužica kis Enikőm hogy vagy? Apránka rohat gon-
doljátok, és nyugtalanodjatok, jó helyen vagyok.
Papát, Rosit, Bettit, és a fiukat, és a lányokat, Titeket
és a sógorom ölel és csókol a minort látni és Lypit.
Ha írsz, akkor tudom, hogy van minden.

Reinitz Lipót „gyalogos” honvéd
1940. augusztus 4-én kelt levele feleségéhez

Fegyveres honvéd raj, talán 1940 nyarán, Észak-Erdélyben.
Az álló sorban balról a harmadik Reimitz Lipót

A 101/46. sz. zsidó munkaszolgálatos század és a keresztény keret néhány tagja nők társaságában, Szabadkán, 1941 tavaszán. Jobbról a második Krausz Sámuel

Zsidó munkaszolgálatosok 1941 körül. Jobbról az ötödik Reinitz Lipót

Zsidó munkaszolgálatosok útépitésen, 1941 körül. A kocsin fehér ingben Reinitz Lipót

Pihenő muzzosok, kissé „homályba veszve”, 1942 körül. Az ülők közt balról az első Reinitz Lipót, mellette fehér ingben az öccsei: Ferenc és György

Nyilas lakáspolitiká Pilisvörösvárott

**Dorongokkal akartak lakást és üzlethelyiséget
szerezni egy „nyilas testvér” számára**

A pestvidéki törvényszék vitéz Sosoly-tanácsa mára tűzött ki tárgyalást Geglter Lőrinc 22 éves kazánfűtő és Hoffer Ferenc 21 éves munkás bűntudatában, akik ellen az ügyészség szándékos emberölés büntetnének kísérlete miatt emelt vádat. A vádirat szerint Peko István névű ismeretlen helyen tartózkodó társukkal együtt múlt év június 23-ára virradólag Pilisvörösvárott betörték Porgezs Lajos 63 éves nyugalmazott bányász lakásába, akit családjaival együtt agyon akartak verni, de megzavarták őket. A tárgyalás megnyitása után az elnök ismerte a vádiratot.

Ezerint Porgezs Lajos együtt lakott a Fő utca 42. szám alatti házban feleségével, Schreiber Gizellával, továbbá leányával, Porgezs Irén fodrásznővel és fiával, Porgezs Dezső tanítóval. A vádlottak bosszút akartak állani Porgezséken, mert Porgezs nem akart kiköltözni a lakásából, illetve a házban lévő üzlethelyiséget nem akarta átengedni nekik. Az esetet megelőzőleg több fiatalember nyilaskezresztes felvénnyel festette be a ház falát és megfenyegette Porgezséket, jobb lenne, ha elköltöznének a közszépből.

Amikor Porgezsék ezekre a fenyegetésekre nem hederítettek, Peko István elhatározta, hogy megtámadja őket. A kocsmában felszólította Gegltert és Hoffert, hogy legyenek segítségére. Hatalmas dorongokkal felgyverkezve indultak utánuk. Peko a kezével becsapta a hálószoba ablakát, majd rászólt Hofferre, mászson be az ablakon keresztül és keressze ki az egész családot az udvarra, ahol

ők elintézik. Hoffer be is mászott a hálószobába, ahol az egyik ágyon Porgezs Lajos feküdt, aki már régebben súlyos gyomorfekélyben szenvedett. Hoffer kiráncigálta az öregembert az ágyból, öklével a fejére verte és úgy hasbarágta, hogy a bányász eszméletlenül esett le a földre. Hoffer ezután a tanítót ütötte le, és is összerugdalta, úgyhogy Porgezs Dezső is eszméletét veszítette. A nagy zajra elősietett a szomszéd szobából Porgezsné és leánya. Hoffer most őket akarta megtámadni, de mindketten kirohantak a sötét udvarra. Porgezsének sikerült is elmenekülni, leányát azonban az udvaron lebeszélő Peko István a kezében lévő doronggal úgy fejbütykélte, hogy Porgezs Irén koponyája betörtött. A támadók ekkor elmenekültek. A súlyosan sérülteket kórházba vitték, ahol később Porgezs Lajos, akinek gyomorfekélye súlyosbodott, meghalt.

Tekintettel arra, hogy a kórházi orvosi látlelet szerint az öregember elszennvedett sérülései összefüggésben látszanak állni a halál bekövetkeztével és mivel a törvényszékhez olyan bejelentés érkezett, hogy Peko István tartózkodási helyét megállapították, a törvényszék a mai tárgyalást elnapolta és a legközelebbi tárgyaláson mind a három vádlottat egyszerre vonja felelősségre. Amennyiben az öreg bányász holttestének felboncolása után az orvosok rájönnek, esetleg megállapítják, hogy a sérülések és a halál között összefüggés van, akkor a rádióhallgatás módosított vád alapján kell tettükért felelni.

Tudósítás a 8 Órai Újság 1943. május 5-i számában

Lipóthoz!
1944 VIII. 25

Kedves Sógornám, elegendő megfogadott írásom
véléd, orvosokhami kapcsolatunkat. 3. Lászlója, Ruzsák
Ferdinánd nagybáty - mindenem az egész preppanóval
teszt. - Lipóthoz, Lászlóval tudom címezni, az az egész
bácsi a p. Lászlóval jött meg. Gyermekét is lehetne Ferenc
is. Kapok postát tőle, hamar többet is lehetne
csinálni a kislány a testem. Azt mondják, nem lehet
még ki, 2. tételre jöhet 1-2 napra kora járni.
László a munkáját semmi problémát nem tudok

Porgesz Irén bizakodó hangú levele sógorához,
Reinitz Lipóthoz, 1944. augusztus 25-én

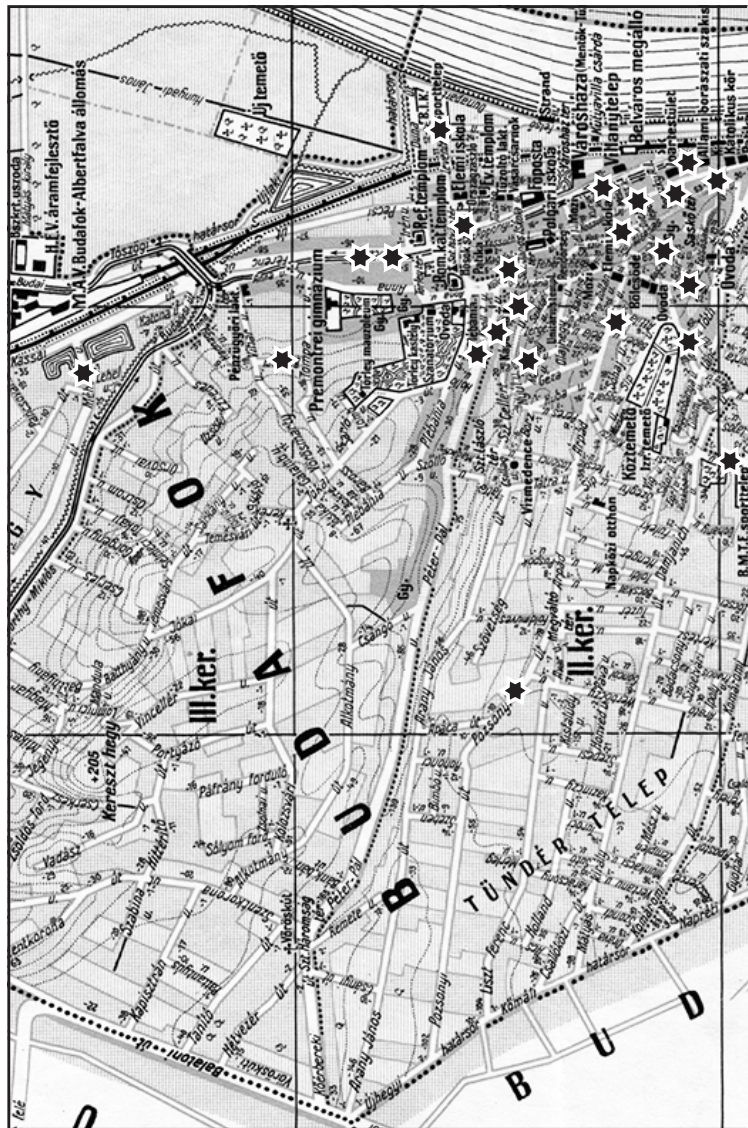
→
Pilisvörösvár község 1944. évi mutatókönyve,
„Zs”-betűs fejezet: ötven tétel a zsidókról szól

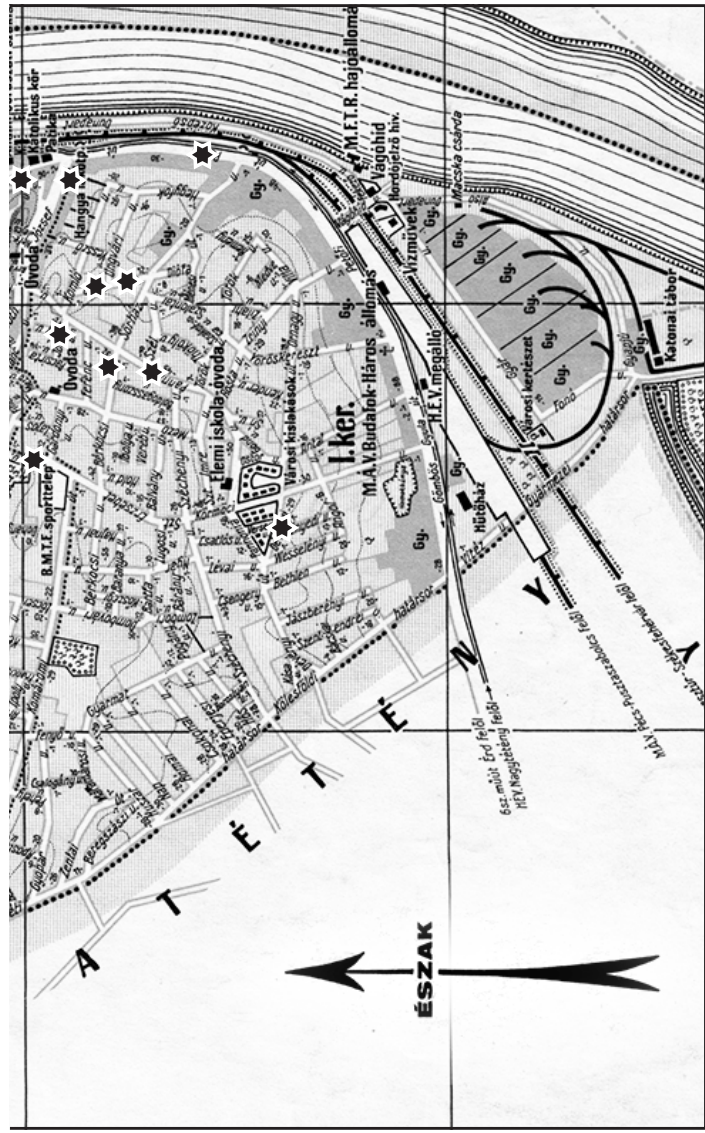
1	2	3
Vezérszó	Tartalom	Az ágyre vonatkozó iktató számok
	Toldtervezési terv és pecsételt átírás előzetes.	173.
	Tevő kivételével	174.
	Engel háttér 4. P. kombinált terv	247.
	Engel háttér 4. P. kombinált terv	477.
	Engel háttér 4. P. kombinált terv	579.
dr.	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki.	584.
ifj.	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	666.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	675.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	676.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	729.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	755.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	837.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1014.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1016.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1070.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1146.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1189.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1286.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1290.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1681.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1292.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1301.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	147.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1474.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1516.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1551.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1568.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1579.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1593.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1658.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	879. & 1700. sz.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1749.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1751.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1893.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1895.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1929.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1940.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	1985.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	2038.
	Zöldi Ferenc terv az al. ki. ki. 1943. évi	2047.

1 Vezérszó	2 Tartalom	3 Az ügyre vonatkozó Iktató számok
	mind feladatokat alkalmasságuk	2066
	és munkahelyük, hadi- és ipari vállalkozások, köz- és magán- vállalatok	2111
	Érdek tulajdonában volt az igazságot, rendszertől, rendszertől, rendszertől	2142
	Érdek igazgatásának jelentése	2180
	Érdek igazgatásának igazgatásának	2194
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2224
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	V. H. L. 20. sz. 23. n.
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2252
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2251
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2261
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2272
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2273
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2276
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2292
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2325
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2334
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2379
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2380
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2468
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2505
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2515
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2541
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	V. H. L. 28. n.
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2608
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2673
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2676
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2745
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	V. H. L. 30. n.
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2796
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	V. H. L. 31. n.
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2829
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2833
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2848
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	2874
	Érdek igazgatásának igazgatásának igazgatásának	V. H. L. 34. n.

1 Vezérszó	2 Tartalom	3 Az ügyre vonatkozó iktató számok
Lordó Megye nemességi névneve		2986
Füzdök levélét illetőben lévő árúbejelentés értékesítése		3128
Füzdök ellenőrzése		3186
Füzdök nikarazati értékek gyűjtése		3187
Felencs Révő névelék felhívása		3180
Földkeresés tárgykörrel kapcsolatosan kintlévő állás megállapítása		3164
Földön tulajdonban volt részlekezesültek körüli eljárás		3268
Füzdök márkák címszám összegyűjtése		3309
Füzdök fűrészes áruanyagi felvétele		3340
Füzdök értékesítéséről lévő árúbejelentés felhívásának		3351
Füzdök által elhagyott csomagok, melyek körüli az elhagyott csomagok elszállítása		3356
Füzdök gazdasági törvények megújítására a nemzeti ügyek miniszterének		D. H. L. 39. a.
Füzdök állományának a 1918. évi törvény szerinti felállításáról		3366
Füzdök Béla névű névelék felhívása		3410
Füzdök Endre névelék felhívása		3453
Füzdök Valéria névelék felhívása		3483
Füzdök Gyula névelék felhívása a járművezetésről		3521
Füzdök nikarazati értékeinek összegyűjtése		3571
Füzdök levélét illetőben lévő árúbejelentés tárgyú értékesítése		3584
Füzdök ingómozgás ellenőrzésének felállításáról		3698
Füzdök ingómozgás értékesítése		3746
Füzdök értékesítése		3754
Füzdök ügyintézéséről felhívás		3801
Füzdök ingómozgás ellenőrzése		3845, 3852
Füzdök bejelentéséről a köznevelésről		3857
Füzdök törvényes elbírása		3894
Füzdök fia névelék felhívása		3902
Füzdök Gyula névelék felhívása a járművezetésről		3921

M. H. L. 39. a.

A csillagos házak hozzávetőleges eloszlása a budafoki gettóban, 1944-ben

Közalkalmazottak részére.NYILATKOZAT.

Alulírott kijelentem, hogy az alábbi kérdőpontokra az igazolási eljárásban meghatározott felelősségem teljes tudatában, legjobb tudomásom és lelkiismeretem szerint válaszolok:

- 1.
2. Név /korábbi név/: ..... *Dr. Réthy Zoltán*
3. Születési hely, év: ..... *Pilisvörösvár, 1895*
4. Családi állapot, gyermekek száma: ..... *házas, 3 f.*
5. Lakás helye, szobáinak száma: ..... *Pilisvörösvár, 2.*
6. Iskolai végzettség, különleges szaktudás: ..... *gyógyászati*
7. Foglalkozás, illetve szolgálati beosztás: ..... *községi orvos*
8. Képzés és természetbeni illetmény: ..... *III. oszt.*
9. Melyek korábbi szolgálati beosztásai: ..... *—*
10. 1933. óta lépett-e elő soronkívül és mikor? ..... *soha*
11. Mik voltak korábbi illetményei? ..... *III. oszt.*
12. Miből állott és milyen értéket képviselt a vagyona 1937. január 1-én? ..... *eg. 3 szék, 5 falu, 25.000 Ft.*
13. Miből állt és milyen értéket képviselt a vagyona 1945. január 1-én? ..... *szék, falu, 25.000 Ft.*
14. Teljesített-e katonai szolgálatot, amikor, milyen minőségben, milyen körülményben? ..... *1915-1918. 4. oszt.*
15. Milyen kinttartásban részesült? ..... *német katonai orvosi*
16. A legutolsó népszámláláskor milyen anyanyelvnek vallotta magát? ..... *magyar*
17. Korábbi magyarosított nevét visszaváltotta-e és ha igen, mi ebből? ..... *—*
18. Volt-e a Volksbund tagja? ..... *soha*
19. Volt-e a német hadsereg, illetve az SS szolgálatában, ha igen, mikor és meddig? ..... *soha*
20. Német katonai, rendőr vagy egyéb hatóságokkal volt-e kapcsolatban, ha igen, minőben? ..... *soha*
21. Járt-e kiküldetésben Németországban, ha igen, amikor, mi célból, kinek a megbízásából? ..... *soha*
22. A zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatban milyen tényleges szerepe volt? ..... *—*
23. Árusított-e ki zsidó üzletet? ..... *soha*
24. Vagy volt-e ilyen kiárusított árut? ..... *soha*

Dr. Réthy Zoltán pilisvörösvári községi orvos
igazolói bizottsági nyilatkozata

24. Jszert-e az idóktól eredő rádiót? Ha igen, mikor, milyen körülmények között? ..... *nam*
25. Beköltözött-e az idó lakásba, ha igen, mi okból? ..... *nam*
26. Mint nem bombakárosult cserélt-e az 1940. évi január hó 1-től lakást, ha igen, mikor, mi okból? ..... *nam*
27. Mekkora volt korábbi és mekkora utóbbi lakása? .....
28. Az 1920. évi január hó 1-től kezdve milyen pártoknak volt tagja és mikor, viselt-e pártjelvényt? ..... *nam*
29. E pártokat részesítette-e tagdíj vagy egyéb támogatásban, ha igen, mi módon? ..... *nam*
30. Milyen tisztséget viselt e pártokban, illetve milyen ténykedést végzett? .....
31. Az 1920. évtől kezdődően milyen kamarának, érdekképviseleti szervnek, hivatási /szak-/egyesületnek, illetve alakulatnak volt a tagja? ..... *nam*
32. Milyen tisztségeket viselt ezekben? .....
33. Tagság nélkül támogatta-e anyagilag valamely pártot, politikai vagy társadalmi mozgalmat, ha igen, melyiket, mikor és milyen mértékben? .....
34. Önmaga, felesége, fel- vagy lemenője, testvére, vagy feleségének testvére kapott-e az 1938. évi január hó 1-től valamely hazaorvosolt jogosítványt, ha igen, mit és kitől? ..... *nam*
35. Milyen társadalmi egyesületeknek volt tagja? ..... *nam*
36. Milyen szerepet vitt azokban, támogatta-e azokat anyagilag, illetve milyen támogatást kapott tőlük? .....
37. Az 1930. évi január hó 1-től milyen kitüntetésben vagy elismerésben részesült és kitől? .....
38. Tagja-e a Vitézi Száknak, vagy volt-e tagja annak? ..... *nam*
39. Kapott-e Nemzetvédelmi Keresztet, ha igen, milyen címen? ..... *nam*
40. Kapott-e kormánytanácsosi, kormányfőtanácsosi, gazdasági tanácsosi vagy gazdasági főtanácsosi címet, vagy egyéb illyefajta címet, ha igen, mi okból és mikor? ..... *nam*

41. Milyen vállalatnak igazgatósági, illetve felügyelőbizottsági tagja, ezekből milyen jüvedelmet élvezett az 1939. évi január hó 1-től?...
42. Az 1930. év január hó 1-től milyen lapban, folyóiratban jelentek meg cikkei, mikor jelentek meg, mik voltak tárgyai?.....
43. Jelent-e meg könyve, ha igen, annak címe és tárgya?.....
44. Az 1938. évi január hó 1-től kezdődő időben tartott-e nyilvános beszédet népgyűlésen, egyesületben vagy egyéb helyen, vagy a rádióban, ha igen, mikor és milyen tárggyal? .....
45. Milyen napilapnak és folyóiratnak volt az előfizetője, vagy állandó vásárlója?.....
46. Bírói ítélet felfüggesztette-e politikai jogait, ha igen, milyen cselekmény miatt, mennyi időre?.....
47. Mit kíván még elfádni? .....
- 1938. aug. 10. lajtkáiban a M. K. titára elvált
mivel feleségem háamaratát ejeltem nem tudtam.*

Budapest, 1945. évi .. *Május* ... hó *24* .. n.

Pálffy István
/szájtkező aláírás/

A háború után. Porgesz Irén, Reinitz Ferenc és Irén a kisbabájával

Tartalommutató

Az újabb zsidótörvényekről, a zsidók fokozódó sanyargatásáról és üldözéséről	5
A pilisvörösvári nyilaskeresztes szervezetről	71
A <i>Pilishegyvidék–Budakörnyék</i> c. lapból (1937–1940) . . .	79
A Volksbundról	86
A pilisvörösvári Volksbundról	100
A <i>Szentendre–Pilishegyvidék</i> c. lapból (1941–1942)	111
A náciizmusról	117
A két háború közötti Pilisvörösvárról	139
A pilisvörösvári zsidók vegzálásáról	149
A <i>Szentendre és Buda környéke</i> c. lapból (1942–1944) . . .	169
A magyar zsidóság gettósításáról és deportálásáról	188
A vörösvári zsidóság gettósításáról és deportálásáról	200
A <i>Szentendre és Buda környéke</i> c. lapból (1944. március–július)	256
A nyilas terrorról és a „halálmenetekről”	270
Az 1930–40-es években Pilisvörösvárról elköltözött zsidó családok sorsáról	297
A pilisvörösvári zsidók sorsáról	306
Utószó	315
Forrás és irodalomjegyzék	331
Képmelléklet	353

Nyomda:
Rózsadomb Contact Kft.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
Ügyvezető: Messinger Miklós

Készült: 100 példányban

ISBN 978-615-00-4507-8